

Scientific Journal

VIRTUS

#54, May, 2021
published since 2014

2021

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 54, May, 2021
Published since 2014

*Recommended for publication by the Council of
NGO "Sobornist" (the proceedings No.9, May 26, 2021).*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of Zielona Góra (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba - May # 54,
2021. - 166 p.

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

Journal «Virtus» has been positively evaluated in the SJIF Journal Master List evaluation process. **SJIFactor = 5,883.**

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

✓ **InfoBase Index** is a comprehensive, multipurpose database covering scholarly literature from all over the world. InfoBase Index holds indexed records from active, authoritative journals. Most of the journal titles are peer-reviewed, with new journal titles being added to the collection regularly. **IBI Factor** for the journal 'Virtus' is **2.5.**

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2021.

© Scientific Journal «Virtus», 2021.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovtz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Parlar Ali, PhD in Pharmacology, Assistant Professor, Medical Faculty, Department of Pharmacology, Adiyaman University (Turkey).

Pashayeva A.N., Ph.D., senior researcher at the Philosophy Institute of NA of AR, Baku (Azerbaijan).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Semaniuk V.Z., D.Sc., Associate Professor, West Ukrainian National University (Ukraine).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.LL.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji Univeristy (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr., professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof., dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgyik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Yildirim İ., Prof. Dr., Pamukkale University Çal Vocational High School (Turkey).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of International Academy of Personnel Management (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

- Holubovska O.V.**
FREEDOM OF WILL AS ONE OF THE MOST
IMPORTANT PROBLEMS IN THE WORLDVIEW
OF AURELIUS AUGUSTINE 10
- Goncharov H.M.**
MANIFESTATION OF THE TRUTH
IN POST-TOTALITARIAN COUNTRIES
AND LIBERALLY DEMOCRATIC 13
- Kolosiuk I.A.**
PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT
OF PERSONALITY IN PEDAGOGY 17
- Maistrenko-Dudkovska Ya.A., Karpitsky N.N.**
SELF-IDENTIFICATION OF OTHERKIN
IN THE CONTEXT OF THE MODERN
SOCIOCULTURAL SITUATION 21

PSYCHOLOGY

- Volchenko Ye.Ye.**
SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS
OF CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE
DEVELOPMENT OF THE MEDICAL FIELD 28
- Ivanchenko O.S.**
SPECIAL ASPECTS OF EXPERIENCE OF GUILT
AND PSYCHO CORRECTION OF GUILT-FEATURES 32
- Kozyra P.V., Bagriy V.V.**
EMPIRICAL STUDY OF INDICATORS AND FEATURES
OF PERSONAL GROWTH OF ATO PARTICIPANTS
IN THE POST-TRAUMATIC PERIOD 36
- Sivograkova Z.A.**
THE STUDENTS' PERCEPTION AND ASSESSMENT
PECULIARITIES OF DISTANCE
LEARNING VARIOUS ASPECTS 42

PEDAGOGY

- Akmaldinova V.Y.**
THE PROBLEM OF PROFESSIONAL TRAINING
OF FUTURE SPECIALISTS IN TRANSPORT TECHNOLOGIES
(BY AIR TRANSPORT) IN TECHNICAL UNIVERSITY 44
- Vylka L.Ya.**
SPECIFICS OF LEARNING THE UKRAINIAN
AS A FOREIGN LANGUAGE 49
- Darmoriz O.V., Mukha O.Ya.**
CULTURAL INDUSTRIES AND CULTURAL EDUCATION
IN UKRAINE: NEXUSES AND SYSTEM GAPS 52

- Zubarova N.V., Kopyika O.A.**
USE OF TECHNOLOGY OF CRITICAL THINKING
DEVELOPMENT IN THE PROCESS
OF FORMATION OF PROFESSIONAL
COMPETENCIES OF FUTURE SPECIALISTS
OF PRIMARY EDUCATION 57

- Kramarenko T.V.**
SOME ADVANTAGES OF INFORMATION AND
COMMUNICATION TECHNOLOGIES
IMPLEMENTATION IN THE TRAINING OF FUTURE
PROFESSIONALS OF COMMODITY ANALYSIS
AND COMMERCIAL ACTIVITY 61

- Kudyarska T.R.**
TECHNOLOGY OF BUILDING AN INCLUSIVE
EDUCATIONAL PROCESS IN KINDERGARTEN:
SUPPORT FOR THE CHILD'S TRANSITION TO SCHOOL 65

- Lyshevskaya V.M.**
FIXED ASSETS OF PROCEEDING INCAPACITY
SPORTSMEN 70

- Novikova T.V.**
STRUCTURE AND CLASSIFICATION OF SIGNS
OF SPIRITUALITY: THROUGH THE PRISM
OF SCIENTIFIC RESEARCH 73

- Olefirenko T.O.**
DEVELOPMENT OF READINESS TO BUILD A CAREER
IN PRE-SERVICE TEACHERS: BASED ON THEIR
INTERNSHIP AIMED AT FORMATION
OF CREATIVITY SKILLS IN SCHOOLCHILDREN 80

- Rakovs'ka M.A., Pustovoichenko D.V.**
FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE
OF FUTURE SPECIALISTS WHILE LEARNING
A FOREIGN LANGUAGE USING THE SIOP MODEL 84

- Senovska N.L., Lisova Z.-O.V.**
DIFFICULTIES AND BENEFITS OF DISTANCE LEARNING
THROUGH THE EYES OF TEACHERS AND STUDENTS 88

- Skrytska N.V.**
ONLINE CLASSES AS A REQUIREMENT OF TIME 94

- Sokolovskaya A.S.**
OBSERVANCY UPBRINGING AS A MEANS
OF COGNITIVE DEVELOPMENT OF SENIOR
PRESCHOOL AGE CHILDREN 97

PHILOLOGY

- Maksymiuk M.V.**
MODERN APPROACHES TO TEACHING UKRAINIAN
AS A FOREIGN LANGUAGE 101

Markuliak L.V.
SPECIFICITY OF THE SONNET GENRE FORM
IN THE WORKS OF MAXYM RYLSKY 105

Melenchuk O.V.
DMITRO NIKOLYSHYN ABOUT THE THEME
OF THE COSSACKS IN T. SHEVCHENKO'S
INTERPRETATION 108

HISTORY

Dobrolyubska Y.A.
PHILHELLENISM IN THE PERCEPTION
OF EUROPEAN CULTURAL TRADITION 112

Levytska N.M., Kotsuibanska O.O.
STUDENT «MARCH MOVEMENT» OF 1878 IN UKRAINE:
NATURE, COURSE, CONSEQUENCES 117

Prysiashniuk O.M.
DEVELOPMENT OF MUSEUMS
OF TECHNICAL PROFILE IN GERMANY
AND AUSTRIA-HUNGARY 121

POLITOLOGY. SOCIOLOGY

Orlyanskiy V.S.
PARTY BUILDING IN THE CONTEXT
OF ELECTION PROCESSES 125

Chizhova O.M.
POLITICAL PRAGMATISM: THE ORIGINS
OF PRAGMATISM AND ITS FORMATION 129

Shedyakov V.E.
INDUSTRIAL DEMOCRACY AND TRANSFORMATIONS
OF SOCIETY 131

Shimko O.V.
PENSION SYSTEM IN UKRAINE:
REALITIES AND PROSPECTS 137

HEALTH MANAGEMENT

Lyshevskaya V.M.
MOTOR ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION
ACQUISITIONS 140

Pavlik A.I.
THE ORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS
FOR INCREASING MAXIMUM OXYGEN
CONSUMPTION IN ELITE ATHLETES 142

Sluhenska R.V., Biryuk I.H.
SPECIFICITY OF PHYSICAL EDUCATION ORGANIZATION
OF STUDENTS 164

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Голубовська О.В.
СВОБОДА ВОЛІ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВИШИХ
ПРОБЛЕМ У СВІТОГЛЯДІ АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА 10

Гончаров Г.М.
ПРОЯВ ПОСТПРАВДИ В ПОСТТОТАЛІТАРНИХ
КРАЇНАХ І ЛІБЕРАЛЬНО ДЕМОКРАТИЧНИХ 13

Колосюк І.А.
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ОСОБИ
У ПЕДАГОГІЦІ 17

Майстренко-Дудковська Я.А., Карпіцький М.М.
САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ АЗЕРКІНІВ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ 21

ПСИХОЛОГІЯ

Волченко Є.Є.
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗВИТКУ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ФАХІВЦЯ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ 28

Іванченко О.С.
ОСОБЛИВІ АСПЕКТИ ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОВИНИ
ТА ПСИХОКОРЕКЦІЯ ПРОВИНИ-РИСИ 32

Козира П.В., Багрій В.В.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ
ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОГО
ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ АТО
У ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ ПЕРІОД 36

Сивогракова З.А.
ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ
СТУДЕНТАМИ РІЗНИХ АСПЕКТІВ ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ 42

ПЕДАГОГІКА

Акмалдінова В.Є.
ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТРАНСПОРТНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ)
В ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ У ДИСКУРСІ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ 44

Вилка Л.Я.
СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ІНОЗЕМНОЇ 49

Дарморіз О.В., Муха О.Я.
КУЛЬТУРНІ ІНДУСТРІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА
ОСВІТА В УКРАЇНІ: ТОЧКИ ДОТИКУ
Й СИСТЕМНІ ПРОГАЛИНИ 52

Зубарова Н.В., Копійка О.А.
ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 57

Крамаренко Т.В.
ДЕЯКІ ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
З ТОВАРОЗНАВСТВА ТА КОМЕРЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ 61

Кудярьська Т.Р.
ТЕХНОЛОГІЯ ПОБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗДО:
СУПРОВІД ПЕРЕХОДУ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ 65

Лишевська В.М.
ОСНОВНІ ЗАСОБИ ВІДНОВЛЕННЯ
ПРАЦЕЗДАТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ 70

Новікова Т.В.
СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ОЗНАК ДУХОВНОСТІ:
КРИЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 73

Олефіренко Т.О.
РОЗВИТОК ГОТОВНОСТІ ДО ПОБУДОВИ КАР'ЄРИ
У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ: НА ДОСВІДІ
ЇХ ПРАКТИКИ ІЗ ФОРМУВАННЯ
КРЕАТИВНИХ НАВИЧОК У ШКОЛЯРІВ 80

Раковська М.А., Пустовойченко Д.В.
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ
МОДЕЛІ SIOP 84

Сеньовська Н.Л., Лісова З.-О.В.
ТРУДНОЩІ Й ПЕРЕВАГИ ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ ОЧИМА ВЧИТЕЛІВ ТА УЧНІВ 88

Скрицька Н.В.
ОНЛАЙН-ЗАНЯТТЯ ЯК ВИМОГА ЧАСУ 94

Соколовська О.С.
ВИХОВАННЯ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ
ЯК ЗАСІБ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 97

ФІЛОЛОГІЯ

Максимюк М.В.
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ 101

Маркуляк Л.В.
СПЕЦИФІКА ЖАНРОФОРМИ СОНЕТА У ТВОРЧОСТІ
МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО 105

Меленчук О.В.
ШЕВЧЕНКОВЕ ТРАКТУВАННЯ КОЗАЧЧИНИ
В РЕЦЕПЦІЇ ДМИТРА НИКОЛИШИНА 108

ІСТОРІЯ

Добролюбська Ю.А.
ФІЛЕЛЛІНІЗМ В СПРИЙНЯТТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ..... 112

Левицька Н.М., Коцюбанська О.О.
СТУДЕНТСЬКИЙ «БЕРЕЗНЕВИЙ РУХ» 1878 РОКУ
В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ХІД, НАСЛІДКИ 117

Присяжнюк О.М.
РОЗВИТОК МУЗЕЇВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ
У НІМЕЧЧИНІ ТА АВСТРО-УГОРЩИНІ 121

ПОЛІТОЛОГІЯ. СОЦІОЛОГІЯ

Орлянський В.С.
ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО В КОНТЕКСТІ
ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ 125

Чижова О.М.
ПОЛІТИЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ:
ВИТОКИ ПРАГМАТИЗМУ ТА ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ 129

Шедяков В.Е.
ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ДЕМОКРАТИЯ
И ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ОБЩЕСТВА 131

Шимко О.В.
ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ:
РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 137

МЕНЕДЖМЕНТ ЗДОРОВ'Я

Лишевська В.М.
РУХОВА АКТИВНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ 140

Павлик А.И.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ПОВЫШЕНИЯ МАКСИМАЛЬНОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ
КИСЛОРОДА У ЭЛИТНЫХ СПОРТСМЕНОВ..... 142

Слухенська Р.В., Бірюк І.Г.
СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ 164

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 54th issue of our journal. In this issue we propose you 34 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization “Sobornist”. Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: “Labyrinth of Reality”, “Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects”, “Human Virtual: New Horizons, “Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects”. About 4,500 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy “Learning Without Borders” was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal “Virtus”. This event promoted also the implementetation of joint projects, namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

II stage. The manuscript goes through two types of review process – an open peer review and / or blind peer review. The first is an open peer review by the external reviewers is when both the reviewer and author are known to each other during the peer review process. Many scholars believe open peer review is the best way to stop plagiarism and encourage open, honest reviewing. The second is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other.

III stage. The second review is carried out by the scientific organization “Sobornist”. After the completion of the whole review process and receiving the positive result, the journal is considered on editorial council of the scientific journal. Only after the decision of the editorial board about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 141.5

Голубовська О.В.,

магістр філософії, асистент кафедри філософії та педагогіки

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького,
holubovska.olha.lv@gmail.com

Україна, м. Львів

СВОБОДА ВОЛІ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВИШИХ
ПРОБЛЕМ У СВІТОГЛЯДІ АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА

У статті зроблений аналіз проблеми свободи волі як однієї з найважливіших у світогляді Аврелія Августина. На переконання Августина, створення Богом людини вільною, зі здатністю робити вибір між добром і злом, водночас, зобов'язує її нести відповідальність за свій вибір. Для того, щоб творити добро необхідні благодать (дар Бога) і свобода волі. Можливість застосовувати на благо свободну волю і є свобода.

Ключові слова: свобода волі, людина, душа, розум, воля, свобода, відповідальність, благодать.

Постановка проблеми. Проблема свободи волі відображена у творах багатьох філософів, починаючи з давніх часів до сьогодення. Незважаючи на велику кількість філософських праць, дана проблема і у наш час залишається однією із найбільш актуальних і викликає постійні філософські роздуми та дискусії. У світогляді Аврелія Августина проблема свободи волі займає особливе місце і є однією із найважливіших. До його творів звертаються практично всі фахівці, які серйозно вивчають дану проблему.

Метою цієї роботи є аналіз свободи волі як однієї з найважливіших проблем у світогляді Аврелія Августина, що хвилювала його протягом усього життя.

Виклад основного матеріалу. Свобода волі є проблемою, яка досягає небачених метафізичних висот і, одночасно, має величезне практичне значення. У ній, як у вогняному фокусі, схрещуються основні проблеми гносеології, метафізики, етики та релігійної філософії. З проблемою свободи волі, незважаючи на всю її виняткову теоретичність, рано чи пізно зустрічається кожен, хто задає собі питання про найглибшу основу наших вчинків і мотивів.

Прагнення до самовиправдання, яке дуже глибоко укорінене в людській природі («я не міг вчинити інакше»), є, у своїй теоретичній сутності, не чим іншим, як прагненням зняти з себе відповідальність посиленням на детермінізм моїх, принаймні, вчинків. У свою чергу, прагнення до самоствердження, що виявляється іноді всупереч розуму і стихіям, виростає з невикоріненої спраги здійснення свободи [1, с.9-10].

На відміну від міфологічного світогляду із його фаталізмом, християнська теологія надає людині, принаймні номінально, певну свободу дії, вибір у вчинках, в мотиваційній боротьбі, проголошуючи, таким чином, ідею людини, яка творить саму себе. На це звернули увагу гуманісти Італійського Відродження, зокрема Джаноччо Манетті, Піко делла Мірандола, в своїх роздумах про гідність людини. Однак релігійне тлумачення свободи волі нерідко веде в крайнощі, пропонуючи людині або фаталізм більш жорсткий, ніж у світогляді Ста-

родавнього світу, або нічим не обмежене свавілля [2, с.122].

Це питання відразу ж виявляє свій антиномічний характер. Християнська релігія стверджує як всемогутність і всезнання Боже, так і свободу людської волі. Без останньої умови неможливо, мабуть, визнавати моральну відповідальність людини за її гріхи. Сам сенс моральності випливає з ідеї моральної осудності людини [1, с.34].

Нове підґрунтя для загальної постановки і принципового вирішення питання відкривається у християнській ідеї Боголюдини, де людина знаходить своє повне і кінцеве призначення у своїй особистій єдності з Божеством, як і Божество цілком і остаточно проявляється лише у своїй особистій єдності з людиною, при цьому необхідність припиняє бути неволею, а свобода припиняє бути свавіллям. Але так як це здійснене єднання визнається досягнутим лише однією особою, а для всіх інших воно є лише вищою метою прагнень, то головний факт християнської віри висуває нове питання: як на шляху досягнення цієї вищої мети узгоджуються наявні протилежності між абсолютністю Божої волі і моральним самовизначенням людини, ще не з'єднаною з Божеством? Тут принцип необхідності виражається в двох нових поняттях – Божественного передвизначення і Божественної благодаті. Цьому новому християнському детермінізму суперечить попереднє розуміння свободи волі. Для загальної церковної свідомості християнства спочатку було однаково важливо узгодити обидва наступні твердження: 1) все без винятку залежить від Бога; 2) дещо залежить від людини. Узгодження цих положень було повсякчасною задачею богословів і християнських філософів [3].

Інтелектуальне сумління християнських мислителів, яких хвилювала ця проблема, було розірване болісними суперечностями між тезою і антитезою: між твердженням про Божу всемогутність, при запереченні людської свободи; рідше, ствердженням людської свободи, при обмеженні Божої всемогутності.

Аврелій Августин вчив, що до гріхопадіння людина спочатку мала здатність вільного вибору posse non

рессаге (могти не грішити). Однак, в акті гріхопадіння свобода ця була безповоротно втрачена, так що в теперішньому грішному своєму стані людина «не може не грішити» non posse non ressaere (не могли не грішити). Тому вона може спастися тільки за допомогою Божої благодаті.

Метафізично питання було поставлене у Августина ще більш глибоко – він пов'язував проблему свободи з загадкою часу [1, с.34-35].

Згідно з Вільгельмом Віндельбандом, у Августина з філософським поняттям Божества, як втіленням всієї істини, нерозривно поєднується релігійне уявлення про Божество, як про абсолютну особистість. Але саме по цій причині вся августинівська метафізика побудована на самопізнанні особистості, тобто на матеріалі внутрішнього досвіду. Бо наскільки для людини взагалі є доступним розуміння божественної істоти, воно може бути здійснене лише за аналогією людського самопізнання. Останнє ж виявляє наступну основну градацію внутрішнього життя: немінуча сутність духовного буття полягає в сукупності даних свідомості або відтворюваних уявлень; його рух і життя полягають в процесах з'єднання і відділення цих елементів шляхом суджень. Рушійною силою в цьому русі є воля, спрямована до досягнення вищого блаженства. Так виникають три сторони психічної реальності: уявлення, судження, і воля (memoria, intellectus, voluntas). Августин застерігає від уподібнення цих функцій особистості властивостям тіл. Настільки ж мало вони відображають різні нашарування або сфери її буття, але у нерозривному поєднанні утворюють субстанцію самої душі. Виходячи з цих даних щодо духовного життя людини, Августин не тільки прагне скласти аналогічне уявлення про таїнство Трійці, але в *esse, posse, velle* він визнає також основні риси всієї дійсності: у бутті, знанні і волі міститься вся дійсність, і у всемогутності, всемудрості і всеблагості Божество обіймає всевіт [4, с.235-236].

Августин зазначає: «Якщо, насправді, людина є деяке благо і не може чинити правильно, якщо не захоче, вона повинна мати свободну волю, без якої не може чинити правильно. Але від того, що завдяки їй також здійснюються і гріхи, звичайно, не варто вважати, що Бог дав її для цього. Отже, оскільки без неї людина не може жити праведно, це є достатньою причиною, чому вона повинна бути дарована. А що вона дана для цього, можна зрозуміти також і з того, що якщо хто-небудь скористався нею для здійснення гріхів, він карається з неба. Що було б несправедливо, якби свободна воля була дана не тільки для того, щоби жити праведно, але і для того, щоби грішити. Бо яким же чином було б справедливим покарання того, хто скористався волею з тією метою, для якої вона і була дана? Тепер же, коли Бог карає грішника, що ж, по-твоєму, інше Він тим самим говорить, як не: «Чому ти не скористався свободою волі для тієї мети, для якої вона була дана, тобто для праведної поведінки»? – Далі, як те, що сама справедливість призначається для засудження гріхів і шанування праведних вчинків, було б благом, якщо би людина була позбавлена свободи волевиявлення. Адже те, що не зроблено добровільно, не було би ні гріхом, ні праведним вчинком. А тому і покарання, і нагорода були б несправедливі, якщо

би людина не мала свободу волі. Однак і в покаранні, і в нагороді повинна бути справедливість, оскільки це одне з благ, які походять від Бога. Таким чином, Бог повинен був дати людині свободу волі» [5].

Являючи Собою незмінність, Бог є повнота буття; отже, Він – абсолютне і незмінне Благо. Створена з нічого природа людини блага. Благо пропорційне буттю; звідси випливає, що протилежність блага, якою є зло, не може розглядатися як буття. Отже, зло не є тим, що мають на увазі під цим словом, а зводиться до відсутності блага. Саме це мають на увазі, говорячи, що зло є деяке позбавлення. Що стосується морального аспекту, то він виникає лише в діях розумних створінь. Оскільки ці дії залежать від судження розуму, вони свободні; моральна вина виникає від того, що людина зловживає свободою волі. За це несе відповідальність вона, а не Бог. Безсумнівно, можна заперечити, що Богу не потрібно було наділяти людину такою слабкою волею і потрібно визнати, що свобода волі не є абсолютним благом, оскільки вона немінуче пов'язана з небезпекою. Але, тим не менше, свобода волі є благом і навіть умовою найвеличчішого з благ – блаженства. Бути щасливою – кінцева мета кожної людської істоти; щоби нею стати, людині потрібно відвернутися від себе і звернутися до Вищого Блага, зволіти Його і досягти – отже, їй потрібно стати свободною. Замість цього людина відвернулася від Бога, щоби займатися собою і отримувати задоволення від речей, котрі нижчі від неї. Саме в цьому полягає гріх, котрий ніщо не робило немінучим і за який несе відповідальність тільки сама людина.

З часу гріхопадіння люди вже не можуть бути вільними, не можуть бути самостійним джерелом добрих вчинків та слів, бо є у владі зла, вони вже передвизначені – предистеновані – до зла, тобто самі собою здатні лише до зла. Трагедія в тому, що навіть прагнучи робити добро, людина мимоволі може робити зло [6, с.108].

Августин стверджує: «Бо закон гріха – це насилля звички, що тягне й опановує душу навіть проти її волі; але це підкорення заслужене настільки, що душа самохіль підкоряється йому» [7, с.135].

Порушення Божого закону (первородний гріх) мало своїм наслідком бунт тіла проти душі, з якого виникли жадання і невігластво. Душа була створена Богом, щоб керувати тілом людини, але тепер вона сама керується тілом. Звернена віднині до матерії, душа насичується чуттєвістю і виснажується. Як зазначає Августин, вона віддає їм частину своєї субстанції. Виснажена втратою субстанції, душа незабаром припиняє впізнавати саму себе; вона доходить до того, що вірить тільки в реальність матерії і навіть себе приймає за тіло. І тому їй передусім потрібно звільнитися від зла.

Душа, яка знаходиться у стані падіння, не може врятуватися власними силами. Людина може впасти сама, тобто під дією свободної волі, але її свободної волі недостатньо, щоби піднятися. Тому справа не тільки в тому, щоби захотіти, а в тому, щоби змогти. Вирішальним моментом біографії Августина було відкриття гріха, нездатності піднятися до благодаті спокути і можливості перемоги над гріхом за допомогою Бога. Тому зрозуміло, чому з самого початку своєї роботи вчителем він наполягав на необхідності благодаті, до того ж з такою

енергією, якої не знали з часів святого Павла. Жорстокі суперечки з пелагіанами, які почалися близько 412 р., лише посилили його пафос. Жільсон доречно зазначає, що неможливо протягом двадцяти років витримати такі суперечки і не допустити інколи в запалі полеміки крайніх виразів. Постійно відповідаючи на заперечення, в яких відкидалася необхідність благодаті, іноді можна було забути про свободу волі і навпаки. Тим не менше, головне переконання Августина завжди залишається незмінним і ясним: благодать необхідна свобідній волі людині для успішної боротьби з нападами бажань, спотворених гріхом, щоби мати заслугу перед Богом [8, с.102-103].

Не можна забувати, що благодать – це допомога, яка надається Богом свобідній волі людини. Перша не усуває останню, але співпрацює з нею, встановлюючи діючу здатність свобідної волі до блага, здатність, якої лишив її гріх. Щоби творити добро, потрібно дві умови: дар Бога, тобто благодать, і свобода волі. Без свобідної волі не було б і проблеми: без благодаті свобідна воля не побажала би блага, а якби побажала б, то не змогла б його здійснити. Тому наслідком благодаті є не усунення волі, а перетворення її із злої, якою вона стала, в добру. Можливість застосовувати на благо свобідну волю (*liberum arbitrium*) і є свободою (*libertas*). Здатність робити зло є невід’ємною від свобідної волі, але здатність його не робити є ознакою свободи. Бути утвердженим в благодаті у такій степені, щоби виявитися не бути здатним робити зло, є вищою степенню свободи. Людина, у якої у найбільш повно проявилася благодать Христа, є свобідною людиною: істинна свобода – це служіння Христу (*libertas vera est Christo servire*) [8, с.104].

Висновки. Бог створив людину вільною здійснювати вибір між добром і злом, але, водночас, зобов’язаною нести відповідальність за свій вибір, а, отже, приреченою на моральну відплату за цей вибір. Згідно Аврелія Августина, відвернувшись від Бога ми втратили свободу, а звернувшись до Бога ми можемо набути її знову. А допомогти нам у цьому, на його глибоке переконання, має благодать, без якої боротьба свободи волі людини зі злом є безуспішною.

Holubovska O.V.,

Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, holubovska.olha.lvet@gmail.com

Ukraine, Lviv

FREEDOM OF WILL AS ONE OF THE MOST IMPORTANT PROBLEMS IN THE WORLDVIEW OF AURELIUS AUGUSTINE

The article analyzes the problem of free will as one of the most important in the worldview of Aurelius Augustine. According to Augustine, God's creation of man as free, with the ability to choose between good and evil, at the same time, obliges him to be responsible for his choice. In order to do good, grace (God's gift) and free will are necessary. The possibility to use free will for good is freedom.

Key words: *freedom of will, man, soul, mind, will, freedom, responsibility, grace.*

Література

1. Левицкий С.А. Трагедия свободы. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1984. 352 с.
2. Роменець В.А. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою. Рос. мовою. Київ: Либідь, 2003. 232 с.
3. Соловьев В. Свобода воли. Статья из энциклопедии Брокгауза и Эфрона. URL: <http://hpsy.ru/public/x1087.htm>
4. Виндельбанд, Вильгельм. История философии. Киев: Ника-Центр, 1997. 560 с.
5. Sanctus Aurelius Augustinus. De libero arbitrio. Аврелий Августин. О свободе воли /Перевод с латыни Ермаковой М.Е. URL: https://royallib.com/read/svt_avgustin_avreliy/Sanctus_Aurelius_Augustinus_De_libero_arbitrio.html#0
6. Пашук А. Нариси з історії філософії Середніх віків. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 648 с.
7. Святий Августин. Сповідь / Пер. з латин. Ю. Мушака. К.: Основи, 1999. 319 с.
8. Жильсон Э. Философия в средние века: От истоков патристики до конца XIV века: Пер. с фр. / Общ. ред., послесл. и примеч. С.С. Неретиной. М.: Республика, 2004. 678 с.

References

1. Levickij S.A. Tragediya svobody. Frankfurt-na-Majne: Posev, 1984. 352 s.
2. Romenc V.A. Zhittya i smert: osyagnennya rozumom i viroyu. Ros. movoyu. Kyiv: Libid, 2003. 232 s.
3. Solovev V. Svoboda voli. Statya iz jenciklopedii Brokgauza i Jefrona. URL: <http://hpsy.ru/public/x1087.htm>
4. Vindelband, Vilgelm. Istoriya filosofii. Kiev: Nika-Centr, 1997. 560 s.
5. Sanctus Aurelius Augustinus. De libero arbitrio. Avrelij Avgustin. O svobode voli /Perevod s latyni Ermakovoj M.E. URL: https://royallib.com/read/svt_avgustin_avreliy/Sanctus_Aurelius_Augustinus_De_libero_arbitrio.html#0
6. Pashuk A. Narisi z istoriji filosofiji Sereдниh vikiv. Lviv: Vidavnicij centr LNU imeni Ivana Franka, 2007. 648 s.
7. Svyatij Avgustin. Spovid / Per. z latin. Y.U. Mushaka. K.: Osnovi, 1999. 319 s.
8. Zhil'son Je. Filosofiya v srednie veka: Ot istokov patristiki do konca XIV veka: Per. s fr. / Obshh. red., poslesl. i primеч. S.S. Neretinoj. M.: Respublika, 2004. 678 s.

УДК 14.141

Гончаров Г.М.,

доцент, к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних наук, Харківська державна академія фізичної культури,
gonchar09@meta.ua

Україна, м. Харків

ПРОЯВ ПОСТПРАВДИ В ПОСТТОТАЛІТАРНИХ КРАЇНАХ І ЛІБЕРАЛЬНО ДЕМОКРАТИЧНИХ

Політика постправди стала відображенням набагато збільшених можливостей сучасних засобів комунікації які впливають на пересічного громадянина, на державну владу в інтересах окремих груп політичної еліти і контр еліти, незалежно від фактичних соціально-економічних і політичних процесів, від справжнього стану справ і аналітичних оцінок. З її допомогою про політичні події, стан речей на фронтах йде безперервна різноманітна апеляція до емоцій які формуються під впливом інформаційних потоків, як окремим особистим так і груповим переконанням.

Ключові слова: постправда, маніпулювання, гегемонія, інформаційні технології, соціальні антагонізми.

Постановка проблеми. Поняття «постправда» знаходить все більшого поширення в сучасному суспільстві. Постправда як спосіб емоційного впливу на аудиторію все частіше використовується ЗМІ, та в соціальних мережах. В рамках відносин владних структур і суспільства засоби масової інформації є специфічним соціально-політичним інститутом, що конструюють політичну реальність і стимулює групову активність громадян. Оксфордський словник дає наступне визначення постправди: «Слово описує обставини, в яких об'єктивні факти менш важливі для формування громадської думки, а ніж звернення до емоцій і особистим переконанням». Семантика даного терміна збігається з самим його походженням в Вікіпедії стверджується, що першим цю категорію ввів блогер на сайті «grist» [1]. Так це чи ні, аж ніяк не можна з'ясувати, що в своєму роді є вже «постправдою» і може тільки прийматися на віру. Це інструмент маніпулювання громадською думкою і свідомістю.

Мета статті. Враховуючи достатню складну міжнародно-політичну ситуацію у світі «епоху постправди» необхідно розглядати саме через маніпулювання і розкриття наслідків до чого це призводить.

Виклад основного матеріалу. Політична культура постправди, з'явилася задовго до самого терміну. Можна привести багато прикладів звернення до емоцій в політичній культурі. Масовий психоз серед радянських громадян, пов'язаний зі смертю Сталіна в 1953 р., коли багато хто вважав, що країна (разом з державою) загине. У цьому ж ряду «культурна революція» Мао Цзедун в Китаї, популізм перебудови М.С. Горбачова, демонстративна «близькість до народу» і боротьба з корупцією першого президента пострадянської Росії Б.М. Єльцина, демонстрація на Болотній площі в травні 2012 р проти інавгурації новообраного президентом В.В. Путіна. Вивчаючи соціальні наслідки, до яких призвела Перша світова війна, відомий фахівець з PR Е. Бернейс, у книзі «Пропаганда», сформулював наступний постулат: «Свідоме і вміле маніпулювання впорядкованими звичками і смаками мас є важливою складовою демократичного суспільства. Ті, хто контролює ці невидимі механізми суспільства, представляють собою таємний уряд, який і керує країнами» [2, с.13]. В 1920-ті роки італійський філософ Антоніо Грамші створив вчення так званої «культурної гегемонії» і «культурної агресії в ядро суверенних держав». Відповідно до цієї теорії, революція озна-

чає не стільки збройне повстання і насильницькі дії, скільки поступову боротьбу, головним об'єктом якої стає не політична верхівка, а світогляд і свідомість простої людини [3, с.13]. Згідно Грамші, гегемонія – «правління, яке не усвідомлюється тими, ким воно править». Це встановлені правила, світогляд, ідеали пануючого класу; за допомогою гегемонії постійно підтримується ілюзія загальної потреби нав'язаних думок, способу життя. Розглядаючи теорію гегемонії Грамші, російський політолог Сергій Кара-Мурза, говорить про те, що гегемонія є не тільки примусом, насильством, а й згодою суспільства [4, с.37]. За допомогою ненасильницького примусу, виробляється згода суспільства, вона спирається на масову культуру суспільства. Гегемонія діє через культуру суспільства; це – традиції, забобони, світогляд, уявлення про добро і зло, символи, релігійні особливості. Кара-Мурза стверджує, що поки таке «культурне ядро» нерухомо, то існуючий порядок стійкий, так як немає сил, які готові його міняти. Для сучасного інформаційного суспільства теорія Грамші вкрай актуальна. Наша свідомість постійно стає об'єктом маніпулювання з боку величезної кількості інструментів, таких як ЗМІ, Інтернет, кінематограф, музика, культура.

Якщо ми звернемося до сучасної техніки, яка з її можливостями миттєво отримувати інформацію з будь-якої точки світу і ділитися цією інформацією стає серйозним способом влади і підпорядкування людьми в яких в той же час: а) немає можливості перевірити відомості, які їм поставляються ЗМІ; б) на фундаменті першого пункту з'являється можливість дискретизації інформаційного поля по лінії трактування та інтерпретації будь-яких подій. Виходить, що в умовах сучасності ми маємо величезну кількість технічних пристроїв, здатних пов'язувати між собою людей по всьому світу за різними інтересами – від сексуальних збочень і транснаціонального тероризму до колекціонування плюшевих ведмедиків в обхід будь-якого контролю з боку держави і суспільства. Техніка пішла досить далеко, на відміну від суспільного розвитку людей.

В умовах розвитку техніки та інформаційних технологій людина впадає в ситуацію відчуження від реальності, вона викинута з реального світу і не може перевірити відомості які їй подаються. Вибір інформації полягає тепер не тільки в об'єктивності, перевірці та диференціації відомостей, а в прийнятті або не сприй-

нятті на віру тієї чи іншої інтерпретації подій або повідомлення про подію взагалі. «Постправа» – це не явище в повній мірі інституційне або політично технологічне, хоча і таке теж, постправа – це продукт тривалого розвитку і превалювання суб'єктивності та інтерпретації світу у відриві від самого світу. Вся інформація в парадигмі постмодерну стає постправдою, яка співзвучна з «симулякром» Бодріяра. Проблема в тому, що реальність яка інтерпретується все більше починає подаватися як апеляції до емоцій і віри. Можна навіть переформатувати свідомість і долі цілих держав і народів, впроваджуючи певні тренди в культурне ядро.

Однак в демократичних країнах існують інститути і механізми протидії «постправді», різко знижують її вплив на суспільство. Подібні механізми забезпечуються стабільними інститутами, які підзвітні громадянам або їхнім представникам. У таких системах постправа, ретранслюється ЗМІ, просто не може грати ключову роль для визначення громадської думки і, як наслідок, формування соціально-політичного порядку. Контролюючі структури врівноважують або нівелюють негативні ефекти від формування постправди сучасними мас-медіа. Тому подібні негативні ефекти не роблять істотного впливу на систему демократичних держав, але стають надзвичайно небезпечними в закритих країнах, оскільки демократичні держави цінні саме наявністю в них так званих «груп вето», які знаходяться між собою в постійних конфліктах на мікрорівні, що утримує систему від перекоосу в сторону будь-якої з гілок влади [5, с.50].

Зовсім інша ситуація проявляється в посттоталітарних країнах, які, як правило, далекі від визначення «ліберальна демократія». Це – електоральні режими президентського типу, які базуються на контролі правлячої групи за політичними та економічними ресурсами. Вибори в таких системах – це процедура для підтвердження легітимності влади, а ЗМІ – засіб для формування гіперреальності, абсолютно компліментарної для правлячих кабінетів. При цьому постправа генерується в російських і білоруських ЗМІ з величезною інтенсивністю саме на державному рівні, за допомогою практично всіх контрольованих державою або залежних від неї ЗМІ (яких переважна більшість), стаючи найважливішою частиною внутрішньої політики, ключовим елементом забезпечення незмінності влади. Більш того, останнім часом вона виявляється єдиним механізмом забезпечення відтворення влади, тому що ніякі інші не дозволяють створити необхідний імідж для влади, не здатної впоратися з проблемами суспільства. «Акт державного тероризму» 23 травня 2021 р. літак авіакомпанії Ryanair з білоруським опозиціонером Романом Протасевичем на борту примусово посадили в Мінську. Для посадки, яка мотивувалась «повідомленням про замінування», були задіяні винищувачі білоруських ВПС. Дозвіл на посадку борту Ryanair дав особисто самопроголошений президент Олександр Лукашенко. Він же розпорядився підняти в повітря винищувач МіГ-29, який фактично змусив пілотів Ryanair посадити пасажирський лайнер у аеропорту Мінська» [6]. Логічний ланцюжок цих подій такий. Авіакомпанія Ryanair ввечері 23 травня заявила, що вказівку посадити літак в Мінську дали білоруські диспетчери. «Екіпаж рейсу Ryanair з Афін до Вільнюса сьогодні був повідомлений білоруськими службами ОрПР – Організації

повітряного руху про потенційну загрозу безпеці на борту і отримав інструкції перенаправити в бік найближчого аеропорту – Мінська», – говорилося в повідомленні. За даними сервісу Flightradar 24, в момент зміни курсу до аеропорту Вільнюса літаку залишалося 72 кілометри, до кордону з Литвою – 30 кілометрів, а до аеропорту Мінська – 183 кілометри. При цьому з урахуванням маневрів до посадки в Мінську літаку довелося подолати майже 300 кілометрів. Ніякої логіки немає, літак який, намагався таким чином спасти білоруський президент міг зрватися в небі. А потім ще довготривалий огляд усіх пасажирів безпосередньо біля літака. І врешті решт, самий банальний арешт опозиціонера Романа Протасевича з його дівчиною. Однак офіційні білоруські ЗМІ поширили іншу версію – що рішення сідати в Мінську прийняв сам екіпаж. Потім 24 травня в Мінтрансі Білорусі уточнили, що автори електронного повідомлення про мінування літака Ryanair нібито погрожували підірвати в літаку бомбу над Вільнюсом і в листі вимагали від ЄС припинити підтримувати Ізраїль. І таке інше, постправа на постправді. Брехня на брехні. Санкції не забарилися, ввечері 24 травня 2021 р. Великобританія першою ввела заборону на польоти в країну білоруської авіакомпанії «Белавія» і рекомендувала британським авіакомпаніям уникати повітряного простору Білорусі. Президент України Володимир Зеленський доручив уряду опрацювати припинення прямого авіасполучення з Білоруссю, повідомила прес-служба глави держави. Пізно ввечері 24 травня саміт ЄС ухвалив рішення заборонити білоруським компаніям літати в Євросоюз. Також лідери країн ЄС закликали європейських перевізників відмовитися від польотів в Білорусь. До цього агентство Блумберг повідомляло, що Євросоюз обговорює можливість повного припинення польотів через Білорусь, а також припинення наземного транзиту.

Наскільки широко можна використовувати поняття постправди в історичній перспективі? Це важливо визначити, оскільки політичні кризи існували від початку часів. Як впливає з логіки міркувань, рівно стільки існує і постправа в якості головної зброї протидіючих політичних груп. Таким чином, незважаючи на те, що виділено дане поняття було зовсім недавно, використовувати його можна стосовно до всіх історичних епох. Якщо ж риторика постправди застосована незграбно, з явними ознаками брехні, вона може вдарити по тому, хто її застосував. Тут, однак, повинна бути серйозна поправка на рівень розвитку демократичних інститутів і громадянського суспільства в цілому. Керівництво Північної Кореї, яке пережило безліч криз, деякі з яких погрожували обернутися голодними бунтами (особливо важким з них був голод 1995–1999 рр., В самій країні відомий під евфемістичним позначенням «Важкий похід»), побудувало свою пропагандистську роботу з населенням таким чином, що у всіх бідах громадян опинявся винен зовнішній ворог (в основному США і Південна Корея), а не провальна економічна політика самої КНДР. І хоча риторика на захист ідей, схиливши населення до подібного способу мислення, була не на висоті, вона працювала, оскільки ні громадянського суспільства, ні, як наслідок, його атрибутів у вигляді незалежних ЗМІ, здатних дати альтернативний погляд на події, в КНДР не існувало [7, с.260].

У сучасному російському суспільстві влада спирається на властиву (або приписувану) російському суспільству, релігійну ортодоксальність, консерватизм в судженнях, етатизм. В епоху «постправди» не менш важливо створювати нових героїв або оспівувати давно забутих в кінематографі, літературі; неважливо, наскільки це відповідає дійсності; ці герої можуть бути вигаданими. Кордон між реальністю та вигадкою в «постправді» стає все більш нечітко розмитим. У сучасному суспільстві існує боротьба дискурсів, описаних в теорії Е. Лаклау і Ш. Муффа. З точки зору цих авторів, дискурс – це конкуренція, незавершена, відкрита для змін структура [8, с.3], а ідентичність людей залежить від дискурсивних процесів [9, с.60]. Саме влада створює ідентичність і ставлення індивідів один до одного, тому індивід сам інколи стає частиною дискурсу. У той же час соціальні групи, які не володіють домінуючою ідентичністю, стають «чужими», що породжує соціальні антагонізми. Соціальні антагонізми дуже сильні в російському суспільстві – між людьми з традиційною і нетрадиційними сексуальними орієнтаціями, представниками титульної нації і національними меншинами, між різними релігійними групами, між апаратом чиновництва і населенням. Коли індивід розуміє, що відноситься до «чужих», наприклад розділяє точку зору, що не підтримується більшістю, то він, щоб не залишитися в ізоляції, намагається не висловлювати відкрито свою думку з того чи іншого питання. Це призводить до розкручування «спіралі мовчання» [10, с.44]. Відповідно до теорії «спіралі мовчання», одним з її важливих елементів є засоби масової комунікації, так як саме вони створюють громадську думку з актуальними проблемами.

Саме соціальні антагонізми суспільства активно демонструються в сюжетах ЗМІ за допомогою використання методів пропаганди. Одним з найпоширеніших прийомів у висвітленні військових конфліктів, протестних акцій є метод «створення загрози». Цей метод використовують переважно для формування і підтримки існуючого політичного режиму і демонізації політичного противника і опозиції, представляючи їх кримінальниками, провокаторами, вбивцями. Як правило, такі сюжети базуються на емоційній складовій, коли цільова аудиторія, глядачі настільки обурені моторошними історіями, що їм не потрібно ніякі істотні докази. Один з яскравих прикладів в Росії – це сюжет про «розп'ятого хлопчика в Слав'янську» на Першому федеральному каналі. Не важливо, наскільки правдивий сюжет, якщо він відображає картину світу тих, кому адресований. Емоційна маніпуляція – головна складова «епохи постправди». Постправа стала наслідком того, що називають інформаційною війною і маніпуляцією свідомістю. Методи випуску і поширення «фейкових новин», створення так званих «тролів» і «ботів», які займаються поширенням певної інформації, яка впливає на аудиторію.

Висновки. Резюмуючи, можна сказати, що постправа – практично неминучий прийом в політичній боротьбі для тих, хто бажає в ній перемогти. Домагається свого, граючи на емоціях публіки, набагато простіше і ефективніше, ніж покладатися на сухо викладені факти, сподіваючись, що народні маси витлумачать їх правильно. Однак і постправа, і популізм найсильніше проявляються під час політичної кризи; ніж вона глибше,

тим більше грізною зброєю постправа і популізм є в руках вправного політика. За часів політичної стабільності постправа втрачає свою магічну силу, оскільки відсутність запиту на корінні зміни в державі у населення робить її просто непотрібною.

Література

1. Post-truth politics // grist. – URL: <http://grist.org/article/2010-03-30-post-truth-politics/> (дата звернення 29.05.2021).
2. Бернейс Э. Пропаганда под ред. И. Ющенко / Э. Бернейс. – М.: Hippo Publishing, 2010. – 176 с.
3. Маев Г. Грамиши о Гегемонии // Альманах «Восток». – 2004. – Вып. 9. Мединский назвал «кротенькими мразями» сомневающихся в подвиге панфиловцев // РИА Новости. URL: <https://ria.ru/society/20161004/1478502045.html> (дата звернення 20.05.2021).
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М.: ЭКСМО, 2004. – 832 с.
5. Липсет М. Политический человек: социальные основания политики М. Липсет / – М.: Мысль, 2016. – 612 с.
6. «Акт державного терроризма» Як світ реагує на затримання Романа Протасевича у аеропорту Мінська. – Юрій Братюк, 24 травня 2021р. https://zaxid.net/statti_tag50974/ (дата звернення 30 травня 2021)
7. Ланков А.Н. КНДР вчера и сегодня: неформальная история Северной Кореи А.Н. Ланков. – М.: Восток-Запад, 2005. – С.260.
8. Гололобов И.В. Теория политического дискурса Эрнесто Лаклау: введение // Бюллетень: антропология, меньшинства, мультикультурализм / И.В. Голобов. – Краснодар, 2003. – Вып. 3. – С.129-136.
9. Клыуев Ю.В. Политический дискурс в массовой коммуникации: анализ публичного политического взаимодействия / Ю.В. Клыуев. – М.; Берлин: Директ Медиа, 2016. – 263 с.
10. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / под ред. Н.С. Мансурова. – М.: Прогресс-Академия, 1996. – 352 с.

References

1. Post-truth politics // grist. – URL: <http://grist.org/article/2010-03-30-post-truth-politics/> (date of the blast 05/29/2021).
2. Bernays E. Propaganda ed. I. Yushichenko / E. Bernays. – M.: Hippo Publishing, 2010. – 176 p.
3. Maev G. Gramshi about Hegemony // Almanac «East». – 2004. – Issue. 9. Medinsky called those who doubted the feat of Panfilov's men «finished scum» // RIANovosti. URL: <https://ria.ru/society/20161004/1478502045.html> (date of the beast is 20.05.2021).
4. Kara-Murza S. Manipulation of consciousness / S. Kara-Murza. – M.: EKSMO, 2004. – 832 p.
5. Lipset M. Political person: social foundations of politics. – M.: Mysl, 2016. – 612 p.
6. «The act of sovereign terrorism» Yak svit reacted to Roman Protasevich's tampering at the Minsk airport. – Yuriy Bratyuk, May 24, 2021 https://zaxid.net/statti_tag50974/ (tata zvernennya 30, equal 2021)
7. Lankov A.N. The DPRK Yesterday and Today: An Informal History of North Korea. – M.: East-West, 2005. – S. 260.
8. Gololobov I.V. Ernesto Laclau's theory of political discourse: introduction // Bulletin: anthropology, minorities, multiculturalism / I.V. Golobov. – Krasnodar, 2003. – Issue. 3. – P. 129-136.
9. Klyuev Yu.V. Political discourse in mass communication: analysis of public political interaction / Yu.V. Klyuev. – M.; Berlin: Direct Media, 2016. – 263 p.
10. Noel-Neumann E. Public opinion. Discovery of the spiral of silence / ed. N.S. Mansurov. – M.: Progress-Academy, 1996. – 352 p.

Goncharov H.M.,

*Associate Professor, Ph.D., Associate Professor, Department of Humanities,
Kharkiv State Academy of Physical Culture, gonchar09@meta.ua*

Ukraine, Kharkiv

**MANIFESTATION OF THE TRUTH IN POST-TOTALITARIAN COUNTRIES
AND LIBERALLY DEMOCRATIC**

Post-truth politics is a reflection of the much increased capabilities of modern means of communication that affect the average citizen, government in the interests of certain groups of political elite and counter-elite, regardless of actual socio-economic and political processes, the current state of affairs and analytical assessments. With its help about political events, the state of affairs on the fronts is a continuous variety of appeals to emotions that are formed under the influence of information flows, both individual and group beliefs.

Key words: *post-truth, manipulation, hegemony, information technologies, social antagonisms.*

UDC 126.371

Kolosiuk I.A.,*Ph.D. in Philosophy, Associate Professor of the Department of Legal Theory Studies, Social Sciences and Humanities of the State Agrarian and Engineering University in Podilia,
ikolosyuk@ukr.net**Ukraine, Kam'yanets-Podilsky*

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF PERSONALITY IN PEDAGOGY

The article deals with the problems of human personality presented in the humanities, including the pedagogical science, in particular, in the pedagogical anthropology. These problems are relevant for the conceptual and methodological development of domestic pedagogical thought.

Key words: *personality, paradigm of humanity, methodology of pedagogy, philosophical anthropology, philosophy of education.*

The statement of a problem. One of the central concepts of humanistic approach in pedagogy is the concept of «personality»; therefore, it is often said about the personality of a teacher, a boy or a girl, about the raising of a person, the creation of conditions for its formation, etc. It is recognized that a human personality is of the greatest value, and its development is the main goal of pedagogical activity, and one of the main tasks of pedagogy is to create conditions for individual self-realization. The ideological, philosophical and methodological basis of the humanistic approach in modern domestic pedagogy is a worldview system that has absorbed all the best from the previous experience.

The purpose of the article. Let us emphasize that the concept of «human personality» has become firmly established not only in the scientific language, but also in the everyday language of modern teacher. It has become the core idea that links textbooks, programs and mainly determines pedagogical activity.

The statement of the main material. The main principles of modern pedagogical humanism, as the bearer of sociocultural tradition, are to recognize the human personality as the highest value and in the contention that person is «the measure of all things», that is, every person is recognized the rights to freedom, social equality, spiritual and physical development, the realization of all its creative potential.

This understanding of the meaning of human life and the essence of human personality provided a strong momentum to the development of European humanistic pedagogy. For domestic pedagogy, the strengthening of humanistic tendencies is characteristic since the middle of the 19th century. The ideas of humanism, laid down in the works of N.I. Pirohov, K.D. Ushynskiy and other thinkers and practitioners of pedagogy, were developed in the pedagogical convictions and concepts of modern domestic teachers.

It is not surprising that in conditions of democratic freedoms, ideas and principles of humanism are becoming extremely popular in our country. This can be observed in pedagogy as well. Strengthening of humanistic tendencies is a kind of reaction to the previous antihumanism and the lack of opportunities for the manifestation of creative principles in the field of pedagogy [1].

The creation of humanistic paradigm within the framework of pedagogy contributes to the generation of fresh ideas, methods, techniques, makes pedagogical practice free and effective.

In modern philosophy and psychology there are a number of concepts that interpret differently than traditional humanism the human nature, the meaning and the purpose of its existence. The concepts of A. Maslow, K. Rogers, W. Frankl, E. Fromm, A. Schweitzer, K. Jung and others recognize the exceptional position of man in the universe, but at the same time it is asserted the exclusiveness of this position that imposes a special responsibility on humanity [2].

Thus, the modern pedagogical paradigm should be based on other anthropological concepts that do not correspond to the traditional humanistic anthropology of the past. It is necessary, on the basis of the already existing philosophical, psychological, natural-scientific ideas about person, which reflect the modern level of cultural development, to create a pedagogical paradigm that would make it possible to formulate the goals, principles, values and norms of modern pedagogy that are adequate to the needs of modern man and society.

In the light of the above, one of the educational tasks of domestic pedagogical science is the creation of pedagogical anthropology as a set of ideas about man, his nature, the meaning and purpose of its existence, about its place in the world. The solution to this problem is possible only through the integration of philosophical, sociological, psychological and natural-scientific knowledge. Without such an anthropological basis, any pedagogical paradigm will be speculative and will be lack of real content. Although in present the domestic pedagogical anthropology has not emerged yet as an independent field of scientific research and has not formed in the form of visible scientific and practical activity, however, the agenda already includes problems related to the anthropological basis of pedagogy (understanding of human nature as the foundation of its education, conditionality of pedagogical activity goals with the meaning and the goals of human existence, the necessity of the «pedagogical ideal» based on the ideas of democracy and real humanism [3]).

It should be noted that today not a single significant pedagogical concept is complete without an anthropological basis; it consists of philosophical, sociological, psychological and natural-scientific ideas about a person. As far as a person is multifaceted in his manifestations, the scientific knowledge about it is varied and ambiguous. Therefore, there are a number of serious methodological problems caused by the uncertainty of the status of pedagogical

---

anthropology in the system of modern humanities.

In addition, we should not obscure the fact that the very concept of «pedagogical anthropology» is ambiguous. The problem of the subject area of pedagogical anthropology has not been resolved yet. Scientists argue about what is being studied and should be studied by pedagogical anthropology, what is the nature of the phenomena studied, the phenomena of social, psychological and physical nature of person are included in the area of studies of representatives of pedagogical anthropology [4].

No less important is the methodological problematics of pedagogical anthropology, which in a number of cases does not quite critically borrow cognitive tools from the arsenal of related disciplines. As a result of the predominance of this or that methodological support of scientific research, it provides various options for pedagogical anthropology based on the results of these studies.

Many contradictory, controversial and unresolved methodological problems indicate that pedagogical anthropology as an independent area of scientific knowledge is embryonic and can be classified as a “young” discipline, despite the fact that its preconditions were laid long ago. Methodological problems are mainly associated with the fact that the object of research is a person, and all anthropological studies, due to the complexity of the phenomenon being studied, have a complex and ambiguous character.

Despite all the methodological difficulties, we can confidently speak about the existence of the subject research field of pedagogical anthropology. The range of issues studied by pedagogical anthropology has already been outlined (human nature in the light of educational problems, human development as a biological, psychological and social subject in the process of pedagogical activity, the peculiarities of the formation of human personality in connection with the process of upbringing and education in the mainstream of pedagogical activity; meaning and the goals of pedagogically meaningful upbringing and education; instilling humanistic values and the formation of a conscious attitude towards them). The answer to these and other questions is possible both through a theoretical research in the field of pedagogical anthropology, and in the course of pedagogical practice focused on sociocultural anthropology.

The main indicator of the maturity of any science, including the philosophy of pedagogy and pedagogical anthropology, is the existence of self-awareness in it, that is, the awareness of science itself as a special cognitive tool, with the help of which a person not only acquires new knowledge about the world, but also produces new ways of practical change of this world in accordance with the goals and objectives that are set by society, taking into account existing social needs and interests. These needs and interests are not always determined by the desire to create something new, positive; often they are caused by the desire to overcome something negative that has outlived its usefulness, hinders social development, which prevents the transition to something new and desirable. This includes the fight against disease, crime, improving the way and quality of life by rejecting old traditions, from the rule of tyrants and dictators, overcoming the harsh natural conditions of life and much more. So, solving this or that cognitive task, we should

always know what we are abandoning and where we are going to. In other words, any scientific problem has two sides, one of it is associated with the struggle against something negative, and the other – with the affirmation of something positive.

Of course, our attention is focused on striving for an ideal image of reality, and not on getting away from a bad present. As a result, there is a danger of a non-self-critical attitude towards one’s own cognitive capabilities, which can cause movement towards a pre-programmed cognitive hopelessness (pseudoscientific myths such as «time machines», etc.). Therefore, in this case, the main emphasis will be on an integrated approach to the study of the human personality, taking into account the positive and negative qualities of the human personality, variables in ontogeny and phylogeny. In accordance with this approach to the issue of human personality, our main goal is the cognitive assessment of the personality as a complex and contradictory socio-psychological and socio-cultural integrity, living according to the rules of time of individual (age) life and according to the rules of historical time. This goal also determines the formulation of a specific task, namely: description and explanation in the socio-philosophical context of the relationship of positive and negative qualities of human person. Such a view of the problems that is interested to us is presented in the works of the following authors: A. Agg, F. Alexander, B.G. Ananiev, L.M. Arkhangel'sky, D. Bannister, S.S. Batenina, A.A. Bodalev, L.P. Buyeva, I.S. Zigler, S.A. Kon, A.N. Kuchinsky, Leontiev, E.S. Markaryan, N.A. Menchinskaya, A.G. Myslivchenko, M. Polani, Sh. Selesnik, E.V. Sokolov, F. Fransella, F. Hell, M. Scheler, T.Ya. Yaroshevsky and others.

The problem of man as an initial and indivisible component of human society began to figure in philosophy relatively recently (according to the standards of historical time). Its appearance dates back to the turn of the 18th-19th centuries. It was then that philosophical anthropology was born as an independent discipline. Representatives of philosophical anthropology considered the concept of «man» as a central philosophical and worldview concept and argued that, based on this, it is possible to develop a harmonious system of philosophical ideas about the world.

For the first time, the anthropological principle in philosophy was introduced and substantiated by the representatives of classical German philosophy Kant and L.A. Feuerbach, which made it, on one hand, the means of strengthening the foundations of moral (practical) philosophy, and on the other, the basis of criticism of orthodox theology and dogmatic philosophical idealism [6].

One of the founders of modern philosophical anthropology was the German philosopher Max Scheler, who made a great contribution to the development of philosophical axiology and the sociology of cognition (cognitive sociology). Around 1910, he turned to Catholic religious’ philosophy and further evolved towards a personalist metaphysics. His main works are: «Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values» (1913–1916); «On the Eternal in Man» (1921), «The Position of Man in Space» (1927), etc.

Scheler explained the crisis of bourgeois society at the beginning of the twentieth century as a crisis of the personality, its cultural attitudes and values. At the center of

his philosophical research, he placed the problem of man, the problem of the human personality. According to Scheler, all main problems of philosophy are reduced to the problem of what man is and what position he occupies within the world and God. The German philosopher saw the main feature of man is in striving for God [6].

Scheler stated that the time has come for the birth of synthetic anthropology, which can become the basis for all our knowledge about the world, because the basis of the foundations of this world is man.

In the second half of the twentieth century, the term «anthropology» began to be used in the name of the most diverse and sometimes mutually exclusive philosophical schools and trends. But in any case, philosophical anthropology is conceived by its creators as a special philosophical discipline, which gives answers to human questions about himself and deepens its self-awareness [7]. It is characteristic that the Neo-Kantian philosopher E. Cassirer in the late period of his work also took the position of philosophical anthropology, emphasizing that self-awareness and such tool as self-knowledge is the main task of philosophy [8].

Contemporary Western philosophical anthropology is trying to synthesize abstract philosophical and religious-theological speculations, psychology and biology into a single whole. At the same time, there are significant discrepancies between them, determined by the choice of subject priorities and the corresponding cognitive tools.

A kind of result of the development of philosophical anthropology in the second half of the twentieth century, was the emergence of cultural anthropology in the philosophical environment of Germany, the creators of which (E. Rothacker, M. Landman and others) tried to combine different branches of philosophical anthropology [9]. The works of Rothacker had a definite influence on the philosophical and social thought of Germany in the 30th and even served as a justification for the political and ideological program of fascism. After the end of World War II, Rothacker intensified his anthropological research. The cultural anthropology of this model is characterized by the biologization of social relations and the naturalization of human nature, which, according to Rothacker, is rooted in special vital processes as a product of a certain “universal will”.

In the twentieth century, the problem of a person doubled, as it were, since the problem of the person (personality) began to appear as a nearby existing problem. The philosophy of personalism contributed to this doubling.

For modern scientists, the problem of personality structure presents great theoretical difficulties, as scientists from different schools and directions in philosophy, sociology, psychology and pedagogy describe and explain this structure in different ways. So, for example, in psychology, the creation of general psychological theories of personality is hindered not only by disagreements in the ideology and methodology of psychological schools and trends, but also by the multilevel nature of the object of research, starting from the biological level and ending with the social one. The situation is no less problematic in sociology, where it is not the individual characteristics of a person that are studied, but, first of all, the social system in

which it is included, and the social functions (roles) that it performs. The variety of these social systems and functions is so great that scientists often hesitate before a huge mass of empirical material that does not fit into previously known classification schemes. Therefore, the sociology of personality is still far from declaring itself as a scientific discipline that has taken its place [10].

It is important to emphasize, as many scientists do, that the research in the field of psychopathology, as well as sociological research of people deviating from normal individual and collective forms of behavior, can provide some assistance in the creation of personality psychology and the sociology of personality, for, as you know, knowledge of “exceptions from the rules” help to understand better the “rules” themselves (norms, values, etc.) [11]. Such an attitude to the objects that are being studied cannot but touch upon the methodological problems of the philosophy of education. Traditionally, this issue deals with «positive» data, that is, with the data that are rationally evaluated for their truth or falsity. However, in this complex world, it is far from always possible to give an unambiguous assessment of recognizable phenomena and processes, especially in cases where there are much more exceptions to the rules than the rules themselves, which indicates obvious inconsistencies in the field of the methodology of scientific knowledge.

It should be noted here that philosophers prefer to avoid «pathologies», and when this is impossible, they try to squeeze them into the Procrustean schemes of traditional ideas, talking about the struggle of opposites, conflicts, antagonisms, about necessity and chance, about the rational and the irrational, etc. etc. Therefore, in a number of cases, philosophical advice turns out to be of little use or completely useless for teachers, they deal not with clever abstractions, but with empirical phenomena and processes that are studied by specific objectively oriented methods. Obviously, the time has come when philosophy, including the philosophy of education, should come to grips with the study of various pathologies, therefore the planet of people is increasingly suffering from various «diseases» (social, political, economic, ideological and environmental), and the prospects for social development today do not look at all as rosy as they seemed at the beginning of the twentieth century. This applies equally to the problems of «man» and «personality» in pedagogy.

The philosophical and anthropological question of the human personality is extremely difficult, but also extremely important in practice, especially when it comes to dangerous social diseases (crime, drug addiction, etc.). Usually, such diseases arise in marginal social groups, that is, in those groups that are on the sidelines of social life and are most often represented by underage and politically immature youth.

The issue of marginal social groups and the types of persons generated by them is one of the topical issues for sociologists, psychologists, philosophers and educators, the solution of which makes it possible to shed light on such problems as the problems of youth radicalism and extremism [12].

Conclusions. The marginalization of society is a characteristic sign of the decline of social relations, the corrosion of social structures and the degradation of social institutions. The peculiarities of the marginal part of the

---

population, including its youth component, include: non-participation in production activities, non-fulfillment of generally obligatory social functions, lack of stable social status, existence on the funds that are obtained or bypassing the accepted attitudes of the «underground economy», etc.), or openly in a criminal way (robbery, banditry, etc.).

Sociological studies show that, by politicizing, the marginal begin to shake the foundations of such society, which until recently seemed to be solid and unshakable. With the growth in the number of these marginal groups, which became politicized, there is a noticeable revival of right-wing and left-wing extremist movements, where ideologically immature or unemployed youth are especially actively attracted. In these conditions, there is a need for an alternative pedagogy that would be able to withstand the negative phenomena and processes that take place in modern society.

Literature

1. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Амонашвили Ш.А. – Минск, 1990. – С.286.
2. Латышина Д.И. История педагогики / Латышина Д.И. – М.: Гардарики, 2005. – С.12.
3. Мақсақова В.И. Педагогическая антропология / Мақсақова В.И. – М.: Академия, 2004. – С.93-94.
4. Новичкова Т.А. Историко-философские очерки западной педагогической антропологии / Новичкова Т.А. – М.: ФАН. Ин-т философии, 2001. – С.71.
5. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант. – М.: Мысль, 1966. – С.349-588.
6. Шелер М. Положение человека в Космосе / Шелер М.; [пер. с нем.]. – М., 1988. – С.31-35; 40.
7. Современная буржуазная философия / под ред. А.С. Богомолова, Ю.К. Мельвиля, И.С. Нарского. – М.: Высшая школа, 1978. – С.415.
8. Кассирер Э. Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры / Кассирер Э.; [пер. с англ.]. – М., 1988. – С.28-30.
9. Современная философия и социология в ФРГ. – М.: Мысль, 1971. – 259 с.
10. Колосюк І.А. Політологічний вісник / І.А. Колосюк // Зб-к наук. Праць. – К.: ІНПІАС, 2012. – № 68. – С.109-122.
11. Кон И.С. Дружба / Кон И.С. – М.: Политиздат, 1989. – С.65.
12. Братусь Б.С. Аномалии личности / Братусь Б.С. – М.: Мысль, 1988. – 303 с.

References

1. Amonashvili Sh.A. Personal and Humane Basis of the Pedagogical Process / Amonashvili Sh.A. – Minsk, 1990. – 286 p.
2. Latyshina D.I. The History of Pedagogy / Latyshina D.I. – M.: Gardariki, 2005. – P. 12.
3. Maqsakova V.I. Pedagogical Anthropology / Maqsakova V.I. – M.: Academy, 2004. – PP. 93-94.
4. Novichkova T.A. Historical and Philosophical Essays of the Western Pedagogical Anthropology / T.A. Novichkova. – M.: RAS. Institute of Philosophy, 2001. – P. 71.
5. Kant I. Anthropology from a Pragmatic Point of View / I. Kant. – M.: Myśl, 1966. – PP. 349-588.
6. Scheler M. Position of Man in Space / Scheler M.; [Transl. from Ger.]. – M., 1988. – PP. 31-35; 40.
7. Modern Bourgeois Philosophy / ed. A.S. Bohomolov, Yu.K. Melville, I.S. Narsky. – M.: Higher School, 1978. – P. 415.
8. Cassirer E. Experience about Man: an Introduction to the Philosophy of Human Culture / Cassirer E.; [Transl. from Engl.]. – M., 1988. – PP. 28-30.
9. Contemporary Philosophy and Sociology in Germany. – M.: Myśl, 1971. – 259 p.
10. Kolosyuk I.A. Pedagogical anthropology as theory and practice of forming of educational culture Political Science Bulletin / I.A. Kolosyuk // Zb-k nauk. Works. – K.: «INTAS, 2012. – PP. 109-122.
11. Kon I.S. Friendship / Kon I.S. – Moscow: Politizdat, 1989. – P. 65.
12. Bratus B.S. Personality Anomalies / Bratus B.S. – M.: Myśl, 1988. – 303 p.

Колосюк І.А.,

доцент, к.філос.н., доцент кафедри теоретико-правових і соціально-гуманітарних дисциплін
Подільського державного аграрно-технічного університету, ikolosyuk@ukr.net

Україна, м. Кам'янець-Подільський

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ОСОБИ У ПЕДАГОГІЦІ

У статті розглядаються проблеми людської особи, представлені в гуманітарних науках, у тому числі в педагогічній науці, зокрема в педагогічній антропології. Ці проблеми є актуальними для концептуального і методологічного розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Ключові слова: особистість; гуманістична парадигма; методологія педагогіки; філософська антропология; філософія освіти.

УДК 316.613

Майстренко-Дудковська Я.А.,

магістрант Луганського національного аграрного університету, maistrenko-dudkovska.yam@lgnau.edu.ua

Карпіцький М.М.,

д.філос.н., доцент, ст. викладач Луганського національного аграрного університету, karpizky@gmail.com

Україна, м. Старобільськ

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ АЗЕРКІНІВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню самосвідомості таких особистостей, які вбачають в собі нелюдську сутність або ідентифікують себе не з людьми, а з іншими істотами. З кінця ХХ століття таких особистостей стали називати азеркінами. В цей час азеркіни стали утворювати спільноти й перетворилися в помітне соціокультурне явище. У статті обґрунтовується, що самоідентифікація азеркінів відбувається не на основі суспільних стереотипів, а на основі індивідуального вільного самовизначення. Хоча азеркіни актуалізують символи архаїчної свідомості, проте вони формують до цих символів індивідуалістичне ставлення, яке протидіє процесу архаїзації. У зв'язку з цим доводиться, що поширення феномена азеркінів демонструє формування нової світоглядної установки в суспільній свідомості, відповідно до якої за кожною людиною визнається право бути тим, ким вона сама себе вважає, і відрізнятись від інших, навіть якщо це суперечить стереотипам суспільства.

Ключові слова: азеркіни, субкультура, самоідентифікація, міфологія, реінкарнація, самовизначення, ідентичність.

Постановка проблеми. В кінці ХХ – початку ХХІ століття в суспільстві почало поширюватися нове явище: серед людей стали з'являтися «іншорідні» з іншої, нелюдської самоідентифікацією. Наприклад, теріантропи ідентифікують себе з тими чи іншими тваринами. Вони розуміють себе як розумного звіра замкненого в людському тілі [1, с.25]. Поряд з цим з'являються і ті, хто ідентифікує себе не тільки з тваринами, а й з міфологічними персонажами – драконами [2], вампірами, феями тощо. З недавнього часу узагальненим терміном для всіх, хто має нелюдську самоідентифікацію, став використовуватися термін «азеркін». Тут він буде застосовуватися до всіх, хто вважає себе не людиною, а іншою істотою. Термін «азеркін» почав зустрічатися в другій половині 90-х років [3, с.161] і тепер використовується в науковій літературі. У цій статті ми будемо користуватися визначенням з книги «Польовий путівник по азеркінам» авторки під псевдонімом «Lura»: «Азеркін – людина, яка вірить, що в нефізичному сенсі чи, значно рідше у фізичному, вона не повністю людина. Це означає будь-кого, хто внутрішньо має стосунок до нелюдських видів через душу, розум, тіло чи енергетичний резонанс, або хто вірить, що вміщує таку істоту в своєму тілі/розумі» [1, с.26]. Як показують численні дослідження, азеркіни сприймають свою самоідентифікацію природно і не мають почуття неповноцінності, дарма що не відповідають уявленням суспільства. Відповідність певним суспільним нормам і уявленням завжди була умовою успішної соціальної адаптації, а невідповідність – джерелом як зовнішніх, так і внутрішніх конфліктів, що провокувало виникнення відчуття власної неповноцінності. Однак попри відмови від людської самоідентифікації, азеркіни не тільки не мають внутрішніх конфліктів з цього приводу, але здатні соціально адаптуватися, хоча у зв'язку з цим у них можуть виникати певні проблеми. Отже, виникає питання, яким чином характер самоідентифікації азеркінів пов'язаний з трансформацією соціокультурної ситуації в цей час?

Методологічний підхід дослідження. Основними джерелами дослідження азеркінів, по-перше, є архіви інтернету, в яких збереглися теми спілкування і матеріали, якими обмінюються азеркіни, по-друге, інтерв'ю з самими азеркінами – як ті, які провели інші дослідники і насамперед авторка першого великого дослідження з цієї тематики «Польовий путівник по азеркінам» під псевдонімом Lura, так і ті які проводила Яна Майстренко-Дудковська, співавтор цієї статті, на Сході України в 2019–2020 роках, і, по-третє, дослідження інших вчених, таких як Керол М. Кьюсак, а серед українських дослідників – Катерина Зоря.

Оскільки спосіб самоідентифікації азеркінів суперечить тому, що традиційно в суспільстві завжди вважалося нормальним, ця обставина провокує ставлення до азеркінів як до соціально девіантного явища або навіть як до прояву психологічної або медичної патології. Звичайно, прояв патології можуть зустрічатися серед представників будь-яких спільнот, проте це не має бути основою пояснення складного соціокультурного явища. Тому в основі методології дослідження азеркінів має бути принцип неупередженості. Авторка книги «Польовий путівник по азеркінам», яка включає найповніше систематизоване зібрання польових досліджень, у зв'язку з цим пише: «Насправді той, хто читає про азеркінів, може задуматися над питанням: можливо, все це лише в наших головах? Бути нелюдями в людському суспільстві – такий концепт може бути трохи важким для визнання розумом, якщо ти новачок у цьому. Такий тип мислення, як правило, веде до давньої міфології або психічного божевілля, в будь-якому випадку, воно передбачає відрив від загального сприйняття реальності. Однак ключ до розуміння полягає у відкритій свідомості. Вивчаючи будь-яку субкультуру, важливо підходити до неї з культурною об'єктивністю – судити про людей за їхніми власними стандартами, а не за вашими» [1, с.23].

Мета статті. Виявити якою мірою самоідентифікація азеркінів обумовлена сучасною соціокультурною ситуа-

цією, а якою – особистим вільним самовизначенням, і на підставі цього показати нові тенденції в сучасній суспільній свідомості.

Виклад основного матеріалу. Розбіжності між людиною й азеркіном першою чергою мають ментальний характер. Більшість азеркінів сприймають себе духовними нелюдськими істотами, які живуть в людському тілі. Різниця між азеркінами залежить від того, якої світоглядної концепції вони дотримуються. При цьому можна виділити загальні риси для всіх азеркінів.

1. Спогади. Азеркіни сприймають себе як прибульців і тому можуть пам'ятати себе в іншій нелюдській формі в минулому житті або в іншому світі. Для здобуття доступу до спогадів про себе в іншому житті та в іншому тілі деякі азеркіни можуть практикувати техніки зміни свідомості або встановлювати зв'язок з певними духами.

2. Почуття тіла. Азеркіни можуть мати внутрішньотілесні, навіть тактильні відчуття свого іншого тіла, відчувати його частини, яких немає в людському тілі. Це можна порівняти з фантомними відчуттями в тілі. Наприклад, людина, яка втратила руку, може відчувати фантомний біль у відсутній кінцівці. Подібним чином азеркіни може відчувати фантомні крила, хвосту тощо. Коли він не зосереджений на своєму реальному тілі, його відчуття повертається до фантомного нелюдського образу.

3. Інстинкти. Часом в азеркінів починають проявлятися незвичайні, і навіть нелюдські рефлекси, які обумовлені їхніми зміненими спогадами й тілесними відчуттями. Наприклад, хтось може намагатися не зачепити крилами інших людей, хтось відчуває жагучий потяг до нелюдських сутностей, а хтось намагається видихнути вогонь. Подібні особливості проявляються практично у всіх, і навколишні люди зазвичай їх сприймають як особисті примхи.

Азеркіни зовні схожі на людей, вони народилися як люди, визнають, що їхнє тіло виглядає як людське. При цьому хтось може стверджувати, що в його роду є ельфи, і що його тіло насправді відрізняється від людського. Він може повністю ідентифікувати себе з ельфом, щиро стверджувати, що ельф – це його справжнє «я», його особистість. При цьому він не прикидається, для нього це – реальність, а не гра.

Багато азеркінів кажуть, що їхні уявлення про себе – приватне духовне переконання. Кожен азеркіни формує власне уявлення про те, чому він інший, і тільки він сам може зрозуміти, хто він є. Нерідко він говорить, що його дух – не людина, або що в минулому житті він був не людиною. Віра в реінкарнацію і минулі життя характерна для багатьох азеркінів. Деякі з них обґрунтовують свою нелюдську природу духовними причинами. Однак ці переконання не можна вважати релігією. Азеркіни може сповідувати будь-яку релігію, і багато з них сповідують неоязичництво. Однак в азеркінів нема потреби слідувати за релігією, щоб говорити, що вони інші.

В ході дослідження у 2019–2020 роках Я.А. Майстренко-Дудковська провела бесіди з респондентами, які усвідомлювали себе як азеркіни. У ході інтерв'ю були висловлені такі думки про свою нелюдську природу і втілення в людській подобі.

Респондент «Ельф» (Краматорськ): «Моя душа була спеціально створена для певних видів істот, але втілювалася як людина. Для цього є низка ймовірних причин:

можливо, мій вигляд більше не існує, або мене затягла сюди якась містична сила, або, може бути, я просто вирішив, що хочу змінити обставу» [з інтерв'ю 17 травня 2019]. Це найвідоміша теорія, особливо поширена серед ельфів, драконів та інших «міфологічних» істот, які часто заявляють, що їхній вид був знищений тим чи іншим способом.

Респондент «Метаморф» (Костянтинівка): «Я втілювався багато разів в різних істот. Я робив це так багато разів, що моя душа «звикла до цього вигляду», але я не був людиною досить довго, щоб моя душа могла до цього звикнути. Якщо я продовжу повертатися як людина, то рано чи пізно стану втілюватися людиною» [з інтерв'ю 19 травня 2019]. Ця теорія зазвичай застосовується для пояснення гібридних родичів, які, можливо, багато разів жили як кілька істот, але також популярна серед тих, хто не вірить в те, що душа має якийсь конкретний вигляд.

Респондент «Сельфіда» (Слов'янськ): «Божество спеціально змусило мене мати нелюдську душу, але жити як людина» [з інтерв'ю 23 червня 2019]. Це не дуже відома теорія, але вона поширена серед християн, а також серед тих, хто не вірить в реінкарнацію.

Респондент «Кішка-перевертень» (Торецьк): «У мене є потужний зв'язок з певною тотемною твариною. Зв'язок став настільки сильним, що я фактично є цією твариною» [з інтерв'ю 15 серпня 2019].

Респондент «Темний ельф» (Бахмут): «Деся у моєму родоводі є нелюди, тобто я фізично і генетично не людина. До приходу європейців корінні американці часто заявляли, що в їхньому родоводі є певні тварини (ведмеді, вовки тощо). Однак в наші дні ті, хто заявляє про нелюдську генетику, зазвичай стикаються зі скептицизмом, оскільки жодне таке твердження ніколи не було науково підтвержене» [з інтерв'ю 29 серпня 2019].

Пробудження. Мірою того, як азеркіни замислюються над своєю природою, у них формується власна онтологія світу. Наприклад, що ми живемо у світі, який складається з безлічі шарів сновидінь. Вони знаходять цьому підтвердження у концепції про те, що весь світ – ілюзія або ж певний стан свідомості, яка досить поширена в історії культури й філософії. Відповідно до цього усвідомлення своєї нелюдської природи азеркіни розуміє як пробудження в одному з незліченних шарів сновидінь, завдяки чому він згадує себе в іншому житті, коли він був самим собою.

Термін «пробудження» застосовується в деяких духовних практиках для позначення переходу до нової системи світосприйняття або нового стану свідомості. У розумінні азеркіна «пробудження» означає момент усвідомлення того, що він як людина не є виключно людиною. При пробудженні азеркіни по-новому оцінює своє життя, і іноді це буває страшно. Він усвідомлює, що з якоїсь причини більше не відчуває (а, можливо, ніколи і не відчував) себе повністю людиною. При цьому відкривається новий рівень свідомості з новими зразками мислення, новими структурами переконань або новими спогадами. Для одних «пробудження» до нового життя відбувається швидко і вони миттєво прозирають, хто вони насправді. Для інших, і таких більшість, пробудження – це довгий процес, який може розтягнутися на роки.

Пробудження – це усвідомлення своєї справжньої природи, вищої мети в житті. У пробудженні відбува-

ється нове самовизначення особистості, яке відкриває інші шляхи самореалізації. Прокинутися може будь-хто і в будь-якому віці. Цьому можуть сприяти якісь особливі події або спілкування з людьми, які вже прокинулися. Іноді до пробудження підштовхують важкі потрясіння, сильний стрес, досвід клінічної смерті або ж смерть близьких. Хтось проходить етапи пробудження поступово і без потрясінь, а для деяких цей процес шоково швидкий. Також є й такі, хто народився і виріс в родині пробуджених, тому їм не обов'язково проходити етапи пробудження, бо цей досвід вони мають з дитинства.

При пробудженні азеркін може засумніватися у своєму розумі. Адже в його соціальному оточенні вважається, що ельфів, фей, ангелів, драконів та іншого не існує, і попри це раптом він усвідомлює, що є одним з цих істот. Часом це викликає шок або сильне потрясіння. При цьому пробудження можуть супроводжувати спалахи містичної інтуїції, яскраві сновидіння, ефект дежавю тощо. Деякі азеркіни відчувають тугу і пристрасне прагнення повернутися «додому», туди, звідки прийшла їхня душа. З таким почуттям часом важко жити, оскільки й сім'я, і друзі сприймаються як чужі. Це характерно для тих, хто відчуває себе прибульцем, пам'ятає минулі реінкарнації або має духовний зв'язок зі своєю «спорідненістю», особливо, якщо світ його предків – це не наша Земля, а інший світ.

Уявлення і переконання, які характерні для азеркінів. Азеркін, як його визначає Катерина Зоря, це істота, яка «за своєю природою має зв'язок з іншими світами. «Вроджена» властивість в соціальному плані служить деяким захистом від внутрішнього скептицизму колег (який значно важливіший, ніж скептицизм зовнішній)» [3, с.162]. Тому для азеркіна так важлива переконаність у своїй природі, бо це дозволяє йому впевнено себе почувати в суспільстві, яке не приймає його самоідентифікацію.

Характеризуючи типи азеркінів, можна користуватися класифікацією авторки книги «Польовий путівник по азеркінам», яка дає докладний опис теріантропів [1, с.111-132], ельфів і фей [1, с.133-154], драконів, грифонів та інших міфологічних істот [1, с.155-174] тощо. Окремо вона виділяє такі види, як вампіри, ангели, демони, кіцуне – дев'ятихвості лисиці-перевертні з далекосхідної міфології, мультіпліви (Multiples) – ті, хто має в собі багато різних сутностей або особистостей, які генетично не пов'язані з його тілом, вселенці (Walk-ins) – ті, хто вселяється, тобто приєднався до тіла вже після народження, Otakukin / Mediakin – ті, хто ототожнює себе з видами істот або героями з аніме, манги, а також книг, фільмів і відеоігор у жанрі фентезі. При цьому вони можуть вважати, що сучасна масова культура пропонує інтерпретацію старої міфології про те, що було насправді.

Поряд з цим можна зустріти особливих азеркінів, які не знають нікого, хто відповідав би їх виду. Не виключено, що їм ще належить зустріти свій вид, можливо, у фольклорі, міфології або художній літературі, а може бути їх природа пов'язана з чимось невідомим, про що ніколи раніше ніхто не чув.

Багато азеркінів вважають себе не людьми по духу, але людьми по тілу, в якому втілилися. Це пояснюється реінкарнацією або перебуванням іншої сутності в тілі людини. Деякі з них навіть біологічно відносять себе до представників нелюдського виду або до його нащадків.

Хтось з азеркінів пам'ятає, що був не людиною в минулому житті й народився як людина тільки цього разу. Вони усвідомлюють, що їхнє тіло є точно людським, їх батьки та сім'я – звичайні люди, проте у них є спогади й відчуття того, що вони хтось ще. Це досить сильно впливає на їхній спосіб мислення й усвідомлення себе тут і зараз, коли вони ідентифікують себе як нелюдську істоту. Є такі, хто відчуває, що перероджувався в різних життях в безлічі різних видів, хоча, як правило, все одно виділяється якийсь певний вид як найближчий по суті.

Існує уявлення і про те, що душі деяких людей йдуть, коли вони поранені, вмирають, і можуть бути замінені духом, який скористався такою можливістю. В цьому випадку тіло не вмерло, хоча перша душа так і не повернулася. Іноді обидві душі залишаються в тілі.

К. Зоря зазначає, що в середовищі азеркінів «дуже поширені так звані вселенці, тобто комбіновані особистості. Саме слово швидше за все виникло на перетині окультири й неформальних субкультур. Людина з вселенцем – це людина, яка вважає, що в її тілі живе не тільки буденна особистість, а й інша істота з власною волею і цілями» [3, с.162]. Також вона зазначає, що вампір в розумінні азеркінів «харчуються не кров'ю, а «енергією», тобто мається на увазі збірна назва загального самопочуття і можливості дії у людини» [3, с.162]. Втім, таке уявлення про вампірів характерно не тільки для азеркінів, а й для інших людей, включаючи й представників наукової спільноти. Прикладом тому може служити есе Юлії Філь «Вампіризм і яка йому альтернатива» [4].

Також К. Зоря окремо згадує «перевертнів»: «Це поняття теж багатозначне: означає сприйняття себе як тварини в людському тілі, або просто тісний зв'язок з будь-яким тотемом, що дозволяє «обертатися», принаймні, астральний (тобто приймати уявний образ тваринного й отримувати тим самим певні переваги)» [3, с.163].

З одного боку ми спостерігаємо, що формуються принципово нові способи самоідентифікації в абсолютно нових образах, які сформувалися зовсім недавно. На підставі цього можна припустити, що формується нова тенденція в суспільній свідомості, протилежна тенденції на архаїзацію. З іншого боку, самоідентифікація з перевертнями, навпаки, актуалізує архаїчні уявлення, пов'язані з тотемізмом. У зв'язку з цим виникає питання: чи поширення феномена азеркінів свідчить про архаїзацію свідомості або ж навпаки, про появу тенденцій, яка протидіє її архаїзації?

Однак було б помилкою шукати відповідь на це питання на підставі того, як в архаїчній свідомості функціонують образи, з якими ідентифікують себе азеркіни. Для розуміння важливо не стільки саме архаїчний зміст образу, скільки ставлення до нього: чи супроводжується самоідентифікація людини підміною її індивідуальної позиції колективістською під впливом роду, племені, нації, держави, або ж, навпаки, її самоідентифікація є її внутрішнім особистісним самовизначенням. Щоб відповісти на це питання, потрібно докладніше зупинитися на тому, як азеркіни сприймають себе, свою природу і своє життя в суспільстві, яке не визнає їхню самоідентифікацію.

Суб'єктивне сприйняття власної інакшості в азеркінів. Деякі азеркіни часто замислюються про те, чи в порядку їх розум, адже суспільні уявлення дуже відрізняються від їхніх переконань. Однак якщо азеркін здатен критично оцінювати свій стан і при цьому жити як

нормальна, продуктивна доросла людина, то які тоді можуть бути підстави сумніватися в його психічному здоров'ї? Якщо людина, яка вважає себе драконом, ельфом або інопланетянином, може виконувати свої робочі обов'язки, у неї є будинок, друзі, сім'я, то навколишніх не повинно хвилювати, ким вона при цьому себе вважає. Багато людей після усвідомлення себе іншою істотою починають ліпше розуміти себе, їхнє життя стає більш стабільним. Дуже часто лише після прийняття себе і своєї природи азеркін починає розуміти у себе те, що раніше здавалося безглуздом. Якщо самоідентифікація з іншою природою допомагає людині залишитися в гармонії з собою, то можливо, до цього слід ставитися як до одного зі шляхів самореалізації особистості.

Однак іноді бувають помилки в ідентифікації себе з будь-яким видом. Наприклад, азеркін вирішив, що він демон, а насправді він виявився горгульсю. Оскільки ці види дуже схожі, можна легко помилитися. Наприклад, єдиноріг, усвідомивши, що у нього є не тільки ріг, але і крила, може виявитися пегасом. Або інший, який вважає себе ельфом, раптово виявляє у себе крила і розуміє, що він ангел.

Можливо, що хтось не зумів розібратися в тому, що є природа Іншого, і помилково відносить себе до азеркінів, а насправді у нього може бути множинна особистість або інше психічне захворювання. Завжди є ймовірність, що людині щось здалося, і вона вирішила, що вона азеркін, а насправді вона просто помилилася. Можливо, цьому є якийсь інше пояснення, яке не належить до природи Іншого.

Коли азеркін пробуджується, у нього можуть проявлятися симптоми схожі на розлад психіки, однак іноді це може насправді виявитися початком психічного захворювання. Кожному доводиться самостійно розбиратися, коли це прояв природи Іншого, а коли справжнє захворювання, з яким слід звернутися до фахівців. Це складна ситуація, в якій потрібна відповідальність і критичний погляд на себе. На жаль не можна назвати надійних критеріїв, які дозволяють визначити, чи дійсно людина є азеркіном.

Як правило, у справжніх азеркінів після прийняття себе всі такі психологічні проблеми розв'язуються, і вони сприймають себе не людиною цілком природно. Однак сама наявність сумнівів під час усвідомлення і прийняття себе вказує на те, що ми стикаємося з новим феноменом. Якби феномен азеркінів був би наслідком актуалізації архаїчної свідомості, то разом з цим були б задані критерії оцінки цього феномена з позиції архаїчної свідомості. Однак у свідомості азеркіна ми, навпаки, спостерігаємо індивідуалізацію досвіду самоідентифікації, що породжує пов'язані з цим внутрішні суперечності й психологічні труднощі.

Як стверджує К. Кьюсак: «Формування ідентичності стало принциповим духовним проєктом сучасних індивідів і поява нових духовних спільнот та ідентичностей як результат попкультури не дивний, оскільки вимоги інституційних релігій, сімейних очікувань і традиційних джерел самоідентифікації зникають з середини двадцятого століття» [5, с.44]. З його позицією можна погодитися, однак потрібно особливо підкреслити, що формування ідентичності, про яку він говорить, має індивідуальний вектор, який протилежний колективістському вектору формування ідентичності в архаїчній свідомості.

Феномен спогадів минулих життів у азеркінів. Люди, які говорять, що пам'ятають минулі життя, зустрічаються

всюди, незалежно від того, чи відповідає це уявлення культурним і релігійним уявленням суспільства, чи ні. Іноді під спогадами розуміють лише розмиті асоціації, викликані нібито раніше знайомими тими чи іншими подіями або речами. Іноді – певні образи, які не пов'язані з нинішнім життям, раптом спливають у спогадах або приходять у снах. Однак, як зазначає К. Зоря, серед азеркінів поширені «випадки згадування «минулих життів», які відносяться не до нашого світу, а до фантастичних світів» [3, с.161], такими як світ Гарі Поттера або Земномор'я. На відміну від галюцинацій такі спогади містять сюжет і логічну хронологію до такої міри, що часом здається, що вони не відрізняються від спогадів реального життя.

Азеркіни можуть згадувати щось з іншого світу, що неможливо за законами фізики, можуть пам'ятати себе в іншому образі, не схожому на звичайну людину, наприклад, з різноколірним волоссям, червоними очима, іклами, кігтями, крилами, зростом вище двох метрів тощо, або ж свої надздібності, наприклад, володіння магією, здатністю літати або дихати під водою. Також вони можуть нагадувати такі місця, яких просто немає на Землі, наприклад, села в кронах дерев, фантастичні підземні печери або місто в небесах, можуть згадувати тварин, які давно вимерли або яких ніколи не було. Мимоволі тут пригадується «рукопис Войнич» [6] – загадковий манускрипт XV століття невідомою мовою з описом рослин, яких ніколи не існувало в нашому світі. Цей манускрипт показує, що явища, подібні незвичайним спогадами азеркінів, могли зустрічатися і в минулому.

Спогади про інше життя можуть бути не тільки приємними, а й дуже болючими. Через це вони можуть придушувати або проявлятися як кошмар і навіть викликати стресові розлади й впливати на фізичний стан тіла, наприклад, викликати спазми, головні болі, судоми, швидке серцебиття тощо. Такого роду спогади пов'язані з подіями, які травмують, викликають сильні емоції. Наприклад, людина пам'ятає, що померла насильницькою смертю або довго помирала внаслідок важкої хвороби. Це може бути дуже жорстока смерть на війні, спогади про смерть близьких і друзів або про те, як вона сама брала участь у вбивствах інших. Людина може згадати, як їй відірвало частину тіла, як вона стікала кров'ю тощо. Після таких спогадів можуть з'явитися симптоми посттравматичного стресового розладу, як якщо з людиною все це відбувалося насправді. Наприклад, дуже реалістичний спогад про згвалтування може викликати невротичний страх перед згвалтуванням, хоча в реальному житті нічого подібного не було. Щодо таких спогадів можуть діяти ті ж самі захисні механізми психіки, які запускаються при травмуючи спогадах про реальні події власного життя.

Слід зазначити, що далеко не у всіх азеркінів є спогади про минулі життя, деякі з них взагалі не визнають реінкарнацію або вважають своє життя першим втіленням. В цьому випадку азеркін самовизначається до життя інакше, вважаючи, що не важливо, хто ти був в минулому, важливо, хто ти зараз в цій реальності. Бо природа іншого в азеркіні проявляється тут і зараз, і означає його нинішнє життя.

Теорії про те, чому азеркіни зараз на Землі. Цілком зрозуміло, що азеркіни намагаються якось пояснити своє існування, і найпростішим і зрозумілим поясненням є те, що вони жили раніше в іншому світі або в минулому житті. Деякі азеркіни вважають, що самі вибрали своє

перебування на Землі, а іноді, що цей вибір хтось з якоюсь метою зробив за них. Мета цього вибору в тому, щоб знайти певний досвід, і для цього вони покликані потрапити в якесь місце чи спільноту, з кимось зустрітися. Перебування на Землі – це чергове життя на шляху проходження до якоїсь своєї мети, щоб чогось навчитися і рухатися далі. У багатьох азеркінів спостерігається ностальгія за іншим світом, де їх дім, однак вони вважають, що прийшли на Землю не випадково і повинні слідувати своєму призначенню. Деякі вважають Землю своїм домом, найчастіше це людиноподібні азеркіни, або ті, які близькі до істот і божеств з міфології нашого світу. Для деяких Земля всім схожа на їхній дім, крім людської культури. У цьому випадку вони сприймають Землю як іншу версію їх світу з паралельного всесвіту.

Іноді зустрічаються і песимістичні погляди, близькі до гностицизму, наприклад, коли Земля привінюється до Пекла. У цьому випадку вони вважають, що з якоїсь причини відправлені сюди мучиться і дуже хочуть повернутися додому. Хтось вважає, що його перемістили з однієї реальності в іншу. Деякі з азеркінов думають, що послані на Землю для того, щоб спасти людей або пробудити людство. Є різні сценарії спасіння Землі: хтось вважає, що володіє магією і може пробудити її на Землі, хтось хоче прискорити вдосконалення людства, а хтось спонукати людей використовувати магію і таким шляхом зробити Землю магичним світом. Деякі азеркіни вірять, що настане велика духовна війна, в якій зіткнуться люди й азеркіни. Наслідком цієї війни буде позбавлення світу від простих людей, і тоді настане ера магичного розвитку.

Так, ми бачимо відсутність у спільноті азеркінів будь-якої спільної концепції або системи переконань. Більш того, вони цього не потребують, допускаючи будь-які інтерпретації, які кожен пропонує згідно зі своїм особистим життєвим досвідом.

Азеркіни й суспільство. У більшості азеркінів життя таке ж, як і в інших людей, за винятком того, що має стосунок до природи Іншого. У сучасному суспільстві до переконань азеркінів ставляться по-різному: від байдужого ставлення і недовіри й до агресивного неприйняття та звинувачень в психічній ненормальності. Взаєморозуміння з боку інших людей азеркіни зустрічають рідко, і тому у деяких виникають труднощі з соціальною адаптацією. Почасти це пов'язано з особистими пріоритетами. «Там і тоді» – як вони називають місце, звідки вони прийшли, для них набагато важливіше і цікавіше, ніж нинішнє життя «тут і зараз». У зв'язку з цим деяким азеркінам важко пристосуватися до вимог соціального життя, знайти роботу і завести друзів серед звичайних людей. Важливе значення має і нерозуміння азеркінів у суспільстві, яке переходить в негативне ставлення. Характеризуючи ставлення до них, Н.Г. Садикова пише: «У дев'яності роки представники цієї субкультури були просто міськими божевільними» [7, с.120]. Негативне ставлення до них виявляється не тільки в суспільстві, а й в науковому середовищі. Наприклад, І.М. Киштімова та А.А. Чжен попереджають: «Видима універсальність субкультур, їх множинність породжують у суб'єкта, який інтеріоризує культурно екліктичність і установки, ілюзію, пов'язану з існуванням в культурі. Але глобальне нехтування цінностями камертонної культури небезпечно як для розвитку окремої особистості, так і суспільства в цілому» [8, с.76]. З такими забобонами

доводиться стикатися не тільки азеркінам, а й неупередженим дослідникам азеркінів.

Проблеми взаємовідносин із суспільством розв'язуються, якщо азеркіни перебувають в колі собі подібних або ж просто неупереджених людей. Тому природним чином складаються спільноти азеркінів, чому сприяє комунікація через Інтернет. Причому комунікація між азеркінами розвивається не на основі будь-яких колективістських установок, а на основі особистих відносин. «Дослідження американського вченого Ліна Скофілда Кларка показує, що молоді люди більше захоплюються альтернативними релігіями й духовними трендами, і що дружба – найсильніший індикатор того, наскільки конкретна віра або практика може бути прийнята» [5, с.43]. Однак у повсякденному житті їм все одно потрібно ходити в школу, на роботу, в магазин, платити за житло і підкорятися іншим вимогам суспільства.

Зрозуміло, що в будь-якому суспільстві й в будь-яку епоху могли з'являтися люди, чия самоідентифікація принципово відрізнялася від громадянської норми. Якщо розглядати це явище на індивідуальному рівні, то йдеться про особистий конфлікт азеркіна з суспільством і пов'язаним з цим внутрішніми психологічними проблемами. Однак на початку ХХ століття феномен азеркінів перетворюється в помітне соціокультурне явище, яке вказує на появу нових суспільних тенденцій і трансформацію суспільства в цілому.

Нині феномен азеркінів рівною мірою поширюється і на Заході, й на пострадянському просторі. Як зазначає К. Кьюсак: «На заході ХХ століття роль інституційних релігій спадає, і очевидний ріст ролі особистої духовності» [5, с.40]. Формування нових форм ідентичності на внутрішньому особистісному самовизначенні, а не під впливом колективістських установок, закономірно призводить до появи нових форм самоідентифікації аж до визнання себе іншою істотою. Однак соціальний контекст на пострадянському просторі зовсім інший, що ставить під сумнів таку поступову еволюцію від колективістських форм самоідентифікації до її індивідуальних форм.

У сучасній науковій літературі найбільш поширеним поясненням виникнення нових субкультур є вказівка на зниження значущості самоідентифікації з нацією, релігією або державою. Поряд з цим також називають нові можливості комунікації, які дає Інтернет, посилення секуляризму й індивідуалізму, розвиток індустрії розваг тощо [9, с.125]. Це правильно лише частково. Ми змушені констатувати, що з 90-х років на пострадянському просторі, навпаки, відбувається архаїзація суспільної свідомості, що в низці випадків призвело до встановлення авторитарних соціальних відносин. Так в 90-х роках А.М. Сагалаєв говорив, що загальна архаїзація культури неминуче приведе до встановлення диктатури в Росії. Ось з такими його оцінками ситуації могли б погодитися і жителі інших країн пострадянського простору: «Сфера етнічного знову виступає тим локусом, де відбувається процес самоідентифікації особистості й суспільства. Старі стереотипи й міфи відіграють важливу роль: міфологізація своєї історії йде повним ходом, бо при повній невизначеності майбутнього і непривабливості сьогодення можна покладатися тільки на минуле» [10, с.9]. Причому характерною рисою архаїзації свідомості є відчуття спільності або передумова домінування загального над особистим.

Однак нові форми самоідентифікації в суспільстві азеркінів, навпаки, заперечують почуття спільності й виходять з передумови пріоритету індивідуального над загальним. Отже, звертаючись до архаїчних міфологічних пластів суспільної свідомості, азеркіни формують нове індивідуалістичне ставлення до них. Ця обставина показує, що процеси в сучасній суспільній свідомості набагато складніші, ніж це може здатися на перший погляд. З одного боку вони актуалізують архаїчні образи й символи в контексті загальної архаїзації свідомості, з іншого боку формується тенденція індивідуалізації сприйняття самих архаїчних символів і образів.

К. Зоря в низці статей [3;11] розглянула феномен азеркінів в контексті зміни сприйняття магії на пострадянському просторі. На її думку, в архаїчній свідомості магична сила знаходилася ззовні шляхом ініціації або прийняття в групу. Однак зараз ми спостерігаємо процес індивідуалізації магичної свідомості, відповідно до якого магична сила починає розумітися як особиста сила людини: «на пострадянському просторі магія переходить від архаїчної ідеї знання = сила = влада до ідеї сила > знання і влади. На передній план виходить концепція особистої сили, відповідальності за власні обставини (в тому числі й за те, як функціонує Всесвіт навколо). Сухе знання не дає ні влади, ні сили; влада, яка успадкована в результаті ініціації або прийняття в групу, не завжди відбивається як пряма сила впливу на світ; але особиста сила сприймається як найпряміший шлях і до знання, і до влади. Можливо передавати силу, і разом з нею – знання і владу. Отже, бачимо зміщення щодо середньовічних і архаїчних народних елементів до елементів модерну» [3, с.165]. Як вважає К. Зоря, на формування нового сприйняття магії вплинули два найважливіших поняття Карлоса Кастанеди: поняття особистої сили й поняття наміру, тобто твердої спрямованості волі, яка забезпечує магичну дію. Всі інші засоби, включаючи магичні ритуали, мають допоміжний характер і не є обов'язковими [3, с.154].

Так, магичне створення, яке є архаїчним, в сучасних умовах індивідуалізується і звільняється від архаїчного характеру. Подібний процес відбувається і щодо нових способів самоідентифікації, що призвело до формування спільноти азеркінів. Соціокультурна ситуація на пострадянському просторі не зумовлює поширення феномена азеркінів, а лише задає поле можливостей. Кожна особистість може по-різному реалізовувати ці можливості або згідно з загальною тенденцією архаїзації свідомості, або всупереч їй. Вибір нової самоідентифікації, яка суперечить нормам суспільства, має вільний характер і не визначений соціальними факторами – це вільний вибір представників нового покоління. Згідно з цим вибором формується нова світоглядна установка визнання за кожною людиною права бути тим, ким вона сама себе вважає, і відрізнятись від інших, навіть якщо це суперечить стереотипам суспільства. Однак формування такої світоглядної установки відбувається в складній ситуації конфлікту з архаїчною свідомістю. Можна припустити, що саме цей конфлікт буде визначати подальший характер розвитку суспільства на пострадянському просторі.

Висновки. Вважати себе не людиною для звичайних людей незвично, це викликає побоювання. Тому тут можливі упередження, від яких слід відмовитися.

Насамперед феномен азеркінів – це не релігія, тому

що тут йдеться про прийняття себе як такого. Тут немає церемоній посвяти, духовних лідерів, сакральних текстів, догм, культу і загальних вірувань. Тут людина самовизначається, визначається щодо себе, а не щодо вищого початку. Тому усвідомити себе азеркіном може будь-хто незалежно від релігії й переконань. Це пов'язано з релігією не більше, ніж усвідомлення себе чоловіком або жінкою. Також не можна вважати релігією і міфологічні пояснення азеркінів власного походження, бо це універсальна властивість всіх людей знаходити міфологічні пояснення дійсності, щоб її приймати. Це навіть не є езотеричним знанням, бо тут немає таємниць, які можуть знати тільки посвячені.

Також цей феномен не є психічним захворюванням. Звичайно, психічні патології можуть зустрічатися в будь-яких спільнотах, в тому числі й серед азеркінів. Проте пояснювати їх природу психопатологічними чинниками було б занадто довільним узагальненням. У цьому дослідженні ми прагнули уникнути зведення складного явища до простих пояснювальних принципів, бо це закриває саму можливість розуміння.

Феномен азеркінів – одна з форм особистісної самореалізації. Людина сама в собі має зрозуміти те, чому ніхто збоку не може навчити. Про це в колі азеркінів респондент «Перевертень» (Краматорськ) сказав так: «Ніхто не може тобі сказати, що ти таке. Я не знаю. Я не ти. Я не можу бути тобою, бути тим, ким ти був, і тим, ким ти міг би бути. Тільки ти можеш це зробити» [з інтерв'ю 15 червня 2020]. Кожен йде своїм шляхом до набуття цілісності власної особистості, або, як казав К.Г. Юнг – індивідуації. На цьому шляху людина приймає себе в тому, що суспільством не визнається як реальність, і тим самим долає розкол всередині себе.

Отже, сутність феномену азеркінів полягає в альтернативному способі самоідентифікації, і тільки з такого розуміння можна пояснити це явище. Раніше самоідентифікація людини багато в чому визначалася її причетністю національній, релігійній, професійній, становій або державній спільноті, і будь-яка самоідентифікація всупереч суспільним стереотипам породжувала як зовнішній конфлікт людини з суспільством, так і внутрішній конфлікт людини з самою собою, що призводило до почуття неповноцінності й самозаперечення. Особливість цього традиційного способу самоідентифікації полягає в тому, що людина шукає щось спільне в собі зі сформованими стереотипами й отожднюється з цим загальним. Це призводить до втрати унікальних особистісних якостей, які не відповідають суспільним стереотипам. Зараз простежується нова тенденція. Представники нового покоління більшою чи меншою мірою починають звільнятися від цього старого способу самоідентифікації й визнають у себе ті особистісні якості, якими вони принципово відрізняються від усіх інших.

Хоча сам по собі феномен азеркіна не новий, бо люди з незвичайною самоідентифікацією існували завжди, новим є відкриті форми прояву і його широке поширення. Можна виділити певні соціальні причини виникнення такого явища, проте так само можна виділити соціальні причини, що сприяють архаїчній колективістській самоідентифікації. Отже, не існує жодного соціального детермінізму, який би зумовив поширення феномена азеркінів. У складних соціальних ситуаціях люди самі вільно роблять свій вибір, який може бути різним.

Кожне покоління заново самовизначається щодо панівних у суспільстві тенденцій і формує нові тенденції. Поширення феномена азеркінів вказує на вибір свободи самовизначення і прийняття іншого в тому, чим він відрізняється, а не в тому, в чому він схожий. Це – нова тенденція, яка має протилежну спрямованість щодо панівної тенденції архаїзації суспільства.

Література

1. Lupa. *A Field Guide to Otherkin*. – Publisher: Immanion Press. – 312 p.
2. Профимов Т.А. Образ дракона в современном молодежном творчестве (на материале сообщества азеркинов) // *Мировая классика и молодежная культура*. – 2014. – № 2. – С. 85-92.
3. Зоря Е. От заговора к ритуалу: краткий очерк трансформации понятия «магия» на постсоветском пространстве // *Государство, религия, Церковь в России и за рубежом*. – 2013. – Т. 31. – № 4. – С. 144-167.
4. Філь Ю. Вампіризм і яка йому альтернатива // *Читання мандрівника: сторінки філософської есеїстики*. – 02.05.2019. – URL: https://mandrivnyk1.blogspot.com/2019/05/blog-post_61.html (дата звернення 20.05.2021)
5. Cusack C.M. *Spirituality and self-realization as «Other-than-human»: The Otherkin and Theriathropy communities* // *Fiction, Invention, and Hyper-reality: From Popular Culture to Religion*. – London and New York: Routledge. – 2017. – P. 40-57.
6. Voynich Manuscript // *Beinecke Digital Collections*. Yale University Beinecke Rare Book & Manuscript Library. – Відскановані копії сторінок манускрипту. – URL: <https://collections.library.yale.edu/catalog/2002046> (дата звернення 20.05.2021)
7. Садыкова Н.П. Обзор молодежных субкультур в современной России // *Ценностные ориентации молодежи в условиях модернизации современного общества. Материалы Всероссийской с международным участием научно-практической конференции*. – Горно-Алтайск: БИЦ ГАГУ, 2020. – С. 117-124.
8. Кыштымова И.М., Чжен А.А. Психосемантика молодежной субкультуры и ее взаимосвязь с оценкой рекламных образов // *Психология в экономике и управлении*. – 2013. – № 1. – С. 74-81.
9. Федоровский П.П. «Иность», «драконность» и фурри в русскоязычном интернете: многообразия современного «массового зооантропоморфизма» // *Исторические типы человеческих сообществ. Материалы I Всероссийской студенческой научной конференции*. – Казань: Грумант, 2020. – С. 125-131.
10. Сагалаев А.М. Архаичное миропонимание и современный менталитет России (к постановке проблемы) // *Вестник Томского государственного университета*. – 1999. – № 268. – С. 9-11.
11. Zorya Kateryna. *Magic in the Post-Soviet Space: Definitions, Sources, Verbal Markers* // *State, Religion and Church*. – 2014. – № 1(2). – P. 29-59.

References

1. Lupa. *A Field Guide to Otherkin*. – Publisher: Immanion Press. – 312 p.
2. Trofimov G.A. *Obraz draкона v sovremennom molodezhnom tvorchestve (na materiale soobshchestva azerkinov)* // *Mirovaya klassika i molodezhnaya kultura*. – 2014. – № 2. – S. 85-92.
3. Zorya E. *Ot zagovora k ritualu: kratkiy ocherk transformatsii ponyatiya «magiya» na postsovetskom prostranstve* // *Gosudarstvo, religiya, Tserkov v Rossii i za rubezhom*. – 2013. – T. 31. – № 4. – S. 144-167.
4. Fil Yu. *Vampirizm i yaka yomu alternativa* // *Chitannya mandrivnika: storinki filozofskoyi eseyistiki*. – 02.05.2019. – URL: https://mandrivnyk1.blogspot.com/2019/05/blog-post_61.html (Accessed 20.05.2021).
5. Cusack C.M. *Spirituality and self-realization as «Other-than-human»: The Otherkin and Theriathropy communities* // *Fiction, Invention, and Hyper-reality: From Popular Culture to Religion*. – London and New York: Routledge. – 2017. – P. 40-57.
6. Voynich Manuscript // *Beinecke Digital Collections*. Yale University Beinecke Rare Book & Manuscript Library. – Scanned copies of manuscript pages. – URL: <https://collections.library.yale.edu/catalog/2002046> (Accessed 20.05.2021).
7. Sadykova N.T. *Obzor molodezhnykh subkultur v sovremennoy Rossii* // *Tsenostnyie orientatsii molodezhi v usloviyakh modernizatsii sovremenogo obshchestva. Materialy Vserossiyskoy s mezhdunarodnym uchastiem nauchno-prakticheskoy konferentsii*. – Gorno-Altaysk: BIC GAU, 2020. – S. 117-124.
8. Kyshytymova I.M., Chzhen A.A. *Psihosemantika molodezhnoy subkulturyi i ee vzaimosvyaz s otsenкой reklamnykh obrazov* // *Psihologiya v ekonomike i upravlenii*. – 2013. – № 1. – S. 74-81.
9. Fedorovskiy P.P. «Inost», «drakonnost» i furri v russko-yazyichnom internete: mnogoobrazie sovremennoy «massovogo zooantropomorfizma» // *Istoricheskie typy chelovecheskikh soobshchestv. Materialy I Vserossiyskoy studencheskoy nauchnoy konferentsii*. – Kazan: Grumant, 2020. – S. 125-131.
10. Sagalaev A.M. *Arhaichnoe miroponimanie i sovremennyy mentalitet Rossii (k postanovke problemy)* // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 1999. – № 268. – S. 9-11.
11. Zorya Kateryna. *Magic in the Post-Soviet Space: Definitions, Sources, Verbal Markers* // *State, Religion and Church*. – 2014. – № 1(2). – P. 29-59.

Maistrenko-Dudkovska Ya.A.,

student of Lugansk National Agrarian University, maistrenko-dudkovska.yam@lgnau.edu.ua

Karpitsky N.N.,

dr. hab. of Philosophy, associate professor, senior teacher of Lugansk National Agrarian University, karpizky@gmail.com
Ukraine, Starobelsk

SELF-IDENTIFICATION OF OTHERKIN IN THE CONTEXT OF THE MODERN SOCIOCULTURAL SITUATION

The article is devoted to the study of the self-awareness of such individuals who see an inhuman essence in themselves or identify themselves not with the people but with other creatures. Since the end of the 20th century, such personalities have been called Otherkin. At present, the Otherkin have begun to form communities and have become a noticeable sociocultural phenomenon. The article substantiates that self-identification of Otherkin occurs not on the basis of social stereotypes, but on the basis of individual free self-determination. Otherkin the Otherkin actualize the symbols of archaic consciousness, they nevertheless form an individualistic attitude towards these symbols, which counteracts the process of archaization. In this regard, it is proved that the spread of the Otherkin phenomenon demonstrates the formation of a new ideological attitude in the public consciousness, according to which every person is recognized as those who has the right to be who he considers himself to be and to be different from others, even if this contradicts the prevailing stereotypes of society.

Key words: Otherkin, subculture, self-identification, mythology, reincarnation, self-determination, identity.

Psychology

УДК 159.923.2

Волченко Є.Є.,

здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи

Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, ORCID 0000-0001-9784-0230, yevhenvolchenko@gmail.com

Україна, м. Сєвєродонецьк

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розкрито соціально-психологічні проблеми розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі з деструктивним і конструктивним типом реагування у конфлікті. Показано, що збагачення медичного персоналу знаннями про продуктивні конфлікти і способи їх вирішення є однією з необхідних соціально-психологічних умов розвитку конфліктологічної компетентності фахівця-медика. Важливою соціально-психологічною умовою розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі є також урахування функціональної характеристики конфліктологічної компетентності, як специфічного компонента професійної діяльності медичного персоналу, яка представлена інформаційно-сигнальною, інтегративною і стабілізуючою, орієнтовною, інноваційною, ціннісною, перетворювальною, профілактичною, рефлексивною, навчальною функціями.

Ці компетенції, як актуальні компетентності, включають такі характеристики: готовність до прояву компетентності (тобто мотиваційний аспект); володіння знанням змісту компетентності (тобто когнітивний аспект); досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (тобто поведінковий аспект ставлення до змісту компетентності і об'єкта її застосування).

За підсумками проведеного дослідження зроблено висновок, що фахівці-медики мають середній рівень конфліктологічної інформаційної грамотності, конфліктологічної компетентності, але при цьому не мають схильності до агресивної поведінки.

Ключові слова: фахівців медичної галузі, конфліктологічна компетентність, деструктивний і конструктивний типи реагування у конфлікті.

Постановка проблеми. Відповідно до сучасних тенденцій підвищення якості надання медичної допомоги, особлива увага приділяється питанням конфліктологічної компетентності медичного персоналу лікувального закладу. За оцінкою фахівців, конфлікти у цій професійній сфері зустрічаються майже у 60% випадків. У той же час, фахівці відзначають, що наразі немає адекватного наукового пояснення причин і способів вирішення такої специфічної ситуації, як конфлікт в медицині [5].

В умовах вдосконалення медичної діяльності на перше місце виходить особистість, орієнтована, перш за все, на прагнення до особистісно-професійного розвитку, освоєння медичної діяльності, усвідомлення її соціальної значущості, знаходженні сенсу у професійній діяльності, що визначається, зокрема конфліктологічною компетентністю медичного персоналу лікувального закладу.

Конфліктологічна компетентність є однією з найважливіших якостей особистості фахівця-медика. Дана компетентність забезпечує адекватне сприйняття і точну оцінку ситуацій конфлікту, вміння прогнозувати і оцінювати їх наслідки, здатність використовувати засоби діагностування, попередження та вирішення конфліктів, а також конструювати продуктивні конфлікти. Саме

тому формування даної компетентності у медичного персоналу є стратегічно важливим завданням сучасної системи охорони здоров'я.

Традиційна система професійної підготовки фахівців медичної галузі, діяльність яких характеризується високим рівнем інтелектуальної та емоційної напруженості, сприяє формуванню конфліктогенної компетентності, інтересу до її змісту і завданням. У зв'язку з цим, вивчення соціально-психологічних проблем розвитку конфліктологічної компетентності, яка зумовлює прагнення медичного персоналу до досягнення високих результатів, самореалізації в професійній діяльності, дозволить більш оптимально організувати їх професійну діяльність.

Аналізу властивостей особистості, що визначають особливості поведінки в конфлікті, значна увага приділяється в рамках особистісного підходу. При цьому в якості особистісних детермінант конфліктної поведінки досліджуються рівень домагань і самооцінка; цілі, мотиви, потреби, ціннісні орієнтації; психічні стани; соціальний досвід (І. Ващенко, С. Гарькавець, Н. Звацька, О. Катасанов, Л. Пілецька, В. Чуловський та ін.).

Однак, незважаючи на наявні в психологічній науці дослідження соціальних конфліктів, присвячені розгляду даного поняття, конфліктологічна компетентність фахі-

вця вивчена в недостатній мірі. Проведений аналіз літератури показав й недостатню розробленість питань конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі, що обумовлено протиріччями між визнанням значущої ролі конфліктологічної компетентності медичного персоналу та існуючою практикою у забезпеченні успішності професійної діяльності. Дані протиріччя дозволили сформулювати проблему дослідження, яка полягає у визначенні специфіки сформованості конфліктологічної компетентності у фахівців медичної галузі з деструктивним і конструктивним типом реагування у конфлікті.

Мета роботи – розкрити соціально-психологічні проблеми розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі з деструктивним і конструктивним типом реагування у конфлікті.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення зазначених завдань використовувалися різні методи дослідження: теоретичні – вивчення наукової літератури з теми дослідження; емпіричні (тестування), методи кількісного та якісного аналізу результатів дослідження, інтерпретаційні методи. Використано психодіагностичні методики: анкета на оцінку інформаційного елементу конфліктологічної компетентності, методика діагностики провідного типу реагування (М. Кашапов, Т. Шалаєва); методика оцінки поведінки особистості у конфлікті (К. Томас, в адаптації Н. Гришиної).

Показано, що процес надання медичної допомоги включає різні види взаємин у тріаді «лікар-пацієнт-суспільство» (інформаційні, економічні, правові, етичні та ін.), а також різні типи соціальної взаємодії – конкуренція, кооперація, конфлікт, з урахуванням набору функцій кожного з них. Однією з форм реалізації взаємовідносин соціальних суб'єктів в медичній сфері є конфліктологічна компетентність, яка виступає як інтерперсональний спосіб розвитку соціального інституту медицини. Найважливішою особливістю професійної діяльності медичного персоналу є спрямованість на пацієнта. Вона розкривається в тому, що медичний персонал постійно взаємодіє і спілкується з різними категоріями пацієнтів, які відрізняються не тільки соціально-демографічними характеристиками, соціально-особистісними особливостями, а й рівнем агресивності і конфліктності. Тому, поряд із професійними знаннями, вміннями, навичками, медичний персонал повинен мати високий рівень конфліктологічної компетентності, вміло корегуючи комунікативні бар'єри, згладжуючи «гострі кути» і проблеми у спілкуванні [7].

Проблема конфліктологічної компетентності з'явилася порівняно недавно, але вже має низку трактувань та підходів, відрізняючись від поняття «компетенція». Обидва поняття є сполучними для великої кількості теоретичних і практичних дисциплін, кожне розкриває специфічний зміст, проте зустрічається плутанина у їх розрізненні [3; 4; 6].

І. Зимня виділяє три види компетенцій: 1) компетенції, що належать до самої людини як особистості – це компетенції здоров'язбереження; компетенції ціннісно-сислової орієнтації у світі; компетенції інтеграції; компетенції громадянськості; компетенції самовдосконалення, саморегулювання і саморозвитку особистісної предметної рефлексії; 2) компетенції, що належать до

соціальної взаємодії людини та соціальної сфери: компетенції соціальної взаємодії і компетенції спілкування; 3) компетенції, що належать до діяльності людини: компетенція пізнавальної діяльності; компетенції діяльності; компетенції інформаційних технологій.

Якщо уявити ці компетенції як актуальні компетентності, то очевидно, що останні будуть включати такі характеристики, як: а) готовність до прояву компетентності (тобто мотиваційний аспект); б) володіння знаннями змісту компетентності (тобто когнітивний аспект); в) досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (тобто поведінковий аспект); г) ставлення до змісту компетентності і об'єкта її застосування [2].

З наведеного вище важливі два моменти – це компетенції, що належать безпосередньо до особистості кожного фахівця-медика і друге – компетенції діяльності, що включають мотиваційний, когнітивний і поведінковий аспекти. Звідси, необхідною соціально-психологічною умовою є урахування індивідуальних психологічних і соціальних особливостей у процесі продуктивного розв'язання конфліктів у сфері медичної діяльності.

Збагачення медичного персоналу знаннями про продуктивні конфлікти і способи їх вирішення є однією з необхідних соціально-психологічних умов розвитку конфліктологічної компетентності.

Наступною соціально-психологічною умовою є урахування функціональної характеристики конфліктологічної компетентності як специфічного компонента професійної діяльності медичного персоналу, яка представлена такими функціями:

1) інформаційно-сигнальна функція, яка надає можливість вчасно помітити сигнали неблагополуччя у спілкуванні, об'єктивно оцінити обстановку і спланувати дії для вирішення конфлікту і запобігання незадоволеності або протесту;

2) інтегративна і стабілізуюча функція, яка впливає на розрядку напруженості у міжособистісних і міжгрупових відносинах, що в кінцевому підсумку призводить до узгодження індивідуальних і колективних інтересів, до утворення і консолідації неформальних або формальних груп, до поглиблення і стабілізації загальних інтересів;

3) орієнтовна функція, що спрямована на швидку оцінку ситуації конфліктної напруги і стану інших суб'єктів взаємодії і вибір правильної стратегії поведінки для вирішення конфлікту;

4) інноваційна функція, яка пов'язана з конструктивним вирішенням протиріч в учасників конфліктної взаємодії і виходом на новий рівень відносин;

5) ціннісна функція, що проявляється у моральній поведінці конфліктологічно компетентного фахівця-медика;

6) перетворювальна функція, що полягає у трансформації міжособистісних і міжгрупових відносин в колективі: конструктивний конфлікт, поляризує протилежні сили, одночасно створює передумови для їх об'єднання і згуртованості на новій основі, сприяючи зміцненню взаємної поваги і довіри;

7) профілактична функція, яка орієнтована на оздоровлення психологічного клімату за допомогою розрядки напруженості між учасниками конфлікту, погашення, розв'язання і запобігання подальшого розвитку конфлікту;

8) рефлексивна функція, що проявляється у здатності до інтроспекції, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, реалізації ціннісних орієнтирів, роботі над собою;

9) навчальна функція, що включає всі перераховані функції, сенсом якої є не тільки конструктивне вирішення конфлікту, а й створення ситуацій для отримання досвіду конструктивної поведінки у конфлікті [1].

Аналіз емпіричних даних показав, що:

– нульовий (дуже низький) рівень інформаційного елементу конфліктологічної компетентності у 5% респондентів характеризує наявність у них конфліктофобії або конфліктофобії; відсутність мотивів адекватної поведінки у важких ситуаціях, незрозуміння (граничний випадок – активне заперечення) необхідності запобігання, вирішення і подолання наслідків конфліктів; завищену самооцінку через відсутність рефлексивних умінь і здібностей; відсутність знань про конфлікти і несформованість умінь діяти в передконфліктних, конфліктних і постконфліктних ситуаціях;

– ситуативний (низький) рівень інформаційного елементу конфліктологічної компетентності у 15% респондентів вказує на низький рівень знань про конфлікти, їх сутність, причини виникнення та наслідки; мотиваційно-ціннісні орієнтації і адекватна поведінка у важких ситуаціях проявляються ситуативно і невиражені; в цілому спостерігаються мотиви і прояви адекватної поведінки, але відсутній взаємозв'язок між компонентами компетентності; відсутнє прагнення до самовдосконалення (умінь розпізнавати, запобігати, вирішувати конфлікти); слабо розвинені рефлексивні вміння та здібності;

– середній рівень інформаційного елементу конфліктологічної компетентності у 50% респондентів показує наявність небагато, але системного арсеналу їх знань про конфлікти і уявлення про їх причини та наслідки; освоєння окремих знань і умінь поведінки у передконфліктних і конфліктних ситуаціях, які можна розглядати як спроби накопичення знань і умінь; мотиви адекватної поведінки набувають певну спрямованість, але не завжди чітко виражені в контексті установок; розпізнавання, запобігання і вирішення конфліктів стає реальністю, спостерігаються спроби усвідомленого накопичення досвіду поведінки у важких ситуаціях;

– високий, системний рівень інформаційного елементу конфліктологічної компетентності 20% респондентів розглядається як системне пізнання ними природи конфлікту і цінностей суспільства, цілеспрямоване оволодіння вміннями запобігати, розпізнавати, вирішувати конфлікти; стійкі внутрішні взаємозв'язки між компонентами компетентності; мотиваційно-ціннісні орієнтації щодо позитивної продуктивної міжособистісної взаємодії і адекватної поведінки мають чітко виражену спрямованість і стійкість; чітко виражена спрямованість на самоідентифікацію і самооцінку; цілеспрямоване застосування знань і умінь в життєдіяльності і професійній діяльності (з управління міжособистісними стосунками) стають нормою, знання і вміння (в області конфліктології) набувають чітку професійну спрямованість;

– творчий (вищий, оптимальний) рівень інформаційного елементу конфліктологічної компетентності у 10% респондентів розглядався як глибоке розуміння і переконаність у практичній необхідності продуктивної між-

особистісної взаємодії, запобігання і вирішення конфліктів; включеність пізнавальних інтересів у загальну спрямованість особистості, в систему життєвих цінностей і планів; нерозмежованість особистісно, професійно та соціально значущих мотивів адекватної поведінки у важких ситуаціях; високий рівень знань всіх аспектів конфлікту і умінь адекватної поведінки у важких ситуаціях; оптимізація міжособистісної взаємодії і активна допомога іншим у запобіганні та вирішенні конфліктів; системність самовдосконалення в області взаємодії з соціальним середовищем; постійне зростання знань і умінь, їх творче використання для особистісно-професійного зростання; стійкий взаємозв'язок між формуванням конфліктологічної компетентності та інших особистісно-професійних якостей (правової культури особистості, дисциплінованості тощо); конфліктологічна компетентність у поєднанні з толерантністю стають найважливішим фактором соціальної конкурентоспроможності цих досліджуваних і важливим фактором професійної конкурентоспроможності.

Таким чином, рівні інформаційного елементу конфліктологічної компетентності медичного персоналу відрізняються різним ступенем вираженості: у 50% респондентів – середній, у 30% – високий, у 20% – низький.

Висновки. Дослідження соціально-психологічних проблем розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі з деструктивним і конструктивним типом реагування у конфлікті показало, що збагачення медичного персоналу знаннями про продуктивні конфлікти і способи їх вирішення є однією з необхідних соціально-психологічних умов розвитку конфліктологічної компетентності фахівця-медика. Важливою соціально-психологічною умовою розвитку конфліктологічної компетентності фахівців медичної галузі є також урахування функціональної характеристики конфліктологічної компетентності, як специфічного компонента професійної діяльності медичного персоналу, яка представлена інформаційно-сигнальною, інтегративною і стабілізуючою, орієнтовною, інноваційною, ціннісною, перетворювальною, профілактичною, рефлексивною, навчальною функціями.

Ці компетенції, як актуальні компетентності, включають такі характеристики: готовність до прояву компетентності (тобто мотиваційний аспект); володіння знанням змісту компетентності (тобто когнітивний аспект); досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (тобто поведінковий аспект ставлення до змісту компетентності і об'єкта її застосування).

За підсумками проведеного дослідження можна зробити висновок, що фахівці-медики мають середній рівень конфліктологічної інформаційної грамотності, конфліктологічної компетентності, але при цьому не мають схильності до агресивної поведінки.

Література

1. Бақданова Н.Қ. *Профессиональное мастерство врача. – М.: Смысл, 2003. – 222с.*
2. Зимняя И.А. *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании [Шкест]. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 85 с.*

3. Комунікативна компетентність майбутніх фахівців медичної галузі: монографія / Ю.А. Завацький, Н.С. Завацька, Ю.П. Дехтярьов, Ю.С. Чистякова, В.А. Шаповалова, І.В. Шостя / Під наук. ред. Н.С. Завацької. – Сєвєродонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – 249 с.

4. Медико-психологічні основи здоров'язбереження та фізичної реабілітації молоді в умовах сучасних трансформаційних змін: монографія / Ю.А. Хунов, Н.С. Завацька, В.Ю. Завацький та ін. – Сєвєродонецьк: СХУ ім. В. Даля, 2016. – 296 с.

5. Полева Т.Н., Моргаєва Н.Ю. Межличностные конфликты в медицинском трудовом коллективе. VI Междунар. науч. конф. «Студенческий научный форум» [Текст]. – М., 2014.

6. Психологічні основи професіоналізації особистості в умовах освітньої взаємодії: монографія / В.І. Боцелюк, Н.С. Завацька та ін. – Сєвєродонецьк: СХУ ім. В. Даля, 2014. – 248 с.

7. Соціально-психологічні чинники збереження професійного здоров'я фахівців медичної галузі: монографія / Завацька Н.С., Білецький П.С., Завацький В.Ю., Шаповалова В.А. та ін. – Сєвєродонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. – 289 с.

References

1. Baklanova N.K. Professionalnoe masterstvo vracha. – М.: Стъисл, 2003. – 222s.

2. Zymniaia Ya.A. Kfichevnye kompetentnosty kak rezultativno-tselevaia osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii [Tekst]. – М.: Yssled. tsentr problem kachestva podgotovki spetsyalystov, 2004. – 85 s.

3. Komunikativna kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv medychnoi haluzi: monohrafiia / Yu.A. Zavatskyi, N.Ie. Zavatska, Yu.P. Dekhtiarov, Yu.S. Chystiakova, V.A. Shapovalova, I.V. Shostia / Pid nauk. red. N.Ie. Zavatskoi. – Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2018. – 249 s.

4. Medyko-psykholohichni osnovy zdoroviazberezhenia ta fizychnoi reabilitatsii molodi v umovakh suchasnykh transformatsiynykh zmin: monohrafiia / Yu.A. Khunov, N. Ie. Zavatska, V.Iu. Zavatskyi ta in. – Sievierodonetsk: SNU im. V. Dalia, 2016. – 296 c.

5. Poleva T.N., Morhaeva N.Iu. Mezhllychnostnye konfflykty v medytsynskom trudovom kollektive. VI Mezhdunar. nauch. konf. «Studencheskyi nauchnyi forum» [Tekst]. – М., 2014.

6. Psykholohichni osnovy profesionalizatsii osobystosti v umovakh osvithoi vziaemodii: monohrafiia / V.I. Bocheliiuk, N.Ie. Zavatska ta in. – Sievierodonetsk: SNU im. V. Dalia, 2014. – 248 c.

7. Sotsialno-psykholohichni chynnyky zberezhenia profesiinoho zdorovia fakhivtsiv medychnoi haluzi: monohrafiia / Zavatska N.Ie., Biletskyi P.S., Zavatskyi V.Iu., Shapovalova V.A. ta in. – Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2020. – 289 s.

Volchenko Ye.Ye.,

Candidate of department Department of Psychology and Sociology,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, ORCID 0000-0001-9784-0230,
yevhenvolchenko@gmail.com

Ukraine, Severodonetsk

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF THE MEDICAL FIELD

The article reveals the socio-psychological problems of the development of conflict competence of medical professionals with a destructive and constructive type of response to the conflict. It is shown that the enrichment of medical staff with knowledge about productive conflicts and ways to resolve them is one of the necessary socio-psychological conditions for the development of conflict competence of a medical professional. An important socio-psychological condition for the development of conflict competence of medical professionals is also to take into account the functional characteristics of conflict competence as a specific component of professional activities of medical staff, which is information-signaling, integrative and stabilizing, indicative, innovative, value-based, transformative, integrative, integrative, integrative functions.

These competencies, as relevant competencies, include the following characteristics: readiness to demonstrate competence (ie motivational aspect); knowledge of the content of competence (ie cognitive aspect); experience of manifestation of competence in various standard and non-standard situations (ie behavioral aspect of attitude to the content of competence and object of its application).

Based on the results of the study, it was concluded that medical professionals have an average level of conflictological information literacy, conflictological competence, but do not have a tendency to aggressive behavior.

Key words: medical specialists, conflict competence, destructive and constructive types of conflict response.

УДК 159.9

Іванченко О.С.,

ст. викладач кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії,
OlechkaBox11@gmail.com

Україна, м. Харків

ОСОБЛИВИ АСПЕКТИ ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОВИНИ ТА ПСИХОКОРЕКЦІЯ ПРОВИНИ-РИСИ

У статті проаналізовано феномени почуття та переживання провини-риси. Зроблено аналіз сучасних підходів до переживання провини-риси особистістю. Виділено зовнішні та внутрішні критерії здатності особистості до переживання почуттів провини-риси. Описано основні етапи Програми психокорекції переживання провини.

Ключові слова: почуття провини, переживання провини, провини-риси, психокорекція.

Постановка проблеми. Результати нашого дослідження показали, що почуття провини частіше пов'язане з функціонуванням захисних механізмів особистості, негативними емоційними станами, що послаблюють активність і з тривожним збудженням. Подібні особливості досліджуваного нами феномена обумовлені виникненням у людини схильності до генералізації емоцій, коли оцінюються у якості поганих і недостойних не тільки вчинки, а й вся особистість в цілому. Отже, людина, яка відчуває провини, потребує психологічної допомоги, завдяки якій вона зможе пережити ці стани, отримавши специфічний досвід, але при цьому, не втрапивши інтересу до життя і не втрапивши функціональної активності, необхідної для нормальної адаптації та ефективної професійної діяльності.

Дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з почуттям провини, дозволяє вирішити питання про методологічні засади психокорекційної роботи.

Незважаючи на активний науковий інтерес сучасних дослідників до вивчення феномену почуття провини, у вітчизняній психології практично відсутні роботи теоретико-емпіричного характеру. Маловивченими залишаються проблеми, пов'язані з визначенням поняття «переживання почуття провини», виявленням конкретних особистісних характеристик, які обумовлюють переживання почуття провини. У зв'язку з цим, неопрацьованими є технології психотерапії та психокорекції переживання провини.

Мета роботи є аналіз переживання провини-риси і її психокорекція.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу наукових джерел з даної проблеми почуття провини, тобто провини-риси, виникає, якщо людина не може з різних причин оцінити цінність і узгодити її зі своєю моральною свідомістю, щоб зайняти персональну позицію і прийняти рішення. У людини виникає аперсональна поведінка, яка переживається, як відчуття безвиході, відчаю, безглуздості і нестерпної важкості, так як моральна свідомість оцінює таку поведінку людини, як неправильну і невинуватну. Така поведінка знижує екзистенцію, і людина відчуває провини.

На рівні фізичного тіла при почутті провини у людини часто виникає відчуття фізичної трансформації. Часто провини описують, як фізично важке почуття, тяжкість у тілі, тяжкість у грудях, на серці, біль, деякі відзначають втрату апетиту, безсоння, зниження фізичної активності.

Тіло як наче примушує людину зупинитися, «випасти» зі звичного тимчасового ритму і зосередитися на чомусь важливому для себе, від якого вже не можна відмахнутися. Тіло закликає шукати опору в собі, «просить» знайти рівновагу, коли людина протистоїть такій тяжкості переживання.

На рівні психічних процесів при почутті провини у людини простежується підвищена розумова діяльність – думки про одне й те ж, які не відпускають, людину тримають спогади про ситуацію його проступку. Ця максимальна залученість в переживання власної провини не тільки концентрує людину на важливій духовній роботі, але ще і стимулює до внутрішнього діалогу. З'являються й інші «депресивні» почуття: печаль, страх, смуток, жаль. У людини, що відчуває провини, виникає бажання звизити до мінімуму свої соціальні контакти, бути на самоті. Пізніше, коли людина приходить до каяття, у нього виникає бажання висповідатися, відкритися в скоєній дії, яку він не погодив зі своєю моральною свідомістю. Він хоче активно діяти, просити пробачення, здійснювати якісь конкретні і реальні вчинки, щоб наслідки від заподіяної шкоди стали менші.

На рівні буття людина намагається звернутися до своєї моральної свідомості, поставитися до почуття провини творчо, щоб зайняти певну дистанцію у відношенні до провини, виявити для себе її ціннісний зміст і інтегрувати її в свою вже наявну ціннісну структуру, зрозуміти, прийняти ситуацію в цілому і побачити себе, як в сьогоденні, так і в майбутньому.

Провина може переживатися людиною за «невротичним» типом. Тоді виникає не тільки почуття провини, а й різні копінгові реакції, які відповідають порушеній фундаментальній мотивації людини. Людина може просто не помічати своєї провини, або буде намагатися забути про неї, заперечувати її, бігти від неї, жартувати про це; намагатися знецінити її, як би подумки виправдовувати себе, применшуючи заподіяну шкоду, може намагатися заглушити її будь-якою діяльністю або алкоголем, грою; може формально просити вибачення, або буде просити прощення, і при цьому не скоювати конкретних дій з відшкодування завданих збитків у тому чи іншому вигляді тощо.

У процесі психокорекції особистість проходить певні етапи переживання, відреагування і переробки почуття провини, метою яких є зробити ці процеси конструктивними.

Людина, яка здатна переживати провини конструкти-

вно, цілісна, самостійна і вільна, вона знає свої межі, відповідально і самостійно приймає життєві рішення. Здатність переживати конструктивну провину може розвиватися, якщо людина слухає голос своєї істинної сутності, справжнього «Я», яке здатне вказати на неправильне функціонування всієї особистості.

Отже, розвинена моральна свідомість, яка стимулює конструктивну провину, є результатом власної внутрішньої роботи, коли людина самостійно виробляє в собі моральний закон. Конструктивна провина веде до самовдосконалення, виправлення помилок, гармонії і адаптивності.

Свідомість, що базується на ригідності, ірраціональному авторитеті, що дотримується готових формул, які не є результатом власної внутрішньої роботи, схильна нівелювати «голос» моральної свідомості, що сприяє конструктивному пошуку та виправленню своїх помилок. Необхідно позбавлятися від «масок» і негативних емоцій, до яких відноситься і неконструктивна провина, джерелом якої є сплав інтроєктів, некритично сприйнятих від авторитетних осіб. Кожен, знявши «маску» і звільнившись від негативних, невідрагованих емоцій, може стати більш цілісною, гармонійною, здоровою особистістю.

Оскільки сучасна людина ще далека від цілісності, змушена носити маски, його психіка травмована, навантажена масою невідрагованих емоцій, то його провина, як правило, носить неконструктивний характер і сама є тією невідрагрованою емоцією, яка руйнує психіку і здоров'я. Отже, говорячи про позбавлення від почуття провини за допомогою психокорекції, мається на увазі необхідність зняття неконструктивної провини, яка послаблює людину як психічно, духовно, так і фізично.

При цьому не можна заперечувати значення конструктивної провини, що захищає справжні цінності людини, що допомагає усвідомити свої помилки і виправити їх. Тому перед нами стоїть питання не тільки про те, як позбавити людину від почуття провини, але як зробити так, щоб це переживання призводило до вилучення уроків, очищення і самовдосконалення, а не залишалося б марним самоїдством, що не допомагає вийти з кризи, а тільки поглиблює її. Щоб відповісти на це питання слід проаналізувати причини виникнення неконструктивної провини.

До таких причин належать:

По-перше, наявність у свідомості, або в несвідомому людини помилкових норм. Помилкові норми класифіковані таким чином:

а) норма може бути занадто загальною і універсальною. Наприклад, «Завжди бути сміливим». Людина, яка дотримується цієї норми, не враховує, що в окремих випадках вона може тим самим завдати шкоди не тільки собі, а й оточуючим

б) норма може бути застарілою, оскільки життя суспільства і окремої людини не стоять на місці, а розвиваються. І тому норми, які є актуальними для людини і суспільства на ранніх фазах його розвитку, перестають бути актуальними в більш пізній період.

в) норма занадто категорична – «або все, або нічого».

По-друге, нездатність людини впорядкувати свої цінності, відсутність у нього усвідомленої ієрархії цінностей.

По-третє, неправильний спосіб осмислення і переживання провини.

Оскільки, як зазначалося вище, провина, що виникає як реакція на порушення помилкових норм, є наслідком інтроєкції моральних принципів авторитетів, то, коли людина відчуває це переживання, вона зазвичай боїться бути відкинутою, стати одинокою через те, що порушила «чужі» норми. Тут важливо зрозуміти, що така позиція не дозволяє людині бути особистістю, яка має власні позиції і цінності, позбавляє її внутрішньої опори. А це в свою чергу ще більше вкорінює схильність до переживання саме неконструктивної провини. Тому, для того, щоб позбутися подібної провини, або трансформувати її в конструктивне переживання, слід усвідомити або виробити свої цінності. Дуже важливо усвідомити різницю між життєвими цінностями інших людей і власними. Також необхідно усвідомлювати, які життєві принципи приносять користь, сприяють всебічному розвитку, а які, навпаки, перешкоджають цьому. Таким чином, людина тим самим формує, або зміцнює почуття власного «Я», самоповагу і цілісність особистості.

Етапи переживання і переробки почуття провини в процесі психокорекції.

Перший етап – людині, яка відчуває провину, необхідно прояснити саму ситуацію провини, тобто побачити і зрозуміти її конкретику. Не випадково, що думки про скоєний проступок «переслідують» людину, дають їй можливість знову й знову пережити ситуацію провини, побачити її в усіх деталях. Важливо встановити з ситуацією провини близькі стосунки, приділити їй час, «хотіти займатися її аналізом», а також встановити близькі стосунки з самим собою, «хотіти розібратися в собі самому» у цій непростій ситуації власної вини. Людині важливо визнавати цінність того, що вона займається переживанням своєї провини, того, що з повагою розглядає цю ситуацію у всіх її деталях, сприймає її всерйоз і визнає цінність, і таким чином ставиться до самої себе – приймає всерйоз і визнає цінність самої себе.

Другий етап переживання провини – людина намагається зрозуміти для себе ситуацію провини: переживання власної вини багатьма випробовуваними описується, як дуже сильне. Воно може зробити людину невірною, захопити так, що вона втратить будь-яку здатність не тільки до розуміння своїх почуттів, але і до внутрішнього діалогу з собою. Людина може бути захоплена і пригнічена силою враження власної вини, збентежена своєю слабкістю. На цьому етапі основне завдання – зрозуміти свою первинну емоцію, її феноменологічний зміст.

Про розуміння первинної емоції в аспекті аналізу феномена провини, її виникнення і динаміки, необхідно сказати таке. Будь-яка емоція містить в собі первинну оцінку сприйнятого людиною:

це відношення сприйнятого до базового ставлення до життя (суб'єктивний бік відносин);

ставлення до базової цінності (об'єктивний бік відносин);

реакція, яка запускається цим сприйняттям.

Процес інтеграції первинної емоції відбувається в п'ять етапів: сприйняття; розуміння; оцінка (виправданя); заняття певної позиції/ухвалення рішення і раціональної дії.

Тому, щоб ціннісний зміст первинної емоції людина змогла для себе розпізнати, її сила повинна відповідати фізичному і психоемоційному стану людини. І тільки за цієї умови феноменологічний зміст первинної емоції «не пропаде», і цінність, яку вона в собі несе для людини, нею в подальшому буде усвідомлена.

Конкретика і прояснення ситуації провини важливі для розділення реальної провини, від провини-помилки і почуття провини бо у провині-помилці ситуація, яка прояснилася, відразу покаже і розмежує ту галузь знань і інформації, на яку спиралася і якою володіла людина саме в той момент часу, коли нею приймалося рішення і здійснювалися дії.

Отже, етап переживання провини вимагає від людини розпізнати цінність, яку несе в собі первинна емоція.

Третій етап – співвіднесення свого вчинку з нормами моральної свідомості. Дуже часто людина, згадуючи ситуацію вчиненого нею проступку, звертається до свого почуття провини і не дає собі спокою, постійно розширюючи територію своєї вини та підтримуючи високу емоційну напругу від власного переживання, і тим самим заважає собі усвідомити цінність первинної емоції, щоб зрозуміти її значення, зрозуміти себе самого, ситуацію і іншого.

На-четвертому етапі переживання провини людина встановлює емоційну близькість з тим, кому вона завдала шкоди, і внаслідок цього від жалю приходиться до каяття. Саме з цього етапу – каяття – людина повертає собі активність, свободу і автентичність. Цей етап відновлює систему цінностей людини, робить її яскравішою, багатшою, «міцнішою» за рахунок важкої душевної праці інтеграції «емоцій провини і каяття».

П'ятий етап переживання провини – спокутування, тобто людина повинна знайти для себе можливість перейти до конкретних дій щодо виправлення ситуації.

Шостим етапом переживання є прийняття факту провини, що сталася, як реальності, яка відбулася, тієї, яку людина скасувати не в змозі. Це необхідність прийняти те, що трапилося з її вини, і що поверненню не підлягає.

Сенс переживання провини, на наш погляд, пов'язаний з екзистенціальною потребою людини в досягненні справжньої ідентичності, в максимально можливій екзистенції.

Відповідно до перерахованих етапів, ми пропонуємо таку загальну схему роботи. Вихідним пунктом в психокорекційній роботі є усвідомлення клієнтом зв'язку своїх життєвих труднощів з нерегульованим ним почуттям провини. На другому етапі необхідно гармонізувати актуальний стан клієнта з тим, щоб напруга і афективне мислення не заважало подальшому психотерапевтичного процесу. Ефективним методом гармонізації станів, пов'язаних з виною, є робота з образами. Спочатку вивчаються образи, що визначають переживання клієнтом негативних емоцій, потім образи благополуччя, після чого проводиться модифікація перших в останні. Після цього необхідна робота клієнта з усвідомлення доцільності тих життєвих норм, які впливають на його почуття. Ці норми можуть бути застарілими, або чужими, тобто викликаними оточенням. Четвертим етапом роботи є побудова ієрархії особистих норм. Така ієрархія необхідна, оскільки порушення однієї норми може бути не-

минучим у разі, якщо людина хоче слідувати іншій, більш важливій для неї життєвій нормі. У якості п'ятого і шостого етапу корисна робота з ситуаціями з минулого, у яких провина виявилася невідреагованою і подальша візуалізація майбутніх можливих ситуацій, з якими клієнт справляється за допомогою вироблених в процесі психокорекції принципів і засобів.

Робота з почуттям провини будується на усвідомленні її структури і опрацювання механізму виникнення.

Пізнання провини полягає в усвідомленні трьох груп операцій, що здійснюються нашим мисленням, і їх контролю:

- 1) побудова моделі очікування,
- 2) уявлення про свою поведінку і стан тут і зараз,
- 3) акт звірення себе з цією моделлю.

Усвідомлення цієї структури, яка запускає почуття провини, запобігає її появі і послаблює перебіг.

Далі – робота з прийняття себе і підвищення самооцінки.

Роль психолога полягає в допомозі людині в процесі усвідомлення цих операцій.

Висновки. Вина є своєрідним «маркером» психологічного здоров'я особистості. Це таке почуття, яке, будучи регулятором поведінки людини, своєрідним «хранителем» кордонів її соціального життя, нерідко являє собою неефективний спосіб взаємодії із світом і самою собою, замінюючи справжнє контактування невротичним злиттям або відчуженням. Розуміючи важливість корекції почуттів, дестабілізуючих душевну гармонію, що обмежують ефективний життєпрояв, ми розробили необхідні психокорекційні методи, підкріплені теоретичним обґрунтуванням. Вони сприяють клієнту в можливості осмислити, зрозуміти, вивести на рівень усвідомлення ті завдання, які вирішує в його несвідомому те чи інше почуття, що заважає йому, і вже усвідомлено думати, як він може ці завдання вирішити більш конструктивними методами. Щоб знову не застрягати у минулому, рухатися вперед, створюючи позитивне для нього сьогодення і майбутнє.

Література

1. Алимов А.А. Развитие способности к переживанию чувств вины и стыда как показатель сформированности ценностно-нормативной структуры личности в контексте духовно-нравственного образования / А.А. Алимов // Ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания современной молодежи: Материалы VI Международной научно-практической конференции (30 сентября 2013 г.). – М.: Издательство «Поро», 2013. – 58 с.
2. Белик И.А. Чувство вины в связи с особенностями развития личности: автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. психол. наук / И.А. Белик. – Санкт-Петербург, 2006. – 21 с.
3. Бреслав Т.М. Психология эмоций / Бреслав Т.М. – М.: Смысл; Академия, 2004. – 544 с.
4. Вайсс Д. Как работает психотерапия: процесс и техника / Вайсс Д.; [пер. с англ. А.Б. Образцова]. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 240 с.
5. Горнаева С.В. Специфика переживания вины и стыда у лиц с различными социально-психологическими характеристиками / С.В. Горнаева, Т.Н. Смотровая // Современные исследования социальных проблем. – 2012. – № 3(11). [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/3/gornaeva.pdf>

6. Стекланникова С.В. Моральные регулятивы культуры: совесть, стыд, долг и вина: [монография] / Стекланникова С.В. – Норильск; Норильский индустриальный ин-т, 2006. – 131 с.

7. Elison J. Investigating the compass of shame: the development of the compass of shame scale / J. Elison, R. Lennon, S. Pulos // Soc. Behav. Personal. – 2006. – Vol. 34. – P. 221-238.

8. Kugler K. On conceptualizing and assessing guilt / K. Kugler, W.H. Jones // Journal of Personality and Social Psychology. – 1992. – Vol. 62. – P. 318-327.

9. Nathanson D.L. Shame and Pride: Affect, Sex, and the Birth of Self / Nathanson D.L. – New York; Norton, 1992. – 287 p.

10. Tangney J.P. Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt / J.P. Tangney // Behav. Res. Ther. – 1996. – Vol. 34. – № 9. – P. 741-754.

11. Tangney J.P. Moral emotions and moral behavior / J.P. Tangney, J. Stuewig, D.J. Mashek // Annual Review of Psychology. – University of California – Los Angeles. – 2007. – P. 345-363

12. Tangney J.P. The Test of Self-Conscious Affect / Tangney J.P., Wagner P., Gramzow R. – Fairfax, VA: George Mason University, 1989. – 143 p.

References

1. Alimov A.A. Razvitie sposobnosti k perezhivaniyu chuvstv viny i styda kak pokazatel' sformirovannosti cennostno-normativnoj struktury lichnosti v kontekste duhovno-nravstvennogo obrazovaniya / A.A. Alimov // Cennosti obrazovaniya v processe duhovno-nravstvennogo vospitaniya sovremennoj molodezhi: Materialy VI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii (30 sentyabrya 2013 g.). – M.: Izdatel'stvo «Pero», 2013. – 58 s.

2. Belik I.A. Chuvstvo viny v svyazi s osobennostyami razvitiya lichnosti: avtoref. dis. na soisk. nauchn. stepeni kand. psihol. nauk /

I.A. Belik. – Sankt-Peterburg, 2006. – 21 s.

3. Breslav G.M. Psihologiya emocij / Breslav G.M. – M.: Smysl; Akademiya, 2004. – 544 s.

4. Vajss D. Kak rabotaet psihoterapiya: process i tekhnika / Vajss D.; [per. s angl. A.B. Obrazcova]. – M.: Nezavisimaya firma «Klass», 1998. – 240 s.

5. Gornaeva S.V. Specifika perezhivaniya viny i styda u lic s razlichnymi social'no-psihologicheskimi harakteristikami / S.V. Gornaeva, T.N. Smotrova // Sovremennye issledovaniya social'nyh problem. – 2012. – № 3(11). [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa. – URL: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/3/gornaeva.pdf>

6. Steklannikova S.V. Moral'nye regulyativy kul'tury: sovest', styd, dolg i vina: [monografiya] / Steklannikova S.V. – Noril'sk; Noril'skij industrial'nyj in-t, 2006. – 131 s.

7. Elison J. Investigating the compass of shame: the development of the compass of shame scale / J. Elison, R. Lennon, S. Pulos // Soc. Behav. Personal. – 2006. – Vol. 34. – P. 221-238.

8. Kugler K. On conceptualizing and assessing guilt / K. Kugler, W.H. Jones // Journal of Personality and Social Psychology. – 1992. – Vol. 62. – P. 318-327.

9. Nathanson D.L. Shame and Pride: Affect, Sex, and the Birth of Self / Nathanson D.L. – New York; Norton, 1992. – 287 p.

10. Tangney J.P. Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt / J.P. Tangney // Behav. Res. Ther. – 1996. – Vol. 34. – № 9. – P. 741-754.

11. Tangney J.P. Moral emotions and moral behavior / J.P. Tangney, J. Stuewig, D.J. Mashek // Annual Review of Psychology. – University of California – Los Angeles. – 2007. – P. 345-363

12. Tangney J.P. The Test of Self-Conscious Affect / Tangney J.P., Wagner P., Gramzow R. – Fairfax, VA: George Mason University, 1989. – 143 p.

Ivanchenko O.S.,

Senior lecturer of the Pedagogics, Methodology and Management of Education Department
of the Ukrainian Engineering Pedagogic Academy, Olechkaob11@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

SPECIAL ASPECTS OF EXPERIENCE OF GUILT AND PSYCHO CORRECTION OF GUILT-FEATURES

The article analyzes the phenomena of feelings and experiences of guilt-traits. An analysis of modern approaches to the experience of guilt-personality traits. External and internal criteria of the individual's ability to experience feelings of guilt-trait are highlighted. The main stages of the Program of psychocorrection of guilt are described.

Key words: sense of guilt, experiencing of guilt, guilt-trait, psychocorrection.

УДК 159.9. (355)

Козира П.В.,*к. психол. н., доцент кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, Ruu161alfa@gmail.com***Багрій В.В.,***викладач кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, viktoriab933@gmail.com*

Україна, м. Львів

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ АТО У ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ ПЕРІОД

У статті представлено результати емпіричного дослідження показників та особливостей особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період.

Ключові слова: особистісне зростання, учасники АТО, травма, травматичні переживання, посттравматичний період.

Постановка проблеми. У зв'язку з інтенсивністю та масштабністю бойових дій у ході антитерористичної операції (АТО) її учасниками стала значна кількість військовослужбовців. Однак, за даними сучасних досліджень, травма не веде неминуче до пошкодження психіки чи дисфункціональності життя, вона також може приводити і до продуктивних змін в особистості та в її житті, до так званого посттравматичного зростання (ПТЗ). Варто зазначити, що порівняно з науково-експериментальним підходом, який фокусує увагу на руйнівних аспектах травмуючих переживань, і в руслі якого здійснено найбільшу кількість сучасних досліджень, теоретичні дослідження та роздуми науковців щодо особистісного зростання людини, поштовхом якому слугує пережите горе (лихо, трагедія, страждання), лише починають розгортатися в сучасній науці.

Мета роботи – на основі теоретико-емпіричного аналізу охарактеризувати особливості особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період.

Виклад основного матеріалу. Як строге наукове поняття, «особистісне зростання» має різноаспектні рівні інтерпретації: чимало наукових шкіл вкладають у нього істотно різний зміст, а психологічна практика експлуатує його, в принципі мало піклуючись про суворість термінології.

Сучасна психологія трактує особистісний ріст, в першу чергу, як вимірюваний факт, як результат істотних і позитивних змін в особистості людини. Як би синонімічно не вживався цей термін – зростання особистості, особистісне зростання, особистісний розвиток, зростання і розвиток особистості – у кожному із цих варіантів розуміються позитивні зміни в особистості людини, зміцнення стрижня і збільшення потенціалу особистості. Така особа у процесі особистісного росту оволодіває навичками управління своїм життям, внутрішній світ стає наповненим і багатшим. Основними характеристиками особистісного росту і розвитку у цьому випадку стають його спрямованість, активність і масштаб [6].

Для встановлення структури сфер прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період було використано два підходи:

- якісний аналіз факторних компонентів за методи-

кою «Опитувальник посттравматичного зростання» (далі-ОПТЗ), отриманих у результаті факторного аналізу;

- якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання: «Незважаючи на всі можливі проблеми і турботи, зумовлені участю в АТО, чи бачите Ви будь-які можливі вигоди, здобутки або переваги в цьому досвіді? Якщо так, то які саме?»

Результати факторного аналізу дали змогу виокремити три сфери (фактори) прояву посттравматичного зростання військовослужбовців АТО за методикою ОПТЗ. Кожен фактор пояснює свій відсоток дисперсії: фактор № 1 – 23,8% дисперсії, фактор № 2 – 16,4%, фактор № 3 – 12,6%.

За статистичними показниками навантаження кожного твердження методики можна проінтерпретувати встановлену факторну структуру наступним чином:

Фактор № 1 «Зміни у сприйнятті власного «Я» / нові можливості».

Середнє значення і стандартне відхилення для цього фактора перебували на рівні: $M = 31,54$; $SD = 9,6$. Фактор включав твердження № 14 «Я відчуваю появу нових можливостей, які раніше були мені недоступними» (навантаження 0,80); твердження № 11 «Я можу зробити своє життя кращим» (навантаження 0,75); твердження № 12 «Я більшою мірою здатний приймати речі такими, якими вони є насправді» (навантаження 0,71); твердження № 7 «Я спрямував своє життя новим шляхом» (навантаження 0,66); твердження № 17 «Я більш охоче намагаюся змінювати речі, які потребують змін» (навантаження 0,63); твердження № 10 «Я почав краще усвідомлювати, що можу справлятися із труднощами/стресом» (навантаження 0,63); твердження № 3 «У мене з'явилися нові інтереси» (навантаження 0,60); твердження № 19 «Я з'ясував, що я сильніший, ніж вважав» (навантаження 0,58); твердження № 13 «Я більше ціную кожен день свого життя» (навантаження 0,56); твердження № 4 «Я відчув більшу впевненість у собі та своїх силах» (навантаження 0,55).

Якісний аналіз тверджень дає змогу зробити висновок, що фактор № 1 описує позитивні зміни у сфері сприйняття військовослужбовцем власного «Я», появу

нових можливостей, збільшення сили особистості та появу відчуття внутрішньої цілісності.

Слід констатувати, що зміни в самосприйнятті є доволі поширеним наслідком руйнування базових уявлень про світ, що цілком узгоджується із соціально-когнітивною теорією травми Р. Янов-Бульман [3, 79]. Зокрема, значні життєві виклики, як-от збройне протистояння, здатні продукувати зростання відчуття того, що особа пройшла перевірку на власну силу та непохитність. Зваживши все, що сталося, людина здатна зрозуміти, що вона пережила найгірше і що тепер в її житті навряд чи виникнуть ситуації, з якими вона не здатна впоратись.

Так, якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання про позитивні зміни після участі в АТО дав змогу виокремити такі ідентичні за спрямуванням твердження: 1) «*Став морально сильнішим*»; 2) «*Більше впевненості у своїх силах*»; 3) «*Набув бойового досвіду*»; 4) «*Це зробило мене сильнішим, більш стійким до стресових ситуацій*»; 5) «*Після самостійної реабілітації я став набагато більш ефективним у роботі, легко долаю перешкоди, які раніше мене спинали*»; 6) «*Зменив вплив слабких сторін свого характеру*»; 7) «*Війна як ініціація кожного чоловіка*»; 8) «*Виявилось, що я сміливіша, ніж думала*»; 9) «*Вміння працювати в надстресових ситуаціях і швидко приймати рішення*»; 10) «*У стресових ситуаціях можу раціонально розставити пріоритети*»; 11) «*Я бачу в цьому безцінний досвід і переконався, що не кожен може ходити в розвідку. Тобто став більш міцний духом і можу з гордістю сказати, що я захищав свою країну*»; 12) «*Ставлення до проблем змінилося: зараз критичні ситуації вирішую значно швидше і простіше, без паніки та стресу*».

В закордонній науковій літературі зазначається, що деякі особи після досвіду значних життєвих потрясінь повідомляють про появу нових можливостей у житті, розвиток нових інтересів та нових видів діяльності. Щодо учасників АТО це може характеризуватися появою чіткої соціальної та політичної позиції, загостренням почуття справедливості та неприйняттям двозначних трактувань соціальних норм. На сьогодні учасники АТО започаткували низку соціальних проєктів та створили чимало різних громадських організацій [5, 76].

Так, аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання про позитивні зміни після участі в АТО дав змогу виділити такі ідентичні за спрямуванням твердження: 1) «*Я чітко побачив мету своєї діяльності*»; 2) «*Прийняв рішення не займатися нелюбленою справою*»; 3) «*Зміна пріоритетів у житті*»; 4) «*Жити по-новому, хочу мати свою справу*»; 5) «*Я зрозумів, чого не хочу робити. Наприклад, не хочу сидіти в офісі і працювати на когось. Я не виконуватиму безглузду роботу*»; 6) «*Зрозумів, що втрачаю час, що є найціннішим у житті. Не повернувся на попередню роботу. Хочу започаткувати соціальний бізнес*».

Фактор № 2 «Міжособистісні відносини». Середнє значення і стандартне відхилення для цього фактора перебували на рівні: $M = 17,75$; $SD 7,05$. Фактор включав твердження № 21 «*Я став більше визнавати, що маю потребу в інших людях*» (навантаження 0,77); твердження № 15 «*У мене з'явилося більше співчуття до інших*» (навантаження 0,74); твердження № 16 «*Я докладаю*

більше зусиль для налагодження та збереження відносин з іншими» (навантаження 0,70); твердження № 8 «*Я відчуваю значну близькість з оточуючими*» (навантаження 0,69); твердження № 20 «*Я багато дізнався про те, якими чудовими бувають люди*» (навантаження 0,62); твердження № 9 «*Я легше виражаю свої емоції*» (навантаження 0,44); твердження № 6 «*Я зрозумів, що можу покласти на людей у разі потрапляння в небезпеку*» (навантаження 0,40).

Якісний аналіз зазначених тверджень дає змогу дійти висновку, що фактор № 2 описує позитивні зміни у сфері міжособистісних відносин.

Цілком зрозуміло, що у певні моменти життєві випробування здатні призвести до втрат та руйнування важливих міжособистісних відносин, однак у деяких випадках наслідки подолання травми також можуть продукувати значимі позитивні зміни у стосунках між людьми. Одна з таких змін проявляється в тому, що особа, переживши життєву кризу, починає цінувати наявність у її житті певних соціальних взаємовідносин.

У науковій літературі констатується, що особи, які пережили тяжкі життєві випробування, зауважують у собі здатність бачити справжню сутність взаємовідносин. Тобто відбувається процес перевірки й переформування дотравматичних соціальних контактів: особа чітко для себе розуміє, хто її справжні друзі, і ті, які залишилися, стають набагато ближчими. Учасники АТО часто зазначають, що в результаті участі у збройному конфлікті зуміли переоцінити значення поняття «дружба». Багато хто з військовослужбовців стверджують, що дружні взаємини, які сформувались у них із побратимами, є найміцнішими з усіх, що існували колись в їхньому житті [2, 87].

Так, якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання про позитивні зміни після участі в АТО дав змогу виокремити такі ідентичні за спрямуванням до вищевказаного твердження: 1) «*Напевно, насамперед можна відмітити – це довіра до свого товариша, а також згуртованість підрозділу*»; 2) «*Більш об'єктивне оцінювання людей*»; 3) «*Найкращі здобутки на війні, звісно, це друзі, побратими. Таких у цивільному житті не знайти*»; 4) «*З'ясувалося, хто справді людина, а хто так – лише образ людини*»; 5) «*Відсіювання з кола спілкування тих, для кого важливі інші речі*»; 6) «*Я почав більше цінувати сім'ю й віддавати перевагу сімейним цінностям*»; 7) «*Єдність з побратимами*»; 8) «*Познайомився з чудовими людьми, яких у цивільному житті просто не зустрів би*»; 9) «*Війна познайомила з багатьма справжніми друзями. Відкрила очі на життя і показала хто є хто. Це був, мабуть, один із найяскравіших і справжніх періодів життя. Життя без масок*».

Фактор № 3 «Життєва філософія». Середнє значення і стандартне відхилення для цього фактора перебували на рівні: $M = 12,27$; $SD = 4,22$. Фактор включав твердження № 1 «*У мене змінилися пріоритети стосовно того, що важливо в житті*» (навантаження 0,66); твердження № 5 «*Я почав краще усвідомлювати духовні цінності*» (навантаження 0,64); твердження 18 «*Мої релігійні вірування посилилися*» (навантаження 0,59); твердження 2 «*Я набагато краще усвідомлюю цінність власного життя*» (навантаження 0,56).

Якісний аналіз тверджень дає змогу зробити висновок, що фактор № 3 описує позитивні зміни, що стосуються філософії життя (пріоритетів, розуміння світу та себе, духовності).

В науковій літературі за темою дослідження посттравматичного зростання часто зазначається, що зміна пріоритетів життєвих цілей є одним із ключових елементів зміни загальної філософії життя, яку особа може пережити як власний психологічний розвиток. Наприклад, в момент збройного протистояння через загрозу втратити життя у багатьох військовослужбовців можуть статися фундаментальні зміни життєвих пріоритетів. Наприклад, може змінитися ставлення до речей, які раніше вважалися незначними (прагнення накопичити мільйон доларів може виявитися менш важливим, аніж стосунки у сім'ї або проживання кожного дня на повну). Колишні цілі та завдання, які видавалися до кризи надзвичайно важливими, втрачають значення, а інші, навпаки, виходять на перший план. Більшого значення набувають внутрішні (наприклад, провести більше часу зі своїми дітьми), а не зовнішні пріоритети (наприклад, заробити багато грошей).

Так, якісний аналіз відповідей військовослужбовців на відкрите запитання про позитивні зміни після участі в АТО дав змогу виокремити такі ідентичні за спрямуванням твердження: 1) «Переосмислення завдань на майбутнє і цінності часу»; 2) «Я цілком переглянув своє ставлення до світу та родини. Я почав поважати себе і почав займатися спортом»; 3) «Навчився виживати у будь-яких умовах із відчуттям любові»; 4) «Змінився сенс життя»; 5) «Тепер маю змогу переглянути минуле життя і рішуче відкинути все, що заважало»;

6) «Життя прожив не дарма»; 7) «Переосмислення цінностей життя»; 8) «Переоцінка пріоритетів, почав цінувати насправді важливі речі»; 9) «Я поборов свій страх і побачив, що є життя і, мабуть, прийшов до розуміння, навіщо воно»; 10) «Я живу з чистою совістю»; 11) «Почав цінувати всі моменти життя»; 12) «Повернулася жага до життя».

Істотними ознаками посттравматичного зростання є звернення особи до духовності чи релігії. При цьому часовий інтервал між позитивними змінами цієї сфери та травматичною подією може значно різнитися. Встановлено, що траєкторії можуть бути абсолютно різними, навіть якщо якість та зміст досвіду були аналогічними. Досвід, що стосується цієї сфери зростання, відображає збільшення почуття сенсу та мети життя, більше задоволення і ясність у відповідях на фундаментальні екзистенційні запитання.

Для проведення порівняльного аналізу вираженості трьох сфер прояву посттравматичного зростання учасників АТО нами було уніфіковано «сирі бал», отримані за кожним із факторів. З огляду на те, що кожен фактор формувався на основі різної кількості тверджень, ми здійснили перетворення «сирих балів» за допомогою застосування корегувальних коефіцієнтів (2,5; 1,7; 1), пропорційних кількості тверджень у кожному факторі.

Аналіз вираженості трьох сфер прояву посттравматичного зростання серед учасників АТО показав, що найбільшого вираження досягає фактор № 1 «Зміни у сприйнятті власного «Я» / нові можливості». Найменшу вираженість проявив фактор № 2 «Міжособистісні відносини» (рис. 1.1).

Рис.1.1. Аналіз вираженості трьох сфер прояву посттравматичного зростання серед учасників АТО

Зазначені емпіричні результати цілком узгоджуються з даними, отриманими в дисертаційному дослідженні В. Тімченка, присвяченого вивченню психологічних наслідків перебування рятувальників у зоні проведення АТО. Зокрема, найбільш вираженою ознакою посттравматичного зростання серед рятувальників після повернення з району збройного конфлікту була «сила особистості» ($M=85,15$), найменш вираженим – фактор «міжособистісні відносини» ($M=30,50$) [6].

Окрім того, встановлені в нашому дослідженні позитивні зміни у сфері «Зміни у сприйнятті свого «Я» / нові можливості» певним чином перебивають з емпірич-

ними даними дослідження Л. Шестопалова, В. Кожевникова, О. Бородавко [1]. Зокрема, ці науковці під час оцінювання учасників АТО за допомогою «Шкали базисних переконань» встановили, що в їхній структурі базових переконань домінує висока оцінка цінності власного «Я».

Встановлена у нашому дослідженні закономірність розподілу вираженості позитивних змін за сферами посттравматичного зростання узгоджується і з результатами низки закордонних емпіричних досліджень учасників бойових дій. Зокрема, у 2006 році група науковців із Бостонського університету (S. Maguen, D. Vogt, L. King,

D. King, B. Litz) встановила, що у структурі посттравматичного зростання ветеранів війни у Перській затоці домінували такі сфери позитивних змін, як «збільшення особистісної сили» та «збільшення цінування життя» [4, 15].

Для того, щоб детально відобразити структуру прояву особистісного зростання учасників АТО, нами також

було здійснено якісний аналіз відповідей респондентів за шкалою позитивних змін «Опитувальник змін у поглядах» (далі – ОЗУП). Підсумки опитування військовослужбовців, які хоча б частково погодилися з кожним з одинадцяти позитивних тверджень, подано у таблиці 1.1 і на рис.1.2.

Таблиця 1.1

Частка військовослужбовців, які повідомили про позитивні зміни

№	Твердження	
1	Я відчуваю себе людиною, яка пізнала життя	86%
2	Я тепер значно більше ціную своїх друзів та рідних	85%
3	Тепер я більш рішуче добиваюся досягаю успіху в житті	84%
4	Тепер я проживаю кожен день на повну силу	69%
5	Я ставлюся до кожного дня як до подарунка	65%
6	Я більше не відчуваю тривоги і страху, коли думаю про смерть	63%
7	Тепер я більше ціную людей	60%
8	Я почав краще розуміти інших і терпиміше до них ставитись	56%
9	Я не сприймаю людей або речі навколо мене як щось звичайне	50%
10	Я більше не сприймаю життя як звичайну даність	45%
11	Тепер я значно більше вірю в людей	46%

Як видно з даних таблиці 1.1, понад 80% учасників АТО погодилися з такими позитивними змінами у поглядах, як: пізнання світу, збільшення цінування друзів та рідних, більш рішуче досягнення успіху в житті. Ці три твердження цілком відповідають факторам № 1 і № 2 з вищезазначеного аналізу даних методики «Опитувальник посттравматичного зростання». Крім того, більш ніж

60% досліджуваних погодилися з такими позитивними змінами у поглядах, як: початок проживання кожного дня на повну, ставлення до кожного дня як до подарунка, відсутність тривоги та страху, коли думаєш про смерть. Ці три твердження доволі тісно пов'язані з фактором № 3 «Життєва філософія» методики ОПТЗ.

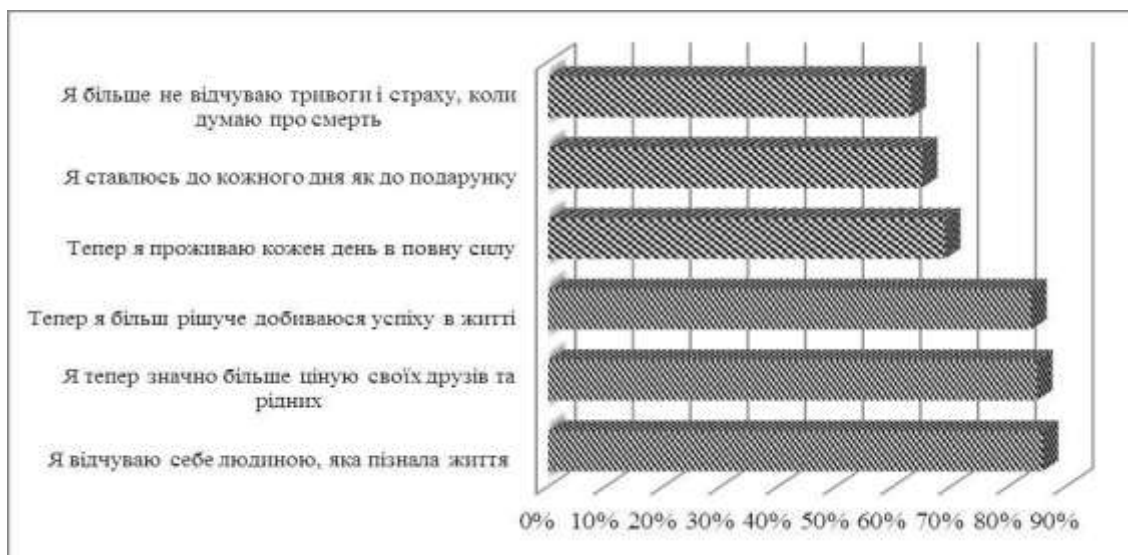

Рис.1.2. Аналіз вираженості посттравматичного зростання за шкалою позитивних змін методики ОЗУП

Щоправда, незважаючи на зазначені дані про наявність ознак посттравматичного зростання серед учасників АТО та структуру його прояву, слід констатувати, що окремі військовослужбовці також повідомляли про негативні зміни у поглядах на життя.

Зокрема, середнє значення шкали негативних змін методики ОЗУП для вибірки учасників АТО перебувало на рівні $M = 34,85$ ($SD = 10,55$). Це доволі високий показник, якщо порівнювати з даними закордонних досліджень, у яких ОЗУП було використано як основний інструментарій.

Зазначимо, що у більшості наведених закордонних досліджень середнє значення негативних змін у поглядах було помітно нижчим, ніж серед учасників АТО. На нашу думку, ця різниця у середніх значеннях методики цілком адекватно відображає силу травматичного впливу участі в бойових діях. Зокрема, у закордонних дослідженнях значно нижчі показники негативних змін у поглядах були зафіксовані у таких вибірках, як: телеві-

зійні свідки теракту ($M = 23,97$; $SD = 7,97$), терапевти, що співпрацюють із травмованими особами ($M = 23,31$; $SD = 7,24$), медсестри ($M = 26,80$; $SD = 10,78$), співробітники бюро ритуальних послуг ($M = 26,62$; $SD = 8,60$), студенти коледжів ($M = 30,54$; $SD = 10,81$). Ці особи не переживали травматичних ситуацій, що становили безпосередню загрозу для їх життя. Частку учасників АТО,

які хто хоча б частково погодилися з кожним із п'ятнадцяти негативних тверджень ОЗУП, подано у таблиці 1.2.

Як видно з наведених даних, найчастіше до негативних змін учасники АТО зараховували появу жорстокості у ставленні до оточуючих і зменшення терпимості до них. Домінування саме цих негативних змін у поглядах є цілком логічним наслідком участі у збройному конфлікті.

Таблиця 1.2

Частка військовослужбовців, що повідомили про негативні зміни

№	Твердження	
1	Я став жорсткішим з оточуючими	58%
2	Я став менш терпимим до оточуючих	50%
3	Тепер я не довіряю людям	35%
4	Я дуже хотів би відмотати час назад та перенестися туди, де нічого цього ще не трапилося	69%
5	Іноді мені здається, що бути гарною людиною безглуздо	32%
6	Мені набагато складніше спілкуватися з оточуючими	31%
7	Тепер я дуже боюся смерті	19%
8	Я не очікую від майбутнього нічого хорошого	18%
9	Мені весь час здається, що мене очікує щось погане	15%
10	Мене більше нічого не радує	15%
11	Мені весь час здається що я знаходжуся у підвішеному стані	15%
12	Я більше не відчуваю в собі сил справлятися зі справами	12%
13	Я практично не вірю в себе	9%
14	Моє життя позбавлене сенсу	7%
15	Мені здається, що моє тіло померло і жива лише голова	7%

Вищезазначені результати цілком узгоджуються з поглядами більшості сучасних дослідників і свідчать про те, що одна і та сама особа здатна одночасно відчувати як негативні, так і позитивні наслідки психологічної травми. Тобто отримані результати наочно демонструють багатовимірність людської реакції на травму.

Висновки. Підсумовуючи результати емпіричного дослідження, можна констатувати, що військовослужбовці – учасники АТО демонструють доволі високий рівень особистісного зростання у посттравматичний період. Він помітно перевищує показники ветеранів інших збройних конфліктів. Крім того, особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період проявляється в трьох основних сферах, а саме: прояв посттравматичного зростання серед учасників АТО показав, що найбільшого вираження досягає фактор № 1 «Зміни у сприйнятті власного «Я» / нові можливості». Найменшу вираженість проявив фактор № 2 «Міжособистісні відносини» (рис. 1.1).

Позитивні зміни внаслідок посттравматичного зростання відображаються у поглядах, як: пізнання світу, збільшення цінування друзів та рідних, більш рішуче досягнення успіху в житті, а також: початок проживання кожного дня на повну, ставлення до кожного дня як до подарунка, відсутність тривоги та страху, коли думаєш про смерть.

Негативні зміни внаслідок посттравматичного зростання проявляються в жорстокості у ставленні до оточуючих і зменшення терпимості до них. Домінування саме цих негативних змін у поглядах є цілком логічним наслідком участі у збройному конфлікті.

Література

1. Волошин П.В., Шестопалова Л.Ф., Підкоритов В.С., Марута Н.О., Бачеріков А.М. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація: Методичні рекомендації. Х.: Ін-т неврології, психіатрії та наркології ЯМН України, 2002. 47 с.
2. Зубовський Д.С. Адаптація та апробація україномовної версії методики «Опитувальник посттравматичного зростання». Психологічний часопис: зб. наук. пр. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАН України, 2018. № 7. Вип. 17 С.121-135.
3. Кохун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Особливості ступеню вияву у військовослужбовців діагностичних індикаторів ПТСР, зумовленого впливом екстремальних чинників бойової діяльності. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2016. Вип. 2(20) С.84-93.
4. Осьодло В.І., Зубовський Д.С. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. Український психологічний журнал: зб. наук. пр. КНУ імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. № 1(3). С.63-79.
5. Приходько І.І. Посттравматичне зростання як компонент емпіричної трансформаційної моделі психологічної безпеки особистості фахівця екстремального виду діяльності. Вісник Національного університету оборони України. 2013. Вип. 1 (32). С.26-273.
6. Пілменко В. О Психологічні наслідки перебування рятувальників у зоні проведення антитерористичної операції: дис... канд. псих. наук: 19.00.09. Х., 2017. 275 с.
7. Пітаренко П.М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомогі в умовах тривалої травматизації: монографія. Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛПД, 2018. 160 с.

References

1. Voloshin P.V., Shiestopalova L.F., Podkoritov V.S., Maruta N.A., Bacherikov a.m. *Post-Traumatic Stress Disorders: diagnosis, treatment, rehabilitation: methodological recommendations*. Kh.: Institute of neurology, psychiatry and Narcology of the Academy of Medical Sciences of Ukraine, 2002. 47 p.
2. Zubovsky D.S. adaptation and testing of the Ukrainian-language version of the methodology «questionnaire of post-traumatic growth». *Psychological magazine: sat. Nauk, PR Kyiv: G.S. Kostyuk Institute of psychology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine*, 2018. No. 7. Issue 17 pp. 121-135.
3. Kokun O.M., Agaev N.A., Pishko I.A., Lozinskaya N.S. features of the degree of manifestation of diagnostic indicators of PTSD in military personnel caused by the influence of extreme factors of combat activity. *Problems of extreme and Crisis Psychology*. 2016. Issue 2 (20) Pp. 84-93.
4. Osiodlo V.I., Zubovsky D.S. post-traumatic growth of the personality of participants in military operations: current state and prospects. *Ukrainian psychological Journal: sat. Nauk, PR Taras Shevchenko National University of Kyiv*. Kiev, 2017. № 1 (3).
5. Prikhodko I.I. post-traumatic growth as a component of the empirical transformational model of psychological safety of a specialist of an extreme type of activity. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*. 2013. Issue 1 (32). Pp. 269-273.
6. Timchenko V.A. psychological consequences of the stay of rescuers in the area of the Anti-Terrorist Operation: dis... *Kand. psycho. Nauk: 19.00.09. Kh.*, 2017. 275 P.
7. Titarenko T.M. psychological health of the individual: means of self-help in conditions of long-term traumatization: monograph. *Institute of social and political psychology. Kropyvnytskyi: IMEX-Ltd*, 2018. 160 P.

Kozyra P.V.,

Kand. Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of practical psychology Institute of management, psychology and security Lviv State University of internal affairs, Ryu161alfa@gmail.com

Bagriy V.V.,

teacher of the Department of practical psychology Institute of management, psychology and security Lviv State University of internal affairs, viktoriab933@gmail.com

Ukraine, Lviv

EMPIRICAL STUDY OF INDICATORS AND FEATURES OF PERSONAL GROWTH OF ATO PARTICIPANTS IN THE POST-TRAUMATIC PERIOD

The article presents the results of an empirical study of indicators and features of personal growth of ATO participants in the post-traumatic period.

Key words: *personal growth, ATO participants, trauma, traumatic experiences, post-traumatic period.*

УДК 159.9: 37.015.3

Сивогракова З.А.,

к.психол.н., доцент, доцент кафедри філософії та соціології

Українського державного університету залізничного транспорту, sivograkova@kart.edu.ua

Україна, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТАМИ РІЗНИХ АСПЕКТІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті висвітлені психологічні аспекти дистанційного навчання. Акцентовано увагу на важливості розуміння дистанційного навчання як простору для самоздійснення особистості, реалізації її як суб'єкта і важливості міжсуб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу. Представлені результати опитування здобувачів вищої освіти щодо їх оцінки різних форм організації освітнього процесу, інструментів взаємодії, особливостей зворотнього зв'язку. Учасниками опитування були студенти-магістри. Опитування проводилось за допомогою Google-forms, на умовах анонімності. Зроблено висновок про усвідомлення студентами, які мають досвід навчання, важливості безпосередніх міжособистісних контактів в освітньому процесі в умовах дистанційного навчання, надання і отримання особистісно орієнтованого зворотнього зв'язку.

Ключові слова: дистанційне навчання, міжсуб'єктна взаємодія, форми організації освітнього процесу.

Постановка проблеми. Стрімке входження вищої школи в реалії всеосяжної діджиталізації, використання на постійній основі технологій дистанційної комунікації як інструменту педагогічної діяльності вимагають усвідомлення психологічних особливостей міжсуб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, механізмів і закономірностей соціального впливу, міжособистісної перцепції. На основі визначеного важливим є напрацювання певних норм і способів здійснення педагогічної діяльності в умовах дистанційного навчання, які б сприяли її результативності: зберігаючи фокусування на цінностях комфорту і зручності, забезпечували б також сприяння розвитку особистості у напрямку більшої самостійності, креативності, оволодіння не лише знаннями, а й набуттю необхідними у майбутній професії компетентностями.

Метою статті є висвітлення результатів 1) аналізу публікацій щодо визначення психологічних особливостей дистанційного навчання, а також 2) проведеного дослідження сприйняття й оцінки здобувачами вищої освіти організаційних аспектів і особливостей міжсуб'єктної взаємодії в умовах дистанційного навчання у ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дистанційне навчання і дослідження його особливостей мають уже свою історію. Література з зазначеної теми дозволяє визначити цілий ряд психологічних його особливостей. Зокрема, акцентується увага на важливості самостійності, певного рівня розвитку самосвідомості, навичок саморегуляції у тих, хто навчається як умови його ефективності. При цьому простір дистанційної освіти визначається як простір самоактуалізації особистості [1], а студентоцентрична модель навчання, з якою асоціюється широке запровадження змішаного і дистанційного навчання – як модель саморозвитку студента [2, С.53]. Визначається також роль особливостей когнітивних процесів студентів, їх вікових характеристик, рівня розвитку, індивідуальних відмінностей, особливостей функціонування в умовах дистанційного навчання [3]. Вказується на те, що суттєво змінюється роль викладача за умов

дистанційного навчання: посилюється його роль як інтерпретатора інформації, викладач значною мірою стає координатором [4]; основною функцією навчальної діяльності – діяльності викладача – визнається сприяння здійсненню тими, хто навчається, учинневої діяльності, яка «є певною мірою незалежною від навчальної діяльності, має свої психологічні механізми» [2, С.27], передбачає суб'єктність учня, отримання внутрішнього продукту – відповідних змін в самому суб'єкті).

Таким чином, умови дистанційного навчання можна визнати як такі, що передбачають суб'єктне самоздійснення його учасників, і, міжсуб'єктну між ними взаємодію. Проблемою постає підвищення її ефективності в умовах опосередкованого характеру контактів.

Проведене нами опитування, в якому взяли участь здобувачі вищої освіти другого (магістерського) рівня (опитування проводилось за допомогою Google-forms, на умовах анонімності, учасниками були студенти-магістри (n24) факультету інформаційно-керуючих систем та технологій Українського державного університету залізничного транспорту) показало, зокрема, що повністю дистанційне навчання не є абсолютним фаворитом в оцінках студентами за критерієм ефективності і зручності. Тільки кожен четвертий оцінив «повністю дистанційну роботу з самостійними завданнями» як найбільш зручну і водночас ефективну. Решта студентів поділилися рівно навпіл у своїх уявленнях про переваги «аудиторних лекцій і семінарів з домашніми завданнями» або «поєднання дистанційної роботи з аудиторними заняттями». Порівняння отриманих результатів з минулорічними [5] свідчить про їх подібність: в минулому навчальному році (2019–2020 рр) студенти, які мали можливість порівняти в межах одного навчального курсу переваги та проблемні моменти дистанційного навчання і звичного (до запровадження карантинних заходів) з аудиторними заняттями, порівну розподілились в оцінці зручності і ефективності різних форм організації освітнього процесу [5]. Вважаємо, що подібні результати свідчать, крім іншого, про оцінку студентами вагомості безпосередньої взаємодії між всіма учасниками освітнього про-

цесу, усвідомлення ними неможливості зведення процесу отримання освіти лише до самотійних (усамітнених) зусиль в отриманні знань шляхом вивчення теоретичного матеріалу і виконання самотійних завдань здебільшого письмового характеру.

Звісно, що такий запит на ефективну міжособистісну взаємодію є викликом для дистанційного навчання. Частково певний дефіцит безпосереднього контакту компенсується впровадженням синхронних засобів дистанційної освіти (відео-зв'язку, месенджерів). Про роль цих інструментів в дистанційній освіті свідчать відповіді студентів, 87,5% яких в нашому опитуванні (21 з 24 учасників), оцінюючи зручність і ефективність різних інструментів, які використовуються під час дистанційного навчання, визначили як такі, що заслуговують на оцінки «4» і «5» за п'ятибальною шкалою, месенджери (Viber, Telegram та ін.), адже саме месенджери передбачають максимально особистісне звернення, можливість отримати так само особистісний зворотній зв'язок, а також можливість контакту без жорсткої регламентації розкладом. На другому місці на кількістю позитивних оцінок – конференції в Zoom з презентаціями, їх високо оцінили 79% опитаних студентів, на третьому місці – також Zoom, але без презентацій (позитивно оцінили такі конференції 58,3% студентів). А от Moodle 45,8% студентів поставили оцінку «посередньо» (щоправда жоден учасник опитування не оцінив цю платформу негативно). Лідерами антирейтингу виявилися форуми і Skype (66,7% і 79,2% відповідно опитаних поставили їм оцінки «1» і «2»).

Висновки. Отримані результати свідчать про усвідомлення здобувачами вищої освіти, які мають досвід навчання (магістри), вагомості безпосередніх контактів в освітньому процесі в умовах дистанційного навчання, безпосередньої чи опосередкованої, але особистісно орієнтованої міжособистісної взаємодії з можливістю особистісно орієнтованого ж таки зворотнього зв'язку. Посилити ефективність такої взаємодії мають надання знань і розвиток комунікативної складової комунікативних компетентностей молодих людей щодо письмових форм комунікації, вольової регуляції, надання і отримання зворотнього зв'язку, розвитку витримки, дисципліни у послідовності комунікативних дій.

Sivograkova Z.A.,

*Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Philosophy and Sociology,
Ukrainian State University of Railway Transport, sivograkova@kart.edu.ua*

Ukraine, Kharkiv

THE STUDENTS' PERCEPTIO AND ASSESSMENT PECULIARITIES OF DISTANCE LEARNING VARIOUS ASPECTS

The psychological aspects of distance learning are presented. The idea about importance of comprehension the distance learning as a space for personalities self-realization is emphasized. In addition, opportunities for distance education in the field of intersubjective interaction are labeled as important. The results of the survey of university students about their assessment of various forms of organization of the educational process, tools of interaction and features of feedback are presented. The master students were participants of the survey. The Google-forms were used for the survey. The survey was organized on condition of anonymity. It is concluded that students who have learning experience are aware of the importance of direct interpersonal contacts in the educational process in the context of distance learning, providing and receiving personality-oriented feedback.

Key words: *distance learning, intersubjective interaction, forms of educational process organization.*

Перспективами досліджень у визначеному напрямку мають стати питання індивідуально-психологічних особливостей участі в процесі дистанційного навчання, здійснення міжсуб'єктної в ньому взаємодії учасників освітнього процесу різного віку, типологічних характеристик особистості, когнітивних процесів та ін.

Література

1. Мельніченко С.В., Ржевський Г.М., Роганов В.П. Психологічно-організаційні особливості дистанційної форми навчання в сучасних умовах // Вісник Національного університету оборони України. 2013. Вип. 6. С.242-247.
2. Дистанційне навчання: психологічні засади: монографія / М.Л. Смольсон, та ін.; за ред. М.Л. Смольсон. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 240с.
3. Дистанційне навчання – від теорії до практики, актуальний мережевий семінар. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/articles/15/>
4. Застело А.О. Психологічні основи дистанційного навчання // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. 2013. Вип. 45(2). С.85-94.
5. Сивограків З.А. Психолого-педагогічні особливості комунікації в умовах дистанційного навчання // Проблеми впровадження змішаного навчання в Українському державному університеті залізничного транспорту: Тези науково-методичної конференції кафедр університету (25–26 листопада 2020 року) / Укр. держ. ун-т залізнич. трансп. Харків, 2020. С.76-77.

References

1. Melnichenko S.V., Rzevskij G.M., Roganov V.P. Psychologo-organizacijni osoblyvosti dystancijnoy formy navchannja v suchasnyh umovah // Visnyk Nacionalnogo universytetu obrony Ukrajinu. 2013. Vyp. 6. S.242-247.
2. Dystancijne navchannja: psihologichni zasady: monografija / M.L. Smulson, ta in.; za red. M.L. Smulson. Kirovograd: Imeksk-LTD, 2012. 240s.
3. Dystancijne navchannja: vid teoriji do praktyky, aktualnyj merezevyj seminar. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/articles/15/>
4. Zastelo A.O. Psihologichni osnovy dystancijnogo navchannja // Visnyk Kharkivskogo nacionalnogo universytetu imeni G.S. Skovorody. Psihologija. 2013. Vyp. 45(2). S.85-94
5. Sivograkova Z.A. Psihologo-pedagogichni osoblyvostikomunikaciji v umovah dystancijnogo navchannja // Problemy vprovadzhennja zmishanogo navchannja v Ukrajinському державному університеті залізничного транспорту: Tezy naukovo-metodychnoji konferenciji kafedr universytetu (25–26 lystopada 2020 roku) / Ukr. derzh. un-t zaliznych. transp. Kharkiv, 2020. S.76-77.

Pedagogy

УДК 378.14:004-057.4(045)

Акмалдінова В.С.,

ст. викладач кафедри організації авіаційних перевезень факультету транспорту, менеджменту та логістики
 Національного авіаційного університету, <https://orcid.org/0000-0002-7087-2088>, victoriia.acmaldinova@gmail.com

Україна, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТРАНСПОРТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ) В ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ У ДИСКУРСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті проаналізовано теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті). З'ясовано, що авіація належить до галузей з особливими умовами реалізації виробничої діяльності, які визначають специфіку професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців. Зазначено, що готовність до діяльності майбутнього фахівця з транспортних технологій (на повітряному транспорті) є інтегративним, особистісним утворенням, що характеризується єдністю інженерно-технічної спрямованості особистості й досвіду виробничо-технологічної діяльності.

Ключові слова: професійна підготовка, фахівець з транспортних технологій (на повітряному транспорті), інженерно-технічна спрямованість.

Постановка проблеми. Перехід сучасного суспільства до технологічного укладу, в рамках якого Україна реалізує програми «цифрової економіки», супроводжується вибуховим ростом інновацій та стрімким оновленням транспортних технологій, що викликає зміну характеру інженерно-технічної й виробничо-технологічної діяльності. При цьому, в останнє десятиліття активізований дослідницький інтерес до проблеми цифрових трансформацій, що відбуваються практично в усіх сферах людської діяльності, включаючи освіту. В межах даного напрямку посилюються вимоги до професійної підготовки пілота в умовах цифрових трансформацій, досліджується феномен цифрової трансформації інженерної освіти, що породжується процесами глобального розвитку постіндустріального суспільства в умовах четвертої промислової революції. Щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці, майбутні фахівці з транспорту має володіти професійними знаннями й уміннями, загальнокультурними і соціальними компетенціями, володіти іншомовною комунікативною компетенцією для успішного професійного зростання, бути мотивованим. Отже, проблема формування готовності майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності набуває все більшої актуальності в педагогічній теорії й практиці.

Мета статті – розкрити особливості формування готовності майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності у педагогічній теорії.

Викладення основного матеріалу. Слід зазначити, що у вітчизняній і зарубіжній педагогічній, методичній літературі виділяється великий пласт досліджень, присвячених формуванню готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців різних напрямів підготовки. Зокрема, вивчається специфіка формування готовності

до професійної діяльності в сфері машинобудування, орієнтована на нормативно-метрологічну діяльність [8; 16], розкриваються особливості підготовки інженерних кадрів для високотехнологічних виробництв, зокрема щодо підвищення якості підготовки їх для підприємств оборонно-промислового комплексу [12], аерокосмічної галузі [5;11], суднобудування [17] та ін.

Аналіз досліджень засвідчує, що професійна підготовка майбутніх фахівців включає такі технологічні етапи: 1) оцінювання рівня підготовленості абітурієнтів на початковому етапі, навчання; 2) забезпечення спеціальностей відповідною навчально-матеріальною базою і кваліфікованим професорсько-викладацьким складом, що гарантує якість навчання студентів на різних рівнях освітнього процесу; 3) розробка і впровадження інноваційних форм, методів, технологій навчання (вдосконалення освітнього процесу, досягти відповідності) [1-4; 20;21].

У дослідженнях вчених [6;7] наголошено, що для організації комплексного процесу професійної підготовки авіаційних фахівців необхідні такі види підготовки: теоретична (формує науковий евристичний рівень знань, умінь і навичок); фізична (уможливорює «динамічне здоров'я», стійкість до гіподинамічного режиму та працездатність); психологічна (сприяє психологічній готовності до професійної діяльності загалом та життєдіяльності загалом); тренажерна (моделює професійну діяльність у звичайному та екстремальному режимах); реальна професійна діяльність у професійних умовах; психофізіологічна (передбачає стійкість психічного й фізіологічного рівня людського фактору).

Безумовно авіація належить до галузей з особливими умовами реалізації виробничої діяльності, які визначають специфіку професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців [9]. Серед факторів, які сприяють вини-

кненню означених умов можна виокремити: підвищену відповідальність за результати праці фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті), суворі вимоги до їх професійних знань, умінь і навичок, висока відповідальність під час прийняття рішень в умовах дефіциту часу та стресових ситуацій.

Комплексність проблеми формування професійної надійності авіаційних фахівців умотивовує доцільність надання окремого місця льотним ЗВО в системі професійно-технічної освіти. Система професійної підготовки авіаційних фахівців являє собою сукупність спеціальних ефективних засобів (дисциплін) підготовки, інтегративний вплив яких у процесі їхнього функціонування спрямований на формування концентрованого результату – надійності авіаційного фахівця у звичайному та екстремальному режимах діяльності [15].

За О. Керницьким [7], професійну підготовку курсантів-пілотів можна розглядати як систему, яка складається із взаємодоповнюючих елементів. Вона є процесом формування та розвитку у курсантів-пілотів достатнього для ефективної професійної діяльності рівня компетентності в процесі підготовки у ЗВО та практичній діяльності. Своєю чергою професійна підготовка курсантів льотних навчальних закладів включає такі структурні елементи: 1) мету (забезпечення якісно нового рівня компетентності майбутніх фахівців щодо питань організації та проведення всіх видів підготовки на основі впровадження суб'єкт-суб'єктної парадигми); 2) зміст (включає сукупність загальних, професійних, ціннісних уявлень, понять, суджень, цінностей професійної діяльності пілотів і презентується через такі компоненти: ціннісний, пізнавальний, діяльнісний, особистісний); 3) результативність (визначається новоутвореннями, які відбуваються в наукових знаннях про сутність, закономірності, особливості, принципи, мету, завдання, зміст професійної діяльності та технології її здійснення). Основним показником результативності є професійна, психологічна й особистісна готовність курсантів до льотної діяльності.

О. Задкова [6] вважає, що традиційна система професійної підготовки льотного складу протягом останніх десятиріч зазнавала ряду позитивних змін, проте на сьогоднішній день не в повному обсязі узгоджені мета й зміст спецдисциплін, які впливають на підготовку майбутніх пілотів до вирішення проблемних ситуацій. Особливу стурбованість викликають катастрофи справних і керованих повітряних суден з вини людського чинника, що свідчить про недостатню готовність екіпажів до вирішення проблемних ситуацій, що виникають у польоті. Дослідниця відзначає, що методичне забезпечення тренувань льотних екіпажів до розпізнавання та виправлення небезпечних відмов не повною мірою відповідає вимогам ІКАО та потребує вдосконалення.

Враховуючи усі вищезазначені аспекти, логічним стає розуміння професійної підготовки майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті) як організованого, цілеспрямованого і безперервного процесу, спрямованого на оволодіння професійними знаннями, вміннями й навичками.

За Т. Тарнавською [18], основними методами активного навчання майбутніх авіадиспетчерів є: аналіз авіаційних подій; аналіз конкретних ситуацій з постановкою

проблемних завдань; ділові та рольові ігри; творчі завдання для самостійної роботи та спеціальні вправи, розроблені з урахуванням особливостей професійної діяльності. В її дисертаційній роботі визначено шляхи ефективного використання в навчальному процесі матеріалів розслідування авіаційних подій як найбільш достовірного джерела пізнання.

Саме професійно важливі якості, на думку О. Кушнір [11], є основою прийняття та реалізації рішення пілотом, побудови ним концептуальної моделі образу польоту, а також визначають ступінь професійної надійності в складних умовах льотної діяльності. Доведено, що в процесі наземної підготовки шляхом моделювання умов майбутньої професійної діяльності за допомогою технічних засобів, серед яких основним є комплексний тренажер літака, створюються сприятливі можливості для формування професійно важливих якостей майбутніх пілотів, а прерогатива та формування їх готовності до льотної діяльності належить тренажерній підготовці.

При цьому виокремлюються дослідження у яких акцентується увага на метеорологічній підготовці, яка розглядається науковцями [8; 19] як цілеспрямований процес формування метеорологічної готовності майбутніх пілотів до виконання комплексу специфічних задач, які доведеться вирішувати їм у професійній діяльності. Метою і результатом метеопідготовки є метеорологічна готовність курсантів до майбутньої професійної діяльності, яка тісно пов'язана з професійною компетентністю пілотів (готовність є характеристикою компетентності та являє собою можливість/засіб/умову її реалізації). Приєднуємось до думки дослідниці, адже позитивна мотивація, підкріплена теоретичними знаннями та практичними вміннями й навичками формує динамічну метеорологічну складову професійної компетентності майбутнього авіаційного фахівця.

Необхідно зазначити, що практична готовність авіафахівців включає комплексне професійне вміння аналізувати, оцінювати та приймати компетентні рішення не тільки у частих стандартних ситуаціях, а й у нестандартних.

Важлива роль у формуванні готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців транспортних технологій (на повітряному транспорті) приділяється вивченню іноземної технічної мови за професійним спрямуванням. З огляду на процеси глобалізації та інтернаціоналізації сучасної освіти, зростаючі можливості інформаційного, культурного і наукового обміну між державами, можна зробити висновок, що полікультурна освіта з мовним плюралізмом стає однією з найважливіших тенденцій європейської освіти і потребує фахівців, які володіють кількома іноземними мовами.

Безперечним способом досягнення професійного успіху фахівця з транспортних технологій є вільне володіння ним професійною мовою. Студенти повинні вчитися «... диференціювати нормативні та ненормативні випадки вживання термінів у професійному спілкуванні, розуміючи, що вибір кожного терміну повинен відповідати не тільки вимогам семантичної точності, але і стилістичної доречності вживання, правильності граматичного використання» [14].

Так, J. Skirmantiene і K. Vaičiūtė, серед важливих складових професійної підготовки фахівців з транспортних технологій виділяють знання стандартів корпорати-

вного взаємодії в галузі та законів підприємницької діяльності. Автори називають важливі практичні уміння, письмову та усну комунікацію: (знання іноземної мови), вміння працювати з документами, вміння дослідницької діяльності, комп'ютерна грамотність, вміння планувати, ранжувати цілі й завдання [23]. При цьому вчені акцентують увагу на здатності майбутніх фахівців працювати з регламентуючими документами, що гарантує єдність компетенцій співробітників всіх ланок транспортної організації (начальників департаментів, диспетчерів та ін.) та дозволяє знижувати ризики, пов'язані з порушенням безпеки транспортних процесів [22;23].

Важливими факторами зовнішнього впливу на формування готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців з транспортних технологій в нових соціально-економічних умовах виокремлюють: феномени цифровізації (віртуалізація, комплементарна пара, віртуальна логістика, штучні інтелектуальні агенти); перехід в галузевих корпораціях від управління виробництвом до управління знаннями; прояв природного феномена «знання» в синтезі особистісно-орієнтованого (пов'язаного з суб'єктом діяльності), технологічного (пов'язаного з системами штучного інтелекту) і галузевого (пов'язаного з інтелектуальним полем певної галузі) аспектів.

Зазначаємо на професійно значущих якостях особистості наукових, технічних і виробничих знаннях; уміннях використовувати отримані знання в професійній діяльності при виконанні трудових функцій з урахуванням кваліфікаційного рівня, відповідних посад, на які може претендувати фахівець з транспортних технологій (на повітряному транспорті).

Авторами виокремлено напрями реформування професійної освіти пілотів з урахуванням потреб сучасного ринку праці: 1) співпраця державних, приватних та громадських закладів авіаційної галузі та роботодавців з навчальними закладами для працевлаштування випускників; 2) автономність, самостійність і незалежність навчальних закладів в організації навчального процесу; 3) оптимізація навчальних програм, врахування інноваційних технологій під час освітнього процесу; 4) створення та надання уповноважень авіаційним асоціаціям, професіоналам-пілотам, практикам, дослідникам та викладачам, розробляти стандарти підготовки, контролювати процес та результати професійного становлення пілотів, проводити акредитацію навчальних закладів та використовувати можливості дистанційного навчання, обміну досвідом підготовки та перепідготовки із іншими навчальними закладами, створення ефективної системи перепідготовки льотно-інструкторського складу; 5) забезпечення зв'язку теорії із практикою під час підготовки завдяки льотним базам, клубам, літнім таборам; 6) виокремлення міжпредметних зв'язків у процесі навчання для раціонального використання годин; 7) заохочення курсантів щодо дослідницької діяльності для формування критичного та аналітичного мислення, здатності приймати рішення, готовності відповідати за результати діяльності; 8) участь курсантів, викладачів у міжнародних програмах, конкурсах та проектах [13].

Готовність до діяльності майбутнього фахівця з транспортних технологій (на повітряному транспорті) розглядаємо як інтегративне, особистісне утворення, що характеризується єдністю інженерно-технічної спрямо-

ваності особистості й досвіду виробничо-технологічної діяльності. Їх готовність до професійної діяльності визначається роботодавцем.

Висновки. Отже, ефективними умовами формування готовності майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті) є дотримання єдиних технологічних норм і вимог до їх освіти та передбачає наявність у випускників технічних університетів знань, умінь необхідних в межах обов'язкових професійних і загальнокультурних компетенцій.

Література

1. Бакуліна О.С., Тернопольская В.И. Особенности формирования профессиональной компетентности будущих специалистов по налогообложению и таможенному делу. *International scientific journal «Progress»*. 2018. № 1-2. С.949-7.
2. Бобрицька В.І. Професійна підготовка магістрів у галузі освіти в Україні: сучасні виклики, проблеми, знахідки. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 2017. Вип. 1(10). С 20-23.
3. Бобрицька В.І. Компетентнісний підхід у проектуванні науково-дослідницької роботи студентів магістратури. *Вища освіта України*. 2012. № 3 (додаток 1). Тематичний випуск. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т. 21. С.46-54.
4. Бобрицька В.І. Педагогічна технологія як процесуальний компонент навчального процесу у вищому навчальному закладі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*. 2013. № 23. С.29-33.
5. Борець І.В. Формування ключових компетентностей майбутніх фахівців з транспортних систем авіаційної галузі в процесі професійної підготовки: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний авіаційний ун-т. Київ, 2013. 200 с.
6. Задкова О.В. Формування готовності майбутніх пілотів до вирішення проблемних ситуацій в професійній діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Державна льотна академія України. Київ, 2011. 20 с.
7. Керницький О.М. Формування готовності курсантів льотних навчальних закладів до професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 41 (94). С.155-162.
8. Коваленко О.П. Контекстна метеорологічна підготовка майбутніх авіафахівців. *Управління високочисливими рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем: матер. V міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 24-25 листоп. 2016 р. Кропивницький, 2016. С.129-131.*
9. Кодола В.Т. Система средств подготовки летного состава XXI века. *Вестник МНУАТЧАК*, 2009. № 2. С.59-65.
10. Кушнір О.О. Методика формування у майбутніх пілотів професійно важливих якостей у процесі тренажерної підготовки: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Українська інж.-пед. академ. Харків, 2009. 20 с.
11. Леценко Т.А. Формування професійної надійності майбутніх фахівців з аварійного обслуговування на авіаційному транспорті: навч.-метод. посіб. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2014. 193 с.
12. Марцева А.А. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки молодших спеціалістів радіотехнічного профілю: автореф. дис... д-ра. пед. наук: 13.00.04 / ЖДУ ім. І. Франка. Житомир. 2015. 43 с.
13. Паниотова Д.Ю. Формирование общекультурной компетентности будущих инженеров в процессе изучения гуманитарных дисциплин: дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Донецк, 2016. 346 с.

14. Підлубна О.М. Використання інноваційних ідей американського досвіду професійної підготовки пілотів цивільної авіації. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 3 (85). С.102-106.

15. Плагинда П. Особливості організації освітнього середовища ЗВО авіаційного профілю. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. № 6 (90). С.120-129.

16. Пужало М.І. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців автотранспортного профілю засобами інформаційних технологій: дис... д-ра філос.наук: 015 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2020.

17. Сотер М.В. Формування готовності майбутніх інженерів-судномеханіків до міжкультурної комунікації: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Херсонський державний університет, Шернонпільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Шернонпіль, 2018. 297 с.

18. Шарнавська П.В. Методика навчання майбутніх диспетчерів керуванню повітряним рухом в екстремальних ситуаціях на міжнародних повітряних трасах: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Українська інженерно-педагогічна академія. Харків, 2008. 20 с.

19. Шеловата М.П., Ковальчук О.А. Проблеми формування компетентності для професійної підготовки майбутніх фахівців авіатранспортної галузі URL: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2011/Pedagogica/2_79641.doc.htm.

20. Шернонпільська В.І. Структура професійної компетентності майбутнього фахівця. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного ун-ту. Серія: Педагогіка. 2012. № 9. С.208-213.

21. Bakhov I., Brovko K., Ternopil'ska V., Chernukha N., Zagorodnya A. Research of motives for formation of corporate culture of students in the context of the paradigm of cognitive psychology. Journal of Advanced Pharmacy Education and Research. 2020. No. 10(2). Pp. 195-202.

22. Shishkijina S.V., Pristupa Yu.D., Pavlova L.D., Fryanov V.N. Cognitive simulation of incident risks in the structure of loading and transport enterprise. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. 2017. No 84. P. 1-8.

23. Skirmantienė, J., Vaičiūtė K. Competence evaluation of transport management specialists: research on graduates' attitudes registered at labour exchange. Business and Management 2016: 9th International Scientific Conference, Vilnius, May 12–13. 2016. Vilnius. URL: <http://www.bm.vgtu.lt>

References

1. Bakulina O.S., Ternopil'skaja V.I. Osobennosti formirovaniya professional'noj kompetentnosti budushih specialistov po nalogooblozheniju i tamozhennomu delu. International scientific journal «Progress». 2018. No 1-2. S. 94-97.

2. Bobrytska V.I. Profesiina pidhotovka mahistriv u haluzi osvity v Ukraini: suchasni vyklyky, problemy, znakhidky. Visnyk Natsionalnoho aviatransportnoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Psykholohiia. 2017. Vyp. 1(10). S 20-23.

3. Bobrytska V.I. Kompetentnisnyi pidkhid u proektuvanni naukovno-doslidnytskoi roboty studentiv mahistratury. Vyscha osvita Ukrainy. 2012. No 3 (dodatok 1). Tematychnyi vypusk «Pedagogika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii». T. 21. S. 46-54.

4. Bobrytska V.I. Pedagogichna tekhnolohiia yak protsesualnyi komponent navchalnoho protsesu u vyshchomu navchalnomu zakladi. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 17. Teoriia i praktyka navchannia ta vykhovannia. 2013. No 23. S. 29-33.

5. Borets I.V. Formuvannia kshuchovykh kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z transportnykh system aviatransportnoi haluzi v

protsezi profesiinoi pidhotovky: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Natsionalnyi aviatransportnyi universytet. Kyiv, 2013. 200 s.

6. Zadrkova O.V. Formuvannia hotovnosti maibutnikh pilotiv do vyrishennia problemnykh situatsii v profesiinii diialnosti: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Derzhavna lotna akademiia Ukrainy. Kyiv, 2011. 20 s.

7. Kemytskyi O.M. Formuvannia hotovnosti kursantiv lotnykh navchalnykh zakladiv do profesiinoi diialnosti. Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitni shkolakh. 2015. Vyp. 41 (94). S. 155-162.

8. Kovalenko O.P. Kontekstna meteorolohichna pidhotovka maibutnikh aviafakhivtsiv. Upravlinnia vysokshvydkisnymy rukhomymy obiektyamy ta profesina pidhotovka operatoriv skladnykh system: mater. V mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kropyvnytskyi, 24–25 lystop. 2016 r. Kropyvnytskyi, 2016. S. 129-131.

9. Kodola V.G. Sistema sredstv podgotovki letnogo sostava XXI veka. Vestnik MNAFChAK, 2009. No 2. S. 59-65.

10. Kushnir O.O. Metodyka formuvannia u maibutnikh pilotiv profesiino vazhlyvykh yakosti u protsezi trenazhernoi pidhotovky: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Ukrain'ska inzh.-ped. akademiia. Kharkiv, 2009. 20 s.

11. Leshchenko H.A. Formuvannia profesiinoi nadinosti maibutnikh fakhivtsiv z avarinnoho obsluhovuvannia na aviatransportnomu transporti: navch.-metod. posib. Kirovohrad: Polimed-Servis, 2014. 193 s.

12. Martseva L.A. Teoretychni ta metodychni osnovy profesiinoi pidhotovky molodshykh spetsialistiv radiotekhnichnoho profilii: avtoref. dys. ... d-ra. ped. nauk: 13.00.04 / ZhdU im. I. Franka. Zhytomyr. 2015. 43 s.

13. Paniotova D.Iu. Formirovanie obsl'hekul'turnoj kompetentnosti budushih inzhenerov v processe izuchenija gumanitarnykh disciplin: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08 / Doneck, 2016. 346 s.

14. Pidlubna O.M. Vykorystannia innovatsiynykh idei amerykans'koho dosvidu profesiinoi pidhotovky pilotiv tsyvilnoi aviatransportnoi haluzi. Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya: Pedagogichni nauky. 2016. Vyp. 3 (85). S. 102-106.

15. Plachynda T. Osoblyvosti orhanizatsii osvitnoho seredovysicha ZVO aviatransportnoho profilii. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. 2019. No 6 (90). S. 120-129.

16. Puzalo M.I. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv avtotransportnoho profilii zasobamy informatsiynykh tekhnolohii: dys. ... d-ra filoz. nauk: 015 / Natsionalnyi universytet «Lviv'ska politekhnika». Lviv, 2020.

17. Soter M.V. Formuvannia hotovnosti maibutnikh inzheneriv-sudnomekhanikiv do mizhkulturnoi komunikatsii: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Khersonskyi derzhavnyi universytet, Ternopil'skyi natsionalnyi pedagogichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka, Ternopil, 2018. 297 s.

18. Tarnavska T.V. Metodyka navchannia maibutnikh dyspetcheriv keruvanni povitrianykh rukhom v ekstremalnykh situatsiakh na mizhnarodnykh povitrianykh trasakh: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Ukrain'ska inzhenerno-pedagogichna akademiia. Kharkiv, 2008. 20 s.

19. Telovata M.T., Kovalchuk O.L. Problemy formuvannia kompetentnosti dlia profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv aviatransportnoi haluzi. URL: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2011/Pedagogica/2_79641.doc.htm.

20. Ternopil'ska V.I. Struktura profesiinoi kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedagogichnoho un-tu. Seriya: Pedagogika. 2012. No 9. S. 208-213.

21. Bakhov I., Brovko K., Ternopil'ska V., Chernukha N., Zagorodnya A. Research of motives for formation of corporate culture of students in the context of the paradigm of cognitive psychology.

Journal of Advanced Pharmacy Education and Research. 2020. No. 10(2). Pp. 195-202.

22. Shishikina S.V., Pristupa Yu.D., Pavlova L.D., Fryanov V.N. Cognitive simulation of incident risks in the structure of loading and transport enterprise. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*. 2017. № 84. P. 1-8.

23. Skirmantiene, J., Vaičiūtė K. Competence evaluation of transport management specialists: research on graduates' attitudes registered at labour exchange. *Business and Management 2016: 9th International Scientific Conference, Vilnius, May 12–13, 2016*. Vilnius. URL: <http://www.bm.vgtu.lt>

Akmaldinova V.Y.,

Senior Lecturer of the Air Transportation Management Department, Faculty of Transport, Management and Logistics, National Aviation University, <https://orcid.org/0000-0002-7087-2088>, victoriia.acmaldinova@gmail.com

Ukraine, Kyiv

THE PROBLEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN TRANSPORT TECHNOLOGIES (BY AIR TRANSPORT) IN TECHNICAL UNIVERSITY

The article analyzes the theoretical aspects of professional training of future specialists in transport technologies (by air transport). It was found that aviation belongs to the industries with special conditions for the implementation of production activities, which determine the specifics of the training of future aviation professionals. It is noted that the readiness of the future specialist in transport technology (by air transport) is an integrative, personal formation, characterized by the unity of engineering and technical orientation of the individual and the experience of production and technological activities.

Key words: professional training, specialist in transport technologies (by air transport), engineering orientation.

УДК 39.0831.33-028.16

Вилка Л.Я.,

ст. викладач, кафедра суспільних наук та українознавства
Вищий державний навчальний заклад України
«Буковинський державний медичний університет», vylkalid@gmail.com

Україна, м. Чернівці

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

В іноземців часто виникають різні проблеми при вивченні української мови, обумовлені складністю досліджуваного матеріалу. Статтю присвячено проблемі специфічних особливостей основних принципів методичної організації роботи з вивчення української як іноземної. Виявлено, що при організації навчального процесу викладач повинен враховувати можливі проблеми засвоєння навчального матеріалу іноземцями та приділяти кожній проблемі особливу увагу, щоб іноземці могли повною мірою використовувати засвоєний матеріал в комунікативній сфері.

Ключові слова: принципи організації роботи, українська мова як іноземна, студенти – іноземні громадяни, комунікативна практика..

Постановка наукової проблеми та її значення.

Українська мова є однією з найскладніших мов у світі, тому при її вивченні в іноземних студентів виникає багато труднощів. Для того, щоб навчання іноземців української мови було ефективним, викладач повинен грамотно організувати навчальні заняття, враховуючи типові складнощі, що виникають в процесі засвоєння знань.

Для успішного викладання необхідно детально вивчити різні методи викладання української мови як іноземної, а також врахувати особистісні та культурні особливості іноземних реципієнтів. Важливо відзначити, що викладач іноземної мови особливу увагу має приділяти саме комунікативно-навчальній функції, що визначає важливість побудови навчального заняття на комунікативно-мовній основі і дозволяє йому краще взаємодіяти зі студентами.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Велика кількість науковців займалася вирішенням проблем методики викладання іноземної мови в різні часи. Так, Д. Ельконін, М. Лісіна займалися вивченням процесу формування навичок іншомовного спілкування, як різновиду мовної діяльності; Б.Ананьєв, О.Бодальов, Б.Паригін та інші досліджували сутність явища спілкування серед дітей дошкільного віку. Проблеми педагогічного спілкування свої праці присвятили Л. Венгер, О. Запорожець, Г. Костюк, С. Кулачківська, Г. Люблінська, І. Луценко. Серед вчених існує думка, що паралельне вивчення двох та більше іноземних мов не може бути ефективним, оскільки вивчення другої іноземної мови можливе за умов отримання знань першої іноземної мови.

Мета роботи – розглянути проблеми специфічних особливостей основних принципів методичної організації роботи з вивчення української як іноземної.

Виклад основного матеріалу. В іноземців часто виникають різні проблеми при вивченні української мови, обумовлені складністю досліджуваного матеріалу. Однак це питання також стає проблемою викладача, оскільки йому необхідно знайти найкращий спосіб пояснення складних, проблемних мовних явищ. Проблеми в вивченні української мови можуть початися ще на ранньому етапі при вивченні алфавіту і фонетики. Студентам

необхідно запам'ятати, як вимовляється кожна буква і кожен звук. Важливо роз'яснити особливості м'якого знака, тому що він не має звуку, а вказує на м'якість, стоїть попереду приголосного звуку.

Особливості української фонетики є великими труднощами для іноземців, тому викладач повинен приділяти увагу цьому аспекту і регулярно проводити фонетичні зарядки, фонетичні диктанти, відпрацьовувати різні вправи для тренування і постановки звуків. Студентам необхідно навчитися розрізняти звуки на слух, оскільки існують певні труднощі в розпізнаванні слова за звучанням. При вивченні фонетики викладач повинен керуватися репродуктивним методом навчання, він повинен стати зразком правильної вимови звуків, промовляння слів [1].

Як показує практика роботи з іноземцями, тренування артикуляційного апарату повинна бути постійним на початковому етапі кожного заняття з української мови. Необхідно відзначити, що в системі звуків української мови є звуки, не властиві багатьом іншим мовам, наприклад, Ц, Ч, Ж, Ш, Щ. З досвіду роботи видно, що при артикуляційному освоєнні аффрикат необхідно пояснити студентам, що ці звуки утворюються за допомогою злиття двох звуків, наприклад, Ц = Т + С; Ч = Т + Щ. Звуки Ж, Ш іноземці можуть освоїти завдяки асоціативного мислення: викладач повинен пояснити студентам, що звук Ж подібний до дзижчання комахи, а звук Ш – шипіння змії. Показати ці особливості можна за допомогою технічних засобів навчання або навчальних ілюстрацій.

На початковому етапі заняття студенти можуть тренувати артикуляційний апарат за допомогою читання скоромовок. Викладач повинен показати іноземцям приклад правильного читання фрази-скоромовки, з урахуванням акцентологічних норм, інтонації, темпу і синтагматичних наголосів [5]. Іншою складною проблемою при вивченні української мови як іноземної є засвоєння граматичних законів і правил. Українська мова є флективною мовою, тобто у вираженні граматичних значень домінує словозміна за допомогою флексій. Тут особливу увагу варто приділити відмінюванню (зміни слова за граматичними категоріями роду, числа і відмінка).

Особливі труднощі в іноземців викликає система відмінків української мови. Послідовне введення граматики залежить від частотності вживання в мові тих чи інших граматичних форм. В даному випадку, послідовність введення і вивчення відмінків продиктована тим, які з відмінкових значень зустрічаються в мові частіше. Іноземцям пропонується вивчення моделі з суб'єктом, вираженим тим чи іншим відмінком іменника або особового займенника: *Ось стіл, він тут. Де книга? Вона там.* Після цього доцільно вводити спочатку неперехідні дієслова (типу *грати, обідати* і ін.).

Після вивчення моделі з називним відмінком іменника (в значенні суб'єкта) і особових займенників вводиться модель з прийменниковим відмінком (в значенні місця – де?), Що позначає місце знаходження предмета: *Книга на столі. Завдання в книзі.* Це відповідає частотності вживання місцевому відмінку саме в цьому значенні. Введення для вивчення дієслів в конструкцію залежить від того, яке з відмінкових значень вивчається на певному етапі [2].

Для іноземців велику складність у вивченні української мови становить синтаксис, так як в реченні немає строго закріпленого місця за тим чи іншим його членом. Такий порядок слів в українській мові називається вільним або нефіксованим, тому слова в реченні можуть стояти в різній послідовності. Однак розташування слів у реченні залежить від мети висловлювання, його комунікативної складової [4]. Тому важливо навчити іноземних студентів складати речення так, щоб воно повною мірою відповідало комунікативної мети, а також щоб не змінювався сенс і логіка сказаного.

Труднощі у закордонних студентів можуть виникнути також і при вивченні лексики української мови. Це найчастіше пов'язані з явищами омонімії або багатозначності. Так, найбільшу проблему представляють собою омоніми (слова, різні за значенням, але однакові за звучанням і написанням, наприклад: *голова – той, хто керує, перебуває попереду, голова людини голова правління, голова колони тощо*), омоформи (збіг звучання і написання однієї або декількох форм слів, наприклад: *три* (числівник у формі називного відмінка) і *три* (дієслово в наказовому способі, від терти), омографи (однакове написання, але різне вимовою слів, наприклад: *зімок* (фортеця, садиба) і *зімок* (прилад)).

Вивчення і освоєння лексики іноземними студентами в процесі оволодіння ними українською мовою – це одна з найважливіших проблем методики викладання української мови як іноземної. Першорядну роль в цьому процесі відіграє відбір лексики. Нині в практиці викладання української як іноземної існують і широко використовуються лексичні мінімуми (спільне володіння), які обслуговують різні рівні володіння мовою. Лексичний мінімум елементарного рівня становить 780 лексичних одиниць, базовий – 1300 слів, а перший сертифікаційний – 2300 одиниць лексики. До складу даного мінімуму входить як активна лексика, так і пасивний словник студента.

Лексичний мінімум визначає комунікативні завдання в області читання (розуміння тексту обсягом від 1000 слів), розуміння на слух діалогічного мовлення (до 12 реплік), монологічного (300-400 слів) мови, говоріння (ініціювати

діалог, продукувати власну фразу, вміти побудувати усне монологічне висловлювання на основі прочитаного тексту, вміти висловлювати власне ставлення до подій і осіб), письмо – вміння побудувати власне монологічне висловлювання з опорою і без опори на текст (не менше 20 пропозицій).

Лексичне різноманіття української мови представлено в тематичних групах, наприклад: «Сім'я», «Місто», «Погода», «Час», «Частини тіла», «Професії» і т. При вивченні лексики викладач повинен постійно використовувати різні наочні посібники (ілюстрації, слайд-презентації, відеофрагменти, таблиці тощо), а також повинна бути організована активна робота зі словником. Ефективність вивчення українських слів може бути досягнута при знаходженні іноземцем певного лексичного еквівалента в рідній мові. Таку роботу доцільніше проводити на основі готового тексту за таким планом: переклад українського тексту на рідну мову – переказ того ж тексту українською мовою. Важливо враховувати, що така робота може бути ефективною, якщо іноземці мають необхідний словниковий запас українських слів [6]. Організувати виконання таких завдань можна також за допомогою навідних запитань до тексту.

Для того, щоб забезпечити більшу зацікавленість іноземних студентів у вивченні української мови, необхідно використовувати навчальні матеріали, що містять в собі наступну інформацію: відомості про мову, історію, культуру, спосіб життя, традиції України, а також відомості, що мають відношення до професійної області навчаються та вузьких інтересів студентів.

При навчанні української як іноземної викладач повинен враховувати національно-культурні, індивідуально-психологічні та особистісні особливості студентів, а його творча індивідуальність повинна сприяти найкращому проведенню занять. У сучасній методиці української як іноземної є думка, що в основі її навчання лежить схема взаємин «викладач – студент – засоби навчання», що і визначається як педагогічне спілкування, має в своїй основі партнерство іноземного студента і викладача.

Викладач української як іноземної не тільки повинен підтримувати того, хто навчається у вирішенні освітніх завдань, але також допомагати йому краще адаптуватися до чужої культури, зрозуміти і прийняти нові для нього соціальні підвалини, нове середовище. Викладач української як іноземної повинен бути відкритою та доброзичливою людиною, здатним позитивно вплинути на студентів і зацікавити їх. Іноземні студенти особливо відзначають поведінку викладача в його професійній педагогічній сфері, а саме на навчальному занятті, в процесі якого він найбільш яскраво розкриває свою творчу індивідуальність [3].

Виховна робота зі студентами та позанавчальним спілкуванням з ними має велике значення в освоєнні іноземцями української мови. Проведення нетрадиційних занять (заочної екскурсії, дискусії, ігри), організація екскурсій та культурно-масових заходів, присвячених знаменним датам, сприяють швидкій адаптації учнів до мовного середовища.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, інтенсивне і якісне вивчення української мови як іноземної неможливо без певних бар'єрів

спілкування, що і являє особливу складність в процесі навчання. Однак, при детальному вивченні подібностей і відмінностей культур, цю проблему цілком можливо розв'язати. При організації навчального процесу викладач повинен враховувати можливі проблеми засвоєння навчального матеріалу іноземцями та приділяти кожній проблемі особливу увагу, щоб іноземці могли повною мірою використовувати засвоєний матеріал в комунікативній сфері.

Література

1. Божко Н.М. Межкультурная коммуникация, её участники и условия успешности / Н.М. Божко // Этнопсихологические и цивилизационно-коммуникативные характеристики представителей китайского этноса: монография. – Харьков: Иванченко И.С., 2016. – С. 8-16.
2. Довгодоцько П.І. Особливості пропедевтичної підготовки студентів іноземців та їх психолого-педагогічна адаптація у науковому середовищі вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [er/nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/ХПЗМ%2020008.rtf](http://er.nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/ХПЗМ%2020008.rtf).
3. Дудікова Л.В. Формування готовності до професійного самовдосконалення у майбутніх лікарів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Вінниця, 2011. 22 с.
4. Иванов В.Ф., Мелешченко О.К. Сучасні комп'ютерні технології і засоби масової комунікації: аспекти застосування. - Київ, 2006.
5. Рогатинська О. Особливості адаптації студентів-іноземців у ВНЗ України / О. Рогатинська, Д. Дмитрів // Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні : міжнародна науково-методична конференція. – Шерніпіль : ФОРТ Паляниця В.А., 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/16730> – С. 199-203.

6. Стародумов И. В. Опыт методики преподавания русского языка как иностранного // Педагогика высшей школы. Международный научный журнал. № 2 (8); «Молодой ученый», Казань, 2017. – 141 с.

References

1. Bozhko N.M. Mezhekulturnaia komunikatsiia, yeyo uchastnyky y uslovyia uspeshnosti / N.M. Bozhko // Etnopsykholohycheskye y tsyvylyzatsyonno-kommunikatyvnye kharakterystyky predstavyteli kytayskoho etnosa: monohrafiia. – Kharkov: Yvanchenko Y. S., 2016. – S. 8-16.
2. Dovhodko T.I. Osoblyvosti propedevtychnoi pidhotovky studentiv-inozemtsiv ta yikh psykholoho-pedahohichna adaptatsiia u naukovomu seredovyshtsi vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : er/nau.ua/bitstream/NAU/22173/1/ХПЗМ%2020008.rtf.
3. Dudikova L.V. Formuvannia hotovnosti do profesinohoho samovdoskonallennia u maibutnikh likariv : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.04. Vinnytsia, 2011. 22 s.
4. Ivanov V.F., Meleshchenko O.K. Suchasni kompiuterni tekhnolohii i zasoby masovoi komunikatsii: aspekty zastosuvannia. - Kyiv, 2006.
5. Rohatynska O. Osoblyvosti adaptatsii studentiv-inozemtsiv u VNZ Ukrainy / O. Rohatynska, D. Dmytriv // Aktualni pytannia orhanizatsii navchannia inozemnykh studentiv v Ukraini : mizhnarodna naukovo-metodychna konferentsiia. – Ternopil : FOP Palanytsia V. A., 2016 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/123456789/16730> – S. 199–203.
6. Starodumov Y.V. Opyt metodyky prepodavanyia russkoho yazyka kak ynostrannoho // Pedahohyka vysshei shkoly. Mezhdunarodnyi nauchnyi zhurnal. № 2 (8); «Molodoi uchenyi», Kazan, 2017. – 141 s.

Vylka L.Ya.,

senior lecturer, Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,
vylkalid@gmail.com

Ukraine, Chernivtsi

SPECIFICS OF LEARNING THE UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Foreigners often use various problems in learning the Ukrainian language due to the composition of the studied material. The article is devoted to the problem of special features of the basic principles of methodical organization of work on the study of Ukrainian as a foreign language. It was found that when organizing the educational process, the teacher needs to study the possible problems of learning the material of foreigners and pay special attention to each problem so that foreigners can get the full use of the material involved in the communicative sphere.

Key words: principles of work organization, Ukrainian language as a foreign language, students-foreign citizens, communicative practice.

УДК 378:130.2

Дарморіз О.В.,

к.філос.н., доц., доцентка кафедри теорії та історії культури,

Львівського національного університету імені Івана Франка, Голова УАК-Львів, oksana.darmoriz@lnu.edu.ua

Україна, м. Львів

Муха О.Я.,

к.філос.н., доц., завідувачка інформаційно-освітнього сектору Меморіального музею тоталітарних режимів

«Територія Терору», Програмна директорка УАК-Львів, olha.mukha@gmail.com

Великобританія, м. Лондон

КУЛЬТУРНІ ІНДУСТРІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ТОЧКИ ДОТИКУ Й СИСТЕМНІ ПРОГАЛИНИ

У статті проаналізовано статус та структурні особливості культурних індустрій на вітчизняному ринку та представлено результати аналізу освітньої пропозиції українських ВНЗ у галузі культурології та культурного менеджменту (на прикладі Львова). Застосовано методи компаративного та структурного аналізу та міждисциплінарний підхід. Верифіковано розрив поміж профільною освітою та станом культурного ринку (виходячи із ПП) та сформульовано гіпотези для перевірки за результатами здійснюваного соціологічного дослідження. Стверджено необхідність періодичного моніторингу вимог ринку в сфері культури, відповідно до якого слід переглядати як освітні програми, так і стандарти профільної освіти, зокрема зовнішніми експертами.

Ключові слова: культурні індустрії, культурологічна освіта, культурний менеджмент, культурний ринок, глобальний індекс інноваційності (ГІІ).

Постановка проблеми. Ринок культурного менеджменту та культурної аналітики в Україні стрімко розвивається, за останні роки з'явилася низка потужних інституцій та програм, які забезпечують державну та недержавну підтримку сфери – Український інститут, Український культурний фонд, Інститут книги, у 2016 р. ми приєднались до європейської грантової програми Креативна Європа.

Натомість пропозиції культурного менеджменту та аналітики переживають період становлення й нестабільності. Попри високий потенціал та значне зацікавлення Україною, питання експорту українського культурного продукту за кордон, міжнародної співпраці, міжінституційних партнерських проєктів та власного внутрішнього продукту конфронтують із питанням якості надання послуг та ведення менеджерських процесів.

Відтак, досліджуване питання має безпосередній вплив на розвиток методологічних рекомендацій щодо розвитку галузі як в освітньому плані (зокрема, освітніх програм та студентських практик та стажувань), так і в ключі діагностики структурних проблем культурологічних спеціальностей та професій. Паралельно із теоретичним аналізом відбувається соціологічне дослідження, здійснюване соціологічною агенцією FAMA щодо культурного середовища Львова, що включає глибинні інтерв'ю дієвців культурного ринку, фокус-групи та соціологічний експеримент із залученням роботодавців сфери та студентів профільних спеціальностей. Результати здійснених досліджень буде апробовано у наступних публікаціях.

Задачі, поставлені дослідницькою групою, є релевантними для галузі в цілому – як у науковому, так і практичному вимірі і цікавлять багатьох дослідників у сфері культури. Водночас варто відзначити, що попри значний інтерес до проблеми, таких досліджень ще вкрай мало, вони мають точковий характер і не можуть повною мі-

рою відповісти на поставлені питання. Зокрема, проблему культурних та креативних індустрій в Україні розглядали у своїх дослідженнях Євграфова А., Євпак Ю., Прокопенко Н., Пархоменко І., Олексенко Р., Олійник Ф., Фаріньє К., Чорна М. та ін. Але це радше поодинокі спроби окреслити проблемне поле, а не системні дослідження. Ще менше досліджень, присвячених стану культурологічної освіти в Україні, яка б мала запит культурних і креативних індустрій задовольнити. Таку проблематику розглядали у своїх працях Безклубенко С., Дзюба І., Воронова Н., Кравченко О., Кучерак І., Воронова Н. та ін. При цьому ці дослідження розкривають не лише освітню проблематику, але й статус та розвиток культурології як науки в Україні. Безперечно цих наукових розвідок недостатньо, існує потреба як у розширенні досліджуваних тем, так і в поглибленні існуючих.

Актуальність практичного виміру обумовлено дискусією становлення галузі (зокрема, нещодавно було врешті впроваджено Стандарти вищої освіти для спеціальностей «культурологія» і «менеджмент соціокультурної діяльності», у 2019 р. – затверджено Перелік видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій (Додаток до розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2019 р. № 265-р), у процесі розробки – рекомендації щодо працевлаштування, у перспективі – паспорти професій).

Створюються потужні дискусійні платформи на кшталт Конгресу культури, що об'єднують «митців, критиків, менеджерів у галузях літератури, музики, театру, художнього мистецтва, представників органів влади у сфері культури, а також істориків, музеологів, соціологів, культурологів, соціальних психологів, філософів, журналістів-оглядачів з України та з-за кордону для фахового критичного огляду культурного процесу» [9]. З'являються локальні дослідження дієвців ринку та характеру взаємодії на зразок львівського Інституту стра-

тегії культури, що забезпечує аналітичну підтримку інституцій та ініціатив, які діють у сфері культури та піклуються про підвищення інституційної спроможності та сприяння розвитку потенціалу культурних середовищ Львова [5].

Відтак наявність відповідних розвідок, підкріплених соціологічним підґрунтям, має стати неабиякою базою для удосконалення існуючих та розробки потенційних стратегічних документів у сфері освіти та має на меті сприяти балансуванню ринку.

Метою цієї статті є аналіз статусу та структурних особливостей культурних індустрій на вітчизняному ринку та компаративний аналіз освітньої пропозиції українських вищих навчальних закладів у галузі культурології та культурного менеджменту. Виявлення структурних розбіжностей чи смислових прогалин, які впливають на компетенції профільних випускників/працівників галузі стане підставою методичних рекомендацій для випускових кафедр, а також буде включено до Аналітичного звіту проекту УАК-Львів «Освітній профіль культурної стратегії Львова», що здійснюється за підтримки Українського культурного фонду від січня по серпень 2020 року.

Виклад основного матеріалу.

Статус культурних індустрій на українському ринку праці. На відміну від, скажімо, Великої Британії, яка визнає культурні індустрії «життєво важливими» і доводить це на практиці [11], українська ситуація суттєво відмінна. Попри декларативну підтримку і пріоритизацію культурного сектора, в реальності саме витрати на культуру стають першими у списку скорочення державного бюджету і в загальному обліку становлять незначний відсоток бюджетних витрат. Так, у державному бюджеті України на 2020 рік видатки на культуру було скорочено майже вдвічі [3]. Представники креативних професій у травні 2020 організували акцію «Стоп культурний карантин» і підсвітили небо у 25 містах України, протестуючи проти ігнорування урядом проблем галузі [1]. У Державному бюджеті України на 2021 рік як освіта, так і культура заявлені пріоритетами бюджету: зокрема, на якісну освіту додатково виділено 29,3 мільярди гривень, а на сучасну культуру – додаткові 3,7 мільярди, що загалом становить 8,4 мільярди та відповідно 0,63% бюджету. Зокрема, збільшено видатки на розбудову закладів культури – на 1 мільярд гривень (для структурних змін це надзвичайно мало), натомість у театрів забрали 155 мільйонів гривень, а в туризму, що суттєво потерпає від наслідків пандемії, 100 мільйонів [4].

Позірно може видаватися, що загально-теоретичне розрізнення між культурою як суто інтелектуальним зусиллям, побудованим на традиціях і соціальній поведінці, та креативною економікою як використанням творчого таланту для комерційних цілей, не настільки суттєве для розбудови ринку і радше стосується проблеми методологічних розмірковувань теоретиків галузі. Терміни доволі часто використовують як взаємозамінні. Однак, як бачимо, це має дуже конкретні правові та економічні наслідки, які, своєю чергою, обумовлюють ситуацію в галузі. Основні мистецтва включають: образотворче мистецтво, виконавче мистецтво та культурну спадщину. Культурні галузі охоплюють: кіно, телеба-

чення, радіо, музику, книги та пресу. Креативні галузі – це дизайн, архітектура, IT та реклама. Культурний сектор включає культурний продукт, який демонструє цінність культури, наприклад, музичні шоу, моду, мистецтво тощо, тоді як креативний сектор – цифрові обчислення та технології. Креативні індустрії мають більш «бізнесовий характер», тоді як інституції культури вимагають значної фінансової підтримки уряду. Наприклад, неможливо порівнювати ситуації в галузі IT, що отримала бурхливий розвиток внаслідок глобальної діджиталізації під час світового карантину та своєю чергою спровокувала розвиток дизайну, маркетингу та реклами, та, скажімо, театрів, що були цілком зачинені впродовж тривалого періоду, чи кіно, яке втратило ринкові позиції не лише через закриті кінотеатри, але й потужну розбудову серіальних підпискових сервісів та зразок *Netflix* чи *Amazon Prime*, або ж туризму, що на тривалий період цілковито втратив дохід. Системне розрізнення галузей необхідне насамперед для стратегування державної політики щодо підтримки найбільш вразливих та збалансування ринку.

Україна займає 45 місце із 131 у Глобальному індексі креативності 2020. Глобальний індекс інновацій (ГІІ) класифікує світові економіки за їхніми інноваційними можливостями, беручи до уваги біля 80 показників, що враховують внутрішні зміни (впровадження інновацій), так і ті, що ми експортуємо. І хоч це дає нам лише 30 місце серед 39 європейських економік, натомість ми посідаємо 2 місце серед економік із нижчим середнім рівнем доходу. При тому відмінність між впровадженням інновацій та інноваційними пропозиціями традиційно відчутна на користь других: практично вдвічі, 71 до 37 у 2020 та відповідно 82 до 36 у 2019 роках. Тобто, Україна досягає кращих результатів у галузі інноваційного виробництва, ніж інноваційних впроваджень – креативний потенціал потужніший, ніж реальність інноваційних змін. За останні три роки рейтинг України коливається в амплітуді поміж 47 та 43 місцем [2, с.1].

Знання (освіта зокрема), технологічний розвиток, людський капітал та дослідження стали підставою для такого доволі високого місця у рейтингу. Натомість два показники – розвиток ринку та бізнесу нижчі за середні у групі [2, с.4]. Зокрема, капіталізація ринку (рейтинг 71), бізнес-середовище (104), правове середовище (109), інвестиції (121), політична та операційна стабільність (123) становлять основні слабкі сторони нашого ринку.

Відтак, однією із глибинних проблем галузі є розрив між запитом і реаліями ринку на противагу до освітньої пропозиції. Як ми уже висвітлювали у попередніх публікаціях, існує системна проблема комплексного характеру, що охоплює фактори логістичного, правового, економічного та культурно-світоглядного штибу [6]. Тезово нагадаймо основні з них:

- Загальна відсутність розуміння відмінностей між культурними та креативними індустріями та їх правового та економічного розрізнення;
- Структурна вразливість ринку культурних індустрій – 91% галузі складає малий і мікробізнес;
- Законодавство не передбачає офіційного працевлаштування для більшості із кваліфікованих випускників – відсутність відповідних «робіт» у класифікаторі професій;

• Відповідно, ускладнений облік професійного працевлаштування, включаючи відсутність обліку самозайнятості;

• Орієнтовно 60% обсягу культурного ринку є тінювим, значна кількість митців не є зареєстрованими;

• Неадекватність тарифної сітки оплати праці: працівники культурних установ отримують заробітну плату, яка нижча на 28% від середньої; оплата однакової роботи, виконаної для державного чи приватного секторів, може відрізнятись в кілька разів;

• Поведінкові патерни працівників культури та «корпоративна етика»;

• Заниження суспільного статусу працівників культури;

• Пониження планки прийнятої якості й стандарту послуг, зокрема у державних закладах культури;

• Невідповідність кваліфікаційних вимог до спеціалістів галузі й їхніх посадових інструкцій реальному стану справ.

Наше дослідження покликане з'ясувати ситуацію наперед із кваліфікаціями, яких очікує ринок та до яких готують випускників за відповідними профілями. Виконання цієї задачі передбачає аналіз змісту й фокусу освітніх програм за культурологічними спеціальностями.

Культурологічна освіта в Україні: вихідні позиції.

Культурологічна освіта в Україні, як і сама культурологічна наука, галузь досить молода, здебільшого цю спеціальність ВНЗ почали впроваджувати в 2000-х рр. Попри те до такої освіти постійно наявний інтерес як з боку абітурієнтів, так і з боку ринку культурних індустрій. В останні роки престиж культурологічної освіти суттєво зріс, про це свідчить кількість поданих заяв на культурологію у різні вузи (так, у 2019 р. було 5159 заяв). Також на ринку неформальної освіти збільшується кількість пропозицій. На сьогодні вступник може обирати серед 35 бакалаврських освітніх програм з Культурології та 11 бакалаврських програм з Менеджменту соціокультурної діяльності [10].

Найбільше вузів, що пропонують навчання зі спеціальності «культурологія», розташовані у 4 обласних центрах – Київ (7 локальних вузів і 1 переміщений), Харків (3 вузи), Одеса (3 вузи) та Львів (3 вузи). При цьому в Київському національному університеті імені Т.Г. Шевченка спеціальність «культурологія» ліцензована одразу на двох факультетах.

Рівень вступників до більшості з цих вузів доволі високий – середній бал для вступу на державну форму навчання 174 (від 188 до 146), Також в ці вузи подають найбільшу кількість заяв [10].

При цьому пропозиції навчання виходять як від філософських факультетів класичних вузів (як то Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка, Харківський національний університет імені Каразіна, Львівський національний університет імені Івана Франка, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова), так і від закладів, які готують фахівців у сфері культури (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Київський національний університет культури і мистецтв, Харківська державна академія культури), вузькопрофільних мистецьких вузів (Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського, Львівська національна академія мистецтв, Одеська національна музи-

чна академія ім. А.В. Нежданової), педагогічних університетів і навіть одного політехнічного університету.

Водночас, якість такої освіти важко визначити, як і компетенції, які набуде випускник-культуролог. Можна припустити, що в різних вузах ці програми різняться кардинально. Також існує системний розрив між складовими освітнього процесу та реальним запотребуванням ринку, що створює абсурдну ситуацію, коли подекуди студентам доводиться нехтувати офіційною складовою навчання для здобуття реальних прикладних навиків, які знадобляться у професійній реалізації цієї ж сфери.

Своєю чергою, неформальна освіта в напрямку культурного та проектного менеджменту в цілому впродовж останніх п'яти років лише розширює свою пропозицію та можливості. Серед інституцій, які системно проводять роботу в цьому напрямку є і міжнародні і локальні інституції та ініціативи. Зокрема серед міжнародних найдієвішими є Креативна Європа – Школа культурного менеджменту для митців та працівників культури та Гете інститут – Школа культурного лідера – щорічні навчання для менеджерів у культурі. До українських дієвців у цій сфері можна віднести Український культурний фонд, який підтримує серію навчань по Україні в напрямку культурного менеджменту, Центр культурного менеджменту у Львові, Litosvita, різноманітні ініціативи на місцях тощо.

Культурологічна освіта в практичних дослідженнях

Зважаючи на наявність запиту щодо аналізу відповідності культурологічної освіти потребам ринку та державним і локальним культурним стратегіям, ГО «Українська асоціація культурологів-Львів» спільно з Дослідницькою агенцією Fama – Custom Research Agency за підтримки УКФ у 2021 р. провели дослідження локального сегменту культурологічної освіти та її попиту в культурних індустріях. Метою дослідження було опрацювання освітніх програм в галузі культурологічної освіти ВНЗ м. Львова на предмет їх відповідності запитам міської культурної політики та ринку, зокрема існуючим стандартам вищої освіти, Стратегії культури Львова 2025, відповідності до затребуваних компетенцій через аналіз ринку за даними соціологічного дослідження.

Для аналізу було обрано 3 освітніх програми з культурології (Львівський національний університет імені Івана Франка, Український католицький університет, Львівська національна академія мистецтв) та 2 освітні програми зі спеціальності «менеджмент соціокультурної діяльності» (Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівська національна академія мистецтв). Попри те, що ці спеціальності включені до різних галузей знань (культурологія належить до сфери гуманітарних наук, а менеджмент соціокультурної діяльності до галузі знань «культура і мистецтво»), вони мають дуже схожі об'єкти вивчення та цілі навчання. Та й випускники цих освітніх програм планують працювати в одній сфері і виконувати схожі функції.

Прикметно, що для обох різновидів освітніх програм існують стандарти вищої освіти, затверджені МОН України у 2019 (менеджмент соціокультурної діяльності [7]) та 2020 рр. (культурологія [8]), на які змушені зорувати свої освітні програми ВНЗ. Ці стандарти, хоч і мають різних розробників, проте мають спільні риси,

зокрема: 1) в обох випадках зміст навчання має бути скерованим на культурні процеси, явища, стани, соціокультурні інституції та організації; 2) обидва скеровані на підготовку фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері культури; 3) випускники, які навчаються за вказаними спеціальностями, мають набути схожих спеціальних компетентностей, зокрема щодо здатностей критично аналізувати культурні явища у зв'язку з соціальною та економічною ситуацією; використовувати для їх аналізу відповідні методи дослідження; розробляти соціокультурні проекти та організовувати культурні події.

Водночас, основні відмінності між стандартами полягають у тому, що стандарт з культурології акцентує на культурологічному аналізі джерел, явищ, подій, політик, стратегій тощо, включає набуття навичок аналітичного характеру. Натомість стандарт з менеджменту соціокультурної діяльності – на менеджерських компетенціях («поняття, концепції, закони, закономірності, принципи, історичні передумови розвитку менеджменту соціокультурної діяльності; функції, методи, технології організації управлінської соціокультурної діяльності; принципи та механізми забезпечення соціокультурних потреб громадян» [7]), без врахування теоретичної підготовки в галузі культури. Попри те аналіз освітніх програм з менеджменту соціокультурної діяльності виявив, що їх розробники все ж намагаються через впровадження навчальних дисциплін культурологічного плану заповнити ту нішу. Для цього може бути дві причини: необхідність забезпечити роботою фахівців у певній тематиці, які працюють на випускових кафедрах, а також розуміння важливості теоретичної культурологічної підготовки для менеджера культури, розуміння того, що він має знати галузь в якій працюватиме.

Також аналіз освітніх програм виявив, що усі вони мають певні особливості, пов'язані із двома важливими трендами в культурологічній освіті. З одного боку, класичні університети намагаються дати широкі знання в гуманітарних науках, по можливості наповнюючи їх практичною компонентою у практиках та невеликій кількості навчальних курсів, часто в циклі вибіркового дисциплін (іноді за залишковим принципом). Також проблемою є дуже незначна кількість практиків серед особового складу кафедр, а запрошення гостьових лекторів все ще є проблемою для більшості університетів. Також тут присутній акцент на аналітику в культурі, що питомо для гуманітарної класичної освіти. З іншого боку, вузькопрофільні ВНЗ намагаються зберегти свою специфіку, акцентуючи на відповідній практичній діяльності. Такий підхід може мати свої позитиви, як то забезпечення ринку фахівцями у вузькій галузі, яку не можуть дати класичні університети, а також і негативи – оскільки скерує випускника виключно у вузьку спеціалізовану нішу.

Висновки. Ефективність наявних підходів у практичному втіленні буде діагностовано за результатами соціологічного дослідження, реалізованого в межах проекту, і скерованого на моніторинг працевлаштування випускників відповідних спеціальностей; моніторинг освітнього профілю основних акторів ринку культурного менеджменту (від керівників інституцій та проектів до залучених експертів та рядових штатних працівників);

моніторинг освітньої пропозиції серед студентів та викладачів. Його результати плануємо представити у наступних наукових розвідках. Відповідно, верифікуючи висловлені в цій статті гіпотези, а саме:

- станом на сьогодні культурологічна освіта перебуває у стані становлення, як змістовного й правового, так і формулювання відповідних стандартів – для укорінення і посилення соціального статусу професій необхідне належне обґрунтування паспортів професій і відповідного їм кваліфікаційного статусу;

- наявні освітні стандарти – як вказують економічні показники (зокрема ГП) – є вищими, ніж актуальний розвиток ринку та процесів у бізнес-середовищі, що з одного боку встановлює прогресивні орієнтири, але з іншого, не забезпечує ринок фахівцями, готовими до реалій, відтак ми опиняємося в ситуації *overqualified personal*, які не готові зіштовхуватися із ситуацією ринку в стадії становлення;

- така ситуація може спричинити відчутний розрив поміж державною інфраструктурою закладів культури та незалежним ринком, що встановлює власні правила: на рівні оплати праці, очікувань щодо якості, стабільності процесів та кваліфікаційних вимог.

Тому необхідним є періодичний моніторинг вимог ринку в сфері культури, відповідно до якого слід переглядати як освітні програми, так і стандарти профільної освіти. Причому моніторинг кваліфікованими незалежними експертами, який би верифікував напів-формальні «самооцінки освітньої програми вищим навчальним закладом», покладені на відповідальність кафедр без нарахування за це додаткових годин чи будь-якої оплати. Така ситуація спричиняє відсутність цілісного зовнішнього бачення результатів освітньої роботи і випускові кафедри опиняються у ситуації замкненого процесу без залучення третіх сторін, які гарантували б об'єктивність здійсненого аналізу.

Наше дослідження покликане знайти рекомпенсаційні механізми через налагодження співпраці кафедр та студентів із роботодавцями як основними стейкхолдерами культурологічної освіти. Вважаємо, що зріз культурологічної освіти Львова може бути релевантним для екстраполявання цього досвіду на загальноукраїнський контекст та подальшої верифікації на прикладі інших регіонів та України в цілому. При цьому в дослідженні загальноукраїнських тенденцій варто звернути увагу на спеціалізовані пропозиції, яких немає у львівському кейсі, як то педагогічні чи технічні ВНЗ та факультети.

Література

1. «Стоп культурний карантин»: українські митці спрямували в небо промені світла. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3024000-u-harkovi-proveli-akciu-stop-kulturnij-karantin.html>
2. Global Innovation Index 2020. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/ua.pdf
3. Бюджет-2020: видатки на культуру скорочено майже вдвічі порівняно з минулим роком. URL: <https://litgazeta.com.ua/news/budzhethet-2020-vydatky-na-kulturu-skorocheno-majzhe-vidvichi-porivnyano-z-mynulym-rokom/>
4. Державний бюджет України на 2021 рік. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%822021.pdf>

5. Звіт за результатами документування дієвців культури міста Культурний ландшафт Львова: інституції, активності, взаємодії. Львів: ІСК, 2019. URL: https://isc.lviv.ua/wp-content/uploads/2019/12/kulturnyj-landshaft-lvova_-instytuciyi-aktyvnosti-vzayemodiyi..-1.pdf

6. Муха О. Культурологи на професійному ринку: не/визначеність професії. URL: http://tvoemisto.tv/blogs/kulturology_na_profesijnomu_rynku_nevynachenist_profesii_117767.html?fbclid=IwAR1JfnQCGhwEhFAAoS2uYwVWGDAAUUMlNKzg66j0g-ZyiKE3B7xp0T4Rjjs

7. Стандарт вищої освіти 028 – Менеджмент соціо-культурної діяльності (перший (бакалаврський) рівень). К., 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/028-menedzhment-sotsiokulturnoi-diyalnosti-bakalavr.pdf>

8. Стандарт вищої освіти 034 – Культурологія (перший (бакалаврський) рівень). К., 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/06/17/034%20Kulturologiya%20bakalavr.pdf>

9. <https://culturecongress.org.ua/>

10. <https://vstup.osvita.ua/>

11. <https://www.gov.uk/government/news/uks-creative-industries-contributes-almost-13-million-to-the-uk-economy-every-hour>

References

1. «Stop kulturny karantin»: ukrayins'ki mittsi spryamuvaty v nebo promeni svitu. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3024000-u-harkovi-proveli-akciu-stop-kulturnij-karantin.html>

2. Global Innovation Index 2020. Ukraine. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/ua.pdf

3. Byudzhet-2020: vydannya na kulturu skorochno mayzhe dvichy porivnyano z minulym rokom. URL: <https://litgazeta.com.ua/news/biudzhet-2020-vydatky-na-kulturu-skorocheno-majzhe-dvichy-porivnyano-z-mynulym-rokom/>

4. Derzhavnyy byudzhet Ukrainy na 2021 rik. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%91%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%822021.pdf>

5. Zvit za rezultatamy dokumentuvannya diyevtsiv kultury mista Kulturnyy landshaft L'vova: instytutsiyi, aktyvnist', vzayemodiyi. L'viv: ISK, 2019. URL: https://isc.lviv.ua/wp-content/uploads/2019/12/kulturnyj-landshaft-lvova_-instytuciyi-aktyvnosti-vzayemodiyi..-1.pdf

6. Mukha O. Kulturolohiya na profesijnomu rynku: ne / vyznachennist' profesiyi. URL: http://tvoemisto.tv/blogs/kulturology_na_profesijnomu_rynku_nevynachennist_profesii_117767.html?fbclid=IwAR1JfnQCGhwEhFAAoS2uYwVWGDAAUUMlNKzg66j0g-ZyiKE3B7xp0T4Rjjs

7. Standart vyshchoyi osvity 028 – Menedzhment sotsiokulturnoyi diyalnosti (pershyy (bakalavr's'ky) riven'). К., 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/06/25/028-menedzhment-sotsiokulturnoi-diyalnosti-bakalavr.pdf>

8. Standart vyshchoyi osvity 034 – Kulturolohiya (pershyy (bakalavr's'ky) riven'). К., 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/06/17/034%20Kulturologiya%20bakalavr.pdf>

9. <https://culturecongress.org.ua/>

10. <https://vstup.osvita.ua/>

11. <https://www.gov.uk/government/news/uks-creative-industries-contributes-almost-13-million-to-the-uk-economy-every-hour>

Darmoriz O.V.,

PhD, Assoc.prof., Ivan Franko National University of Lviv Head of the NGO UAC-Lviv, oksana.darmoriz@lnu.edu.ua
Ukraine, Lviv

Mukha O.Ya.,

PhD, Assoc.prof., Head of the information and education sector in Memorial Museum of Totalitarian Regimes "Territory of Terror", Program Director of UAC-Lviv, olha.mukha@gmail.com
United Kingdom, London

CULTURAL INDUSTRIES AND CULTURAL EDUCATION IN UKRAINE: NEXUSES AND SYSTEM GAPS

The article analyzes the status and structural features of cultural industries in the domestic market and presents the results of a comparative analysis of the educational offerings of Ukrainian universities in the field of culturology and cultural management (with Lviv as an example). Methods of comparative and structural analysis and interdisciplinary approach are applied. The gap between the educational profile and the state of the cultural market was verified (based on the GII) and hypotheses were formulated to verify the results of the sociological research. The need for periodic monitoring of market requirements in the field of culture was approved; educational programs and standards of specialized education should be reviewed against this need, in particular by external experts.

Key words: cultural industries, cultural education, cultural management, cultural market, Global Innovation Index (GII).

УДК 378.015.31:159.955:373.2

Зубарова Н.В.,*к.пед.н., доцент кафедри початкової освіти**Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, ivanetsnata09@gmail.com***Копійка О.А.,***магістрантка VI курсу спеціальності 013 Початкова освіта**Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, olgakoreyka83@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті представлено теоретичні напрацювання авторів і практичний досвід роботи зі студентами – майбутніми вчителями початкових класів.

Дане дослідження коротко розкриває суть однієї із сучасних інтерактивних технологій – технології розвитку критичного мислення. У ньому представлено психолого-педагогічні основи технології, вплив на формування освітніх навичок, професійних компетентностей майбутнього вчителя, виявлення очікуваних результатів роботи. Наголошується, що компетентнісна освіта зорієнтована на практичні результати, досвід особистої діяльності, вироблення ставлень, що зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке стає спрямованим на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань і умінь майбутніх педагогів.

Авторами розглянуто особливості організації навчання та процес моделювання практичних занять для студентів за технологією розвитку критичного мислення: структура практичного заняття, методи, прийоми та стратегії технології.

Ключові слова: *технологія, критичне мислення, професійна компетентність, фахівці початкової освіти.*

Постановка проблеми. Аналіз стану проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів закладів загальної середньої освіти дає підстави зробити висновки щодо актуальності оновлення підходів до формування професійних компетентностей, важливою складовою яких є критичне мислення. З метою якісної підготовки студентів закладу вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта до успішного особистісного і професійного функціонування в освітній процес має бути впроваджена технологія розвитку критичного мислення майбутнього учителя початкових класів. У Стандарти вищої освіти України для першого (бакалаврського) рівня однією зі спеціальних компетентностей є здатність до організації освітнього процесу в початковій школі з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, розвитку в них критичного мислення та формування ціннісних орієнтацій. Тому майбутній фахівець початкової освіти, у першу чергу, повинен сам бути особистістю, яка мислить критично [11].

Педагогічною наукою та практикою нагромаджений певний досвід створення та впровадження інноваційних педагогічних технологій в освітній процес з метою вирішення проблем вищої школи. Різні аспекти цього питання розглядали А.М.Алексюк, В.П.Беспалько, П.М.Волович, М.В.Гриньова, І.М.Дичківська, В.І.Євдокимов, М.В.Кларін, О.М.Пехота, О.І.Пометун, І.Ф.Прокопенко, Г.К.Селевко, С.О.Сисоєва, В.Сластьонін та ін. Проте аналіз останніх досліджень засвідчує, що не достатньо розробленим залишається питання створення та впровадження методики реалізації педагогічної технології розвитку критичного мислення майбутніх фахівців початкової освіти у процесі професійної підготовки.

Мета роботи – розкрити практичну значущість технології розвитку критичного мислення у процесі профе-

сійної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення є винаходом американської когнітивної психології. Саме американські дослідники пізнавальних процесів досягли значних успіхів і мають визнаний у світі пріоритет у цій галузі, зокрема, Дж. Андерсон [1], Д. Клустер [4], С. Міллер [5], Р. Солсо [10], Д. Халперн [15] та ін.

Останнім часом з'явилися публікації щодо навчання критичного мислення й українською мовою: перекладені видання з англійської та виклад досвіду впровадження технології «Читання та письмо для розвитку критичного мислення». Зокрема, збірки «Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів» [12], «Технології розвитку критичного мислення учнів» [14], «Критичне мислення: як цього навчати» [6], посібник О. Пометун та І. Сущенко, статті Н. Зоркіної [3], П. Сухарева [13] та ін. Українські педагоги Т. Воропай, К. Костюченко, О. Тягло, Л. Терлецька та ін. розвивають ідеї щодо формування критичного мислення у студентів. Українські науковці Л. Величченко, Г. Липкіна, С. Максименко, Л. Рибак, Н. Чернега та ін. вивчають шляхи формування в учнів критичності мислення й ознаки такого мислення як психологічного утворення. У працях О. Пометун та Л. Пироженко подано характеристику технології розвитку критичного мислення як однієї із сучасних технологій навчання, що тісно пов'язана з інтерактивним навчанням [8], [9].

Слід зазначити, що аналіз науково-методичної літератури, сучасної практики доводять відсутність комплексного дослідження. Проблема розвитку навичок критичного мислення розробляється на рівні окремих методичних підходів, прийомів, стратегій та засобів. Більшість статей і методичних розробок спрямовані на вивчення методики формування критичного мислення в

освітньому процесі учнів закладу загальної середньої освіти. А про те, як підготувати вчителя до такої роботи з учнями, у методичній літературі на даний момент розроблено недостатньо матеріалу.

На сьогодні завдання полягає у тому, щоб обґрунтувати методіку проведення занять із використанням методів і стратегій розвитку критичного мислення для студентів 2–4 курсів освітнього ступеня «бакалавр» під час вивчення ними таких дисциплін як «Дидактика початкової освіти», «Педагогічна творчість і технології в початковій школі», спецкурсу «Методика формування ключових та предметних компетентностей молодших школярів», а також вивчення окремих фахових методик відповідно Державного стандарту початкової освіти та концепції Нової української школи.

Технологія розвитку критичного мислення націлена на формування таких освітніх навичок:

- використовувати такі мисленнєві операції як аналіз, синтез, оцінювання в роботі з різними джерелами інформації;
- ефективно здійснювати пошук інформації, використовуючи різні джерела, структурувати, систематизувати та критично оцінювати її
- ставити запитання різних типів і відповідати на них, виходячи з особливостей джерела інформації або ситуації;
- відрізняти факти від думок, виявляти спрямованість і необ'єктивність інформації;
- знаходити, розуміти і оцінювати аргументи в текстах і висловлюваннях інших людей;
- будувати власні аргументи й оцінювати їх, використовувати контраргументи і спростування;
- конструювати тексти різних видів в усній та письмовій формах;
- брати участь у дискусіях та дебатах, ефективно відстоюючи свою позицію;
- брати на себе відповідальність;
- будувати конструктивні взаємостосунки з іншими людьми;
- приймати обґрунтовані, виважені рішення, а значить бути успішним.

Очікуваний результат застосування технології розвитку критичного мислення:

- здатність особистості долати в собі схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу;
- навички аналізувати ту чи іншу проблему з різних боків;
- навички користуватися інформацією з різних джерел, відрізняючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього;
- навички логічного, обґрунтованого мислення;
- навички адекватно визначати причини, передумови та наслідки наявних проблем;
- готовність докладати зусилля для практичного подолання проблем;
- навички працювати в колективі, комунікативності;
- навички прийняття виважених рішень.

На сучасному етапі розвитку шкільної освіти вже міцно укорінився компетентнісний підхід у формуванні змісту та організації освітнього процесу. Це вимагає підвищення професійної майстерності вчителя, дозброєння його новими знаннями, сучасними компетенціями, методами і технологіями, які б дозволили йому перебудувати освітній процес відповідно до нових вимог і підходів, спрямувати його на розвиток особистості учня, навчання його самостійно оволодівати новими знаннями. Компетентнісний підхід передбачає спрямованість

освітнього процесу на формування й розвиток *ключових (базових, основних, надпредметних) і предметних (професійних) компетентностей* особистості.

У своїй статті ми презентуємо дві розробки практичних занять зі студентами, побудованих саме на методах і стратегіях критичного мислення. Дані заняття показують, як впроваджувати дану технологію в освітній процес закладу вищої освіти і допомагати студентам практично засвоювати її для того, щоб у майбутньому використовувати у своїй роботі з учнями початкової школи і формувати свої професійні компетентності.

Навчальна дисципліна «Педагогічна творчість і технології в початковій школі»

Практичне заняття № 1

Тема: Ігрові технології в початковій школі

Очікувані результати. Після цього заняття студенти зможуть:

- пояснювати зміст поняття «ігрова технологія навчання»;
- виділяти етапи, завдання і вимоги до проведення ігор;
- створювати умови для застосування ігор на уроках під час виробничої практики і в подальшій професійній діяльності;
- доводити ефективність використання ігор в освітньому процесі початкової школи;
- обґрунтовувати свою думку;
- оцінювати зміни власного рівня знань.

План змісту заняття:

1. Умови ігрової діяльності.
2. Структура і функції гри.
3. Типи ігор.
4. Завдання і вимоги до проведення ігор.

Проблемне питання: Яку роль відіграють ігрові технології в освітньому процесі початкової школи?

- Регламент заняття.** 1. Вступна частина – до 20 хв.
2. Основна частина – до 50 хв. 3. Заключна частина – до 10 хв.

Організація пізнавальної діяльності студентів

I. Вступна частина.

1. Привітання.
2. Очікування.
3. Встановлення правил заняття.

II. Основна частина.

1. Повідомлення теми і очікуваних результатів заняття.
2. Психолого-педагогічний ескіз навчальної літератури та періодичних видань.
3. Метод «ЗХД» (знаємо – хочемо дізнатися – дізналися).

Знаємо	Хочемо дізнатися	Дізналися

4. Метод «Карта поняття».

Яка ця технологія? (означення)	Вона «НЕ»: не шаблонна...
Що дає?	Ігрова технологія

Поняття «ІГРОВА ТЕХНОЛОГІЯ» включає досить велику групу методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі різних педагогічних ігор. На відміну від ігор взагалі, педагогічна гра має істотну ознаку – чітко поставлену мету навчання й відповідні їй педагогічні результати, які можуть бути обґрунтовані, виділені в явному вигляді й характеризуються навчально-пізнавальною спрямованістю.

5. Створення кластеру «Виноградне гроно» до поняття «гра».
6. Робота в малих групах над планом змісту заняття.
7. Показ імітаційних ігор студентами (результат

домашньої самопідготовки).

8. Вирішення проблемного питання за допомогою методу «Кошик ідей».

III. Заключна частина.

1. Заповнення третього стовпчика таблиці за методом «ЗХД» (знаємо – хочемо дізнатися – дізналися).

2. Підведення підсумків практичного заняття. Рефлексія за допомогою методу «Кольорові капелюшки Едварда де Боно».

3. Оцінювання власної діяльності за допомогою вправи «Зарядка».

Практичне заняття № 2

Тема: Педагогічне спілкування. Стилі спілкування вчителів початкових класів

Мета: розкрити сутність понять «спілкування», «педагогічне спілкування»; опрацювати структуру педагогічного спілкування, його функції; дати студентам уявлення про стилі педагогічного спілкування, особливості авторитарного, ліберального, демократичного стилів, моделі педагогічного спілкування; навчити моделювати й аналізувати стилі й моделі педагогічного спілкування в початкових класах.

Очікувані результати. Після цього заняття студенти зможуть:

– пояснювати зміст понять «спілкування», «педагогічне спілкування»;

– знати структуру педагогічного спілкування і його основні функції;

– використовувати у своїй практичній і подальшій професійній діяльності елементи різних стилів педагогічного спілкування;

– поєднувати різні моделі педагогічного спілкування в початкових класах.;

– обґрунтовувати свою думку;

– оцінювати зміни власного рівня знань.

План змісту заняття:

1. Поняття педагогічного спілкування. Структура і функції педагогічного спілкування.

2. Класифікація стилів педагогічного спілкування: авторитарний, ліберальний, демократичний.

3. Моделі педагогічного спілкування.

Проблемне питання:

«Найбільша розкіш людського життя – спілкування». (Антуан де Сент-Екзюпері).

Якими особистісними якостями повинен володіти вчитель для вироблення свого власного стилю педагогічного спілкування?

Регламент заняття. 1. Вступна частина – до 20 хв. 2. Основна частина – до 50 хв. 3. Заключна частина – до 10 хв.

Організація пізнавальної діяльності студентів

I. Вступна частина.

1. Привітання

- Доброго дня, шановні студенти і всі, хто завітали на наше відкрите заняття! Спілкування – найголовніший засіб встановлення людських взаємин і найкращий, на мою думку, показник інтелектуального розвитку особистості. Спілкування – найпоширеніша діяльність людини, без якої взагалі неможливо уявити життя і яка є основою будь-якої діяльності, особливо педагогічної.

Василь Сухомлинський сказав: «Як тільки дитина відчула аромат слова, її серце охоплює натхнення». А перше вчительське слово для неї стає на все життя особливим...

Що краще для учня, ніж вчительське слово, Розумне, тактовне і не випадкове.

В нім мудрість і сила, строгість і ласка, Повчальне «спасибі» і ніжне «будь ласка».

Воно надихає, лоскоче бентежно, І трішки соромить, і вчить обережно,

Воно розкриває задатки й таланти, І розум посіє в «маленьких гігантах».

Підручник і зошит не дасть настанову, Таку, як учительське пам'ятне слово.

2. Очікування.

2.1. Метод «Мікрофон».

На нашому занятті ми повинні дотримуватися певних правил, щоб встигнути виконати всі завдання і досягти очікуваних результатів.

2.2. Встановлення правил заняття:

1. Бути позитивними.

2. Бути активними.

3. Дотримуватись часових меж під час висловлювань.

4. Говорити по черзі, коротко.

5. Говорити від свого імені.

II. Основна частина.

1. Робота в групах. Методика «Клаптикова ковдра».

– Що було позитивного під час практики на 2 курсі при встановленні взаємин з учнями? (колір 1)

– Які виникали проблеми під час встановлення вербального і невербального контактів? (колір 2)

– Намітьте шляхи подолання труднощів у спілкуванні з учнями

– Словникова робота

Терміни покоління Z: Глючити, забивати, лагати, облом, пофігізм, проїхати, сітуйшн, тусуватися, тупити, хейтити.

1. Методика «Ситуативне моделювання» (презентація стилів педагогічного спілкування: авторитарний, ліберальний, демократичний).

– Дати модний вирок стилю спілкування сучасного педагога.

2. Методика «Імітаційні ігри». Проектування моделей педагогічного спілкування за Кан-Каликом.

3. Вирішення проблемного питання за допомогою методу «Кошик ідей».

III. Заключна частина.

1. Підведення підсумків практичного заняття. Рефлексія за допомогою методу «Кольорові капелюшки Едварда де Боно».

Висновки. Отже, сьогодні компетентнісна освіта зорієнтована на практичні результати, досвід особистої діяльності, вироблення ставлень, що зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке стає спрямованим на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань і умінь майбутніх фахівців і професіоналів своєї справи. Вчитель сьогодні – це конкурентоспроможна особистість, яка має свій методичний кейс і вміє запропонувати свій продукт діяльності для ефективного попиту у широкому інформаційному просторі, застосовуючи саме власне розвинуте критичне мислення.

Література

1. Андерсон Дж. *Когнитивная психология*. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.

2. Вуїна Н.В., Дементієвська Н.Л., Суценько І.М. *Критичне мислення: як цьому навчати: Науково-методичний посібник / За наук. ред. О.І. Полметун*. – Харків, 2007. – 190 с.

3. Зорькина Н.В. Критическое мышление – мышление XXI в. // Методичний вісник історичного факультету № 1. – Харків: Консум, 2002. – С. 77-82.
4. Клаустер Д. Что такое критическое мышление? [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://testolog.narod.ru/Other15.html>.
5. Миллер С. Психология развития: методы исследования. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
6. Навчаємо мислити критично: пос. для вчителів / авторів-укладачі О.І. Пометун, І.М. Сушенко. – Дніпро: ЛІРА, 2016. – 144 с.
7. Основи критичного мислення: метод. пос. для вчителів / О.І. Пометун, І.М. Сушенко. – Дніпро: ЛІРА, 2016. – 156 с.
8. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. – К.: А.П.Н., 2002.
9. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: А.С.К., 2005.
10. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб.: Питер, 2000. – 592 с.
11. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта галузі знань 01 освіта/Педагогіка для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.
12. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система "Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів": Підготовлено для проекту "Читання та письмо для розвитку критичного мислення" / Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення "Інтелект". – К.: Міленіум, 2001. – 104 с.
13. Сухарев П.Б. Інноваційна педагогічна технологія "Читання та письмо для розвитку критичного мислення" // Методичний вісник історичного факультету № 1. – Харків: Консум, 2002. – С. 100-106.
14. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. / Наук. ред., передм. О.І. Пометун. – К.: Плеяди, 2006. – 220 с.
15. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
2. Vukina N.V., Dementiivska N.P., Sushchenko I.M. Krytychne myslennia: yak tsumu navchaty: Naukovo-metodychnyi posibnyk / Za nauk. red. O.I. Pometun. – Kharkiv, 2007. – 190 s.
3. Zorkyna N.V. Krytycheske myshlenye – myshlenye XXI v. // Metodychnyi visnyk istorychnoho fakultetu № 1. – Kharkiv: Konsum, 2002. – С. 77-82.
4. Kluster D. Chito takoe krytycheske myshlenye? [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupa: <http://testolog.narod.ru/Other15.html>.
5. Myller S. Psykholohiya razvytyia: metody yssledovaniia. – SPb.: Pyter, 2002. – 464 s.
6. Navchaiemo myslyty krytychno: pos. dlia vchyteliv / avtory-ukladachi O.I. Pometun, I.M. Sushchenko. – Dnipro: LIRA, 2016. – 144 s.
7. Osnovy krytychnoho myslennia: metod. pos. dlia vchyteliv / O.I. Pometun, I.M. Sushchenko. – Dnipro: LIRA, 2016. – 156 s.
8. Pometun O., Pyrozhenko L. Interaktyvni tekhnolohii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid. – K.: A.P.N., 2002.
9. Pometun O., Pyrozhenko L. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia. – K.: A.S.K., 2005.
10. Solso R. Kohnytnvnaia psykholohiia. – SPb.: Pyter, 2000. – 592 s.
11. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 013 Pochatkova osvita haluzi znan 01 osvita/Pedahohika dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.
12. Stil Dzh., Meredit K., Temp Ch. Metodychna systema "Rozvytok krytychnoho myslennia u navchanni riznykh predmetiv": Pidhotovleno dlia proektu "Chytannia ta pysmo dlia rozvytku krytychnoho myslennia" / Naukovo-metodychnyi tsentr rozvytku krytychnoho ta obraznoho myslennia "Intelekt". – K.: Milenium, 2001. – 104 s.
13. Sukhariev P.B. Innovatsiina pedahohichna tekhnolohiia "Chytannia ta pysmo dlia rozvytku krytychnoho myslennia" // Metodychnyi visnyk istorychnoho fakultetu № 1. – Kharkiv: Konsum, 2002. – С. 100-106.
14. Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv / Krouford A., Saul V., Metiuz S., Makinster D. / Nauk. red., peredm. O.I. Pometun. – K.: Pleiady, 2006. – 220 s.
15. Khalpern D. Psykholohiia krytycheskoho myshleniia. – SPb.: Pyter, 2000. – 512 s.

References

1. Anderson Dzh. Kohnytnvnaia psykholohiia. – SPb.: Pyter, 2002. – 496 s.

Zubarova N.V.,

PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Primary Education,
V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, ivanetsnata09@gmail.com

Kopiika O.A.,

Undergraduate, VI course of specialty 013 Primary Education,
V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, olgakopeyka83@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

USE OF TECHNOLOGY OF CRITICAL THINKING DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE SPECIALISTS OF PRIMARY EDUCATION

The article presents the theoretical achievements of the authors and practical experience of working with students – future primary school teachers.

This study briefly reveals the essence of one of the modern interactive technologies – the technology of critical thinking development. It presents the psychological and pedagogical foundations of technology, the impact on the formation of educational skills, professional competencies of future teachers, identifying the expected results of work. It is emphasized that competence education is focused on practical results, personal experience and development of attitudes that leads to fundamental changes in the organization of education, which becomes aimed at developing specific values, vital knowledge and skills of future teachers.

The authors consider the features of the organization of training and the process of modelling practical classes for students on the technology of development of critical thinking: the structure of practical classes, methods, techniques and strategies of technology.

Key words: technology, critical thinking, professional competence, specialists of primary education.

UDC 378.1:004:811

Kramarenko T.V.,*PhD in Pedagogics, Associate professor of Philology Department, Dnipro State University of Agriculture and Economics,
kramarenkot28@gmail.com**Ukraine, Dnipro*

SOME ADVANTAGES OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IMPLEMENTATION IN THE TRAINING OF FUTURE PROFESSIONALS OF COMMODITY ANALYSIS AND COMMERCIAL ACTIVITY

The article is devoted to some advantages of introduction of information and communication technologies at preparation of future experts in commodity science and commercial activity. The necessity of using information and communication technologies for training future specialists in commodity science and commercial activity is substantiated. The essence of the concepts «pedagogical technology», «learning technology», «information and communication technologies» based on the analysis and study of the achievements of domestic and foreign scientists is revealed. The role of webinars – seminars, which are held remotely via the Internet using appropriate technical means and Zoom conferences as modern information and communication technologies, is analyzed. The main advantages and disadvantages of using Zoom technologies in the training of future professionals in higher education are described.

Key words: *pedagogical technology, studying technology, information and communication technologies, future commodity analysis and commercial activity professionals, higher education, classification.*

The formulation of the problem. In recent years the Internet and information and communication technologies have quickly come into our lives and progressively completed all areas of human activity including teaching process. Global information networks are so spontaneously intertwined with the life of modern civilization that it is impossible to do without them nowadays. It is necessary to mention that in the era of information technologies commodity analysis and commercial activity professionals must use them almost every day. It is because a distinctive feature of their professional activity is the presence of information environment which requires active use of information and communication technologies and gain experience in professionally oriented dialogue mediated by information and communication technologies. Professionals in commodity analysis and commercial activity can do this during their studies at university.

The purpose of the article is to substantiate the need for the use of information and communication technologies in the training of future commodity analysis and commercial activity professionals.

Presentation of the material. In order to define the essence of information and communication technologies it is necessary to consider the meaning of such terms as “pedagogical technology”, “learning technology”, “information and communication technology”.

The theory and methodology of development of pedagogical technologies, their new types and characteristics are considered in the works of V. Bepalko, L. Matrosov, E. Polat, S. Sysoeva and others.

In the scientific literature we can distinguish different approaches to the definition of the term “pedagogical technology”: “a set of psychological and pedagogical settings that define a special set and layout of forms, methods, methods, methods of teaching, educational tools; it is an organizational and methodological tool for the pedagogical process” (B. Likhachev); “meaningful technique of realization

of educational process” (V. Bepalko); “a well-thought-out model of joint pedagogical activity on designing, organizing and conducting the educational process with unconditional provision of comfortable conditions for students and teachers” (V. Monakhov).

Thus, pedagogical technology is hugely connected with the educational process – the activity of teacher and student, its structure, means, methods and forms. It should guarantee the achievement of a certain level of education, be effective in terms of results, optimal in terms of implementation, effort and resources.

Concerning the learning technology scientists reveal the essence of this phenomenon as: “the use of techniques, tools and methods of organizing educational activities in higher education”; a set of techniques, actions of students which are performed in a certain sequence and allow to implement a particular method of teaching or a set of methods that ensure the implementation of a certain approach to learning, the implementation of a certain didactic system [3].

Consequently, researchers consider learning technology as a method or set of techniques, didactic design of information management of educational and cognitive activities of students which reflects the patterns of educational cognition.

Regarding information technology, the Law of Ukraine “On the National Informatization Program” (February 4, 1998 № 74/98-VR) defines it as a “purposeful organized set of information processes using computer technology that provides high speed data processing, fast search information, dissemination of data, access to information sources regardless of their location”.

The expression “information technology” goes back to a 1958 article published in the Harvard Business Review. The authors Harold J. Leavitt and Thomas L. Whisler defined some types of information technology such as techniques for the fast processing of information, the use of statistical and mathematical models for decision-making, the “simulation of higher-order thinking through computer programs.”

O. Piekhota specifies pedagogical tasks for the means of modern information technologies of education: intensification of all levels of the educational process, improving its efficiency and quality; building an open education system; development of creative potential of students, his ability to communicate; formation of information culture of students [4].

We assume that the effective use of ICT in the educational process is possible only when the relevant technologies are not a superstructure to the existing learning system but reasonably and harmoniously integrated into this process, providing new opportunities for both teachers and students.

According to the results of scientific work of specialists who studied the means of modern information technology, we can identify the following ways to use them to organize the learning process:

- computer support for the organization of the educational process where the computer acts as a means of providing individual work of students;

- demonstration of educational information for group work under the guidance of a teacher. The computer is used as a source of structured information or as a means of organizing group learning under the guidance of a teacher;

- processing and storage of information. This way of using a computer should be used to create a variety of databases such as specialized or additional dictionaries, etc.;

- exchange of messages in order to organize communication at the international level through a telecommunications network. In this way there is a practical application of knowledge of a foreign language in the process of working on joint international projects.

In connection with the above, the study of information and communication technologies as a means of organizing professional dialogue is of fundamental importance.

Thus, R. Gurevich, T. Kolomiets note that the use of information and communication technologies contributes to the solution of the following didactic tasks: mastering the basic and systematization of acquired knowledge in the professional discipline; formation of communicative, in particular dialogic skills, self-control skills; providing educational and methodological assistance to future professionals in independent work.

S. Dysheva emphasizes the following features of the pedagogical process with the use of information and communication technologies: interactivity and dialogic nature of learning; optimal combination of individual and group work; maintaining students' sense of psychological comfort in organizing a dialogue with the computer; unlimited training [1].

Traditionally, among information and communication technologies, technologies of synchronous (online) (chat and ICQ) and asynchronous (offline) communication (e-mail, teleconference) are distinguished.

I. Rosina distinguishes four types of network technologies: the same time and the same location: local network programs, chats; same time and different location (synchronous technologies): programs for instant collaboration on a computer network, Internet paging and ICQ, Internet telephony, computer audio and video conferencing; different times and the same location (interactive technologies): web forums, discussion lists, guest books of the questionnaire-form; different time and different location (asynchronous technologies): e-mail, mailing lists, teleconferences [5, p.185].

We share the views of O. Kushchenko, who presented the classification of the main types of information and

communication technologies: the technology of implementation (mail, chat, forums, live magazines, audio-video, instant messaging); in the direction of communication (interpersonal, organizational, communication in small groups, etc.); indirect (television, radio, press, etc.); on-line implementation time: chat, instant mail service, web chat, video conferencing or audio conference whiteboard, Internet telephony, MUD / MOO environment) or off-line: e-mail, teleconferencing, file servers, own information resources, chats, forums, web conferences, virtual clubs, communication programs, role-playing games, message boards, Wap-communications, IP-telephony, Wi-Fi) [2, p.210-217].

It is necessary to highlight that distance education has recently become increasingly important for the people of our country. Using modern information and communication technologies people can study or participate in conferences without leaving home. This is possible due to webinar technology.

Webinars are seminars or conferences that are held remotely over the Internet using appropriate technical means. You need to have headphones, a microphone and a webcam, as well as software for webinars.

Here are the main features that webinars provide to users: slide presentations; real time video (usually via webcam); real time audio communication using headphones and a microphone; recording for further viewing and listening; text chat for real time question and answer sessions; voting and sample polls; remote desktop and application sharing.

There are several advantages of using webinars: independence of students from the territorial remoteness of the place of study; reduction of financial costs for rent, coffee breaks, printing materials.

All webinars are recorded on electronic media which allows further use of training materials. The main disadvantage of webinars is the limited feedback for participants. Currently, active research is underway to address this issue.

At present, the most convenient service as a learning tool is the Zoom program. Zoom is considered to be a service for online conferences, trainings and webinars. Zoom is a video conferencing tool that provides teachers and students with a way to synchronously meet online on a personal PC / laptop or mobile phone with or without video. Thanks to Zoom, teachers have the opportunity to conduct online classes on high-quality video and the ability to participate more than 15 users [2].

The first advantage of this platform is not only the demonstration of the material on the desktop, but also the demonstration of computer sound and an interactive whiteboard during classes. In the "desktop" mode, the teacher can show students materials from his computer and the principles of working with programs and more. Whiteboard mode allows the teacher to draw and use diagrams to demonstrate certain statements and write text on the topic of the lesson. Another advantage of Zoom is the ability to schedule classes and invite participants by mail (email) and message. Moreover, teachers can record classes with students. The recording feature allows you to record online classes so that participants can, if necessary, view after completion. The last advantage is the ability to correspond with all participants or privately and pass materials to students.

However, the disadvantage of this platform can be called hacking (zoombombing). There are known cases of unwanted

third-party visitors who have access to the password and link, but if the organizer has turned off the waiting room.

Information and communication technologies open wide opportunities for intensification and improvement of the learning process [1]. Distance learning using a variety of platforms, either Zoom or Discord, encourages students to learn more effectively. Other programs that are becoming more popular every day, Google Meet, WebEx and Skype, are also available today.

It is necessary to emphasize the importance of social media as an integral part of modern society. If you want to bring the “whole world” into the learning process, consider integrating your online and offline lessons and social media resources such as Facebook, Instagram, Telegram, What’s up, Viber. The matter is that if social media is used carefully and wisely it can serve as a useful tool rather than a distraction. According to recent research published on the Edutopia website, social media is considered not only to enrich university classes with modern technologies, but also helps low-income students to overcome digital inequality. Educational sites such as Edmodo, Edublog and Kidblog provide alternative social media resources for posting a variety of information, announcements, news, blogs and microblogs that can be used in the pedagogical process.

In order to implement high technologies into educational process effectively it is possible to create a group for your students on Facebook. First of all, Facebook is known as one of the largest social networks where you can post information about yourself, update your status, post announcements, ads, photos and videos – all that in fact we definitely use in our classes. Creating a Facebook group for each of your classes at university can let you can post assignments, make announcements, and remind students of important deadlines. Moreover, the Facebook group provides students with a space where they can ask questions and get answers. Under current circumstances students often share information with group-mates, share questions, ideas and experiences with each other, receive advice or explanations of something incomprehensible that is why the group can greatly expand learning process, that is, expand discussion both in class and outside.

Other ways that offer a quick way to place your ads and reminders for the class, as well as provide real-time information about various assignments include Viber, Telegram, What’s up, Twitter. These resources also help students keep track of information on a chosen topic. For example, Twitter can provide up-to-date information, eliminating the need for a large-scale search. By following expert Twitter channels in this field or even hashtags focused on current issues, students can learn more about what is happening in the world. You can also use this information during various class discussions or research and writing student projects. In addition, Twitter is created not only for reading, but also for answers so it is recommended to invite students to use Twitter so that they can expand their circle of communication by posting their favorite quotes or facts they learned in a particular lesson. Interaction with the experts by asking them questions or leaving comments also plays a very important role.

The main communicative possibilities of mutual exchange of information between subjects, mediated by computer means of communication include: multimedia communication, which combines voice, video and text transmitted by one physical

line of communication; hypermedia systems that stimulate the internal dialogue of the user, revealing ways of thinking, helping to compare different positions, encouraging independent thinking and evaluation of hypotheses, making independent decisions; telecommunication technologies, which are based on communication, rapprochement, free exchange of thoughts, ideas, information of the participants of the joint project.

Conclusions. The analysis showed that the technological improvement of education is an objective, natural irreversible process and a means of improving the efficiency of teaching, education and development of students. Adequate use of ICT in the educational process is a prerequisite for improving the quality of educational services, expanding their capabilities, creative realization of the individual in educational activities. Information and communication technologies in education through their potential contribute to the implementation of the following didactic tasks: improving the quality of education based on the relationship of general didactic principles of independence, activity and regularity; expanding opportunities for continuing education based on the implementation of the principles of consistency, continuity and accessibility; ensuring an adequate level of training of teachers to work with information and communication technologies; improving the content of education, taking into account the interaction of general didactic principles, covering the principle of science, clarity, accessibility, connection of theory with practice; constant improvement of didactic support of educational process.

Literature

1. Dyshlieva S. *Information and communication technologies (ICT) and their role in the educational process* [Electronic resource] / S. Dyshlieva. – Access mode: <http://osvita.ua/school/technol/6804>.
2. Kuschchenko O.S. *Formation of culture of Internet communication of future teachers by means of information and communication technologies: dis... cand. ped. nauk* / O.C. Kuschchenko. – Dnepropetrovsk, 2008. – 256 p.
3. Monakhov V.M. *The concept of creation and implementation of new information technologies of training* / V.M. Monks // *Design of new learning technologies*. – M., 1991 – P. 4-30.
4. *Educational technologies: educational and methodical manual* / O.M. Infantry, A.Z. Kikitenko, O.M. Lyubarska and others; for general ed. O.H.M. Infantry. – K.: A.C.K., 2001. – 256 p.
5. Rosina I.N. *Pedagogical computer-mediated communication: theory and practice: a monograph* / I.N. Rosina. – M.: Logos, 2005. – 439 p.

References

1. Dyshlieva S. *Informatsiino-komunikatsiini tekhnologii (IKT) ta yikh rol v osvithnomu protsesi* [Electronic resource] / S. Dyshlieva. – Rezhyim access: <http://osvita.ua/school/technol/6804>.
2. Kuschchenko O.S. *Formuvannia kultury Internet-komunikatsii maibutnikh uchyteliv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii: dys... cand. ped. Science* / O.S. Kuschchenko. – Dnepropetrovsk, 2008. – 256 s.
3. Monakhov V.M. *Kontseptsyia sozdanyia y vnedrenyia novykh ynformatsyonykh tekhnolohiyi obuchenyia* / V.M. Monakhov // *Proektyrovanye novykh tekhnolohiyi obuchenyia*. – M., 1991 – S. 4-30.
4. *Osvitni tekhnologii: navchalno – metodychny posibnyk* / O.M. Piekhota, O.M. Liubarska ta in.; for zah. red. O.M. Piekhoty. – K.: A.C.K., 2001. – 256 z.
5. Rozyna I.N. *Pedahohycheskaia kompiuterno-oposredovannaia kommunykatsyia: teoriia y praktyka: monohrafiia* / I.N. Raisin. – M.: Logos, 2005. – 439 s.

Крамаренко Т.В.,

*к.пед.н., доцент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
kramarenkot28gmail.com*

Україна, м. Дніпро

**ДЕЯКІ ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ТОВАРОЗНАВСТВА
ТА КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Стаття присвячена деяким перевагам впровадження інформаційно-комунікаційних технологій при підготовці майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності. Обґрунтована необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій для підготовки майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності. Розкрито сутність понять «педагогічна технологія», «технологія навчання», «інформаційно-комунікаційні технології» на основі аналізу та вивчення досягнень вітчизняних та зарубіжних науковців. Проаналізовано роль вебінарів – семінарів, які проводяться дистанційно через Інтернет із використанням відповідних технічних засобів та Zoom конференцій як сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Охарактеризовано основні переваги та недоліки використання Zoom технологій у підготовці майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: педагогічна технологія, технологія навчання, інформаційно-комунікаційні технології, майбутні фахівці з товарознавства та комерційної діяльності, вища освіта, класифікація.

УДК 37.013.73

Кудярска Т.Р.,

аспірантка кафедри дошкільної та спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Україна, м. Івано-Франківськ

ТЕХНОЛОГІЯ ПОБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗДО: СУПРОВІД ПЕРЕХОДУ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ

У запропонованій статті розглянута технологія побудови інклюзивного освітнього процесу в дитячому садку, розробка і реалізація програми психолого-медико-педагогічної допомоги дитині, технологія супроводу переходу дитини з особливими освітніми потребами в школу, міждисциплінарна взаємодія фахівців, взаємодія з батьками дітей, оцінка ефективності та ризики впровадження технології.

Ключові слова: інклюзія, діти з особливими потребами, технології, дошкільна освіта, школа.

Постановка проблеми: Інклюзивна освіта («Inclusive education») сьогодні розглядається як один з найбільш важливих і перспективних напрямків вдосконалення системи дошкільної освіти. Перехід від одноманітності типів дошкільних установ до створення гнучкої багатофункціональної системи, що включає нові види державних і недержавних організацій, дозволяє їй реагувати на різноманітні освітні потреби населення і задовольняти їх, надаючи широкий спектр освітніх послуг. Поява варіативних форм дошкільної освіти: «Консультативний пункт», «Лекотека», «Центр ігрової підтримки дитини», «Служба ранньої допомоги», «Групи короткотимчасового перебування» покликане забезпечити єдність і спадкоємність сімейного і суспільного виховання.

Технологія побудови інклюзивного освітнього процесу в дитячому садку і супровід переходу дитини до школи спирається на: методологію основних типів навчання: традиційного, принципи котрого були сформульовані Я.А. Коменським; проблемного (Дьюї Дж., Брунер Дж., Давидов В., Кудрявцев Т., Матюшкін А., Ельконін Д.) і програмованого навчання (Скіннер Б., Талізін Н., Гальперін П.); на культурно-історичну теорію Л.С. Виготського; соціально-педагогічні та психологічні основи виховання і навчання дітей дошкільного віку (Васильєва М., Веракса Н., Гризик Т.); дослідження спеціальної психології та корекційної педагогіки в галузі навчання та виховання дітей з порушеннями в розвитку в умовах спеціалізованих дошкільних установ; підходи до поняття готовності до шкільного навчання (Божович Л.І., Венгер П.А., Венгер А.Л., Гуткіна Н., Запорожець А.);

Мета роботи: Проаналізувати технологію побудови інклюзивного освітнього процесу в дитячому садку задля розуміння ефективності педагогічного супроводу дітей з особливими потребами

Виклад основного матеріалу.

Концептуальні засади технології. Інклюзивна дошкільна освіта вирішує питання щодо забезпечення права на якісну підготовку дітей, в тому числі дітей з особливими освітніми потребами. Метою технології є реалізація інклюзивної освіти в дитячому садку.

Завдання:

– Створення дитячо-дорослого побутового простору.
Індивідуалізація навчально-виховного процесу з

урахуванням потреб, можливостей і здібностей дитини.

– Взаємодія з батьками всіх дітей з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

– Формування освітньо-розвивального середовища для всіх дітей шляхом забезпечення психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу.

– Удосконалення методичного забезпечення, орієнтованого на реалізацію інклюзивної освіти.

Технологія в інклюзивній освіті повинна вибудовуватися при найактивнішій участі самого педагога з тим, щоб він брав на себе відповідальність за сам процес, застосовувані способи і методи, результат. Під відповідальністю ми розуміємо усвідомлення суб'єктом своїх цінностей і активний пошук, і побудова ситуацій їх реалізації. Поряд з відповідальністю педагога, технологія будується на вдосконаленні здібності учасників інклюзивного освітнього процесу розуміння емоціонального стану іншої людини за допомогою співпереживання. Ця спроможність – емпатія – є одним з найважливіших якостей педагога, робота з дітьми-дошкільнятами в інклюзії. Так само велика увага повинна приділятися комунікації між учасниками освітнього процесу – дітьми, батьками і педагогами, яка забезпечує їх кооперацію і розвиток професійної рефлексії.

Технологія побудови інклюзивного освітнього процесу в дитячому садку базується на наступних принципах:

– Принцип науковості: використання теоретико-методологічних основ інклюзивної освіти з опорою на кращі практики дошкільної та спеціальної (корекційної) педагогіки і психології, розробка програмно-методичного інструментарію, аналіз і моніторинг результатів навчання і виховання дітей, оцінка ефективності технології.

– Принцип системності: забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами, реалізація індивідуального освітнього маршруту дитини з урахуванням нових форм дошкільної освіти і наступності між рівнями освіти: рання допомога – дошкільна освіта – загальна середня освіта.

– Принцип варіативності, корекційної спрямованості: організація освітнього процесу в комплексі з корекційно-розвивальною роботою.

– Принцип індивідуалізації: здійснення особистісно-орієнтованого індивідуального, диференційованого підходу. Індивідуалізація часто розуміється батьками і

фахівцями як виведення дитини на індивідуальні форми роботи. Але загальновідомо, що можливість виховання творчої індивідуальності реалізується тільки через «іншу людину» в процесі діалогічного спілкування і взаємодії, де людина робить не просто предметні дії, а й вчинки (Унт І.Е., 1990). Тільки в групі дітей у дитини з'являється потреба у вчинках, які стають відгуком на дії іншої людини, і з'являється зрозуміла для дитини необхідність в корекції власної поведінки. При цьому у дитини формуються соціальні та моральні норми у відносинах.

– Принцип соціальної відповідальності сім'ї: взаємодія з сім'ями вихованців, участь сім'ї у освітньо-виховному процесі.

– Принцип міждисциплінарної взаємодії: координація дій різних фахівців і служб з метою оптимізації процесу дошкільної освіти.

Зміст технології. Розробка і реалізація програми індивідуально-орієнтованої психолого-медико-педагогічної допомоги дитині проводиться всіма спеціалістами, що працюють в установі, з урахуванням запиту батьків та за погодженням з ними. Вона включає:

– Результати поглибленої діагностики розвитку дитини.

– Визначення вікової групи включення дитини. У залежності від психофізіологічних особливостей розвитку дитини буває корисно включити дитини в групу здорових однолітків, у яких фізіологічний вік буде менше (на рік) фізіологічного віку дитини з затримкою розвитку.

– Режим включення дитини. Включення дитини в групу повинно мати гнучкий і поступовий характер і охоплює такі етапи: підготовчий, часткове включення, повне включення [2]. Тут же прописується відвідування дитиною групових та індивідуальних загальногрупових і корекційних занять з фахівцями.

– Опис спеціальних умов навчання і виховання дитини: надання послуг асистента (помічника вихователя), який надає дитині необхідну допомогу при включенні в групову діяльність; рекомендації педагогам дитячого садка по використанню спеціальних освітніх програм і методів навчання і виховання, спеціальних методичних посібників і дидактичних матеріалів, технічних засобів навчання колективного та індивідуального користування; необхідні через трансформаційні зміни і пристосування приміщення дитячого садка для повноцінної життєдіяльності дитини.

– Планування корекційних заходів для дитини. Обираються фахівці, що працюють з дитиною, напрямки їх індивідуальних занять, кількість занять на даному етапі його включення.

– Основні завдання та напрямки корекційної програми:

- Корекція порушень в розвитку дитини.
- Робота по включенню дитини в дитячу спільність.
- Взаємодія з батьками.
- Адаптовані до можливостей дитини освітні програми, що реалізуються вихователем.
- Особливості реалізації програм музичного та фізичного виховання, участі дитини в святах та інших дозвіллевих заходах (складається музичним керівником і вихователем з фізичної культури за участю психолога).
- Очікувані результати: оцінка освоєння дитиною ос-

новної загальноосвітньої програми.

– Терміни динамічного обстеження, визначає оцінку корекції порушень розвитку дитини, успішності включення в групу дитячого садка, освоєння програми дошкільної освіти.

Якщо йти до диференціації спеціальних умов включення «особливої» дитини в освітній простір в залежності від провідного порушення розвитку, вторинних і ускладнених розладів нервово-психічної діяльності і збережених функцій, то найбільш важливе значення має оцінка компенсаторних можливостей і перспектив розвитку дитини. Однак, на наш погляд, для педагога набагато важливіше усвідомити, що поява будь-якого нового вимагає від дитини внесення змін до освітнього процесу. При цьому для всіх дітей є деякі загальні вимоги до забезпечення спеціальних умов навчання і виховання. Прикладом може служити досвід Великобританії, де фахівці починають системні заняття з дітьми з дев'ятимісячного віку, не прагнучи встановити точний діагноз, а намагаючись максимально розвинути потенціальні можливості.

Розглянемо ці особливості. Рівень пізнавального розвитку «особливої» дитини буде відрізнятися, в більшій чи меншій мірі, від інших дітей його вікової групи. Крім цього, вони мають різний темп мовленнєвої та мислительної діяльності, у них, як правило, порушені комунікативні навички, для них характерні підвищена виснаженість і особливості моторного розвитку. Звідси випливають такі умови, які необхідно створювати при включенні будь-якого «особливої» дитини в дитячий садок: створення безпечного середовища, в тому числі на прогулянці і під час сну; забезпечення привабливості середовища для дітей різного віку (насичення іграшками), в тому числі при організації прогулянки; забезпечення спокійного засипання дитини (балдахін над ліжечком, будиночок і т. д.) і можливості усамітнення протягом дня; присутність другого дорослого на заняттях; включення в структуру занять, спеціально-орієнтованих на розвиток комунікації («Коло»); використання на заняттях завдань багаторівневого змісту; упор у вихованні на сильні сторони дитини; включення дітей в допомогу один одному; неприпустимість порівняння дітей і змагання один з одним.

На сьогоднішній день програмно-методичне забезпечення системи інклюзивної освіти розроблено недостатньо. Комплексних програм дошкільної освіти, що відповідають вимогам інклюзивної освіти, в даний час не існує. Більшість програм зорієнтовано на приблизно однаковий рівень розвитку дітей, чи то нормативно-розвиваються діти або діти з порушеннями в розвитку. Однак в дошкільній та корекційній педагогіці є багатий досвід навчання і виховання дітей в умовах спеціалізованих дошкільних установ для дітей з порушеннями мови і інтелекту і у педагогів і вихователів є можливість самостійно адаптувати і комбінувати різні розділи загальноосвітніх та корекційно-розвиваючих програм.

Відносини між дітьми в умовах інклюзії. Перед сім'єю і педагогами дитячого садка стоїть важливе завдання – максимальне розширення соціальних контактів «особливої» дитини і вибудовування взаємин між дітьми.

В побудові таких відносин «особлива» дитина отримує:

досвід причетності до світу, що знаходиться поза стінами будинку або лікувального закладу, світу іноді жорстокого, але такого, яким він є, а не штучно створеного світу свого постійного проживання з часом майстерно зглаженими кутами;

– освоюючи нові спільності, розширює репертуар своїх соціальних ролей;

– навчається сам використовувати плоди людської культури з їх метою;

– присвоює існуючі і творить сам нові способи комунікацій із зовнішнім світом там, де ця комунікація чомусь (фізикабінетна або психологічна) для нього утруднена;

– навчається сам організувати для себе допомогу з боку здорових людей там, де без цього не обійтися;

– спокійно ставиться до відмови в допомозі, розуміючи, що така відмова, як правило, ситуативна, і тактовно уникає нав'язливих помічників.

У той же час інші діти:

– отримують більше уявлення про всю складність і багатообразність світу людських відносин;

– знаходять досвід відносин з дитиною з особливими потребами як звичайної;

– звикають перебувати в співтоваристві, суб'єктами якого вони є, умови життя, діяльності та спілкування, однаково прийнятні для людей з самими різними можливостями.

Побудова таких відносин дітей є основним напрямком діяльності вихователів дитячого садка, що реалізує інклюзивну практику. Він організовує спільні ігри, свята, дозволя, пізнавальну діяльність і т. д. Невід'ємною частиною цієї роботи є відповідна діяльність дітей. У ній, в умовах відсутності регламентації, в тій чи іншій мірі притаманною спільній діяльності з дорослим, значною мірою прискорюються процеси психічного розвитку дітей, інтенсивніше формуються навички соціальної адаптації.

У дитячих садах з багаторічним досвідом інклюзії включення нової дитини в групу відбувається природно і непомітно, але в освітній установі, яка тільки приступає до реалізації інклюзивної практики, педагогам необхідно займатися цілеспрямованою діяльністю для включення дитини в середовище однолітків. Педагог спочатку формує у дитини якийсь загальний образ інших дітей – розповідь про дружню групу дітей, яка рада присутності дитини. Поступово образ індивідуалізується і конкретизується – пояснюються вчинки, запобігають неминучі конфлікти, образи. За В.І. Слободчиковим, в дитячому співтоваристві, в спільних іграх і заняттях з іншими, дитина набуває навиків поведінки в колективі, вчиться взаєморозумінню, співпраці, вмінню встати на позицію іншого, взаємодопомоги; складається нова форма свідомості: «Я – джерело дії, бажання, прагнення». «Провідником» в дитячу спільність спочатку стає близький дорослий – батько і педагог. Тому особлива увага приділяється, з одного боку – планування і створення ситуацій взаємодії дітей в різних видах діяльності, особливо в грі, з урахуванням інтересів, потреб і комунікативних особливостей дітей. У перспективі таким «провідником» стає одноліток.

Взаємодія з сім'ями вихованців є однією з умов їх

успішної реалізації інклюзивної освіти. Об'єднання різних дітей в одну групу дитячого саду веде за собою необхідність реалізації педагогом двох напрямків діяльності з двома категоріями батьків: батьками «особливих» дітей і з батьками нормальних однолітків. Для забезпечення розвитку, освіти та соціалізації дитини необхідно підвищувати і компетентність батьків. Одним із завдань, що стоять перед фахівцями при взаємодії з батьками, є створення умов, в яких батьки будуть взаємодіяти з власною дитиною: спілкуватися, грати, займатися продуктивною спільною діяльністю і отримувати від цього задоволення. Надалі вони зможуть перенести отримані навички в домашні умови. З цієї проблеми розроблені різні види спільних з дитиною ігор та вправ, яким батьки навчаються при відвідуванні занять, творчих вечорів, спільних свят.

Міждисциплінарна взаємодія фахівців. В Україні і за кордоном визнано, що найбільш ефективно психолого-педагогічний супровід дитини з затримкою розвитку реалізується при міждисциплінарній взаємодії фахівців: вихователів, вчителів-логопедів, вчителів-дефектологів, педагогів-психологів, лікарів та ін. Основними принципами такої взаємодії є наступні: широке бачення проблем дитини при високій професійній кваліфікації фахівців, відкритість до досвіду інших фахівців, здатність обговорювати проблеми доступним для інших мовою, професійна етика. При цьому створюється професійна спільність, яка є сукупним суб'єктом професійної діяльності, основою якої є єдність про-фахових цінностей і цілей.

Оцінка ефективності. Ефективність реалізації даної технології оцінюється по відношенню до всіх учасників освітнього процесу: батьків, дітей і педагогів. За основу розробки параметрів для оцінки ефективності взяті стандарти, запропоновані Міжнародною асоціацією Stepbystep [6]. Основними з них є: взаємодія між дітьми і педагогами, участь сім'ї, планування програми, орієнтованої на дитину, використання стратегій змістовного навчання, збереження здоров'я і забезпечення безпеки дитини. При оцінці взаємодії між дітьми і педагогами проводяться за частотністю взаємодії і її змістом: наскільки ця взаємодія носить позитивний характер, відображає не-упередженість, об'єктивність, чуйність і повагу до індивідуальних інтересів і відмінностей дітей. Програма повинна бути спланована з урахуванням інтересів і потреб групи дітей і кожної окремої дитини та містити рекомендації зі спостереження прогресу дитини. Підбір різних методів і матеріалів повинен відповідати рівню розвитку дітей, стимулювати індивідуальне розвиток і сприяти соціалізації дітей. Предметно-розвиваюче середовище, створюється педагогами, повинне сприяти групової та індивідуальної дитячої дослідницької діяльності. Найважливіше значення має цілеспрямована діяльність, звернена на забезпечення безпеки і збереження здоров'я дітей.

У відношенні сім'ї оцінюється партнерство педагогів і батьків при створенні оптимальних умов для задоволення потреб дітей в навчанні і розвитку. Щодо дитини оцінюється його готовність до продовження навчання в шкільних умовах, вміння взаємодіяти з однолітками і дорослими відповідно до загальноприйнятих правил і норм.

У відношенні педагога оцінюються використання

ним знань щодо розвитку дітей, взаємини з дітьми і сім'ями, облік в роботі своєрідності, унікальності, потреб і можливостей кожної дитини; створення ним середовища, що забезпечує максимальні можливості виявлення у дітей самостійності, практичного оволодіння життєвими навичками, взаємодії між собою; використання педагогом різноманітних стратегій навчання стосовно кожної дитини, систематичне відстеження прогресу кожної дитини; регулярна оцінка рівня власної професійної майстерності, вдосконалення програми і практики своєї роботи з дітьми.

На основі даних параметрів розробляються критерії оцінки ефективності впровадження технології в установі.

Отже, при включенні дітей з особливими освітніми потребами в групу дитячого садка необхідно приділяти увагу відразу деяким аспектам: відбору змісту і методів освіти з урахуванням індивідуальних особливостей і здібностей кожної дитини; створення дитячої і дитячо-дорослої спільності; взаємодії з батьками дітей; міждисциплінарного взаємодії вихователів і спеціалістів, які працюють з дітьми.

Технологія супроводу переходу дитини до школи. Питання готовності випускників дитячого садка, в тому числі «особливих» дітей, до нового виду діяльності – навчальної та профілактики шкільної дезадаптації є актуальним як для педагогів дитячих садків, так і для вчителів майбутніх першокласників і для батьків дітей. Проблема готовності до шкільного навчання широко досліджувалася в педагогіці і психології. В даний час, як правило, виділяють три блоки готовності дитини до шкільного навчання: фізична готовність, психологічна готовність і спеціальна готовність. Процес адаптації дітей до нових шкільних умов протікає тривало. Особливо складно адаптуватися дітям, які мають будь-які особливості розвитку, наприклад: мовні порушення різного ступеня, розлади емоційно-вольової сфери, недостатньо сформовані побутові навички і просторово-часові уявлення і ін.

Інклюзія передбачає налагодження тісних, близьких і ласкуних відносин між усіма освітніми установами та суспільством, в якому ці установи функціонують. Тому на етапі переходу дитини в школу актуальним стає взаємодія дитячого садка і школи.

Однією з умов ефективності безперервної освіти є спеціально-організаційний супровід дитини на етапі переходу з дошкільної установи в школу.

При розробці і реалізації індивідуального освітнього маршруту повинні враховуватися наступні аспекти:

– Першорядним є розвиток дитини і забезпечення можливості реалізації в школі необхідного для нього змісту освіти. При цьому для будь-якої дитини повинні дотримуватися принципи розвиваючого навчання з опорою на розуміння «норми»

– Для досягнення цього «кращого, що можливо в конкретному віці для конкретної дитини», необхідне створення в школі спеціальних освітніх умов: індивідуальний підбір та адаптація програм, методик, форм навчання, режим відвідування, створення безбар'єрного середовища і т. д.

– Плануючи супровід переходу дитини з дитячого садка в школу, необхідно пам'ятати про те, що благопо-

луччя інклюзії залежить від того, наскільки дитина буде прийнятий дитячим колективом, і цілеспрямовано займатися розвитком дитячо-дорослої взаємодії, що є повноцінним суб'єктом діяльності

– У старшому дошкільному і молодшому шкільному віці інклюзія безпосередньо стосується всіх дітей, а не тільки особливо вразливих, таких як діти з особливими освітніми потребами.

– При реалізації наступності між дитячим садком і школою важливим є професійна позиція педагога, який буде розуміти зв'язок філософії інклюзії, змісту, форм і освітніх методів (спадкоємність спеціальних умов навчання і виховання).

– *Взаємодія з батьками.* Перехід дитини до школи є стресовою ситуацією не тільки для дитини, але і для всієї родини. Більшість батьків відчувають тривогу в зв'язку з невизначеністю у виборі школи і програми навчання дитини, необхідністю відвідування підготовчих до школи курсів, не впевнені в успішності своєї дитини, прийняття його особливостей вчителями школи і однокласниками. При підготовці до школи в пріоритеті у більшості дорослих знаходяться інтелектуальний розвиток, вивчення іноземних мов та тільки менше третини дорослих ставлять на перше місце збереження психологічного здоров'я своєї дитини і пов'язують з цим його успішне навчання.

Висновок. Таким чином, технологія супроводу переходу «особливої» дитини з дошкільного закладу до школи базується на спадкоємності в цінностях, змісті освіти, нормах і засобах діяльності педагогів і батьків, спрямованих на утримання розвитку дитини. Найбільш важливим є супровід та допомога дорослого на початковому періоді перебування в школі. Однією з форм, що забезпечують такий супровід, який стане основою благополуччя дитини і його успішної адаптації в школі, є спільна діяльність дітей і дорослих. Спеціальна організація взаємодії молодших школярів та дошкільнят, педагогів дитячого садка, школи і батьків служить ефективною основою для розвитку пізнавальної активності, подолання складнощів адаптації дітей дошкільного віку до школи. При цьому знижується рівень тривожності у дітей та їх батьків, підвищується професійна компетентність педагогів.

Література

1. Бондарь П.А., Захарова И.Ю., Константинова И.С., Посицельская М.А., Яремчук М.В. Подготовка к школе детей с нарушениями эмоционально-волевой сферы: от индивидуальных занятий к обучению в классе. М.: ПП «Ривинф», 2011.
2. Инклюзивная практика в дошкольном образовании: Пособие для педагогов дошкольных учреждений / ред. П.В. Воловцев, Е.Н. Кутепова. Москва: Мозаика – синтез, 2011. 144 с.
3. От рождения до школы. Основная общеобразовательная программа дошкольного образования / Под ред. Веракса Н.Е., Комаровой П.С., Васильевой М.А. М.: Мозаика-синтез, 2010. 304 с.
4. Ручной уголок: Педагогические комментарии к книге Е.Е. Шульско «Понимание грамотности» / Под ред. А.С. Фусакова, М.В. Ганькиной. Кн. 1: Про общую организацию жизни детей и взрослых в детском саду и в начальной школе. СПб.: Образовательные проекты, Образовательный центр «Участие», 2011. 304 с.

5. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология развития человека. М.: Школьная пресса, 2000. 384 с.

6. Тэнкерслей Д., Брайкович С., Хандзар С. Практика внедрения принципов качественной педагогики ISSA: Пособие для педагогов. ISSA, 2012. 249 с.91

7. Тони Бут, Мэл Эйнскоу. Показатели инклюзии: Практическое пособие / под ред. Марка Вогана. Москва: РООИ «Перспектива», 2009. 124 с.

References

1. Bondar T.A., Zaharova I.Yu., Konstantinova I.S., Positselskaya M.A., Yaremchuk M.V. Podgotovka k shkole detey s narusheniyami emotsionalno-volevoy sfery: ot individualnykh zanyatiy k obucheniyu v klasse. M.: Terevinf, 2011.

2. Inklyuzivnaya praktika v doskolnom obrazovanii: Posobie dlya pedagogov doskolnykh uchrezhdeniy / red. T.V. Volosovets, E.N. Kutepova. Moskva: Mozaika – sintez, 2011. 144 s.

3. Ot rozhdeniya do shkoly. Osnovnaya obsheobrazovatel'naya pro-gramma doskolnogo obrazovaniya / Pod red. Veraksyi N.E., Komarovoy T.S., Vasilevoy M.A. M.: Mozaika-sintez, 2010. 304 s.

4. Ruchnoy ugolok: Pedagogicheskie kommentarii k knige E.E. Shuleshko «Ponimanie gramotnosti» / Pod red. A.S. Rysakova, M.V. Gankinoy. Kn. 1: Pro obschuyu organizatsiyu zhizni detey i vzroslykh v detskom sadu i v nachalnoy shkole. SPb.: Obrazovatelnyye proekty, Obrazovatel'nyy tsentr «Uchastie», 2011. 304 s.

5. Slobodchikov V.I., Isaev E.I. Psihologiya razvitiya cheloveka. M.: Shkolnaya pressa, 2000. 384 s.

6. Tenkersley D., Braykovich S., Handzar S. Praktika vnedreniya printsipov kachestvennoy pedagogiki ISSA: Posobie dlya pedagogov. ISSA, 2012. 249 s.91

7. Toni But, Mel Eynskou. Pokazateli inklyuzii: Prakticheskoe po-sobie / pod red. Marka Vogana. Moskva: ROOI «Perspektiva», 2009. 124 s.

Kudyarska T.R.,

aspirant of the Department of Preschool and Special Education of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ukraine, Ivano-Frankivsk

TECHNOLOGY OF BUILDING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL PROCESS IN KINDERGARTEN: SUPPORT FOR THE CHILD'S TRANSITION TO SCHOOL

The proposed article discusses the technology of building an inclusive educational process in kindergarten, development and implementation of a program of psychological, medical and pedagogical assistance to children, technology to support the transition of children with special educational needs to school, interdisciplinary interaction, interaction with parents, evaluation of effectiveness and implementation risks technology.

Key words: inclusion, children with special needs, technologies, preschool education, school.

УДК 796.015.363:159.923

Лишевська В.М.,

канд. з фіз. вих. і спорту, доцент кафедри загальноекономічної підготовки
Херсонського державного аграрного університету, Fizkultura2018@ukr.net

Україна, м. Херсон

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ СПОРТСМЕНІВ

В статті розглядаються питання відновлення працездатності спортсменів педагогічними, психологічними та медико-біологічними засобами та їх значення в підготовці спортсменів різної кваліфікації. Широке впровадження в систему підготовки комплексу відновлювальних заходів покращує спортивну працездатність і підвищує здатність організму переносити значні тренувальні та змагальні навантаження.

Ключові слова: тренувальні навантаження, втома, відновлення, засоби відновлення, працездатність спортсменів.

Постановка проблеми. Для досягнення спортсменами високого рівня майстерності зростає необхідність збільшення в процесі їх підготовки об'єму та інтенсивності тренувальних навантажень. Великі фізичні та психічні навантаження супроводжуються зниженням працездатності спортсмена, тобто розвитком стану втоми, що є фізіологічним процесом. Після закінчення виконання навантаження в період відновлення всі фізіологічні процеси організму направлені на відновлення гомеостазу, енергетичних ресурсів, функцій систем організму до вихідного до робочого стану. Значні навантаження, що переносять спортсмени, вимагають інтенсивного пошуку дієвих засобів відновлення їх працездатності в умовах тренувального процесу, а також в період проведення змагань.

Аналіз досліджень та публікацій. В основі процесу відновлення лежать найважливіші фізіологічні властивості організму – здатність до саморегуляції і самовідновлення функцій систем організму, направлених на підтримання гомеостазу. Різна здатність органів і тканин до відновлення після фізичних навантажень зумовлює гетерохронність процесу відновлення і, як наслідок, його фазність, яка характеризується зміною рівня працездатності людини [3; с.282-283].

Розрізняють такі фази процесу відновлення:

- пониженої працездатності, яка спостерігається зразу ж після виконання напруженої роботи, коли процес відновлення не досягнув вихідного рівня;
- вихідної працездатності в результаті досягнення відновлення початкового рівня;
- підвищеної працездатності в результаті перевищення відновлення початкового рівня – суперкомпенсація.

Встановлено, що працездатність спортсменів залежить від взаємного поєднання процесів стомлення та відновлення. Активний вплив на відновлювальні процеси є не менш важливим завданням, ніж підбір оптимальних засобів та методів тренування. Сучасна концепція спортивного тренування розглядає тренувальне навантаження і наступні спеціальні відновлювальні заходи як дві невід'ємні частини єдиного процесу [4; с.117-118].

Оптимізація процесів відновлення і підвищення фізичної працездатності можливі при раціональному поєднанні фізичних навантажень і оптимального інтервалу відпочинку, а також при паралельному використанні

допоміжних засобів, які стимулюють процеси відновлення.

Мета роботи – розглянути питання щодо використання основних засобів відновлення працездатності спортсменів в різні періоди їх спортивної діяльності.

Результати дослідження та їх обговорення. При виконанні напруженої фізичної роботи відбувається мобілізація функціональної активності усіх систем організму і особливо тих, що забезпечують клітини киснем та сприяють виведенню продуктів обміну в довкілля. Цьому в значній мірі сприяє збудження симпатичної нервової системи. Швидкість і тривалість відновлення більшості функціональних показників знаходиться в прямій залежності від потужності роботи: чим менша тривалість роботи, тим коротший період відновлення. Так, після швидкісної роботи (10–20 с) відновлення триває декілька годин, а після довготривалої (марафонського бігу) – чотири доби. В цей період проходить відновлення енерготрат, кисневого боргу, видалення з організму метаболітів, що сприяє нормалізації функцій механізмів біологічної регуляції, опорно-рухового апарату і функцій вегетативних систем організму.

Відновні процеси протікають неоднаково швидко у дітей і дорослих. Час їх завершення визначається характером роботи. Після фізичних навантажень відновлення триває тим довше, чим менший вік. Це ймовірно і обумовлює відносно низьку витривалість дітей і підлітків в порівнянні з дорослими. Повільніше у дітей проходить відновлення і після статичних навантажень. Проте після навантажень на швидкість відновлення у школярів 11–16 років протікає швидше, ніж у дорослих, що зумовлено, більш інтенсивним перебігом відновних процесів в рухових нервових центрах кори мозку, більш високою пластичністю нервової системи.

Вікові особливості організму варто враховувати при використанні засобів для прискорення перебігу відновних процесів після фізичних навантажень. Так, активний відпочинок більш діючий, в порівнянні з дорослими, для підлітків, які виконували мало інтенсивну м'язову роботу; при вираженій втомі, ефективність активного відпочинку у підлітків навпаки нижча, ніж у дорослих [2; с.4].

З метою прискорення перебігу відновних процесів в організмі людини після фізичних навантажень викорис-

товуються найрізноманітніші засоби, кожний з яких специфічно впливає на організм. В даний час в практиці спортивної підготовки найбільш поширеним є поділ засобів відновлення на три групи: педагогічні, психологічні та медико-біологічні.

Педагогічні засоби відновлення працездатності після попередніх напружених навантажень обумовлюють керування працездатністю спортсменів та відновлювальними процесами через організовану м'язову діяльність на основі обліку кількісних характеристик режимів навантаження та відпочинку.

Психологічні засоби відновлення знижують нервово-психічне напруження, стан психічної пригніченості, сприяють швидкому відновленню затраченої енергії, формуванню чіткої установки на ефективне виконання тренувальних та змагальних програм, доведення до меж індивідуальних можливостей напруги функціональних систем, які беруть участь в роботі.

Медико-біологічні засоби відновлення сприяють підвищенню резистентності організму до навантажень, більш швидкому зниженню гострих форм загального та місцевого стомлення, поповненню енергетичних ресурсів, прискоренню адаптаційних процесів, підвищенню працездатності, стійкості до специфічних та неспецифічних стресових впливів [4; с.120].

До педагогічних засобів відновлення відносять: планування навантаження і побудова процесу підготовки відповідно до функціональних можливостей організму; відповідність змісту підготовки етапу багаторічної підготовки, періоду макроциклу, планування вправ, занять мікроциклі відновлювального характеру; раціональному розминку та раціональну побудову заключної частини заняття; раціональне використання індивідуальних та колективних форм роботи; врахування індивідуальних особливостей спортсменів.

Серед педагогічних засобів, які сприяють перебігу відновних процесів важлива роль належить активному відпочинку. Активний відпочинок – це можливість істотного підвищення ефективності відпочинку стомленого організму за рахунок фізичних вправ, які виконуються не втомленими м'язами. Активний відпочинок, як потужний оздоровчий чинник, реалізує свою дію в двох взаємозв'язаних різних типах впливу: негайного і довготривалого (ефект кумуляції). Негайний ефект активного відпочинку забезпечує покращення функціонального стану організму безпосередньо в час використання активізуючого чинника і в найближчій період після нього. Кумулятивний ефект активного відпочинку характеризується розвитком стану адаптації до умов фізичного навантаження.

Позитивний вплив активного відпочинку на перебіг відновних процесів і наступну працездатність найбільш виразно проявляється при навантаженнях, що викликають середню втому, при підключенні до роботи в період відпочинку м'язів антагоністів, а також при зміні виду діяльності. Важливо враховувати, що чим виразніша втома після основної роботи, тим меншої інтенсивності повинно бути навантаження активного відпочинку і навпаки. Має значення і ступінь фізичної підготовленості чим вона вища, тим ефективніший активний відпочинок. Дуже важливі в період активного відпочинку вправи на

розслаблення м'язів, гігієнічне плавання, біг в легкому темпі. При активному відпочинку можливості відновлення працездатності можуть збільшуватись в порівнянні з пасивним відпочинком в 4–5 разів.

Виразний оздоровчий ефект від вправ активного відпочинку спостерігається тоді, коли ці вправи насичені руховими переключеннями. З метою підвищення ефективності активного відпочинку доцільно збільшувати різноманітність вправ, ускладнювати координаційну структуру, використовувати емоційно-насичену музику.

Ефективність активного відпочинку значно зростає в несприятливих (екстремальних) умовах діяльності і при підвищенні або пониженні температури навколишнього повітря, підвищенні або пониженні атмосферного тиску. Позитивний ефект активного відпочинку характерний і щодо розумової діяльності.

Вміле використання педагогічних засобів відновлення підвищує працездатність спортсмена, сприяє спортивному довголіттю.

Психологічні засоби відновлення широко використовуються в практиці спортивної підготовки і направлені на зниження або усунення нервово-психічного напруження, відновлення психічного статусу, мобілізацію вольових зусиль, що створює необхідний фон для відновлення функцій систем організму та його працездатність.

Основними психологічними засобами відновлення є: навіювання, сон-відпочинок, аутогенне тренування, м'язова релаксація, спеціальні дихальні вправи, уникнення негативних емоцій, планування дозвілля з урахуванням індивідуальних захоплень спортсмена.

У спортивному тренуванні, крім педагогічних і психологічних, широко використовують і медико-біологічні засоби відновлення, до яких належать: раціональне харчування; фізіо та гідро процедур; різні види масажу; приймання білкових препаратів і спеціальних напоїв; використання бальнеотерапії, лазні, оксигенотерапії, кисневих коктейлів, адаптогенів і препаратів, які впливають на обмін речовин (дозволені фармакологічні препарати), електростимуляції, аероіонізація. Вони відновлюють енергетичні та пластичні ресурси організму, поліпшують терморегуляцію та кровопостачання, підвищують ферментну та імунну активність. Використовуючи медико-біологічні засоби, необхідно враховувати, що будь-які дії спрямовані на пришвидшення процесів відновлення після навантаження і підвищення фізичної працездатності, неефективні чи малоефективні, якщо під час та після тренувальних навантажень немає валідного медико-педагогічного контролю [1; с.51-52].

Висновки. Таким чином, розуміння фізіологічних механізмів відновлення, контроль за відповідними процесами, раціональне використання сучасних методів і засобів відновлення є важливим для оцінки впливу фізичного навантаження на організм і ефективності тренувальних програм, визначення оптимального часу для відпочинку після фізичних вправ, для покращення підготовки спортсменів та досягнення високого результату.

Література

1. Павлов Ю., Виноградський Б. Відновлення у спорті: монографія. Львів ЛДУФК, 2011. 204 с.
2. Плахтій П.Д., Дорош П.Д., Чміль О.П. Засоби рекреації працездатності спортсменів: навчальний посібник. Кам'янець-

Подільський, 2007. 120 с.

3. Шахдина А.Я.-Т., Коган Б.В., Терещенко Т.А., Тищенко В.П., Футорный С.М. Спортивная медицина: Учебник для студентов высших учебных заведений физического воспитания и спорта. Київ: Наукова думка, 2016. 452 с.

4. Ячнюк Ю.В. Відновлювальні засоби у фізичній культурі і спорті: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти України III–IV рівнів акредитації. Чернівці: ЧНУ, 2011. 387 с.

References

1. Pavlov Yu., Vynohradskyi B. Vidnovlennia u sporti: monografiiia. Lviv LDUFK, 2011. 204 s.

2. Plakhtii P.D., Dorosh P.D., Chmil O.P. Zasoby rekreatsii pratsezdadnosti sportsmeniv: navchalnyi posibnyk, Kamianets-Podilskyi, 2007. 120 s.

3. Shakhlyna L. Ia.-H., Kogan B.V., Tereshchenko T.A., Tyshchenko V.P., Futornyi S.M. Sportyvnaia medytsyna: Uchebnyk dlia studentov vysshykh uchebnykh zavedenyi fizycheskoho vospytanyia u sporta. Kyiv: Naukova dumka, 2016. 452 s.

4. Yachniuk Yu.B. Vidnovliuvalni zasoby u fizychnii kulturi i sporti: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv osvity Ukrainy III–IV rivniv akredytatsii. Chernivtsi: ChNU, 2011. 387 s.

Lyshevskaya V.M.,

Cand. of Physical Education, Associate Professor of the Department of General Economics Training of Kherson State Agrarian University, Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

FIXED ASSETS OF PROCEEDING INCAPACITY SPORTSMEN

This article discusses the issues of restoration of working capacity of sportsmen pedagogical, psychological and medico-biological media and their importance in the preparation of athletes of different qualification. The widespread introduction of the system for the preparation of complex remediation improves sports performance and improves the body's ability to endure significant training and competitions.

Key words: *training loading, tiredness, renewal, facilities of renewal, capacity of sportsmen.*

УДК 37.015.31:17.022.1: 001.4

Новікова Т.В.,

*к.філол.н., асистент кафедри теорії літератури, зарубіжної літератури та слов'янської філології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, tanitaperfect@ukr.net*

Україна, м. Чернівці

СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ОЗНАК ДУХОВНОСТІ: КРИЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У науковій розвідці досліджено й проаналізовано різні структури й класифікації вітчизняних й зарубіжних учених у хронологічному зрізі, також простежено рівні формування духовності учнів. Актуальність роботи зумовлена потребою комплексного дослідження в науці структур та класифікації ознак духовності. Основні методи – описовий, зіставний, класифікації. Наукова новизна – вперше комплексно досліджено й проаналізовано засвідчені в науці структури та класифікації ознак духовності. Результати роботи показують, що провідними структурними компонентами духовності є наука і культура, а одним з найскладніших критеріїв духовності є розуміння людиною змісту буття загалом, смислу свого існування. Зазначені в науці критерії і показники духовності є основними аспектами оцінки рівня особистості, за якими вчитель зможе оцінити рівень духовності учнів.

Ключові слова: духовність, структура, класифікація, компоненти духовності, особистість, виховання.

Постановка проблеми. Учені розглядають духовність як вищу підструктуру людини; указують на її інтегративну, системоутворювальну функцію у формуванні цілісності особистості; обґрунтовують провідну роль духовності як регулятора поведінки і діяльності людини, його взаємини з іншими людьми.

Дослідженням проблеми духовності займалися чимало педагогів, серед яких І. Бех, В. Болотіна, М. Боришевський, Г. Вашенко, В. Костів, А. Макаренко, Н. Побірченко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Струманський, В. Сухомлинський та багато ін. Основна увага сучасних дослідників зосередилась на вивченні духовних цінностей як мети виховання (А. Богущ, О. Вишневський, Н. Миропольська, О. Сухомлинська), духовних потреб (Ж. Петрочко), вікових особливостях морально-духовного розвитку особистості (В. Киричок, К. Чорна), формуванні духовного досвіду особистості у процесі виховання (В. Бриль, В. Оржеховська). На теоретико-методологічному рівні проблема духовності, духовної культури особистості висвітлена у працях вітчизняних філософів та культурологів (В. Баранівський, М. Бахтін, В. Біблер, Н. Бородіна, Л. Буєва, В. Возняк, О. Дорошенко, Л. Іларіонова, М. Каган, Н. Караульна, А. Комарова та ін.). Проблемами структури та класифікації ознак духовності займалися Р. Ассаджіолі, О. Білодід, І. Бондаревич, М. Боришевський, Б. Братусь, М. Савчин, В. Франкл та ін.

Уважаємо, що аналізовані класифікації можна використовувати в педагогічній діяльності загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, зокрема, під час викладання предметів гуманітарного циклу.

В.В. Зеньковський аналізував духовність з огляду християнської антропології. Як зауважує учений, «початок духовності є початком цільності й ієрархічності в людині, основне життя в людині..., провідниками якого є психічна та фізична сфери» [1, с.46]. Це положення важливе тим, що зумовлює дослідження проявів духовного потенціалу не в окремих підструктурах особистості, а в її цілісності.

В. Франкл, розглядаючи поняття «духовність» як один із основних «екзистенціалів» людського буття, указує на наявність трьох еволюційних вимірів дійсності: 1) біологічний, тілесний (ним обмежується існування

рослинного світу); 2) психологічний, душевний (функціонує у тваринному світі); 3) духовний або ноетичний (характерний лише для людей, виявляється в орієнтації на смисли). Людина інтегрує всі рівні функціонування [2, с.98].

За словами О. Білодіда, структура духовності складається з таких елементів: базового, раціонального за походженням, є світорозуміння; основою духовності людини є знання. Складниками духовності є також віра, релігійність, надія, любов, поняття добра і зла, а також мораль як центральний стрижень духовності [3, с.239-248].

На думку І. Бондаревич, структурними рівнями світової філософської думки про духовність варто вважати: 1) духовність людини (особистості); 2) духовність спільноти (суспільства, народу, етносу, людства); 3) духовність екзистенційну (цінності віри, любові, гуманізму) [4, с.62].

Варто зазначити, що вивчення наукових праць вітчизняних авторів дає змогу виокремити деякі фундаментальні ознаки духовності: Краса (естетичне світосприйняття, самовдосконалення та вдосконалення світу), Добро (гуманістичне світосприйняття, самовдосконалення та вдосконалення світу), Істина (пізнання, самопізнання, просвітництво) [5, с.12] та її елементи (ідеали, цінності, переконання, смисли) [6, с.17-19]. Серед найважливіших психологічних ознак духовності виокремлюють також відповідальність за свої вчинки й поведінку, спрямованість особистості на творчий розвиток, зокрема під час професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні науковці виокремлюють такі компоненти духовності: 1. *Потребово-ціннісний*, що містить духовні потреби та духовні ціннісні орієнтації. 2. *Пізнавально-інтелектуальний*, що представлений такими особливостями розумової сфери, як спостережливність, допитливість, глибина, самостійність, критичність мислення. 3. *Вольовий*, що виявляється в таких якостях особистості, як: цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, саморегуляція. 4. *Вчинко-діяльнісний*, що передбачає здійснення духовного саморозвитку й виявляється в духовній діяльності та духовних вчинках. 5. *Почуттєво-емоційний*, що

виявляється в розвиненості емоційної сфери психіки людини, здатності до переживання різноманітної гами почуттів та емоцій, а також духовних станів.

6. *Гуманістичний*, що виявляється в ставленні людини до будь-якої форми життя як вищої цінності; повазі до внутрішнього світу іншої людини; втіленні у взаємини з людьми найвищих духовних цінностей – добра, краси, любові; бережливому ставленні до духовності.

7. *Естетичний*, що відображає прагнення людини до краси, гармонії, досконалості й виявляється в потребі сприймати та створювати красу, естетичні почуття й естетичну діяльність [7, с.285-286].

Ці компоненти духовності можна розглядати як психологічні орієнтири в освіті й вихованні. Їх цілеспрямоване формування – одне з основних завдань духовного розвитку особистості.

Усі компоненти духовності українського народу становлять національні цінності, які є серцевиною освіти та виховання. Це рідна мова й література, історія, природознавство, музика та образотворче мистецтво, народна мораль, національна ідеологія, свідомість і самосвідомість.

Мета роботи – розглянути та проаналізувати структури й класифікації ознак духовності з огляду педагогічних та психологічних досліджень. **Актуальність** наукової розвідки зумовлена необхідністю комплексного дослідження наявних у науці структур і класифікацій ознак духовності. У дослідженні використані такі **наукові методи**: описовий, зіставний, класифікації. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше зібрано та комплексно проаналізовано структури та класифікації ознак духовності, що функціонують у педагогічній та психологічній науках.

Виклад основного матеріалу. Проблема духовності стає особливо актуальною в наш час, коли виховання особистості здійснюється за умов зростаючої освіченості, соціальної активності та інформованості. Варто зазначити, що на формування духовності, зокрема, впливає система чинників, які взаємопов'язані між собою:

I. Об'єктивні суспільні чинники: соціально-економічні умови розвитку особистості; характер діяльності, до якої належить особистість; демографічні умови (національність, сімейний стан тощо); культурні можливості (ступінь віддаленості від осередків культури).

II. Суб'єктивні чинники розвитку особистості: психологічні особливості особистості (задатки, здібності, характер); зміст духовного життя (світогляд, політичні, правові, моральні погляди і норми, ставлення до цінностей та ідеалів, сімейні традиції); культурний рівень: освіта, рівень вихованості тощо.

III. Суб'єктивні зовнішні впливи: сім'я, учителі, однокласники, друзі, сусіди, засоби масової інформації, культурно-виховні заклади [8, с.36]. Як бачимо, система чинників розвитку духовності складна й динамічна, часто залежить від індивідуальних, суб'єктивних або ж випадкових умов. Неабияку роль у вихованні духовності відіграє сім'я.

Характеристику структурних елементів духовності, на думку М. Боришевського, ліпше розпочати з аналізу ідеологічної діяльності. Вона надає якісної визначеності всім іншим структурним елементам духовної сфери, характеризує спрямованість розвитку духовних процесів і явищ, що відбуваються в житті суспільства, сім'ї, особистості.

Велике значення має такий елемент духовності, як масова інформація, завданнями якої є забезпечення населення відомостями, новинами, якими воно керується у своїй трудовій та ідейно-політичній діяльності. Ця інформація передається і використовується завдяки пресі, радіо, телебаченню, масово-політичній роботі тощо. Принциповими особливостями цієї системи в сучасних умовах є повнота, оперативність, дохідливість, злободенність, врахування потреб і інтересів різних верств населення.

Важливим структурним компонентом духовності є наука, яка визначає ступінь розвиненості інтелектуального потенціалу країни; особливо актуальною в наш час стала практична спрямованість суспільних наук, їх реальна участь у соціальних та економічних процесах.

I, нарешті, вагомим компонентом духовності можна вважати культуру. Її роль – багатопланова: вона частково виконує функції виховання, частково – засобів масової інформації [9, с.36-37].

На думку М.В. Савчина, є необхідність переходу до духовної парадигми у вивченні особистості, яка ґрунтується на ідеях синергетизму, тобто розгляд духовного має відбуватися в цілісній природі людини, у його взаємодії з душею та тілом. Природу духовності дослідник пояснює так: 1) духовне не зводиться й не обожнюється з психічним; 2) духовне є трансцендентним за походженням та іманентним за існуванням; 3) духовне виявляється через сумління, духовну рефлексію, трансцендентну любов, свободу й відповідальність, ясну свідомість; 4) духовність відкриває причинний ряд, який зумовлює в душі головні переживання, думки та поведінку, а отже, надає найвищого сенсу життєдіяльності; 5) духовне має фундаментальний вплив на психосоматичну сферу людини [10, с.55].

Подібну думку простежуємо й у працях М.Й. Боришевського, який зауважує, що духовність багатомірна. Це утворення у свідомості людини, у яких віддзеркалюються її найактуальніші потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності й до себе як соціального індивіда. Специфічною ознакою цих утворень, що постають у формі ціннісних орієнтацій, певних особистісних характеристик є їх поєднання з головними життєвими завданнями, прямий чи опосередкований зв'язок із моральністю є необхідність переходу до духовної парадигми [11, с.144].

Зважаючи на багатогранність, складність самого явища духовності, а внаслідок цього і труднощі у її діагностуванні, зокрема у визначенні рівнів розвитку, у розпізнаванні особливостей проявів, виокремлено систему взаємопов'язаних ознак, що можуть слугувати критеріями духовності. Ці ознаки утворили класифікацію, в основі якої – ставлення та визначальні особистісні характеристики людини: *1 група. Ставлення до інших* – 1) стійка потреба й здатність слухати й чути іншого, що виявляється у щирій зацікавленості питаннями, які хвилюють іншу людину; 2) почуття міри й такту у спілкуванні з іншими, у будь-яких діях людини, що певним чином проектується на навколишніх, їх настрої тощо; 3) готовність безкорисливо допомагати іншим, схильність до добротності; чуйне, турботливе ставлення до слабких, незахищених людей із фізичними вадами, повага до їх людської гідності; 4) відсутність звички до

надміру критичного ставлення до інших (критицизм), що поєднується з поблажливим ставленням до себе; 5) бажання й уміння бачити в іншій людині позитивні риси її особистості, поважати її людську гідність; 6) почуття вдячності та його реальні вияви у ставленнях до навколишніх.

II група. Ставлення до себе – 1) постійна потреба у подоланні в собі негативних рис, конкретні дії, спрямовані на самовдосконалення як умову самореалізації; 2) здатність широко визнавати власні помилки, переживати почуття провини за свої негідні вчинки; 3) почуття самоповаги, власної гідності як умови відповідальності; 4) гармонійне поєднання екстернального та інтернального локусу контролю; 5) турбота про своє фізичне та психічне здоров'я як умову досягнення особисто привабливих та суспільно життєво важливих завдань.

III група. Ставлення до доленосних громадянських цінностей, людських стосунків, праці та інших явищ суспільного життя – 1) глибокі, стійкі патріотичні почуття, дієва настроєність на реальні справи, у яких реалізується громадянський обов'язок; 2) повага патріотичних почуттів представників інших етно-національних спільнот, їх мови, традицій, культури; 3) усвідомлення мови як неоціненного скарбу (немає мови – немає народу, нації), основи національної ідентичності та національної культури; 4) розвинене соціальне мислення; власні погляди на політичні питання, питання історії, різні суспільні явища; 5) невідчужуваність стороннім хибним впливам; переконаність у святості сімейних і родинних зв'язків, традицій, батьківської та синівської прив'язаності й поваги, любові, турботи, підтримки, реальної допомоги батькам, особливо на схилі їх літ; 6) усвідомлення життєдайної, перетворювальної сили щоденної праці як умови самоствердження та самореалізації людини, її психічного, особистісного розвитку, як засобу творення добра; 7) повага до суспільних норм, їх строге дотримання.

IV група. Ставлення до основоположних особистісних характеристик людини – 1) яскраво виражена, пристрасна потреба у справедливості; 2) реальні дії з метою утвердження правди як стосовно інших, так і самого себе; 3) толерантність, готовність поступитися – якщо це не є безпринципністю; 4) категоричний осуд таких рис як підлабунство, хитрість, брехня, лестощі, лінощі, байдужість, споживацтво, пихатість; 5) негативне ставлення до настирливого нав'язування власних поглядів, думок, оцінок іншим людям; відраза до брутальності, лихослів'я; 6) негативна оцінка прагнень до накопичення, надмірного матеріального збагачення будь-якою ціною, користолюбства, здириництва.

V група. Ставлення до віри у вищу ідею, усвідомлення сенсу життя – 1) віра у вищу ідею, велич душі людської, духу, усього, що сотворила людина упродовж життя; 2) потреба за допомогою власної діяльності, конкретних учинків долучатися до небуденних, важливих, а то й величних справ; 3) віра у Бога-Творця, безсмертя людської душі, що поєднується з моральністю людини і спонукає її до постійного самовдосконалення, звільнення від скверни, негідних учинків як необхідної умови творення добра, служіння людям, Вітчизні і досягнення завдяки цьому відчуття повноти щастя, сенсу життя; психологічна готовність до вияву вдячності, прощення, покаяння [12, с.14-16].

Із запропонованих ознак духовності видно, що вони

характеризують людину, що досягла достатньо високого рівня особистісного розвитку. Однак, будь-які, навіть найскладніші утворення в структурі особистості, зокрема в структурі її свідомості та самосвідомості, мають свою передісторію. Відомо, що моральні переконання властиві тільки особистості, моральна свідомість та самосвідомість якої досягли високого рівня розвитку. За словами В. Франкл, моральні переконання, зазвичай, виникають у ранньому юнацькому віці [13, с.234]. Однак, початкові етапи становлення моральних переконань сягають раннього дитинства. Щоб сприяти виникненню моральних переконань у майбутньому, про це варто дбати вже з перших років морального виховання дитини. Скажімо, виховання слухняності, співчутливості та інших моральних рис у дошкільників є абсолютно необхідною умовою виникнення у них у майбутньому моральних переконань [14, с.16].

Грунтуючись на ідеях теософії та пантеїзму, психолог Р. Ассаджіолі виокремлює стадії росту духовності особистості.

Перша стадія – психологічно «звичайна людина», яку не хвилюють проблеми мети, сенсу та цінності життя. Вона «присвячує себе власним бажанням» або виконує сімейні та громадянські обов'язки, не обтяжуючи себе розумінням того, на чому ґрунтуються ці обов'язки та звідки вони беруться; навіть віра в «небеса... має суто теоретичний, академічний характер»; «виконавши повчання своєї церкви та взявши участь у її обрядах, вона вважає, що зробила все, що від неї вимагалось» [15, с.33].

На *другій стадії* актуалізується рефлексія. За словами Р. Ассаджіолі, це відбувається тоді, коли в «звичайній людині» після кількох невдач та потрясінь виникає «загальне відчуття незадоволеності», несправжності та порожнечі повсякденного життя [16, с.34]. Характерною ознакою *третьої стадії* є пошук витоків життя та його призначення: людина ставить собі питання – чому так багато чого вона раніше приймала на віру, вважала самим собою зрозумілим. У неї виникає суперечність між вірою та невірою. Така суперечність загострює внутрішній конфлікт особистості, виводить із рівноваги стани її внутрішнього світу – бажання, суперечності, незадоволення, запитання тощо. Виявляється вона і в наявності «вільної» енергії, що витрачається на роботу з її подолання. Такий невідновлений стан з властивим йому запасом енергії може «консервуватися», переходячи зі сфери свідомості на несвідомий рівень.

Четверта стадія характеризується моральною кризою, коли «прокидається, загострюється сумління, виникає почуття відповідальності, а разом з ним – важке почуття провини та муки каяття» [17, с.35]. Інтелектуальні сумніви, метафізичні проблеми, емоційна пригніченість – вияв цієї кризи. Виходи із неї можуть бути різні – від суїцидної спроби до духовної суверенності. На *п'ятій стадії* відкривається шлях, що пов'язує глибинне Я з Еґо, приводить до духовного пробудження. Переживання духовного «Я», його тісного зв'язку з особистим «Я», проникнення в останнє сповнює людину почуттям власної величч, розширення внутрішніх меж, упевненості в тому, що вона долучена до Божественної природи [18, с.37]. Особистість переживає ототожнення людського духа і Вищого Я. На *шостій стадії* особистість знову переживає кризу, зумовлену духовним пробудженням. Вона знову, але вже на іншому рівні, не може усвідом-

лювати і контролювати різницю між Я і не-Я, некритична у просторі абсолютної та відносної істин, еклектично поєднує Бога і душу. Ця криза розв'язується на сьомій стадії, коли людина приходить до «радості та інтелектуального прозріння», «усвідомлення мети і сенсу життя», «відчуття безпеки» [19, с.39]. Так відбувається справжнє духовне пробудження, «релігійне життя стає нескінченим романом із самим собою» [20, с.143].

Р. Ассаджіолі однозначно стверджує, що людина тільки власними силами може врятувати себе [21, с.202]. Однак, як зауважує М. Савчин, справжнє спасіння людини, яке перевищує людські сили є справою тільки Бога. Інстанцією, що рятує людину, притулком і справжньою батьківщиною її душі є духовна інстанція всієї світобудови. Між тим духовне пробудження може статися миттєво (розбійник знаходить спасіння на хресті). І завжди є небезпека, що людина може деградувати, упадати в гріх [22, с.12].

Простежимо, як здійснюється процес формування духовного світогляду особистості. На думку М.Й. Боришевського, цей феномен варто розглядати не лише як систему відображених у свідомості образів навколишнього середовища – систему засвоєних наукових понять, норм, оцінок. Він водночас є психічною діяльністю – системою пізнавальних операцій, дій і прийомів, спрямованою на регуляцію власного ставлення до світу і відповідної поведінки в ньому. Ця діяльність виконує функцію, що реалізує «образ – Я» під час соціалізації особистості [23, с.38].

Структуру духовної свідомості становлять когнітивний, мотиваційний і конативний компоненти. Когнітивний компонент – це система засвоєних особистістю на рівні переконань духовних понять, правил, оцінок, норм, цінностей. Мотиваційний – пов'язаний з усвідомленням людиною свого місця в суспільстві, обов'язком і почуттям відповідальності перед ним за свої дії і вчинки, виробленням власної соціальної позиції, оволодінням певною соціальною роллю, знанням соціальних норм. Мотиви санкціонують вибір і реалізацію конкретного напрямку поведінки та діяльності [24, с.123]. Конативний компонент – сукупність узагальнених прийомів пізнавальної діяльності, а саме: прийоми оцінного аналізу ситуацій і явищ, а також прийоми вибору способів впливу на ситуацію з метою перетворення її в бажану. Кожен з цих компонентів виконує специфічну психологічну функцію. За допомогою когнітивного компоненту здійснюється використання наукових знань (зафіксованого в них соціального досвіду) для з'ясування ціннісного значення духовних ситуацій і явищ. Такий прийом дає змогу особистості, не вступаючи в протиріччя з суспільними вимогами, поєднати особистісну і соціальну мету в конкретній ситуації, скорегувати власні наміри відповідно до змісту суспільних цінностей і норм. При цьому психічна діяльність особистості сприяє формуванню особистісного ставлення до засвоєваних духовних цінностей і норм [25, с.38].

М.Й. Боришевський виокремлює ще емоційний компонент. З цього приводу він зазначає, що в житті особистості досить часто трапляються випадки, коли вона постає перед необхідністю реалізувати свої духовні цінності. При цьому прийняті рішення зумовлюються не лише об'єктивними обставинами, а й суб'єктивними

можливостями самого учня. Крім того, важлива роль належить здатності особистості встановлювати контроль над власними бажаннями, які не збігаються з її духовними переконаннями. Отже, в ситуації морального вибору діють як одне ціле обидва структурні компоненти – когнітивний і емоційний.

Не останнє місце тут посідає самооцінка. Вона не вичерпується своїм суб'єктивним змістом, а діє як об'єктивний фактор, впливаючи на взаємовідносини між людьми, на домагання особистості, її життєву спрямованість і, нарешті, на її духовність, значною мірою формуючи її. Для розвитку духовної поведінки зрілої особистості властиво більш узагальнене усвідомлення себе, адекватною самооцінкою, наявністю здатності регулювати свою поведінку не лише під впливом обставин, а й самостійно, появою більш загальної і віддаленої за часом мети, виникненням внутрішніх стимулів, що регулюють діяльність, формуванням потреби у самовихованні як одному з проявів самоактивності [26, с.41].

На сьогодні проблема розвитку духовності полягає насамперед у розумінні кожною людиною тих критеріїв, що становлять основу поняття «духовність». Серед критеріїв духовності можемо назвати: 1) морально-етичну культуру учня, тобто орієнтацію людини на вищі естетичні цінності, вчинки по совісті; 2) ставлення людини до громадської діяльності; 3) прагнення особи до пізнання; 4) розуміння людиною сенсу буття.

Кожен з цих критеріїв духовності має відповідні показники, що свідчать про рівень сформованості в людині того чи того критерію духовності.

Так, наприклад, морально-етична культура учня вимірюється насамперед наявністю в нього моральних норм, морального ідеалу, умінням давати моральну й естетичну оцінку явищам, вчинкам тощо, а також вмінням давати самооцінку, проявляти любов і повагу до ближнього.

Ставлення учня до громадської діяльності вимірюється рівнем усвідомлення ним місця окремої людини в суспільстві, а також ставленням учня до громадських доручень, наявністю в нього внутрішньої свободи, його ставлення до батьків, однолітків та інших людей, наявністю в нього патріотичних почуттів до Батьківщини, відчуття людини в собі справжнього громадянина своєї держави, почуття власної гідності.

Пізнавальний інтерес вимірюється творчою спрямованістю, пошуковим інтересом – наявністю в учня інтересу до навчання рівнем загальної допитливості, загальним рівнем розумового, інтелектуального розвитку, а відповідно до цього й рівнем усвідомлення школярем потреби у навчанні.

Одним з найважливіших і одночасно найскладнішим критеріїв духовності є розуміння людиною сенсу буття загалом, а згідно з цим і визначення людиною змісту свого особистого існування. Показниками цього критерію духовності є наявність в учня суспільних якостей, життєвих позицій, прагнення знайти найвищий сенс свого існування, мету життя і її призначення, реалізацію чи принаймні спроби реалізації учнем своїх творчих здібностей й різноманітних інших можливостей тощо.

Структурний підхід щодо поняття «духовність» [27, с.7] як інтегративної якості особистості, що детермінована зовнішніми (соціальні) й внутрішніми (когнітивно-

інтелектуальна, чуттєвоемоційна та воляова сфери психіки) чинниками, і виражена у світогляді, системі духовних цінностей, ідеалах, переконаннях, потребі самовдосконалення, дав змогу виокремити такі критерії її сформованості в учнів початкових класів, як: емоційно-мотиваційний, когнітивний, поведінковий [28, с.43-44].

До показників емоційно-мотиваційного критерію віднесено: емпатійність (здатність до емоційного відгуку), характер емоційних ставлень щодо себе і оточуючих, мотиваційну спрямованість молодших школярів (сформованість, наявність духовних ціннісних орієнтації, духовних потреб).

Зазначені вище критерії та показники духовності є далеко не єдиними аспектами оцінки рівня духовності окремої особистості, але, на наш погляд, вони є одними з основних аспектів за якими вчитель в практиці роботи зможе оцінити рівень духовності учнів.

На нашу думку, варто з'ясувати, що властиво для кожного рівня сформованості духовності учнів.

Людина з високим рівнем сформованості духовності володіє системою умовностей та регламентацій поведінки, має такий рівень культури, завдяки якому спрямовує свою власну природу, свої думки, дії й діяльність на збереження, створення добра, гармонії, прекрасного в житті інших людей.

Людина з середнім рівнем сформованості духовності теж володіє системою регламентацій і високим рівнем звичних потреб у їх дотриманні, але спрямовує все це на породження й реалізацію злого духу, негативної духовності (антидуховності).

Людина з низьким рівнем сформованості не володіє ні певною системою, ні найменшою кількістю умовних регламентацій, ні системою будь-яких потреб дотримуватися хоча б яких-небудь приписів загалом (тобто людина не культурна зовсім), ні поняттям про добро та зло, про ідеал та антиідеал, прекрасне й огидне. Таку людину можна назвати бездуховною.

Навіть якщо така людина й змінить у своїй свідомості певну кількість регламентації своєї поведінки (тобто, якоюсь мірою таку людину можна вважати культурною), але вона діє за всіма правилами й законами на користь чи задоволення лише своїх фізичних та фізіологічних потреб. Тобто така людина може багато читати, ходити до театру, спілкуватися з розумними людьми, мати тактовність, але її не можна назвати духовно вихованою. Тому що, весь її розум та вади свідомо направлені на користь собі, а не на альтруїстичні вчинки.

Б.С. Братусь пропонує розрізнити чотири рівні сформованості духовності у старшокласників – принципів рівні в структурі особистості, які характеризують ступінь її моральності, духовності: 1) егоцентричний – особа прагне до власної значущості, вигоди, престижу (ставлення до себе є самоцінним, а до інших суто прагматичним, залежить від понять «вигідно – не вигідно»). Тут йдеться не про моральність особи, а про наявність егоцентричної моралі; 2) групоцентричний – особа отожднює себе з певною групою (родина, народ, нація, клас, партія тощо), яка для неї є ціннісною. Усі інші можуть сприйматися як «вороги», «опоненти», «чужі», які не варті поваги, співчуття, допомоги, любові. Тут діє не моральність, а групова мораль; 3) просоціальний (гуманістичний) – кожна людина виступає самоцінною, рівною з огляду на права, свободу, обов'язки. Ця людина

спрямована на досягнення таких результатів (продуктів праці, спілкування, пізнання), які принесуть рівне благо іншим, навіть «чужим», «далеким», «незнайомим». Про таку людину можна говорити, що вона виконує «золоте правило» етики: чини з іншими так, як би ти хотів, щоб чинили з тобою; 4) духовний – людина починає усвідомлювати себе та інших не як кінцеві, смертні істоти, а як істоти особливого роду, пов'язані між собою, співвідносні з духовним світом. У цих межах людина встановлює суб'єктивні стосунки з Богом через пошуки особистої формули зв'язку з Ним [29, с.34].

Усі ці рівні властиві кожній особі, а в певний момент ситуативно перемагає якийсь із цих рівнів «формування духовності».

Висновки та перспективи майбутніх досліджень. З огляду на зазначені вище рівні сформованості духовності в учнів та концепції Б.С. Братуся можна зробити висновки щодо ознак, які наповнюють ці рівні: 1) високий – сформований моральний ідеал: доброта, порядність, чесність, правдивість, справедливість, працелюбність, вміння давати морально-етичну оцінку оточуючим явищам і вчинкам, активність, любов до Батьківщини, наявність мети життя, творчі здібності, рівень розумового розвитку, патріотизм, творчі здібності учнів; 2) середній – сформований моральний ідеал добра, порядність, чесність, правдивість, працелюбність, активність, рівень розумового розвитку; 3) низький – немає сформованого морального ідеалу, злість, зрада, підступність, егоїзм, жорстокість, низький розумовий розвиток, не має пізнавального інтересу, патріотичних почуттів, чуйності, мети життя.

Варто звернути увагу на те, що більшість учених вважає, що духовність є процесом і результатом розвитку людини до рівня усвідомлення нею своєї буттєвої сутності і трансцендентування за межі власного життя, звернення до досвіду людства та вищих загальнолюдських цінностей [30, с.27]. Отже, люди мають різну модальність і спрямованість власної духовності, рівні її існування, що залежить від розвитку їхньої самосвідомості і виражає суб'єктивно-неповторну індивідуальність кожного [31, с.37].

Духовність – це внутрішній світ людини, зокрема, зв'язок людини з релігією. Духовність – це стрижень, фундамент внутрішнього світу людини. Духовність – це те, що відрізняє людину від інших істот, те, що властиве лише їй одній.

Людина духовна тією мірою, якою вона задумується над цими питаннями і прагне дістати на них відповідь. Утрата духовності рівнозначна втраті людяності. Формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

Література

1. Зеньковський В.В. *Проблеми виховання в світлі християнської антропології*. М.: Изд-во Свято-Владимирського братства, 1993. 224 с.
2. Франк В. *Духовність, свобода, відповідальність. Чоловік в пошуках смисла: збірник / пер. з англ. і нем. М.: Прогрес, 1990. С.93-129.*
3. Білодід Ю.М. *Структура духовності особистості. Вчені записки Харківського гуманітарного інституту «Народна українська академія» / голов. ред. В.І. Астахова. Х.: Око, 2000. Т.І. 6. С.239-248.*

4. Бондаревич І.М. Духовна цілісність особистості: дійсність та перспектива: монографія. Запоріжжя, ЗНПУ, 2008. 162 с.
5. Помиткін Е.О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня д-ра психолог. наук; 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2009. 44 с.
6. Дашко В. Структура і зміст духовної культури особистості. Рідна школа. 2003. № 5(880). С.17-19.
7. Щербина С.М. Духовний розвиток та формування духовної культури особистості – найважливіші завдання сучасної освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 50 (103). С.283-291.
8. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / М.І. Боришевський, А.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.; за заг. ред. М.І. Боришевського. Кіровоград: Імекс-ЛПД, 2013. 104 с.
9. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / М.І. Боришевський, А.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.; за заг. ред. М.І. Боришевського. Кіровоград: Імекс-ЛПД, 2013. 104 с.
10. Савчин М. Духовна парадигма психології: монографія. К.: Академвидав, 2013. 252 с.
11. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. К.: Академвидав, 2010. 416 с.
12. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / М.І. Боришевський, А.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.; за заг. ред. М.І. Боришевського. Кіровоград: Імекс-ЛПД, 2013. 104 с.
13. Франк В. Доктор и душа. СПб.: Ювента, 1997. 338 с.
14. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник...
15. Ассаджюли Ф. Психосинтез / пер. с англ. М.: Рефл-бук; К.: Вақдер, 1997. 320 с.
16. Ассаджюли Ф. Психосинтез / пер. с англ. М.: Рефл-бук; К.: Вақдер, 1997. 320 с.
17. Ассаджюли Ф. Психосинтез / пер. с англ. М.: Рефл-бук; К.: Вақдер, 1997. 320 с.
18. Ассаджюли Ф. Психосинтез / пер. с англ. М.: Рефл-бук; К.: Вақдер, 1997. 320 с.
19. Ассаджюли Ф. Психосинтез / пер. с англ. М.: Рефл-бук; К.: Вақдер, 1997. 320 с.
20. Кияк о. Роман. Перлини Християнської мудрості. Ів.-Франківськ, 2008. 286 с.
21. Ассаджюли Ф. Психосинтез / пер. с англ. М.: Рефл-бук; К.: Вақдер, 1997. 320 с.
22. Савчин М. Духовна парадигма психології: монографія. К.: Академвидав, 2013. 252 с.
23. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / М.І. Боришевський, А.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.; за заг. ред. М.І. Боришевського. Кіровоград: Імекс-ЛПД, 2013. 104 с.
24. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. М.: Политиздат, 1977. 304 с.
25. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / М.І. Боришевський, А.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.; за заг. ред. М.І. Боришевського. Кіровоград: Імекс-ЛПД, 2013. 104 с.
26. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / М.І. Боришевський, А.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.; за заг. ред. М.І. Боришевського. Кіровоград: Імекс-ЛПД, 2013. 104 с.
27. Десятник К.В. Уроки духовності: навч.-метод. посіб. Луцьк: ЛТІ Іванюк В.П., 2010. 174 с.
28. Десятник К.В. Діагностика сформованості духовності молодших школярів за показниками емоційно-мотиваційного критерію. Вісник Черкаського університету: Серія «Педагогічні науки». Вип. 186. 2010. С.43-47.
29. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (психологическое исследование). – М.: Знание, 1985. 64 с.
30. Ставицька С.О. Генеза духовної самосвідомості юнацтва: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня докт. психол. наук; спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2012. 44 с.
31. Ставицька С.О. Генеза духовної самосвідомості юнацтва: автореф. дис.на здобуття наук, ступеня докт. психол. наук; спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2012. 44 с.

References

1. Zien'kovskij, V.V. (1993). Problemy vospitaniya v svete hristianskoy antropologii [Problems of education in the light of Christian anthropology]. Moscow: Izdatiel'stvo Sviato-Vladimirovskogo bratstva, 224 p. [in Russian].
2. Frank, V.E. (1990). Cheloviek v poiskakh smysla [A man in search of meaning]. Moscow: Progress, 93-129 p. [in Russian].
3. Bilodid, Yu.M. (2000). Struktura dukhovnosti osobystosti [The structure of the spirituality of the individual]. Vcheni zapysky Khar'kovskoho humanitarnoho universytetu "Narodna ukrayins'ka akademiya" – Scientific notes of Khar'kov Humanities University "People's Ukrainian Academy" (Vol. 6), Khar'kov: Ofo, PP. 239-248 [in Ukrainian].
4. Bodnarevych, M.V. (2008). Dukhovna tsilisnist' osobystosti ta perspektiva [Spiritual integrity of the individual: reality and perspective]. Zaporizhzhia: ZNTU, 162 p. [in Ukrainian].
5. Pomytkin, E.O. (2009). Psykholohichni zakonomirnosti ta mehanizmy dukhovnoho rozvytku ditey i molodi [Psychological patterns and mechanisms of spiritual development of children and youth]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: NPU, 44 p. [in Ukrainian].
6. Dashko, V. (2003). Struktura i zmist dukhovnoyi kul'tury osobystosti [The structure and content of the spiritual culture of the individual]. Ridna shkola – Native school, № 5 (880). PP. 17-19. [in Ukrainian].
7. Shcherbina, S.M. (2016). Dukhovnyi rozvytok ta formuvannia dukhovnoyi kul'tury osobystosti – nayvazhlyvishi zavdannia suchasnoyi osvity [Spiritual development and formation of spiritual culture of the individual are the most important tasks of modern education]. Pedagogika formuvannia tvorchoyi osobystosti u vyshchih i zahal'noosvitniy shkolakh: zbirnyk naukovykh prats' – Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools: a collection of scientific works (Issue. 2), Zaporizhzhia: Hel'vetyka, PP. 283-291 [in Ukrainian].
8. Boryshevs'kyi, M.Y., Pylypenko, O.I., & Pen'kova, O.I. (Eds.). (2013). Vykhovannia dukhovnosti osobystosti [Education of spirituality of the person]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 104 p. [in Ukrainian].
9. Boryshevs'kyi, M.Y., Pylypenko, O.I., & Pen'kova, O.I. (Eds.). (2013). Vykhovannia dukhovnosti osobystosti [Education of spirituality of the person]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 104 p. [in Ukrainian].
10. Savchyn, M.V. (2013). Dukhovna paradyhma psykholohiyi [Spiritual paradigm of psychology]. Kyiv: Akademvydav, 2013. – 252 p. [in Ukrainian].
11. Boryshevs'kyi, M.Y. (2010). Doroga do sebe: Vid osnov

subyektivnosti do vershyn duhovnosti [The road to self: From the foundations of subjectivity to the heights of spirituality]. Kyiv: Akademydav, 416 p. [in Ukrainian].

12. Boryshevs'kyi, M.Y., Pylypenko, O.I., & Pen'kova, O.I. (Eds.). (2013). *Vykhovannia dukhovnosti osobystosti* [Education of spirituality of the person]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 104 p. [in Ukrainian].

13. Frankl, V.E. (1997). *Doktor i dusha* [Doctor and soul]. Sankt-Pieterburg: Yuventa, 338 p. [in Russian].

14. Boryshevs'kyi, M.Y., Pylypenko, O.I., & Pen'kova, O.I. (Eds.). (2013). *Vykhovannia dukhovnosti osobystosti* [Education of spirituality of the person]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 104 p. [in Ukrainian].

15. Assadzhioly, P. (1997). *Psikhosintez* [Translation from English]. Moskva: Refl-buk; Kyiv: Vakler, 320 p. [in Russian, in Ukrainian].

16. Assadzhioly, P. (1997). *Psikhosintez* [Translation from English]. Moskva: Refl-buk; Kyiv: Vakler, 320 p. [in Russian, in Ukrainian].

17. Assadzhioly, P. (1997). *Psikhosintez* [Translation from English]. Moskva: Refl-buk; Kyiv: Vakler, 320 p. [in Russian, in Ukrainian].

18. Assadzhioly, P. (1997). *Psikhosintez* [Translation from English]. Moskva: Refl-buk; Kyiv: Vakler, 320 p. [in Russian, in Ukrainian].

19. Assadzhioly, P. (1997). *Psikhosintez* [Translation from English]. Moskva: Refl-buk; Kyiv: Vakler, 320 p. [in Russian, in Ukrainian].

20. Kyiak, o. Roman Andriy (2008). *Perlyny khrystyians'koyi mudrosti* [Pearls of Christian wisdom] (12 nd ed., rev.). Ivano-Frankivs'k: O Roman Andriy Kyiak, 286 p. [in Ukrainian].

21. Assadzhioly, P. (1997). *Psikhosintez* [Translation from English]. Moskva: Refl-buk; Kyiv: Vakler, 320 p. [in Russian, in Ukrainian].

22. Savchyn, M.V. (2013). *Dukhovna paradyhma psykholohiyi* [Spiritual paradigm of psychology]. Kyiv: Akademydav, 2013. – 252 p. [in Ukrainian].

23. Boryshevs'kyi, M.Y., Pylypenko, O.I., & Pen'kova, O.I. (Eds.). (2013). *Vykhovannia dukhovnosti osobystosti* [Education of spirituality of the person]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 104 p. [in Ukrainian].

24. Leont'yev, A.N. (1977). *Problemy razvitiya psikhiki* [Problems of mental development]. Moscow: Politizdat, 304 p. [in Russian].

25. Boryshevs'kyi, M.Y., Pylypenko, O.I., & Pen'kova, O.I. (Eds.). (2013). *Vykhovannia dukhovnosti osobystosti* [Education of spirituality of the person]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 104 p. [in Ukrainian].

26. Boryshevs'kyi, M.Y., Pylypenko, O.I., & Pen'kova, O.I. (Eds.). (2013). *Vykhovannia dukhovnosti osobystosti* [Education of spirituality of the person]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 104 p. [in Ukrainian].

27. Desiatnyk, K.V. (2010). *Uroky duhovnosti* [Lessons of spirituality]. Luts'k: PP Ivaniuk V.P., 174 p. [in Ukrainian].

28. Desiatnyk, K.V. (2010). *Diahnostyka sformovanosti dukhovnosti molodshykh shkolariv za pokaznykamy emotsyomotyvatsiynoho kryteriyu* [Diagnosis of the formation of spirituality of junior schoolchildren according to the indicators of emotional and motivational criteria]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu: seriya "Pedagogichni nauky" – Bulletin of Cherkasy University: series "Pedagogical Sciences"* (Issue. 2), Cherkasy: ChNU, PP. 43-47 [in Ukrainian].

29. Bratus', B.S. (1985). *Nravtvennoye soznaniye lichnosti (psihologicheskoye issledovaniye)* [Moral consciousness of the person (psychological research)]. Moscow: Znaniye, 64 p. [in Russian].

30. Stavys'ka, S.O. (2012). *Heneza dukhovnoyi samosvidomosti yunatstva* [The genesis of the spiritual self-consciousness of youth]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: NPU, 44 p. [in Ukrainian].

31. Stavys'ka, S.O. (2012). *Heneza dukhovnoyi samosvidomosti yunatstva* [The genesis of the spiritual self-consciousness of youth]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: NPU, 44 p. [in Ukrainian].

Novikova T.V.,

Candidate of Philology, Assistant Professor at the Department of Theory of Literature, Foreign Literature and Slavic Philology at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, tanitaperfect@ukr.net
Ukraine, Chernivtsi

STRUCTURE AND CLASSIFICATION OF SIGNS OF SPIRITUALITY: THROUGH THE PRISM OF SCIENTIFIC RESEARCH

The article investigates and analyses various structures and classifications of domestic and foreign scientists on a chronological cut, and also indicates the levels of formation of students' spirituality. The relevance of the work is due to the need for a comprehensive study of the structures and classifications of the signs of spirituality available in science. The main methods are descriptive, comparative, classification. Scientific novelty – for the first time, the structures and classifications of the signs of spirituality have been comprehensively studied and analysed. The results of the work show that science and culture are important structural components of spirituality, and one of the most important and at the same time the most difficult criteria of spirituality is a person's understanding of the meaning of being in general, the meaning of his personal existence. However, the criteria and indicators of spirituality presented in science are far from the only aspects of assessing the level of spirituality of an individual person, in our opinion, they are one of the main aspects by which the teacher in the practice of work will be able to assess the level of spirituality of students.

Key words: spirituality, structure, classification, components of spirituality, personality, education.

UDC 378.091.3:373.6.011.3-051:005.968

Olefirenko T.O.,

*Candidate in Pedagogical Sciences, Professor, Dean for the Faculty of Pedagogics and Psychology
at National Pedagogical Dragomanov University, <https://orcid.org/0000-0002-3278-8125>, olefirenko_to@ukr.net*

Ukraine, Kyiv

DEVELOPMENT OF READINESS TO BUILD A CAREER IN PRE-SERVICE TEACHERS: BASED ON THEIR INTERNSHIP AIMED AT FORMATION OF CREATIVITY SKILLS IN SCHOOLCHILDREN

The study reveals the theoretical and applied aspects of the development of readiness to build a career in teacher graduates in the settings of vocational training. The study found positive changes in the professional component of students' career development due to organized favorable learning settings that implement a step-wise based approach to the organizing of the educational process that relies on a phased sequence of educational actions based on the transition from simpler to more complex tasks, from the slow to the rapid pace of their fulfillment. It was found that the indicators of student success in building their careers were positive feedback from practitioners and teachers, who reported that in the process of students' internships they managed to effectively influence the development of personal integrity and aesthetic culture of schoolchildren, their active attitude to the aesthetic phenomena of reality and art. The study substantiates that the above result was achieved due to purposeful and systematic formation of children's abilities of aesthetic perception, stimulation, and actualization of their creative potential, improvement of practical knowledge, skills, and abilities in the field of fine arts along with the development of their desire for creative self-realization activities.

Key words: higher education, career-building skills, training and production practice, schoolchildren, artistic and creative abilities of children.

Problem statement. In the current settings of development of higher pedagogical education in Ukraine, there is the focus of professional training of the pre-service teachers on the formation of their readiness for professional development, building a successful career in the education system. In particular, primary school teachers need to know that according to the Standard educational curriculum for secondary schools (under the editorship of O. Savchenko), this level of education involves the division into two cycles such as 1st and 2nd grades that are supposed to take into account the age and developmental needs of children and ensure opportunities to overcome differences in their achievements due to the level of readiness for education [4]. A standard educational curriculum for the schoolchildren of 1 and 2 grades for the concept of the New Ukrainian School (hereinafter – NUS) was created under the Law of Ukraine «On Education» (2017) and the State Standard of Primary Education (2018). The content of the curriculum is supposed to form the basic competencies in students which are as follows: 1) fluency in the state (native) language; 2) ability to communicate using either native language (in case of difference from the state one) or a foreign language; 3) mathematical competence; 4) competencies in the field of natural sciences, engineering, and technology; 5) innovativeness; 6) environ-mental competence; 7) information and communication competence; 8) lifelong learning competencies; 9) civic and social competencies; 10) cultural competence; 11) entrepre-neurship and financial literacy competencies [4].

The purpose of the study is to identify the theoretical and applied aspects of the development of readiness to build a career for pre-service teachers in the settings of professional training, based on their internship experience of developing creative skills in primary school students.

Materials and findings. Given the integrated nature of the phenomenon of formation of competencies in school students, while implementing the Standard educational curriculum teachers of secondary schools are recommended to use in the educational process with junior students interdisciplinary and interdisciplinarity links that promote comprehensiveness and objectivity of primary education and effective transfer of knowledge skills in new situations. At the same time, in our opinion, such activities contribute to the acquisition of professional self-development skills which are important for building a successful career for pre-service teachers. We will use the case of training the pre-service teachers to build a future professional career in primary school in art education to illustrate our research position. According to the Explanatory Note to the Standard Educational Program for the field of art education, the purpose of teaching art at school is to succeed in a comprehensive and harmonious artistic and aesthetic development of the child's personality, gaining knowledge of cultural achievements in the process of learning works of art; fostering respect for domestic and foreign artistic heritage; formation of the basic, artistic subject and interdisciplinary competencies necessary for a student of secondary school for artistic and creative self-expression in personal and public life. Achieving this goal is along the following lines: «artistic and creative activities», «perception and interpretation of works of art», «communication employing art», which outline one of the models of understanding the general goals of education and reveal the main mission of general art education.

The semantic line of «Artistic and creative activity» is focused on the development of creativity and artistic abilities of junior schoolchildren which is due to their practical

mastering of the basics of the artistic language of different types of art and ways of artistic and creative self-expression. It is embodied in the educational process of primary school through the formation of school students' skills and abilities to use various means of reflection and expression to create artistic images, improvisation, and aesthetic transformation of the environment.

The semantic line of «Perception and interpretation of works of art» is aimed at learning about various phenomena and events that are reflected in works of art. Its implementation in the educational process of primary school involves the development of the emotional and volitional sphere of the school students, enrichment of their aesthetic experience, the formation of their ability to perceive, analyze, interpret and evaluate works of art, along with showing (showing) emotional and critical attitude to them.

The introduction of the content line of «Communication using art» in the process of teaching and educating primary school students are focused on their socialization through works of art, raising their awareness of their «I» (their artistic achievements and capabilities). This line involves the formation of students' ability to represent themselves and their achievements, critically evaluate them, interact with other means of art in the environment, in particular during various cultural and artistic events, discussions, etc., as well as forming their ideas about opportunities and ways to regulate their emotional state through works and means of art. The learning process of works and means of art in primary school by school children is based on competencies, personality-oriented, activity-based, playful and integrative approaches. Art contributes to the formation of basic competencies in primary school students, in particular, in the process of: 1) oral expression of their impressions from contemplation of works of art; by commenting on an adult and evaluating someone's own artistic and creative activity (fluency in the state language / ability to communicate in someone's native language); 2) performing of elementary calculation (for example, to establish the proportions, determine footage, the fullness of the rhythm of color accents, etc.) mathematical competencies); 3) observation, research and reproduction of the environment and natural phenomena by means of art (competence in the field of natural sciences, engineering and technology, ecological competence); 4) auto-nomous (or with the help of an adult) use of information technology to obtain artistic information, artistic creation (information and communication competence); 5) the formation of the ability to determine their own artistic interests, achievements and needs; the desire to use their time appropriately for cognition, perception, and art creation (lifelong learning); 6) cooperation with others, in particular participation in art events, decorating the environment for friends, neighbours; showing responsibility for personal or collective results; use of works of art for pleasure (influence on someone's own emotional state and environment) (civic and social competencies related to the ideas of democracy, justice, well-being and a healthy lifestyle, with awareness of equal rights and opportunities); 7) learning about folk traditions and works of art of the native land; formation of a tolerant attitude to the art of different peoples (cultural competence); 8) manifestations of creative initiative and attempts to

embody it, in particular in practical artistic and creative activities (individual and collective); presentation of the results of their own artistic achievements (entrepreneurship and financial literacy); 9) showing the desire to implement new ideas (innovation).

The field of art education can be embodied in integrated courses or subjects for study in certain arts: for example, music, fine arts, etc., provided that students achieve all the expected results in this field during the learning cycle.

To analyze the availability and application of a collective method of learning following the NUS curriculum in the field of «Art», we have chosen the textbooks «Art: Textbook for the integrated course for 1 grade of general secondary education institutions» by O. Kalinichenko [1]; L. Kondratova [2]; L. Masol [3]; T. Rublia [5].

The largest number of creative tasks with the use of collective learning is contained in the textbook «Art» by O. Kalinichenko [1]. These are marked with the symbol that is called «Create together» and can be found on the first pages of the textbook.

This symbol in the textbook [1] indicates the task for school students to perform collective creative activities in the classroom. For the first time in the textbook the mark «Let's create together» is come across [1, S.17] in Theme 4 entitled «We admire the environment» with a collective task to decorate the corner of the schoolyard with ornaments made of natural materials: leaves, fruits, cones, stones.

In topic 5 entitled «Lavish Autumn» [1, S.21] school children are assigned to do an individual task: to sculpt vegetables and fruits from plasticine – the gifts of autumn, and then perform a collective task which is marked by the symbol of «Create together» which is to make sculpted vegetables and fruits beautifully folded on a plate or cardboard.

Topic 8 entitled «My hobbies» [1, S.33] contains no less interesting and exciting task for younger school students. First, they are supposed to sculpt fish from plasticine on the cardboard, and then, according to the instructions of the «Create together» labeled assignment, students pair up to create aquariums and present their teamwork. This type of assignment comes across in the pages of topic 14 entitled «Winter Holidays» [1, S.57], where younger students are invited to decorate the classroom with New Year's decorations.

While studying Topic 19 entitled «The world of plants in art», the assignment marked with a symbol «Create together» is also come across [1, S.79], meaning that students are expected to perform collective work and create a decorative composition of «Flower meadow». Topic 25 entitled «Heroes of children's books» [1, S.102] also contains an outstandingly creative and interesting, in our opinion, the task for collective creative cooperation of school students. Here the symbol «Create together» stands for remembering the characters from fairy tales, discussing in the groups what fairy tales they will draw illustrations for, and then make drawings for a fairy tale in one «book» [1].

In our opinion, the textbook entitled «Art» by O. Kalinichenko is one of the most optimal for 1st-grade school students, as it contains many non-standard creative activities, one of which is the collective way for students to perform artwork. Having studied the textbook for «Art» [3],

---

authored by L. Masol, we have reason to say that the collective tasks for students in art lessons are quite a few.

Collective work is contained in the pages of the textbook [3, S.52, S.55, S.129], where students are given the task to create with friends a decoration of snowflakes in a certain rhythm, to create a composition with friends entitled «Dance of the Snowmen».

The collective task for junior schoolchildren is to create an exhibition-fair of the best creative works of school students (Ukrainian souvenirs for a friend from a European country). In the course of performing this activity, the formation of primary school students' competence in entrepreneurship and financial literacy is perfectly embodied. As best practice shows, modern children are very fond of such tasks.

Having analyzed in detail the textbook on «Art», designed by T. Rublia's author's team [5], we found quite interesting activities for the collective way of teaching fine arts to primary school students, so in the topic of «On the forest glade» [5, S.23], there are the activities to be performed in groups, namely: to unite with friends in groups, to sculpt mushrooms and apples from plasticine and to put them in a common basket.

At the end of this task, there is a question to the children: «Did you like working collectively? Explain your reasoning». In our opinion, the opinion of students is an important note that should be heard at the end of each lesson to find out the advantages and disadvantages of performing art by students both individually and in a team (group, pair).

I especially want to pay attention to how harmoniously chosen in this textbook musical accompaniment to perform each task. We have good reason to say that thanks to several harmoniously selected for this textbook musical works (K. Debussy, E. Grieg, R. Schumann, K. Saint-Saens, P. Tchaikovsky, A. Vivaldi, etc.), music, no doubt, is integrated into art lessons.

In our view, this is the best textbook with music for art lessons in elementary school. Thus, when studying the topic of «The beauty of autumn leaves» [5, S.31], there is also an activity for teamwork – in groups, students are supposed to make applications of autumn leaves. Wonderful music accompanies the activity and inspires children to creativity.

The activity for the collective art of junior schoolchildren is contained in the theme of «Parade of my favorites» toys [5, S.42], in the topic of «Pets» [5, S.72], and the topic of «Theatrical journey» [5, S.92]. To do this, children also need to form groups with friends.

The authors of the textbook [5] approached very sensitively the organization of school students' art activities in groups, and therefore, in the design of each collective task they emphasized the idea that while working in a group, it is advisable to pay attention to the creative work of friends, who may need help or support.

The textbook entitled «Art», designed by the team of authors headed by L. Kondratova, also contains activities for group work, but they relate only to music and theater, and lack activities for the collective artwork of junior school students.

Summarizing the above, we noted that the defining stage in the development of readiness to build a career for the preschool teachers was to gain experience in developing creative skills in students during internships. Thus,

interviewing practicing primary school teachers, as well as managers from the hosting companies and institutions of higher pedagogical education, namely National Pedagogical Dragomanov University, made it possible to find that students were able to positively influence the development of personal integrity and aesthetic culture of students, their active attitude to the aesthetic phenomena of reality and art.

The prerequisite for positive changes in the professional component of students' career building is the organization of favorable learning settings both in higher education and during internships, which provides for the organization of the educational process based on a phased sequence of learning activities based on the transition from simple to complex tasks, from slow to the fast pace of their implementation.

Conclusions. Based on the analysis of theoretical aspects of the curriculum for the primary school, namely the Standard educational program for general secondary education (under the editorship of O. Savchenko), it was found that the content of art education had significant potential for the career development of the preservice teachers in terms of training.

The effectiveness of acquiring skills to build a professional career for future teachers, in particular during internships, is ensured by their active involvement in activities aimed at the systematic formation of children's abilities for aesthetic perception, stimulation, and actualization of their creative potential, development of key competencies in art along with the development of their desire for creative self-realization in various types of multi-artistic activities.

The study of the phenomenon of self-development of future teachers as a driver of readiness for the realization of a professional career is viewed as a direction for further research to be conducted by the author of the article.

Literature

1. Калініченко О.В. Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти. К.: Видавничий дім «Освіта», 2018. 128 с.
2. Кондратова Л.Т. Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2018. 144 с.
3. Масол Л.М. Мистецтво: підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти / Л.М. Масол, О.В. Тайдамака, О.М. Коптило. Київ: Генеза, 2018. 144 с.
4. Опублікували типові освітні програми для 1–2 класів НУШ. Режим доступу: <http://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty>.
5. Рубля Т.Є. Мистецтво: підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 104с.

References

1. Kalinichenko O.V. (2018). *Mystetstvo: pidruch. intehrovanoho kursu dlia 1 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. K.: Vydavnychiy dim «Osvita» [in Ukrainian].
2. Kondratova L.T. (2018). *Mystetstvo: pidruch. intehrovanoho kursu dlia 1 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
3. Masol L.M. (2018). *Mystetstvo: pidruch. intehr. kursu dlia 1 kl. zakl. zah. sered. osvity*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
4. *Opublikuvaly typovi osvitni prohramy dlia 1–2 klasiv NUSh*. Rezhym dostupu: <http://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty> [in Ukrainian].
5. Rublia T.Ye. (2018). *Mystetstvo: pidruch. intehr. kursu dlia 1 kl. zakl. zah. sered. osvity*. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].

Олефіренко Т.О.,

к.пед.н., декан факультету педагогіки і психології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
<https://orcid.org/0000-0002-3278-8125>, olephirenko_to@ukr.net

Україна, м. Київ

**РОЗВИТОК ГОТОВНОСТІ ДО ПОБУДОВИ КАР'ЄРИ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ:
НА ДОСВІДІ ЇХ ПРАКТИКИ ІЗ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНИХ НАВИЧОК У ШКОЛЯРІВ**

У статті висвітлено теоретичні й прикладні аспекти розвитку готовності до побудови кар'єри у майбутніх вчителів в умовах професійної підготовки. У результаті дослідження виявлено позитивні зміни у професійному компоненті побудови студентами їх кар'єри шляхом організації сприятливих умов навчання, що передбачають організацію освітнього процесу на засадах поетапної послідовності навчальних дій, базованої на переході від більш простих до складних завдань, від повільного до швидкого темпу їх реалізації. З'ясовано, що показниками успішності студентів у побудові їх кар'єри були позитивні відгуки вчителів-практиків й викладачів, які вказували на те, що у процесі виробничої практики студентів їм вдалося ефективно вплинути на розвиток особистої цілісності та естетичної культури школярів, їх активне ставлення до естетичних явищ дійсності та мистецтва. У дослідженні обґрунтовано, що такий результат було досягнуто завдяки цілеспрямованому та системному формуванню у дітей здатностей естетичного сприйняття, стимулюванню та актуалізації їх творчого потенціалу, вдосконаленню практичних знань, умінь та навичок у галузі образотворчого мистецтва поряд із розвитком їх прагнення до творчої самореалізації в різних видах поліхудожньої діяльності.

Ключові слова: вища школа, навички побудови кар'єри, навчально-виробнича практика, школярі, художні та творчі здібності дітей.

УДК 371.147:81

Раковська М.А.,*к.пед.н., доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики**Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, maria.rakovskaya@gmail.com***Пустовойченко Д.В.,***викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики**Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, bacchante3@gmail.com**Україна, м. Миколаїв*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ МОДЕЛІ SIOP

Стаття присвячена дослідженню проблеми формування комунікативної компетентності у процесі підготовки фахівців під час вивчення іноземної мови із використання моделі SIOP. На підставі огляду було встановлено, що формування комунікативних навичок на сучасному етапі передбачає розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців. Викладено принципи та підходи, що лежать в основі формування професійної мобільності. Окреслено контекст міжкультурної комунікації як галузі наукових досліджень, яка має яскраво виражений міждисциплінарний характер і є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців засобами іноземної мови.

Ключові слова: *модель SIOP, комунікативна компетентність, професійна мобільність, полікультурна компетентність, міжкультурна комунікація, професійна компетенція, професійна мотивація.*

Постановка проблеми. Сьогодні фахівець повинен бути готовим діяти в умовах високої динаміки ринку праці. Для цього йому потрібно вміти працювати з іншомовними інформаційними потоками, бути динамічним, вміти аналізувати процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, бути гнучким і багатофункціональним.

Інтенсифікація міжкультурного діалогу, прискорення науково-технічного прогресу, активізація міжнародних контактів та обмінів у різних сферах, вдосконалення нових технологій на новому етапі розвитку полікультурного суспільства вимагають присутності професійної мобільних фахівців, орієнтованих на суміжні галузі професійної діяльності. Процес людського розвитку охопив різні сфери суспільного життя у всіх країнах світу. Розширення взаємодії культур і народів робить питання культурної ідентичності та культурних відмінностей особливо актуальними.

Сьогодні іноземна мова є запорукою розвитку міжнародних відносин, культурного обміну між представниками різних країн. Знання іноземних мов сприяє процесу розширення світогляду майбутнього фахівця, зміцненню культурного розвитку світу, розуміння інших суспільств та народів, що сприяє спілкуванню культур та професійному зростанню та вдосконаленню знань майбутніх фахівців. Безперечно, підхід кожного дослідника до реалізації цієї проблеми є унікальним і має право на її подальший розвиток. Однією з найважливіших сфер людської діяльності є професійна діяльність, через те, що важливо вивчати мобільність професіоналів. На думку Л. Сушенкової проблема професійної мобільності постала перед людиною у зв'язку з необхідністю пристосовуватись до нових умов діяльності, пов'язаних з процесами диференціації та інтеграції у професійній діяльності [3, с.11].

Формування компетентностей можливе лише за допомогою відповідного досвіду та спілкування. Завдан-

ням професійної соціалізації є ототожнення студента з певною моделлю професіонала. Спеціаліст університету – це добре освічена людина з базовою підготовкою. Відповідно, фахівець із знанням іноземної мови є інструментом виробництва та частиною культури. Дуже важливо створити реальне середовище для спілкування на практичних заняттях іноземною мовою, активно використовувати іноземні мови в повсякденних ситуаціях та в професійних цілях.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою розвитку комунікативної компетентності в процесі вивчення іноземної мови займалися такі дослідники, як: Л. Биркун, О. Вишневський, І. Зимня, Ю. Китайгородська, Г. Пасов та інші. Дослідники внесли великий внесок у теорію та практику, незважаючи на відмінності в методології та технологіях навчання.

Проблеми компетентності та професіоналізму і досягнення професійного рівня розглянуті в дослідженнях вчених А. Деркача, А. Бодалева, А.К. Маркової, Н.В. Кузьміної та ін. Проблему професійної мотивації досліджено у працях Н. Нестерової, П. Шавир, В. Якуніна. Роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як А. Вербицький, С. Гончаренко, Р. Дейв, І. Зимня, зробили значний внесок у розробку теоретичних основ професійної компетентності як складової професійної мобільності фахівців.

Метою даної статті на основі узагальнення інформації є охарактеризувати важливість та необхідність формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців під час вивчення іноземної мови з використанням моделі SIOP.

Виклад основного матеріалу. В умовах інтеграції України у світовий та європейський освітній простір інтенсивно здійснюється модернізація освіти виникає проблема формування лінгвометодичної компетентності майбутніх фахівців при вивченні іноземної мови. Актуальність полягає в тому, що трансформаційні процеси в

системі освіти набули прагматичної орієнтації та вимагають підготовки таких компетентних фахівців, які володіють не тільки широкими за змістом та глибокими знаннями й уміннями, а й здатністю їх практично реалізувати у ході професійної діяльності.

Для виявлення педагогічних умов формування лінгвометодичної компетентності майбутніх фахівців в процесі фахової підготовки потрібно більш ретельно дослідити це поняття.

Модель професійного розвитку викладача іноземної мови, або протокол ефективності роботи викладачів (SIOP) була розроблена вченими Echevarria, Vogt та Short. Модель SIOP спрямовує викладачів іноземних мов на створення стратегій моделювання змісту предметів, які впливають на вдосконалення навичок іноземної мови. Модель пройшла тестування у закладах вищої освіти США та країнах Європи, та довела свою ефективність у навчанні лінгвістично та культурно різноманітних студентів. Компоненти моделі SIOP включають підготовку до заняття, побудову передумов, способи адаптації інформації для студентів, стратегії взаємодії, тактики проведення занять, оцінку розуміння матеріалу студентами та ефективності викладача.

Впровадження та розвиток модельних технологій SIOP сприятиме формуванню та розвитку у студентів немовних спеціальностей професійних комунікативних навичок, вміння будувати спілкування при груповому вирішенні проблем, вміння розробляти нові форми дій та вміння використовувати іноземні мови для отримання нових знань та вирішення професійних проблем.

Модель SIOP забезпечує викладачам чітко визначену практичну модель викладання і визначена іноземними вченими як найкраща основа для практики викладання іноземної мови. Поєднує риси ефективного навчання в одне ціле, інтегрує іноземну мову з професійним навчанням. Це допомагає викладачу зрозуміти, що успішний та послідовний професійний розвиток повинен включати перспективи для всіх зацікавлених сторін. Метою викладання іноземної мови для майбутніх фахівців із використанням моделі SIOP має бути актуалізація навичок і вмінь, що дозволяють майбутньому спеціалісту ефективно здійснювати професійну діяльність у своїй сфері.

Модель SIOP складається з 30 показників, згрупованих за вісьмома основними компонентами:

- елементи в рамках підготовки занять (процес планування заняття (зміст і мовні цілі, додаткові матеріали), створення значущих видів діяльності);
- створення передумов (встановлення зв'язку зі студентами, спираючись на їх досвід попереднього навчання, а також розвитку їх академічного словника);
- зрозуміла подача інформації (викладачі повинні коригувати свою промову, моделювати академічні завдання і використовувати мультимодальні методи для поліпшення розуміння);
- компонент «Стратегії» (використання скаффолдінгу і розвиток навичок мислення більш високого рівня);
- взаємодія (спонукає викладачів заохочувати студентів до вдосконалення власного мовлення та розподілу студентів відповідно до мовного розвитку);
- практика і застосування (імплементация по практиці

і розширенню змістовного навчання);

– проведення заняття з використанням навчальних матеріалів дозволяє презентувати викладачам заняття, які відповідають запланованим цілям та сприяють залученню студентів;

– компонент огляду та оцінки дозволяє викладачам переглянути ключові мовні та змістові поняття, оцінити навчання студентів та надати конкретні академічні відгуки щодо результатів [6, с.16-17].

Професіоналізм майбутнього спеціаліста з освіти виявляється у готовності поступово здійснювати свою соціалізацію на основі збереження суб'єктивності за допомогою спілкування, діяльності та управління. Наприкінці ХХ століття проблема розуміння соціалізації майбутнього спеціаліста з педагогічної точки зору є актуальною, деякі аспекти соціалізації розглядаються вченими-педагогами, які в курсі загальної педагогіки відносять це поняття до базових, а явище соціалізації є його методологічним інструментом [2].

Основною метою викладання іноземних мов у вищій школі є формування та розвиток навичок та вмінь іншомовного спілкування, що передбачає досягнення студентами рівня комунікативної компетентності, якого було б достатньо для спілкування у певних сферах спілкування. Міжкультурна комунікація – це особлива форма спілкування двох або більше представників різних культур, під час якої відбувається обмін інформацією та культурними цінностями взаємодіючих культур. Вивчення іноземних мов та їх використання як засобу міжнародного спілкування сьогодні неможливе без глибоких та різноманітних знань про культуру носіїв цих мов, їх менталітету, національного характеру. Тільки поєднання цих двох типів знань – мови та культури – забезпечує ефективне та плідне спілкування [1].

Процес міжкультурної комунікації є специфічною формою діяльності, яка не обмежується знанням іноземних мов, але також вимагає знання матеріальної та духовної культури іншого народу, релігії, цінностей, моральних установок, світогляду тощо визначають модель поведінки партнерів по спілкуванню [4]. Процес вивчення іноземної мови спрямований на формування елементів загальнокультурних та професійних компетентностей. Саме поєднання цих компетенцій надалі визначатиме рівень підготовки майбутніх фахівців, ступінь їх готовності до професійного самовизначення та професійної діяльності.

Професійна мобільність та компетентність взаємозалежні. Професійні компетентності, які є основою професійної мобільності, є фактором формування професійної мобільності, а професійна мобільність сприяє формуванню професійної компетентності.

У найзагальнішому вигляді професійна мобільність характеризує готовність і здатність працівника до соціально-психологічних та функціонально-статусних змін, а точніше – до інноваційних перетворень себе та оточуючого суспільства.

Процес вивчення дисципліни іноземною мовою спрямований на формування елементів загальної та професійної компетентності. Саме сума цих компетенцій у майбутньому визначатиме рівень професійної підготовки майбутніх фахівців, ступінь їх готовності до про-

фесійного самовизначення та професійної діяльності.

О. Язловецька вважає, що необхідно створити оптимальні умови для розвитку особистості студента, надати йому допомогу і підтримку в самовихованні, самовизначенні, моральному самовдосконаленні. Одним із чинників, який впливає процес соціалізації у цьому віці, є навчальна діяльність. Ефективна соціалізація передбачає успішну адаптацію в суспільстві, а також здатність особистості в певній мірі протистояти тим соціальним колізіям, які заважають її саморозвитку, самореалізації та самоствердженню [5, с.263].

Соціалізація в процесі професійного навчання є важливою формою соціальної регуляції процесу становлення майбутнього професійно мобільного фахівця. Формування компетентностей можливе лише за допомогою відповідного досвіду та спілкування. Впровадження та розвиток модельних технологій сприятиме формуванню та розвитку у студентів немовних спеціальностей професійних комунікативних навичок, вміння будувати спілкування при груповому вирішенні проблем, вміння розвивати нові форми дій та вміння користуватися іноземними мовами, отримати нові знання та вирішити професійні завдання. Це передбачає розширення кола можливих ситуацій іноземною комунікативної поведінки, ефективність якої буде залежати від успіху професійної діяльності майбутнього фахівця.

Успішна реалізація міжкультурної комунікативної компетентності дозволяє встановлювати контакт з іноземними комунікантами, визнавати їхні культурні цінності. Формування лінгвометодичної компетентності майбутніх фахівців в контексті міжкультурної комунікації це система дій викладачів, які націлені на зміну системи професійної підготовки фахівців. Важливими факторами компетентності людини виступають отримана нею якісна освіта, накопичений життєвий досвід, вміння професійно застосовувати знання на практиці. Вивчення іноземних мов, в контексті міжкультурної парадигми має великий потенціал для розвитку особистості. Міжкультурна комунікативна компетентність дозволяє мовній особистості виходити за межі власної культури та перетворюватись на міжкультурну особистість, не втрапивши культурної ідентичності.

Формування лінгвістичної складової обов'язково передбачає розвиток навичок та формування прагнень здобувачів стосовно мовного етикету тощо; методичної – щодо особливостей формування мовленнєвої культури майбутніх фахівців; акмеологічної – стосовно культури мовно-методичного самовдосконалення, прагнення до професіоналізму зростання, мовної досконалості власних лінгво-методологічних розробок тощо. Кожен компонент лінгвістичного методу відіграє важливу роль у формуванні лінгво-методологічної культури майбутніх фахівців, і всі разом формують професійну особистість майбутнього фахівця.

Висновки. Добре знання іноземної мови дозволяє майбутньому спеціалісту ефективно здійснювати професійну діяльність у своїй галузі: працювати з іноземною літературою, робити доповідь чи повідомлення, брати участь в дискусії іноземною мовою, виконувати усний

або письмовий переклад літератури з професійною метою. Це значно підвищить рівень мовної підготовки майбутнього фахівця. Робота студентів з окресленої дисципліни дозволяє їм краще сприймати інформацію із зарубіжних джерел, безумовно, сприяє професійному зростанню та вдосконаленню знань.

Імплементация моделі SIOP у викладанні іноземної мови дає можливість майбутньому фахівцю ефективно здійснювати професійну діяльність у своїй сфері. Навчаючи студентів з різними рівнями базової мовної підготовки, викладачі змушені самостійно створювати стратегії викладання іноземної мови для студентів з обмеженими знаннями і, в водночас, навчати студентів, які вже добре володіють іноземною мовою та прагнуть її вдосконалення. Розвиток академічної професійної грамотності студентів засобами іноземної мови із застосуванням моделі професійного розвитку викладача (SIOP) дасть змогу ефективно підготувати майбутніх фахівців до професійної діяльності в сучасному світі.

Література

1. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению. Москва: Просвещение, 1985. 208 с.
2. Сластенин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика: учеб. пос. Москва: Академия, 2001. 480 с.
3. Сушенцева Л.Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних закладах: теорія і практика: монографія / за ред. Н.Т. Ничкало. Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 439 с.
4. Шер-Минасова С.Т. Язык и межкультурная коммуникация. Москва, 2000. 624 с.
5. Язловецька О. Соціалізація та виховання студентської молоді у ВНЗ. Наукові записки. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. 2012. Вип. 107(2). С.260-270.
6. Wendy F. (2002). Book review of Making Content Comprehensible for English Language Learners: The SIOP Model by Jane Echevarria. Journal of Education for Students Placed at Risk (JESPAR), Vol. 7. Issue 1, p.16-17.

References

1. Passov E.I. Kommunikativnyy metod obucheniya inostrannomu govorenuyu. Moskva: Prosveschenie, 1985. 208 s.
2. Slastenin V.A., Kashiirin V.P. Psihologiya i pedagogika: ucheb. pos. Moskva: Akademiya, 2001. 480 s.
3. Sushentseva L.L. Formuvannia profesinnoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robotnykiv u profesiiino-tekhnichnykh zakladah: teoriia i praktyka: monohrafiia / za red. N.T. Nychkalo. Instytut profesiiino-tekhnichnoi osvity NAPON Ukrainy. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim, 2011. 439 s.
4. Ter-Minasova S.G. Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya. Moskva, 2000. 624 s.
5. Iazlovetska O. Sotsializatsiia ta vykhovannia studentskoi molodi u VNZ. Naukovi zapysky. Naukovi zapysky [Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Ser.: Pedahohichni nauky. 2012. Vyp. 107(2). S. 260-270.
6. Wendy F. (2002). Book review of Making Content Comprehensible for English Language Learners: The SIOP Model by Jane Echevarria. Journal of Education for Students Placed at Risk (JESPAR), Vol. 7. Issue 1, p.16-17.

Rakovs'ka M.A.,

*Associate Professor of the Department of General and Applied Linguistics
of Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University, maria.rakovskaya@gmail.com*

Pustovoichenko D.V.,

*Lecturer of the Department of General and Applied Linguistics
of Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University, bacchante3@gmail.com*

Ukraine, Mykolayiv

**FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS
WHILE LEARNING A FOREIGN LANGUAGE USING THE SIOP MODEL**

The article deals with the formation of communicative competence of future specialists while learning a foreign language using the SIOP model. The results of recent publications on the research issue are summarized. It is revealed that the formation of communication skills at the present stage implies the development of students' communicative competence. The component of directions of formation of multicultural communicative competence in the conditions of studying foreign languages is considered. The concept of professional and social mobility of the future specialist is characterized.

Key words: *SIOP model, communicative competence, professional mobility, multicultural competence, intercultural communication, professional competence, professional motivation.*

УДК 37.018

Сеньовська Н.Л.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, irp56@tntpu.edu.ua

Лісова З.-О.В.,

студентка групи УФ-32 3 курсу факультету філології і журналістики

Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка,

zoreslava.2112@gmail.com

Україна, м. Тернопіль

ТРУДНОЩІ Й ПЕРЕВАГИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ОЧИМА ВЧИТЕЛІВ ТА УЧНІВ

У статті описано емпіричне дослідження досвіду дистанційної освіти очима вчителів та учнів. Метою роботи є аналіз дистанційного навчання з позиції педагогічного колективу та шкільництва, розробка рекомендацій стосовно подальшого вдосконалення освітнього процесу. Під час дослідження були використані теоретичні (для розробки критеріїв та показників опитування) та емпіричні методи (для діагностування особливості досвіду вчителів та учнів стосовно здійснення навчальної діяльності в дистанційному форматі). На основі аналізу результатів анкетування розроблено практичні рекомендації для вдосконалення освітньої діяльності школи в дистанційному форматі.

Ключові слова: дистанційне навчання, досвід освітньої діяльності вчителів та учнів.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 спричинила зміни в усіх сферах життя суспільства. Вимушено була здійснена модернізація освітньої системи в Україні – відповідно до вимог ефективності та безпеки. І необхідністю повсякдення стала дистанційна форма загальної середньої освіти.

За таких умов особливо актуальними є дослідження «живого» досвіду дистанційного навчання на території невеликих сільських громад, в межах окремих педагогічних колективів. Аналіз цієї інформації дасть можливість розробити рекомендації стосовно вдосконалення загальної середньої освіти у дистанційному форматі, адже за ним – майбутнє.

Організація освітнього процесу дистанційно є предметом дослідження у працях чималої кількості науковців (І. Роберт [1], В. Биков [2], Р. Гуревич [3], М. Кадемія [4] та ін.). У роботах йдеться перш за все про «необхідність використання новітніх технологій для створення інформаційного освітнього середовища» [5, с.1].

В Україні були прийняті спеціальні законодавчі акти, які стосуються прав та обов'язків учасників дистанційного освітнього процесу, його організації: Закон «Про Національну програму інформатизації» (від 16.10.2020 р.) [6], Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (від 20.12.2000 р.) [7], Наказ «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» (від 25.04.2013 р.) [8], Наказ «Деякі питання організації дистанційного навчання (від 08.09.2020 р.) [9].

Різні аспекти дистанційного освітнього процесу розглядали Бондаренко В.В. [10], Кухаренко В.М. [11], Варзар Т. [12], Б. Шуневич [13], Смольсон М.Л. [14] та інші. Водночас, «питання організації дистанційного навчання учнівської молоді в Україні є недостатньо вивченим» [15, с.2].

Дуже важливим є збір емпіричних даних, їхній аналіз та інтерпретація, обробка досвіду дистанційного навчання «на місцях». Тільки така клопітка праця дасть можливість у перспективі вдосконалити дистанційну форму освіти в межах держави, забезпечити підвищення її яко-

сті, відповідність актуальним потребам педагогів та школярів.

Тому метою нашого дослідження є аналіз досвіду дистанційного навчання з позиції педагогічного колективу та шкільництва, розробка рекомендацій стосовно подальшого вдосконалення освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що причина появи дистанційного навчання не тільки пов'язана із ситуацією коронавірусної хвороби, що зараз поширюється, а також є запитом сучасного світу у зв'язку з розвитком цифрових технологій. Стрімкий рух суспільства уперед ставить перед освітньою спільнотою вимогу бути обізнаною з модерними оновленнями та потребами часу. Учні нового покоління потребують якісного навчання, яке забезпечить їм успішне майбутнє.

Дистанційна освіта у період пандемії стала необхідною повсякдення: «на рівні загальноосвітніх навчальних закладів дистанційна форма навчання – справа нова. Впровадження елементів дистанційної форми навчання в школі є необхідною умовою для досягнення сучасного рівня якості освіти» [15, с.1].

Дистанційна форма навчання популяризувалась серед усіх різнорівневих освітніх закладів. У загальних положеннях про дистанційне навчання від 30 квітня 2013 року за № 703/23235 йдеться про те, що «метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти; за програмами підготовки громадян до вступу у навчальні заклади, підготовки іноземців та підвищення кваліфікації працівників» [8, с.2].

Поняття «дистанційного навчання» тлумачиться сьогодні як освітній процес «на відстані», який став можливим завдяки застосуванню цифрових технологій:

1) «це особливий вид організації дистанційного процесу, при якому усі або частина занять здійснюється з використанням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій при територіальній віддаленості ви-

кладача й учнів» [15, с.2];

2) «це навчання, у процесі якого надання істотної частини навчального матеріалу і більша частина взаємодії з викладачем здійснюються з використанням сучасних інформаційних технологій: супутникових зв'язків, комп'ютерних телекомунікацій, національного й кабельного телебачення, мультимедіа, навчальних систем» [16, с.2];

3) «новий засіб реалізації процесу навчання, в основі якого закладено використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, що дозволяє здійснювати навчання на відстані без прямого, особистого контакту між надавачем освітніх послуг (учителем) та здобувачем освіти (учнем)» [17, с.1];

4) «прогресивна педагогічна технологія, яка ґрунтується на сучасних досягненнях у галузі інформаційних та телекомунікаційних технологій» [18, с.1].

Запорукою розвитку високорозвиненої особистості, яка рівноцінно в усіх сферах відповідає запитам сучасності, є комунікація та живе спілкування між учителями та школярами. Зв'язок педагога з учнем утворюється завдяки налагодженню особливо важливих відносин, адже сучасна навчальна освіта «тягнє до індивідуалізації». Водночас «учень, що знаходиться на відстані, не має такої можливості» [15, с.3]. Дистанційна освіта часто є причиною втрати бажання вчитися, частковою або повною відсутністю інтересу, неспостережливості. Вплив на учня має як освітнє середовище, тобто комунікація та робота на уроці, так і шкільна атмосфера.

Сьогодні в Україні існує чимало освітніх джерел та онлайн-платформ на допомогу педагогам в організації дистанційного навчання. Деякі з них:

1. *Студія онлайн-освіти Educational Era* <https://www.ed-era.com/>

2. *iLearn* (<https://ilearn.org.ua/>) – цікаве, безкоштовне і доступне 24/7 навчання: онлайн курси з основних предметів ЗНО, вебінари з найкращими репе титорами Києва, тести, подкасти, матеріали для самопідготовки.

3. *Prometheus* <https://prometheus.org.ua/> Онлайн курси України і світу із різних предметів та різноманітних напрямків для вчителів та учнів.

4. *Каталог електронних освітніх ресурсів Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка* <http://urok.ippo.kubg.edu.ua/>

5. *Інтерактивні підручники Edera* (математика, біологія, укр. мова, історія України, фізика, географія, біологія) <https://www.ed-era.com/books/>

6. *Мультимедійні підручники КМ Медіа* (з відео і можливістю читати на телефонах) <http://kmmedia.com.ua/books/>

7. *Українська програма* – каталог е-підручників, відео, аудіокниг для школи <http://ukrprog.com/>

8. *Розумники* – придбання (диски та скачування з сайту) ліцензійних МОН е-підручників (педагогічні програмні засоби, тести, лабораторні практикуми та інше) <http://rozumniki.net/>

9. *Нова школа* – навчальні диски для школярів (каталог ресурсів всіх предметів) <http://novashkola.com.ua/>

10. *Електронні версії підручників* <https://e-pidruchnyky.net/>

Інтернет та соцмережі зокрема стерли кордони не лише між країнами, а й між людським спілкуванням та взаємостосунками. Педагоги та учні можуть моніторити світові тенденції та ділитися ними з іншими. Зараз інфор-

маційний простір відкритий для кожного.

Дистанційна освіта в школі, як і очна, має триєдину мету – навчання, виховання і розвиток особистості учня. Застосування цифрових технологій одночасно є величезною перевагою і проблемою дистанційного навчання. Педагог потребує сучасного технічного й методичного забезпечення, нових засобів впливу на моральну сферу школярів. Для розробки й «шліфування» цих «інструментів» важливо враховувати думки й досвід тих учителів та учнів, які отримали досвід дистанційного навчання.

Для дослідження *позиції вчителів* було обрано метод анкетування. В опитуванні взяли участь 15 учителів Ремезівцівського НВК (с. Ремезівці Золочівського району Львівської області). При обробці результатів анкетування використовувався персональний комп'ютер, спеціальні прийоми статистичного відображення інформації. Було розроблено анкету для вчителів у Google-формі із 15 питань (відкритих та закритих). При цьому керувалися такими *критеріями*:

1) сформованість у педагогів професійних мотивів, установок, усвідомлення важливості фахової діяльності навіть в умовах пандемії;

2) наявність знань із теорії організації освітнього процесу дистанційно та рівня їх включення в систему суб'єктивного досвіду.

Показниками були: розуміння значення освітньої діяльності, хай і в дистанційному форматі; наявність чіткого усвідомлення недоліків та переваг, які відкрив отриманий досвід дистанційної освіти; ставлення до цифрових технологій як необхідного засобу організації навчання; обґрунтованість мотивації педагогів та їхніх учнів стосовно освітньої діяльності, дієвість мотивів.

Погляди педагогів стосовно дистанційної освіти вирізняються багатоваріантністю, адже учителі по-різному реагують на таку форму навчання.

Усі опитані вчителі використовують для організації дистанційного навчання Viber (100% – 15 осіб) та Zoom (100% – 15 респондентів), 66, 7% (10 педагогів) – Google Classroom, 26,7% (4 особи) – електронну пошту, 13, 3% (2 людей) – телебачення.

Педагоги вважають, що соціальна мережа Viber (100% – 15 опитаних) є найбільш комфортною для спілкування з учнями, 8 (53,3%) із них обрали найефективнішим способом комунікації розмови по телефону, 3 (20%) – по скайпу, 2 (13,3%) – через електронну пошту, 2 (13,3%) – через соціальні мережі, 1 (6,7%) – через Zoom.

Більшість учителів Ремезівцівського НВК проголосували за очну форму навчання учнів (93,3% – 14 осіб), 6, 7% (1 педагог) – за навчання вдома.

Для дистанційного навчання 93,3% учителів (14 осіб) надають перевагу онлайн-спілкуванню конференційного типу, 40% (6 респондентів) використовують веб-заняття, 20% (3 людей) перебувають на чат-зв'язку, 6,7% (1 педагог) користуються додатками Google.

Гіпотеза про те, що дистанційне навчання є таким ж ефективним, як і очне, не знайшла схвалення серед педагогічного колективу школи. 60% опитаних (9 осіб) обрали відповідь «швидше не згодний (-на), ніж згодний (-на)», 20% (3 респонденти) – «важко відповісти», 13,3% (2 педагогів) – «повністю не згодний (-на)». 6,7% (1 опи-

таний) вважають, що дистанційна форма за ефективністю знаходиться на одному рівні із навчанням очним.

Щодо рівня навчальних досягнень їхніх учнів, то у більшості педагогів зазначили: за час карантину він залишився незмінним (60% – 9 респондентів) або знизився (40% – 6 осіб).

Для більшості вчителів (73,3% – 11 респондентів) дистанційне навчання є новітнім явищем, яке спричинює появу багатьох труднощів, у 13,3% (2 осіб) не виникає проблем із цією формою навчання. Для 13,3% (2 людей) це питання є спірним, тому обрали варіант відповіді «важко відповісти».

Причини труднощів у педагогів є різноаспектні. По-перше, брак досвіду дистанційного навчання (40% – 6 осіб), по-друге, проблеми технічного характеру (40% – 6 респондентів), по-третє, неможливість якісно пояснити навчальний матеріал (26,7% – 4 вчителів). Окрім цього, неможливість повністю контролювати рівень засвоєння учнями навчального матеріалу (66,7% – 10 опитаних), зниження відповідального ставлення учнів до навчання (73,3% – 11 осіб), зниження інтересу учнів до навчання (20% – 3 особи), проблеми зв'язку з учнями (80% – 12 опитаних), об'єктивності (6,7% – 1 респондент).

Під час дистанційної форми навчання педагоги акцентували особливу увагу на власному професійному розвитку. Усі опитані вчителі займаються самоосвітою під час карантину. 33,3% (5 респондентів) витрачають на це 1–2 год., 33,3% (5 осіб) – 2–3 год., 33,3% (5 педагогів) – понад 3-и год. на тиждень.

Свій професійний рівень учителі підвищують різними способами: читають професійну літературу (60% – 9 осіб), беруть участь у вебінарах чи інших онлайн-заходах (86,7% – 13 педагогів), відвідують професійні сайти (86,7% – 13 опитаних), спілкуються дистанційно з колегами (66,7% – 10 людей).

Під час онлайн-навчання педагоги переважно витрачають свій час на роботу та особисті справи. 66,7% (10 респондентів) працюють дистанційно, 66,7% (10 осіб) більше приділяють уваги спілкуванню з дітьми, 60% (9 опитаних) – самоосвіті, 33,3% (5 людей) – перегляду фільмів, 26,7% (4 педагоги) – хатнім справам, 26,7% (4 особи) – перегляду сторінок у соцмережах, 20% (3 людей) – хобі, 13,3% (2 респонденти) – спілкуванню з друзями через соцмережі, 13,3% (2 опитаних) – вивченню іноземної мови, 6,7% (1 особа) – читанню, 6,7% (1 людина) більше уваги приділяють власному здоров'ю.

При підготовці до дистанційних занять значна частина педагогів витрачає більше часу, ніж перед «стандартним» уроком (46,7% – 7 осіб), 33,3% (5 респондентів) – однакову кількість часу, 20% (3 вчителів) – менше часу, ніж до коронавірусу.

Учителі вважають, що для підвищення якості дистанційного навчання учнів педагогам потрібно ефективно застосовувати сучасні технології дистанційного навчання (73,3% – 11 респондентів), вдосконалити методику навчання учнів загалом (20% – 3 опитаних), оволодіти новими методами викладання (6,7% – 1 особа).

Педагоги підтримують зв'язок із батьками учнів стосовно організації дистанційного навчання, але їх зацікавленість низька (46,7% – 7 осіб). 26,7% учителів (4 респонденти) мають налагоджений контакт з батька-

ми і отримують допомогу від них, 20% (3 людей) – зв'язок лише з учнем, 6,6% (1 педагог) зазвичай спостерігають байдужість батьків до навчання дитини.

Учителі школи запропонували свої рекомендації щодо того, як покращити систему дистанційного навчання. 46,7% (7 респондентів) вважають, що потрібно вдосконалити технічну складову ЗЗСО, 20% (3 опитаних) – мотивацію учнів та учителів, 13,3% (2 особи) – методику викладання, 6,7% (1 педагог) – організацію дистанційного навчання; 6,7% (1 респондент) пропонують ввести у платформу «Всеукраїнська школа онлайн» 1–4 класи, 6,7% (1 опитаний) скоригувати тривалість занять, 6,7% (1 респондент) – зробити контроль над дотриманням учнями академічної доброчесності під час виконання завдань, 6,7% (1 людина) вважають, що процес дистанційного навчання не потребує змін.

В опитуванні *серед учнів* взяли участь школярі 5–11 класів Реме́зівцівського НВК (26): 5 клас – 11,5% (3 осіб), 7 – 30,7% (8 залучених), 8 – 34,6% (9 добровольців), 9 – 11,5% (3 дітей), 10 – 7,7% (2 учнів), 11 – 3,8% (1 особа). Було також (як і для педагогів) розроблено анкету у Google-формі із 15 питань (відкритих та закритих). При цьому керувалися дещо відмінними *критеріями*:

1) сформованість у школярів відповідних установок, усвідомлення важливості освітньої діяльності навіть в умовах пандемії COVID-19;

2) відповіді мали стосуватися потреб, труднощів, сподівань учнів, стимулювати їх до узагальнень власного досвіду дистанційного навчання.

Основними *показниками* були вибрані: розуміння важливості навчання, хай і в дистанційному форматі; наявність чіткого усвідомлення недоліків та переваг, які відкрив отриманий досвід дистанційної освіти; наявність умінь користуватися відповідними цифровими технологіями; дієвість мотивів навчання.

Значній частині учнів подобається очна форма (84,6% – 22 респонденти), лише 15,4% (4 осіб) обрали дистанційне навчання.

61,5% (16 опитаних) стверджують, що вчителі зрозуміло подають теорію, яку потрібно вивчити, 38,5% (10 осіб) погоджуються з цим частково (потребують допомоги педагогів).

Учні відзначають, що вчителі пропонують завдання різних категорій. 76,9% (20 респондентів) вважають, що педагоги обирають для роботи інтерактивні вправи з різних джерел, 73,1% (19 осіб) – творчі завдання, 61,5% (16 опитаних) – завдання, створені вчителем, 46,2% (12 школярів) – тільки вправи з підручника, 3,8% (1 учень) – відеоуроки та завдання з підручника.

У дистанційному навчанні для учнів є найважчим вивчення теорії (42,3% – 11 осіб). 30,8% (8 респондентів) бракує спілкування з вчителем, 26,9% (7 школярів) вбачають труднощі у виконанні завдань.

У дистанційному процесі рідко відводиться місце для відпочинку та руханок. 42,3% (11 осіб) вказали на їх відсутність під час навчальних занять, 42,3% (11 респондентів) – на частковість.

Учні 5–11 класів вказали на дещо збільшений обсяг домашніх завдань у дистанційному форматі. 76,9% (20 респондентів) зазначили, що учитель залишає додому

одну-дві навчальних вправи, 23,1% (6 осіб) – що їх кількість перевищує цей ліміт.

У дистанційному навчанні учнів 5–11 класів приймали участь батьки. Як зізналися 57,7% (15 респондентів), батьки допомагали з навчанням у разі незрозуміння матеріалу, 42,3% (11 осіб) вказали, що займаються освітньою діяльністю самостійно.

Школярі можуть контактувати з учителем при необхідності (92,3% – 24 респонденти), 3,8% (1 опитаний) не мають такої можливості, 3,8% (1 учень) – уникає спілкування з педагогом зовсім.

Спілкування з класним керівником під час карантину є невід'ємною складовою навчального процесу. Комунікація відбувається через Zoom чи інший вид відеозв'язку (84,6% – 22 респонденти), чат класу (76,9% – 20 осіб), приватні повідомлення (57,7% – 7 школярів), індивідуальні бесіди по телефону (26,9% – 7 опитаних), 3,8% (1 особа) уникають спілкування з класним керівником.

В умовах карантину питання ефективності дистанційного навчання стало актуальним. На думку школярів, воно залежить від особи самого учня, його готовності працювати, мотивації та бажання (88,5% – 23 респонденти), використання сучасних засобів комунікації (50% – 13 опитаних), зусиль учителя (38,5% – 10 осіб), майстерності педагогів, що беруть участь у навчальному процесі (38,5% – 10 опитаних), технічного забезпечення (23,1% – 6 респондентів).

Більшість учнів 5–11 класів вбачає зручними у користуванні класні чати (80,8% – 21 респондент) та Zoom чи інші види відеозв'язку (73,1% – 19 опитаних). Також значна кількість школярів надають перевагу у спілкуванні з вчителями-предметниками Google-класу (42,3% – 11 осіб) та приватним повідомленням (34,6% – 9 учнів).

Дистанційне навчання внесло корективи в освітній процес, повсякденне життя та спричинило появу багатьох труднощів. У школярів з'явилися проблеми із режимом дня (65,4% – 17 респондентів), великим обсягом завдань (38,5% – 10 осіб), відсутністю комп'ютерної техніки та Інтернету (26,9% – 7 опитаних), самоорганізацією (19,2% – 5 учнів).

Організація дистанційного навчання вдома змусила педагогів (з більшою чи меншою ефективністю) опанувати новітні методи роботи та подачі навчального матеріалу. Так, школярі зазначили, що із них 57,7% (15 респондентів) отримують інформацію вчасно, для 42,3% (11 опитаних) усі завдання є зрозумілими, 65,4% (17 осіб) мають можливість сконтактувати з педагогом у разі необхідності, 7,7% (2 учні) отримують завдання несвоєчасно, 19,2% (5 респондентів) потребують допомоги учителя-предметника.

Учні висловили власні побажання щодо покращення організації дистанційного навчання. 3,8% (1 особа) прагнуть внести корективи у розпорядок дня, 23,1% (6 респондентів) – не бачать необхідності у нововведеннях; 3,8% (1 школяр) хочуть покращити технічні аспекти дистанційного освітнього процесу, 23,1% (6 опитаних) – урізноманітнити навчальну програму дистанційного формату; 23,1% (6 осіб) – повернутися до стандартного режиму праці, 3,8% (1 респондент) виявляють різко негативне ставлення до навчання вдома; 3,8% (1 опитаний) акцентують увагу на збільшенні кількості пись-

мових робіт, 3,8% (1 особа) – на більш тісну дистанційну комунікацію учнів з учителем; 3,8% (1 учень) вважають за необхідність мотивувати школярів до навчального процесу, 7,6% (2 респондентів) – зменшити обсяг завдань.

Анкетування учнів та учителів Ремезівцівського НВК допомогло з'ясувати переваги та недоліки дистанційного навчання у цьому закладі загальної середньої освіти, а також труднощі, які виникли в процесі реалізації. На думку як педагогів, так і школярів, дистанційна форма навчання потребує змін, удосконалення. Зокрема, *аналіз анкет учителів* дав змогу сформулювати *низку рекомендацій*:

1. Не всі школярі та педагоги мають гаджети, у сільській місцевості часто поганий мобільний зв'язок та переривається доступ до Інтернету. Це ускладнює застосування цифрових технологій в умовах дистанційного навчання, обмежує можливості вчителів контактувати зі своїми колегами й учнями. Проблему можна вирішити виключно певними «грошовими вливаннями» – з державних фондів чи за рахунок спонсорських коштів.

2. Не всі педагоги вміють використовувати цифрові технології у фаховій діяльності. Перш за все, йдеться про учителів літнього віку або таких, що мають обмежені фінансові можливості (не можуть придбати гаджети). Для них варто організувати навчальні курси. І такі вже діють по Україні. Але проблема часто полягає у значній віддалі центрів підвищення кваліфікації. Якщо доїжджати далеко, сільські вчителі намагаються обмежити час такого навчання. Можливо, частково вирішити проблему могла б волонтерська діяльність односельців – хтось з відповідними вміннями та технічним забезпеченням міг би стати ненадовго «учителем учителів». Для цього потрібні тактовні добровольці та ентузіасти-педагоги, які не проти вивчити нове.

3. Необхідно вживати заходів для підвищення мотивації навчання, яка у дистанційному форматі дещо знижується. З цією метою педагогам доцільно звернути увагу на цікаві мобільні додатки (навчальні та ігрові – «Смарт-інструменти», «Карті», «Реактивна математика», «РІД», «Duolingo», «Kahoot!») і використовувати різні способи комунікації з учнями (блоги, форуми, текстові та відеочати, відеоконференції тощо).

Аналіз учнівських анкет теж виявив кілька аспектів дистанційної форми навчання, які *потрібно вдосконалити*:

1. У цілому закладі загальної середньої освіти варто створити або встановити єдину мережу і користуватися однією навчальною платформою (Moodle, Google Classroom, LearningApps.org, Stepik тощо). Звісно, що різним педагогам можуть бути зручними неоднакові ресурси. Але для школярів буде простіше не витрачати часу й зусиль на вивчення різних інтерфейсів, способів знайти, завантажити, відкрити чи виконати завдання.

2. Батькам школярів 5–6 класів можна дозволити присутність на уроці (якщо у них є така можливість). Звісно, старші повинні сидіти так, щоб не заважали ні своїй дитині, ні вчителю. І не втручалися. Дітям це допомогло б морально адаптуватися до нового формату навчання. Крім того, молодші школярі часто забувають підготувати все необхідне перед уроком і потім відволікаються від монітора, аби щось знайти. Присутні батьки можуть подати, нагадати.

3. Труднощі із мотивацією дистанційного навчання в учнів 5–11 класів не є проблемою виключно школи та вчителів. Діти самі повинні налаштувати себе на працю і зрозуміти для чого їм загальна середня освіта. Тут теж значною може бути роль рідних (дідусів-бабусь, батьків, старших братів чи сестер), які розтлумачать і спрямують.

Водночас, яскраво вираженого неприйняття дистанційного навчання ні з боку учителів, ні зі боку учнів виявлено не було. Колектив (і педагоги, й школярі) готовий працювати в нових умовах, вдосконалювати й вдосконалюватися. Це, безумовно, радує.

Висновки. Загалом, ознайомлення з учительськими анкетами дало змогу констатувати, що дистанційна форма навчання викликала у педагогів труднощі із організацією освітньої діяльності. Учителі, навіть з великим стажем, не мають належного досвіду, розробок, оновлених програм чи методик, тому навчаються «в процесі», самостійно. Через те, що мотивація учнів під час карантину знизилась, педагогам варто робити більший акцент на сучасні освітні технології та відкривати нові горизонти учням і таким чином розширювати власні можливості. Негативне спрямування має той факт, що педагог не має змоги контролювати безпосередньо «коливання навчального рівня» учня. Учителем важко знайти підтримку серед батьків та школярів, не всі належним чином реагують на постать вчителя у новостворених умовах навчання. Аналіз учнівських відповідей викликав неоднорідні враження. На дистанційному навчанні бажання вчитися у них характеризується меншим проявом, ніж на очному. Відсутня стійка мотивація, яку створювала шкільна атмосфера. Також учні скаржаться на велику кількість завдань. Це пов'язано не лише із домашньою роботою, але також із поділом уроку на асинхронну та синхронну взаємодію (працю онлайн та офлайн). Самостійних завдань у них стало вдвічі більше. Труднощі трапляються з поганою якістю зв'язку, вивченням теоретичного матеріалу через відсутність наочного пояснення (напр., використання класної дошки), великою кількістю інформації. Найскладнішим для учнів є брак спілкування з педагогами та ровесниками, що є важливим для людей такого віку. Їхнє найбільше бажання – повернення до стандартного навчання. На думку як педагогів, так і школярів дистанційна форма навчання потребує змін. На основі їхніх відповідей було розроблено практичні рекомендації для вдосконалення освітньої діяльності школи в дистанційному форматі. Це стосується технічного забезпечення, покращення вмінь використовувати цифрові технології, підвищення мотивації школярів, співпраці з їхніми батьками.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку доволі широкі: аналіз застосування конкретних цифрових інструментів дистанційного навчання, оптимізація шляхів удосконалення методичних умінь педагогів, пошук способів покращення комунікації між учителями та учнями.

Література

1. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). 2-е издание, дополнено: монография. М.: НИОРАО. 2008.
2. Биков В.Ю. Дистанционный навчальный процесс: Навч. посібн. К.: Міленіум, 2005. 292 с.

3. Туревич Р. Комп'ютерні технології навчання як засіб дистанційної вищої освіти. Шляхи реформування заочної (дистанційної) вищої освіти: Всеукр. наук.-метод. конф., 11–13 жовтня 2000 р. / Укр. акад. друкарства. К.; Л., 2000. С.53–55.

4. Кадемія М.Ю., Уманець В.О. Дистанційне навчання у віртуальному університеті як спосіб доступу до якісної освіти. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2016. Вип. 2. С.175–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ovvemi_2016_2_15

5. Кухаренко В.М. Сучасні технології дистанційного навчання. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15366/1/26_Halyk.pdf

6. Закон «Про Національну програму інформатизації». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>

7. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>

8. Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>

9. Наказ № 1115 від 08.09.2020 «Деякі питання щодо організації дистанційного навчання». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE35224.html

10. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія. Харків: Вид-во КЖТ «Міська друкарня», 2020. 409 с.

11. Кухаренко В.М. Сучасні технології дистанційного навчання. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15366/1/26_Halyk.pdf

12. Варзар П.М. Дистанційна освіта в сучасній освітній діяльності. Українознавство. 2005 р., № 1, С.116–119.

13. Шуневич Б. Теоретичні основи дистанційного навчання: Навч. посібник, 2-е вид., доповнене/ Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2009. 200 с.

14. Дистанційне навчання: психологічні засади: монографія / М.А. Смільсон, Ю.І. Машбиць, М.І. Жалдак та ін. за ред. М.А. Смільсон. Кіровоград: Імекс-ЛІТД, 2012. 240 с.

15. Борзенко О.П. Дистанційне навчання учнів в Україні. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 39. С.43–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkfinpu_red_2011_39_8

16. Дмитренко А.В. Забезпечення освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання. Відкрита та дистанційна освіта: від теорії до практики. Збірник матеріалів III Всеукраїнської електронної науково-практичної конференції (27 вересня 2018 року). С.51–53. URL: http://ourboox-mediaprod.s3.amazonaws.com/wpcontent/uploads/2018/10/08174512/%D0%97%D0%B1%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B2_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_27_09.pdf#page=51

17. Лабудько С.П. Дистанційне навчання в закладі загальної середньої освіти: дидактичний аспект. Відкрита та дистанційна освіта: від теорії до практики. Збірник матеріалів III Всеукраїнської електронної науково-практичної конференції (27 вересня 2018 року). С.71. URL: http://ourboox-mediaprod.s3.amazonaws.com/wpcontent/uploads/2018/10/08174512/%D0%97%D0%B1%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B2_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_27_09.pdf#page=71

18. Мясковська М.О. Світові тенденції розвитку дистан-

ційної освіти та перспективи для України. Домашня сторінка. № 21. 2015. URL: <http://journals.urau.ua/index.php/2307-4507/article/view/69711/64925>

References

1. Robert Y.V. *Teoriya y metodyka ynformatyzatsyy obrazovanyia (psykholoho-pedahohycheskyi y tekhnolohycheskyi aspekty)*. 2-eyzdanye, dopolneno: monohrafiya. M.: YYOFAO. 2008.
2. Bykov V.Iu. *Dystantsiyni navchalnyi protses: Navch. posibn. K.:Milenium, 2005. 292 s.*
3. Hurevych R. *Kompiuterni tekhnolohii navchannia yak zasib dystantsiynoi vyshchoi osvity. Shliakhy reformuvannia zaochnoi (dystantsiynoi) vyshchoi osvity: Vseukr. nauk.-metod. knyf., 11–13 zhovtnia 2000 r. / Ukr. akad. drukarstva. K.; L., 2000. S. 53-55.*
4. Kademiia M.Yu., Umanets V.O. *Dystantsiine navchannia u virtualnomu universyteti yak sposib dostupu do yakisnoi osvity. Vidkryte osvittie e-seredovysiche suchasnoho universytetu. 2016. Vyp. 2. S. 175-184.*
5. Kukharenyk V.M. *Suchasni tekhnolohii dystantsiynoho navchannia. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15366/1/26_Halyk.pdf*
6. Zakon «Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii». Verkhovna Rada Ukrainy.
7. Kontsepsiia rozvytku dystantsiynoi osvity v Ukraini.
8. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25.04.2013 № 466 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia». Verkhovna Rada Ukrainy.
9. Nakaz № 1115 vid 08.09.2020 «Deiakі pytanntia shchodo orhanizatsii dystantsiynoho navchannia».

10. Kukharenyk V.M., Bondarenko V.V. *Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini: Monohrafiia. Kharkiv. Vyd-vo KP «Miska drukarnia», 2020. 409 s.*

11. Kukharenyk V.M. *Suchasni tekhnolohii dystantsiynoho navchannia. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15366/1/26_Halyk.pdf*

12. Varzar T.M. *Dystantsiina osvita v suchasni osvittii diialnosti. Ukrainoznavstvo. 2005 r., № 1, S.116-119.*

13. Shunevych B. *Teoretychni osnovy dystantsiynoho navchannia: Navch. posibnyk, 2-e vyd., dopovnene/ Lviv: Vyd-vo LDU BZHD, 2009. 200 s.*

14. *Dystantsiine navchannia: psykholohichni zasady: monohrafiia / M.L. Smulson, Yu.I. Mashbyts, M.I. Zhaldak ta in. zared. M.L. Smulson. Kirovolhrad: Imeks-LTD, 2012. 240 s.*

15. Borzenko O.P. *Dystantsiine navchannia uchniv v Ukraini. Pedahohika ta psykholohiia. 2011. Vyp. 39. S. 43-48.*

16. Dmytrenko A.V. *Zabezpechennia osvittioho protsesu z vykorystanniam tekhnolohii dystantsiynoho navchannia. Vidkryta ta dystantsiina osvita: vid teorii do praktyky. Zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi elektronnoi naukovopraktychnoi konferentsii (27 veresnia 2018 roku). S. 51-53.*

17. Labudko S.P. *Dystantsiine navchannia v zakladi zahalnoi serednoi osvity: dydaktychnyi aspekt. Vidkryta ta dystantsiina osvita: vid teorii do praktyky. Zbirnyk materialiv III Vseukrainskoi elektronnoi naukovopraktychnoi konferentsii (27 veresnia 2018 roku). S. 71.*

18. Miashtkovska M.O. *Svitovi tendentsii rozvytku dystantsiynoi osvity ta perspektyvy dlia Ukrainy. Domashnia storinka. № 21. 2015.*

Senovska N.L.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of department of Pedagogy and Management of Education of the Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, ipp56@tnpu.edu.ua

Lisova Z.-O.V.,

student of the UF-31 group of faculty of Philology and Journalism of the Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, zoreslava.2112@gmail.com

Ukraine, Ternopil

DIFFICULTIES AND BENEFITS OF DISTANCE LEARNING THROUGH THE EYES OF TEACHERS AND STUDENTS

The article describes an empirical study of the experience of distance education through the eyes of teachers and students. The purpose of the work is to analyze distance learning from the standpoint of teaching staff and schooling, development of recommendations for further improvement of the educational process. The study used theoretical (to develop criteria and indicators of the survey) and empirical methods (to diagnose the features of the experience of teachers and students in the implementation of educational activities in a distance format). Based on the analysis of the results of the questionnaire, practical recommendations for improving the educational activities of the school in a remote format have been developed.

Key words: distance learning, experience of educational activity of teachers and students.

UDC 378.091.64

Skrytska N.V.,

Lecturer of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine "Bukovynian State Medical University", ORCID 0000-0002-1498-4747, fedorkiv017@gmail.com

Ukraine, Chernivtsi

ONLINE CLASSES AS A REQUIREMENT OF TIME

With the emergence of the global covid pandemic, all schools have switched to distance learning. Online learning has become a crucial requirement of the time and has fully utilized electronic resources that have been used as additional learning materials. Unlike classroom learning, distance learning has its own features and advantages in the modern vicissitudes of time. The main task is to make such a learning process as a high quality and most valuable as possible.

Key words: *online learning, pupils, students, teachers, modern learning technologies, synchronous learning mode, asynchronous learning mode, educational process, psychological adaptation, socio-cultural space.*

Introduction. The difficult epidemiological situation has led the need to organize the educational process in the online system. From March 2020, all educational institutions began to organize distance learning which continues to nowadays. The organization of the educational process online has its own characteristics in the material, psychological, emotional and labor spheres. New legislative projects are being created to protect the interest of participants in the educational process, and a new research area is emerging for psychologists who must study and ensure the adaptability of participants in the educational process to remote conditions.

Because of the global process of distance learning is new and needs to be studied and researched we don't find enough literature and online resources for in-depth study of the specifics of online learning. We can identify several authors who are developing this problem. Among of them are following authors: V. Bykov, the work "Technology creating distance learning", V. Kukhareno and V. Bohdarenko, the monograph "Emergency distance learning in Ukraine". As well as V. Melnychuk, I. Vlasenko, S. Merinova, S. Shklyarsky and others.

The purpose of the article is to study the future of distance learning in Ukraine in schools and universities, as well as to study the relationship between student and teacher.

The main part of the article. In connection with the pandemic of coronavirus infection all educational institutions of Ukraine (and others countries) of different levels of accreditation have switched to distance learning. This means that all training sessions – seminars, lectures, practical classes, laboratory, consultations are held remotely. The task of each educational institution is to choose an electronic educational platform or a specific online service which organizes the educational process during distance learning. In Ukraine, the most common online resources are Google Meet and Zoom. At the same time, the Ministry of Education and Science recommends that teachers choose not one but two or more electronic platforms. This accordingly will facilitate the work of students, teachers and parents organizing the learning process.

All electronic educational platforms, online services and tools thanks to the educational process which is organized through distance learning are selected and approved by the educational council of the educational institution. Teachers and pupils (students) based on certain objective reasons

(outdated mobile devices, Internet outages) may use one or several educational platform but notifying the administration of the institution – dean, head of teacher and other persons who are responsible for the educational process.

Distance learning is implemented in two modes – asynchronous and synchronous. Asynchronous mode involves the exchange of information between teacher and student (teacher and pupil) through e-mail, social network, forums and others. To test and assess knowledge, the teacher allows processing a variety of educational materials – videos, audio files, presentations, virtual libraries and museums, literature (individual tasks) in PDF format. In the asynchronous mode, students (pupils) determine themselves over time and work at their own pace, communicating with the teacher in different ways – phone conversation, e-mail, use of social network and others. Synchronous mode is a direct interaction between a teacher and a student (pupil) in real time during the relationship the so-called "live". Here, pupils (students) are actually in class, must follow the "rules" of the class, perform the tasks of the teacher (lecturer), answer questions, ect.

Due to time constraints, no educator or student can opt out of online classes. Distance learning is regulated by an order of the educational institution and is a necessary condition for the implementation of the education process in Ukraine. However, only 30% of the training time provided by the program is implemented in synchronous mode and 70% – in asynchronous.

The experience of last year's distance learning indicated the peculiarities of the perception of curriculum of various subjects by pupils and students. Thus, in order to prevent excessive fatigue of students and their non-perception of educational material, the duration of online lessons for pupils of 1st grade should last no more than 10 minutes, for pupils of 2th – 4th grades – no more than 15 minutes, for pupils of 5th – 7th grades – no more than 20–25 minutes, for pupils of 10th – 11th (12th) grades – no more than 25–30 minutes. For students, online classes last as in full-time form – 1 hour and 30 minutes. The teacher must use different methods for alternating different types of work during the lesson – online presentations, alternating writing, reading (for learning foreign languages), oral answers according to the plan, asking questions on a given topic not only by the teacher but also by students, short test tasks that can be practiced both orally and in writing, interesting reference

materials, files, online tours which are offered for viewing of practical online courses in medical and natural sciences and ect.

The presentation and perception of information online has its also own characteristics, and therefore we should not forget about the alternation of mental activity with physical. Students can be offered certain exercises on a chair and various games for eye gymnastics. Teachers also need to relax their eyesight, turn in to a positive emotional state, which is very important for relaxing mental activity and relieving stress. Fixed sitting online classes have a negative effect on the psyche and leads to incomplete assimilation of information, its distortion and misunderstanding. An equally important issue is the assessment of pupils (students) during the online classes [5]. There are no uniform evaluation requirements. The teacher (lecturer) taking into account the specifics of the subject, group, must individually, on the basis of academic integrity, approach this issue. Assessment of learning outcomes of pupils (students) can be carried out in person or remotely using information and communication technologies. The results of the evaluation must be recorded in electronic or printed journals.

The teacher or educational institution (department, institution, and unit) has the right to determine their own approaches to monitoring and evaluating student performance. In addition, it is necessary to take into account the peculiarities of the answers of those pupils (students) and their performance of individual (independent) classes, who did not have the technical ability to always be present at the class or had frequent problems with the Internet connection. For documentary confirmation of the peculiarities of assessment of pupils (students) in the online format, teachers, educational institutions can use some currently relevant recommendations for the organization of assessment in distance learning, provided by the letter of the MES from 16.04.2020 № 1 / 9-213 "Regarding the final evaluation and organized completion of the 2019–2020 academic year ". The teacher can inform the students about the evaluation of a certain type of work by dropping the information on e-mail, viber, telegram, etc. Assessment can also be done in the Google Classroom. Many universities have created electronic journals where teachers present the results of student performance. For convenience, you can agree on the time of assessment with the teacher. Both students and parents have access to the e-journal. In addition, each educational institution can subscribe to the State Free Electronic Diary and Magazine at the appropriate link. The main purpose of conducting online classes is to restore the offline format of classes, but taking into account the distance (online). At least 30% of the study time must be organized synchronously. Therefore, the most important component of online classes is the interaction between students and teachers, students and teachers. Sending assignments to viber or e-mail is just one element of the asynchronous distance learning mode. The teacher (teacher) should not only give tasks to pupils (students), but also check them, explain the educational material, share useful materials on better mastering and perception of educational material. When conducting online classes, the teacher should pay special attention to all students without exception – and those who easily learn the material, and those who have some learning difficulties. After all, students who have

successfully completed the task also need the attention of the teacher. Lack of communication demotivates students and reduces their level of knowledge. And this, of course, leads to a low level of education and obtaining a future profession. The requirement of time is the mastering by the teacher (instructor) of electronic media for conducting online classes. Educators who have some difficulty using electronic media should look for learning opportunities – courses, trainings, webinars, one-on-one lessons, manuals with instructions on how to use certain online resources, and so on. There are currently many opportunities to develop digital skills. The management of the institution should help to improve the work of teachers and increase their professional activity. There are often cases when a student wants to record online lessons. This can be done only with the consent of the teacher (lecturer). According to Article 307 of the Civil Code of Ukraine, an individual may be filmed on video, photo, film or television only with his consent. Consent to filming is not required if filming is conducted on the street, at meetings, conferences, rallies and other public institutions. That is why the student, parents, student must warn the teacher to record an online lesson. The state makes concessions to those students. Students who are temporarily or permanently unable to participate in distance learning. The reasons may be lack of Internet access, lack of technical means of education, health status, socially vulnerable children, students (children from large, low-income families). The educational institution can develop an individual study schedule for such children with the certification of certain documents. Students can use telephone, e-mail, etc.

The Service for Children and families should process information on children from socially disadvantaged families and develop measures to involve such children in the educational process as soon as possible. Through the distance learning of pupils (students) with special needs the individual development program is taken into account. Depending on the specific needs, it may be possible to involve assistive distance learning technologies – voice, input, subtitles, sound data from the screen, use of keyboard with special needs, ect. The individual needs, abilities, capabilities and interests of each child should be taken into account. The educational process through learning of persons with special educational needs is provided with the participation of an assistant teacher / educator [6].

It is mandatory to conduct psychological, pedagogical and correctional and developmental classes (especially for young children), and taking into account the individual development program. If students with special educational needs due to health, lack or limited access to the Internet, certain technical means cannot participate in distance learning, it is allowed to work with such student's available means of communication – telephone, e-mail, use social networks, ect.

If during emergencies for people with special educational needs, due to violations or other features of their development, as well as external factors cannot be evaluated learning outcomes using distance learning technologies, such training may be carried out in person after completion or easing of quarantine restrictions within the school year or from the beginning of the new school year.

No less important for the format of distance learning is

---

the definition and planning of working time – the beginning and end of classes, time for a break, preparation for classes, homework and others. That is why it is important to plan the working day by both pupils (students) and teachers. The student, with the help of parents, must clearly informed about changes, if any they are. Many psychologists and social workers suggest creating a so-called “dress code” for classes which will help you get ready for work.

The most important component of the two sides of the learning process is the workplace which should be comfortable, lit and equipped with the necessary technical means.

During online training it is necessary to alternative classes with rest. An important place here is physical activity which will relieve eye strain and improve psycho-emotional state. After online classes you should spend a lot of time outdoors, play sports and do physical activity. All this will be a good rest for the body and mind. Motivation through encouragement also takes place in distance learning for students. Parents together with the child can develop a checklist of incentives for academic success. The child can be motivated by trips out of town or hiking in the mountains, woods, and walks in the park or skiing on various attractions or skating. Such a checklist can be drawn or created in a graphics editor and hung in the workplace.

An important component for students is the activity of parents and their awareness of the peculiarities of distance learning. After all, the inertia and disinterest of parents leads to disinterest in pupils learning, and, consequently, to a decrease in the learning process in whole. Parents should be interested in the child's progress, help him or her to organize online learning (this is especially true for younger pupils), promote the effective use online resources, help to solve and send homework to the teacher. At the same time, parents should monitor the independence of the child (student), take into account his interest, views on a situation and objectively to solve problems [5].

We can define the following principles of distance learning:

a) adaptability which provides an individual schedule

for students (pupils) of the educational process and its organization for teachers (lectures);

b) interactivity which involves a dialogue between teacher (lecturer) and pupil (student);

c) flexibility and mobility which provide for the creation of information networks, knowledge bases and data for distance learning which allow to adjust and supplement the educational program;

d) the choice of the content of education, namely compliance of the content of distance education with the regulatory requirements of the State educational standard and the requirements of the labor market;

e) the humanistic component which consists in the orientation of learning and the educational process as a whole to man; in creating maximum conditions for mastering the content of education;

f) efficiency is rational use of financial and material resources.

Thus, the main thing in distance learning, in our opinion, is the proper organization of the educational process, effective planning of working time and leisure time, self-organization and self-discipline.

Literature

1. Буків В. *Technology of distance learning* / В. Буків, В. Кухаренко, Н. Сютотенко. – Київ, 2008. – 324 p.

2. *Emergency distance learning in Ukraine. Monograph* / Educ. by В. Кухаренко, В. Бондаренко. – Кіровоград: Publishing House “City Printing House”, 2020. – 249 p.

3. Мельничук В. *distance learning as a requirement of time. Thesis* [Electronic resource: sno.udpu.edu.ua from 12.05.20].

4. *Regarding the organization of the remote resource* [Electronic resource: <https://osvita.ua> from 15.05.20].

5. *Distance learning of students as a requirement of time* [Electronic resource: <http://www/soippo.edu.ua> from 15.05.20].

6. *Distance learning as a modern educational technology* [Electronic resource: <http://www/vvtei.com.ua> from 18.05.20].

7. *Organization of distance learning at school* [Electronic resource: <https://www.rap.in.ua> from 18.05.20].

Скрицька Н.В.,

викладач кафедри суспільних наук та українознавства, ВДНЗ «Буковинський державний медичний університет»,
ORCID 0000-0002-1498-4747, fedorkiv017@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ОНЛАЙН-ЗАНЯТТЯ ЯК ВИМОГА ЧАСУ

Складна епідеміологічна ситуація призвела до необхідності організації навчального процесу в системі онлайн. Усі навчальні заклади з березня 2020 року почали організовувати дистанційну форму навчання, яка триває до сьогодні.

Організація навчального процесу онлайн має свої особливості в матеріальній, психологічній, емоційній, трудовій сферах. Створюються нові законодавчі проекти щодо захисту інтересів учасників навчального процесу, а також нова дослідницька сфера з'являється для психологів, які повинні вивчити та забезпечити адаптивність учасників навчального процесу до дистанційних умов.

Оскільки глобальний процес дистанційного навчання новий і потребує вивчення та дослідження, тому не знаходимо достатньо літератури та онлайн-ресурсів щодо глибинного вивчення специфіки онлайн-навчання. Можемо визначити кількох авторів, які розробляють дану тематику. Серед них наступні автори: В. Биков, праця «Технологія створення дистанційного навчання», В. Кухаренко та В. Бондаренко, монографія «Екстремне дистанційне навчання в Україні», а також В. Мельничук, І. Власенко, С. Мерінова, С. Шклярський та інші.

Актуальністю досліджуваної проблематики є вивчення та виявлення особливостей навчального процесу онлайн у взаємодії між учасниками навчального процесу – вчитель – учень, викладач – студент.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей дистанційного навчання в Україні у школі та вищих навчальних закладах, а також у вивченні взаємозв'язку між учнем та вчителем, студентом та викладачем.

Ключові слова: онлайн-навчання, учні, студенти, вчителі, викладачі, сучасні технології навчання, синхронний режим навчання, асинхронний режим навчання, освітній процес, психологічна адаптація, соціально-культурний простір.

УДК 372

Соколовська О.С.,

доктор філософії в галузі освіти, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти,
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, karlipova09@ukr.net

Україна, м. Миколаїв

ВИХОВАННЯ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ ЯК ЗАСІБ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано надбання педагогічної та психологічної теорії щодо виховання спостережливості дітей у закладах дошкільної освіти. Спостережливість визначається як базова якість старшого дошкільника, що полягає в умінні спостерігати за предметами, об'єктами і явищами навколишнього світу з виділенням їх характерних і малопомітних ознак. Визначено пріоритети дошкільної освіти, розглянуто підходи до пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку. Звертається увага на те, що закономірності творення нової особистості в умовах сьогодення як ніколи актуалізують проблему пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку в сучасній торії та практиці виховання. Установлено, що найефективнішою формою роботи, в ході якої відбувається диференційоване сприйняття предметів і явищ оточуючого світу є спостереження. Зазначається, що цей вид діяльності характеризують такі ознаки: як співвідношення сенсорних та пізнавальних процесів, характер дій спостерігача, тривалість та джерела походження тематики спостереження. Виділено основні види спостереження: розпізнавальні та відтворювальні; довготривалі та короточасні; спостереження ініційовані дорослими та спостереження, ініційовані самою дитиною; цілеспрямовані та спонтанні спостереження. Підкреслюється, що саме через спостереження шляхом поглибленого сприйняття окремих елементів, властивостей предметів та явищ відбувається формування власних суджень, що суттєво впливає на пізнавальний розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: спостереження, спостережливість, сприймання, сенсорні та пізнавальні процеси, виховання, розвиток.

Постановка проблеми. Розбудова України на засадах демократії, входження її у європейський простір зумовлює зміни у політичній, соціокультурній сферах і потребує перебудови дошкільної освіти, а саме оновлення її змісту, педагогічних технологій, спрямованих на виховання компетентної і творчої дитини, розвиток її якостей, необхідних для успішного подальшого життя. Найпершим суспільним середовищем для дошкільника є заклад дошкільної освіти, покликаний забезпечити умови для пізнавального розвитку дитини і її соціалізації, формування базових якостей особистості.

Однією з базових якостей старшого дошкільника є спостережливість, що впливає на уміння дитини спостерігати за навколишньою дійсністю, аналізувати та інтерпретувати її.

Дослідження проблеми виховання спостережливості дітей старшого дошкільного віку потребує об'єктивного й різнопланового вивчення педагогічних спрямувань сучасної освіти, визначення його впливу на пізнавальний розвиток дітей. Це сприятиме глибокому розумінню проблеми та оцінюванню її з погляду сучасних освітніх тенденцій.

У сучасних дослідженнях, на основі аналізу світової практики, національна система освіти розглядається як державна система освіти. Звідси, українська система освіти як державна передбачає повноцінний пізнавальний розвиток дітей дошкільного віку. У Базовому компоненті про Дошкільну освіту наголошується, що особливе значення має поєднання навчання і творчих

пошуків самої дитини. Це підвищує інтерес до занять, розвиває пізнавальні, естетичні й етичні якості сприймання, гнучкість, нешаблонність мислення, вміння і здібності у всіх видах діяльності [1, с.5]. Саме діяльність, різні її види визначають розвиток дитини. Освітній процес закладу дошкільної освіти повинен бути спрямованим на організацію власної діяльності дитини (пошукової, експериментальної) [1, с.11].

Вивчення роботи закладів дошкільної освіти свідчить про недоліки у вихованні спостережливості дітей старшого дошкільного віку. Мало уваги приділяється формуванню вміння вдивлятися в оточуючий світ, розрізняти форми й колір предметів. У зв'язку з цим багато дітей байдужі до сприйняття явищ й предметів, не вміють побачити в них головне, естетичну виразність, з'являється байдужість до живої і неживої природи, безвідповідальне ставлення до довкілля.

Актуальність цього питання особливо зростає у вихованні міських дітей. Оскільки розвиток їхнього сенсорного апарату значно гальмується несприятливими умовами.

В кольоровій гамі міст переважають ахроматичні кольори (чорний, білий та відтінки сірого) і це негативно впливає на розвиток кольорового зору. Постійний шумовий фон значно знижує гостроту слуху. Спостережливість тісно пов'язана з психічними процесами дитини – відчуттями, сприйманням, уявою, мисленням, пам'яттю, тому формування цієї якості у старших дошкільників має здійснюватися у контексті їх розвитку стверджують

науковці: О. Божович, С. Виготський, Л. Венгер, О. Запорожець, А. Лурія.

Різні аспекти проблеми спостережливості дітей дошкільного віку вивчали Б. Ананьєв, Л. Венгер, Ю. Гільбух, О. Запорожець, Г. Овсепян, С. Рубінштейн. У своїх працях вчені розглядають: взаємопов'язаність спостережливості і психічних процесів; розвиток спостережливості в умовах цілеспрямованого навчання і занурення дитини у різні види діяльності; важливість розвитку спостережливості у дошкільному віці, що спрямовує, розширює і поглиблює межі пізнання дошкільниками об'єктів і явищ світу (Б. Ананьєв, В. Зінченко, Д. Узнадзе), а також її у різних видах діяльності: музичній (Б. Теплов), художній (Б. Ананьєв, О. Запорожець). Проблему спостережливості дітей дошкільного віку досліджують сучасні науковці (І. Біла, Ю. Гільбух, І. Коренева, Д. Ніколенко, Л. Регуш). Однак, констатуємо недостатню розробленість цього питання на теоретичному (особливості перебігу спостережливості у старших дошкільників) і практичному (методи розвитку) рівнях.

Мета статті. Проаналізувати зміст та основні напрями організації виховання спостережливості дітей старшого дошкільного віку як засобу пізнавального розвитку на основі емпіричного дослідження проведеного в закладах дошкільної освіти на Миколаївщині.

Виклад основного матеріалу. Серед видів освітньої діяльності у закладах дошкільної освіти, які спрямовані на вирішення освітніх завдань, важливе місце посідає спостереження.

Спостереження, за визначенням С. Гончаренка – цілеспрямоване, спеціальне організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, метод наукового пізнання [4, с.318]. За глибоким переконанням вченого: «Спостереження, потребує активізації усіх психічних процесів особистості, особливо уваги й мислення» [4, с.318]. Він переконаний, що сприймання це відображення предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття.

У ході спостережень здійснюється вплив на пізнавальний розвиток дітей дошкільного віку, в якому сприйняття, емоції, почуття, мислення та мовлення поєднуються у цілісній, розумовій та особистісній роботі. Через спостереження шляхом поглибленого сприйняття окремих елементів та ознак, властивостей предметів та явищ відбувається формування розгорнутих уявлень, власних суджень, розвиток здатності розрізняти особливості предметів та явищ, що викликає впевненість дітей у власних діях, вчинках, впливає на спроможність дітей відстоювати свої переконання.

Основними ознаками спостереження є співвідношення сенсорних пізнавальних процесів, тривалістю та джерелом походження тематики спостереження.

За співвідношенням процесів розрізняють розпізнавальні та відтворювальні спостереження; за тривалістю можна розглядати довготривалі та короткочасні; за джерелами походження можуть бути запропоновані дорослими та самими дітьми; за характером дій розрізняють цілеспрямовані та неочікувані [3, с.20].

Під час розпізнавальних спостережень переважають сенсорні дії та відбувається процес обстеження, що сприяє накопиченню уявлень про предмети, явища та їх

властивості. Аналіз сприйнятого носить сенсорний характер (дитина доторкається предмета, розглядає, прислуховується, часто пробує на смак).

Відтворювальні спостереження сприяють виробленню судження про стан предмета або цілісну картину предмета. При відтворювальному спостереженні провідного значення, набувають розумові процеси, а сенсорні дії обмежуються.

При спостереженнях, ініційованих дорослими великого значення набувають ігрові прийоми, що допомагають залученню дітей до цього виду діяльності. Дітям старшого дошкільного віку надається можливість виявляти самостійність при визначенні кола об'єктів.

Зміст спостереження, ініційованого дітьми визначають самі діти на основі того, що справило на них найбільше враження. Тривалість спостереження, змістовність залежить від фахової майстерності вихователя [3].

Вихователь організовує виховні психологічні ситуації, але не дає дітям готові зразки, або моделі поведінки. Він підтримує інтерес дитини до ситуації, пошуку способів її розв'язання, надає допомогу у вигляді пояснень, підказок, запитань. Велику роль у розв'язанні освітніх завдань відіграє довільне сприймання дітьми об'єкта через спостереження. Виховання культури спостереження і систематичні вправи, сприяють розвитку такої важливої якості особистості, як спостережливість.

Спостережливість як базова якість старшого дошкільника відіграє провідну роль у всіх видах пізнавальної діяльності (трудова, художньо-естетична, освітня) і в них же й формується. Тому формування спостережливості передбачає комплексний підхід – форми, методи і завдання у різних видах діяльності (ігровій, освітній, художньо-естетичній) дітей, взаємодію роботи педагогів, вихователів закладу дошкільної освіти і батьків дошкільників; систему ігор, вправ для розвитку спостережливості дошкільників в умовах домашнього виховання.

Старші дошкільники легко запам'ятовують найбільш емоційні події, збагачуються знаннями, необхідними для їх ігор, малюнків, бесід. Інтенсивно розвивається мовлення. Однак, мимовільне запам'ятовування, як і нестійка увага та ще слабка зосередженість, заважає дитині концентруватися на предметі. Саме, у цьому віці розвиваються зачатки довільної уваги – дошкільники можуть виокремлювати потрібні їм об'єкти, визначати їхні характеристики, ознаки, що важливо для розвитку спостережливості. У дітей висока емоційна збудливість і нестійкість, що може заважати спостерігати за об'єктом, однак, діти вже намагаються регулювати свої емоційні прояви [3].

Отже, динамічне розгортання психічних процесів, розвиток мовлення та покращення моторики руки у дошкільному віці закладає передумови для удосконалення спостережливості; чутливим періодом розвитку спостережливості стає саме старший дошкільний вік.

Виховання спостережливості у дітей старшого дошкільного віку проходить успішно тоді, коли вони добре обізнані з основами спостереження, а саме розпізнаванням форми і кольору речей. Вправи на розвиток зорових відчуттів дітей старшого дошкільного віку доцільно включати як у хід ігор, прогулянок, так і у навчальну діяльність, наприклад, у заняття з ознайомлення з при-

родою, з навколишнім середовищем, у образотворенні. У ігровій діяльності старшого дошкільника дані вправи проводяться протягом дня, що дозволяє вихователю відстежувати ведення процесу спостереження кожної дитиною, коригувати його за допомогою запитань чи стимулюючих методів (заохочення, навіювання, зацікавлення тощо).

Тренувати різні відчуття дошкільників доцільно і у різноманітних дидактичних вправах у контексті мети і завдань занять. При цьому використовувати по можливості досвід відомого педагога М. Монтессорі. Для успішного проведення вправ бажано підготувати окремі набори (дидактичні картки, набори предметів тощо) для кожної дитини або підгрупи. Добре, якщо таких наборів декілька – тоді одночасно залучитися до завдання може декілька груп.

Методика формування спостережливості старших дошкільників ґрунтується на організації вихователями спостереження дітей, що застосовується у різних видах діяльності (ігровій, освітній, художньо-естетичній, трудовій) як самостійна форма роботи (спостереження за природними об'єктами на прогулянці, екскурсії тощо) і як метод у ході заняття (етап заняття ознайомлення з навколишнім, заняття образотворчим мистецтвом тощо).

Ми провели дослідження з визначення форм предметів, їх кольору, дітей старшого дошкільного віку у закладах дошкільної освіти м. Миколаєва. В ході педагогічного експерименту були використані завдання розміщені у навчально-методичному комплекті «Впевнений старт» – Книзі дошкільника [2]. При цьому чітко дотримувались рекомендацій щодо їх проведення. Перевіркою було охоплено 40 дітей старшого дошкільного віку. Спостереження проводили з підгрупами дітей (4–6 осіб). Діти виконували завдання «Назви, чого не вистачає». Дидактичний матеріал: картинки із зображеннями 10 предметів (тваринки, предмети, речі, меблі). Інструкція дитині: Розглянь уважно картинку. Чи добре намальовано предмети? Домалюй, якщо, на твій погляд, на зображенні чогось не вистачає. Наступне завдання, передбачало поглиблення знань дітей старшого дошкільного віку про площинні геометричні фігури. На великому аркуші паперу були наклеєні різнокольорові геометричні фігури. Таких фігур було 6 (куля, куб, круг, квадрат, трикутник, чотирикутник).

Знання про площинні геометричні фігури поглиблюються у процесі практичної діяльності дітей. Були передбачені різні вправи на площинне конструювання (діти працювали над аплікаціями, створювали орнаменти, візерунки). Велику увагу приділяли порівнянню фігур: спочатку однорідних за ознаками кольору, розміру, а потім неоднорідних (трикутник і квадрат). Діти знаходили знайомі форми предметів в оточуючому середовищі. Цікаві для дітей були дидактичні ігри: «Знайди потрібну фігуру», «Чим відрізняється», «Яка фігура зайва».

Отже, з усіма взятими геометричними фігурами діти старшого дошкільного віку вже були ознайомлені. З 20 дітей старшої групи усі 6 предметів назвали двоє. П'ять предметів назвали шість дітей, чотири предмети – вісім. Переважна більшість дітей правильно назвали квадрат (8), трикутник (6). Проте не всі діти назвали відомі їм ще з середньої групи геометричні фігури, дехто

назвав фігури неправильно. Знання дітьми старшого дошкільного віку форм предметів ми перевіряли на геометричних фігурах. Це мало полегшити дітям сприймання, бо форма речей виступала у «чистому» вигляді.

Серйозним недоліком у вихованні спостережливості є недостатня орієнтація дітей на висловлювання власної думки, власних висновків із спостережень, а також незадовільна орієнтація дітей на сприймання речей і явищ, на які вони дивляться. У багатьох дітей байдужість, пояснюється тим, що вихователі, батьки не розвивають в них зацікавленості до баченого, не навчають «бачити».

Перебуваючи на прогулянці у закладі дошкільної освіти діти знаходяться в оточенні одних і тих же природних об'єктів, – дерев, кущів, квітника, клумб. Тому вихователь повинен звертати увагу дітей на ті зміни, які відбулися з моменту їх останньої прогулянки (наприклад, вранці ще не цвіли кульбабки, а тепер вони покрили всю галявину) або у різні пори року (наприклад, як змінюється одне й те ж дерево чи кущ влітку, восени, взимку і весною). Так зосередження на об'єкті, на що спонукає дошкільника вихователь, допоможе дитині констатувати появу листочків, цвіту на деревах, ріст і досягання плодів, зміни у забарвленні листя. Для перевірки ми залучили 24 дитини старшого дошкільного віку. Перед дітьми було поставлено завдання – уважно поглянути навколо себе (перебуваючи на прогулянці) протягом 15 хвилин і відповісти на ряд запитань: Як у травні квітнуть каштани, бузок? Чим схожі між собою суцвіття цих рослин? Чим вони відрізняються? Яких комах вдалося побачити? Чому вони сідають на квіти? На які квіти сіли комахи? Не всі діти побачили те, що їх оточувало.

По 4–5 предметів «побачили» діти, які не завжди справляються під час занять із своїми завданнями. Разом з тим 4 дітей, які справляються з підказки вихователя із завданнями під час занять, назвали по 12–16 предметів, а 5 дітей які самі справляються з різними завданнями під час занять назвали: 8–10 предметів.

Тут йдеться про індивідуальну настанову, здобуту дитиною в її попередньому досвіді. Слід відзначити, що дівчатка більше помічали кольори речей, а хлопчики називали більшу кількість предметів за формою.

Висновки. Спостережливості є провідною якістю старшого дошкільника і взаємопов'язана з психічними процесами дитини. Спостережливості полягає в умінні зосереджено спостерігати за предметами, об'єктами і явищами навколишнього світу з виділенням їх характерних і малопомітних ознак. Джерелами спостережливості дитини є світ живої і неживої природи, соціальні явища, люди.

Спостережливості формується з набуттям життєвого досвіду і в умовах правильно організованого освітнього процесу, де дітей дошкільного віку поступово привчаються ретельніше й уважніше досліджувати навколишні предмети.

Зміст і методика проведення різноманітних видів виховання спостережливості зумовлюється логікою освітнього процесу, виходячи з якого (знаючи рівень розвитку дітей дошкільного віку), ми можемо застосувати найдоцільніші прийоми роботи, зокрема з пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти: [нормативний документ] / наук. кер. А. Божуш // Затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (нова редакція)» від 22.05.2012 № 615. – К., 2012. – 26 с.
2. Впевнений старт: альбом з художньо-творчої діяльності дитини. В 3-х частинах. Ч. 1 [В.В. Рагозіна, Н.В. Очеретяна]. – К.: Українська академія дитинства. – 2017. – 32 с.
3. Гільбух Ю.З. Діагностика і виховання спостережливості. Радянська школа. 1991. – № 5. – С.19-25.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Коренева І.М. Розвиток спостережливості молодших школярів у процесі вивчення природничого матеріалу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: [спец.] 13.00.09 «Теорія навчання». – Київ, 2003. – 21 с.
6. Програма навчання та виховання дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. В. Огнев'юк, К. Волинець, 2010. – К. – 286 с.
7. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» / О. Білан, Л. Возна, О. Максименко та ін. – 2012. – Тернопіль: Мандрівець. – 264 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. // В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – 670 с.

References

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity: [normatyvnyi dokument] [Basic component of preschool education: [normative document] / nauk. ker. A. Bohush // Zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy «Pro zatverdzhennia Bazovoho

komponenta doshkilnoi osvity (nova redaktsiia)» vid 22.05.2012 № 615. – K., 2012. – 26 p. [in Ukrainian]

2. Vpevnenyi start: albom z khudozhno-tvorchoi diialnosti dytyny. V 3-khi chastynakh. Ch. 1 [Confident start: an album on the artistic and creative activities of the child. In 3 parts. Part 1] [V.V. Ragozina, N.V. Ocheretiana]. – K.: Ukrainska akademiia dytynstva. – 2017. – 32 p. [in Ukrainian]

3. Hilybukh Yu.Z. Diagnostyka i vykhovannia sposterezhyvosti. [Diagnosis and education of observation] Radianska shkola. 1991. – № 5. – PP. 19-25. [in Ukrainian]

4. Honcharenko S.U. Ukrainyskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary] / S.U. Honcharenko – K.: Lybid, 1997. – 376 p. [in Ukrainian]

5. Koreneva I.M. Rozvytok sposterezhyvosti molodshykh shkolariv u protsesi vyvchennia pryrodnychoho materialu: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk [Development of observation of junior schoolchildren in the process of studying natural material: author's ref. dis. for degree of Cand. ped. sciences]: [spets.] 13.00.09 «Teoriia navchannia». – Kyiv, 2003. – 21 p. [in Ukrainian]

6. Prohrama navchannia ta vykhovannia ditei vid 2 do 7 rokiv «Dytyna» [Program of education and upbringing of children from 2 to 7 years «Child»] / nauk. ker. V. Ohnev'uk, K. Volynets, 2010. – K. – 286 p. [in Ukrainian]

7. Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku «Ukrainske doshkillia» [Program of preschool child development «Ukrainian preschool»] / O. Bilan, L. Vozna, O. Maksymenko ta in. – 2012. – Ternopil: Mandrivets. – 264 p. [in Ukrainian]

8. Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory: u 5 t. [Selected works: in 5 volumes] / V.O. Sukhomlynskyi. – K.: Rad. shkola, 1977. – T.3. – 670 p. [in Ukrainian]

Sokolovskaya A.S.,

PhD., Associate Professor, Associate Professor of Preschool Education,
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,

Ukraine, Mykolaiv

**OBSERVANCY UPBRINGING AS A MEANS OF COGNITIVE DEVELOPMENT
OF SENIOR PRESCHOOL AGE CHILDREN**

The article analyzes the achievements of pedagogical and psychological theory on the upbringing of observancy of children in preschool education. Observation is defined as the basic quality of a senior preschooler, which is the ability to observe objects, objects and phenomena of the world around them, highlighting their characteristic and inconspicuous features. The priorities of preschool education are determined, the approaches to the cognitive development of senior preschool children are considered. Attention is drawn to the fact that the patterns of creation of a new personality in today's conditions more than ever actualize the problem of cognitive development of senior preschool children in the modern theory and practice of education. It is established that the most effective form of work, during which there is a differentiated perception of objects and phenomena of the surrounding world is observation. It is noted that this type of activity is characterized by the following features: the ratio of sensory and cognitive processes, the nature of the observer's actions, duration and sources of the subject of observation. The main types of observation are distinguished: recognizable and reproductive; long-term and short-term; adult- and child-initiated observations; purposeful and spontaneous observations. It is emphasized that it is through observation by means of in-depth perception of individual elements, properties of objects and phenomena, the formation of their own judgments, which significantly affects the cognitive development of senior preschool children realizes.

Key words: observation, observancy, perception, sensory and cognitive processes, education, development.

Philology

УДК 811.161.2'243:378.016

Максимюк М.В.,

к.філол.н., викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинський державний медичний університет, maksymjuk@ukr.net

Україна, м. Чернівці

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ**

Метою дослідження є вивчення сучасних підходів до навчання української мови як іноземної, зокрема можна виділити такі, як мультимедійність, дискурсивність та онлайн-комунікацію, інтерактивний підхід, компетентнісний підхід, стимуляцію суцільного (на заняттях і поза ними) вживання української мови, дедуктивність, суб'єкт-суб'єктність (партнерство викладача й студента). Методи дослідження – спостереження, індукції, дедукції, описовий, контекстуально-інтерпретаційний та компонентний аналіз.

Відаючи перевагу використанню сучасних методів та підходів у навчанні, викладач відкриває студентам широкий простір для реалізації їх творчих здібностей, студенти можуть впевненіше орієнтуватися в пошукових системах, засвоювати значний обсяг інформації, використовувати нові ресурси для пошуку інформації, здатні інтегрувати свої знання для потреб сучасного ринку праці, вчать критичному мисленню, вмінню відстояти власну думку, підтримується їхнє бажання та вміння вчитися упродовж всього життя.

Ключові слова: *мультимедійність, онлайн-комунікація, інтерактивний підхід, компетентнісний підхід, освітній процес, інноваційні технології навчання, сучасна освіта.*

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначався інтенсивним впровадженням технологічних інновацій у процесі навчання, що ґрунтуються на інтерактивності, різноманітності мультимедіа, творчій співпраці, самостійному розвитку особистості, характерних для освіти нового типу – «смайт-освіти». Однак попри зазначений прогрес у використанні широкого палітри новітніх методик, зорієнтованих на формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх фахівців, подальших напрацювань та вдосконалення потребує збагачення змісту освітніх програм підготовки майбутніх спеціалістів та практики вищої школи методами, засобами та технологіями навчання, спрямованими на формування готовності студентів до використання технологічних інновацій у майбутній професійній діяльності.

Формування нового рівня освіти, підвищення якості навчання української мови у ХХІ ст. стало можливим і завдяки стрімкому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, глобальної комп'ютерної мережі Інтернет та смайт-технологій. Інформаційно-пошукова система Інтернет надає широкий доступ до інформації і ресурсів різного характеру, а також різноманітні види сервісу, що використовуються у практиці закладів вищої освіти у процесі викладання української мови: електронні листи; можливість створення власної сторінки, блогу чи сайту; доступ до інформаційних ресурсів та довідкових каталогів; пошукових систем; комунікація в мережі [1;2;3].

Серед головних трендів освіти в контексті глобальних змін можемо назвати наступні: зміна ролі викладача завдяки диджиталізації навчання, індивідуалізація навча-

льного процесу за допомогою адаптованого та персоналізованого навчання, навчання через віртуальну реальність, відкриття нових можливостей для формального оцінювання, гейміфікація, творчість та інновації, спрямованість на формування практичних умінь і навичок майбутніх фахівців тощо. Одним із ключових освітніх трендів сучасної вищої школи України виступає смайт-освіта, яка характеризується мобільністю, гнучкістю, передбачає генерування нових ідей і знань, розвиток критичного мислення, творчих здібностей, цифрової грамотності тощо.

Метою нашого дослідження є вивчення сучасних підходів до навчання української мови як іноземної, зокрема таких, як мультимедійність, дискурсивність та онлайн-комунікацію, інтерактивний підхід, компетентнісний підхід, стимуляцію суцільного (на заняттях і поза ними) вживання української мови, дедуктивність, суб'єкт-суб'єктність (партнерство викладача й студента).

Виклад основного матеріалу. У ХХІ ст. в освітньому процесі вищої школи спостерігається тенденція до запровадження інтерактивних технологій, які мають більше переваг у порівнянні з уже звичними мультимедійними презентаціями у формі слайдового шоу. Зокрема, використання проєкційних і звукових можливостей мультимедійної дошки у процесі навчання української мови як іноземної дозволяє демонструвати автентичні відео-довідкові матеріали; залучати матеріали електронних посібників і підручників під час тренувальних вправ та аналізу граматичних явищ; продукувати й видозмінювати програмне забезпечення, яке характеризується інтерактивною наочністю, що забезпечує «ефект занурення в навчальне програмне середовище і взаємодії з

нею». Таким чином відбувається також реалізація дидактичних принципів наочності, доступності та систематичності [4]. Окрім того, участь користувача у віртуальному іншомовному навчальному середовищі сприяє активізації основних каналів сприйняття нової інформації (візуальний, слуховий, моторний) і дозволяє інтенсифікувати процес навчання української мови як іноземної та підвищити його результати за рахунок мовленнєво-мисленнєвих операцій. Представлена нова інформація засобами мультимедійних технологій привертає вибірково увагу, яка є основним підґрунтям результативного навчання слухачів, підлягає продуктивній обробці, глибоко проникає в пам'ять та легко відтворюється [5]. Згідно з освітніми програмами, у закладах вищої освіти України використовуються такі види програмного забезпечення відповідно до їхнього змісту й функцій: 1) інформаційно-довідкові джерела (альманахи, довідники, енциклопедії, словники, журнали, газети); 2) електронні джерела; 3) відеоматеріали YouTube; 4) електронні бібліотеки та репозитарії; 5) методичні матеріали в електронному вигляді (плани семінарських і практичних занять, конспекти лекцій, методичні вказівки та методичні рекомендації до практичних і семінарських занять, тести й інші матеріали для здійснення контролю знань); 6) інтернет-ресурси; 7) електронні засоби навчання (навчальні комп'ютерні програми, електронні підручники та посібники); 8) навчально-методичні програмні продукти для унаочнення матеріалу, що викладається (схеми, таблиці, рисунки, презентації до семінарських і практичних занять тощо), що створюються науково-педагогічним персоналом у процесі навчання мови [6;7;8]. Аналіз сучасного досвіду закладів вищої освіти України дозволяє стверджувати, що в умовах сталого цифрового розвитку у практиці закладів вищої освіти відбувається розвиток і запровадження веб-технологій. Наразі найбільшою доступністю і популярністю користуються такі технології, як Instagram, Facebook, YouTube, Twitter, блоги, вебінари, веб-конференції, форуми тощо, які надають можливість користувачам для створення власного інтернет-контенту.

Аналіз сучасних підходів до навчання української мови як іноземної дав змогу серед основних виокремити мультимедійність, дискурсивність та онлайн-комунікацію, інтерактивний підхід, компетентнісний підхід, стимуляцію суцільного (на заняттях і поза ними) вживання української мови, дедуктивність, суб'єкт-суб'єктність (партнерство викладача й студента). Розглянемо детальніше найголовніші з них.

Мультимедійність. Сучасна методика викладання української мови як іноземної у закладах вищої освіти неможлива без наскрізної мультимедізації. Основні напрями використання мультимедіа з дидактичною метою можна розподілити на дві групи: а) мультимедіація для самостійної роботи студента (перегляд фільмів, робота з дистанційними курсами, робота з програмами для самостійних занять); б) мультимедіація як супровід комунікації, основний інструмент набуття мовних компетентностей (груповий перегляд і прослуховування мовних матеріалів та їх обговорення в мінігрупі, виконання індивідуальних чи групових проєктів та їх репрезентація на занятті тощо). Якщо ж підходити найзагальніше до

мультимедійних засобів, то вони універсальні й можуть сприяти засвоюванню мову не тільки з допомогою спеціалізованих даних, а й у позанавчальному віртуальному просторі (пошук роботи, стажування, розсилання резюме, спілкування у мережах та створення у них спеціальних груп). Позааудиторна «прив'язаність» студента до гаджетів дає змогу з допомогою доцільних настанов скерувати студента до якомога частішого перебування в україномовній комунікації. Мультимедійним може бути більшість навчального матеріалу. При цьому Інтернет треба вважати не інструментом пошуку й демонстрації навчального матеріалу, а середовищем, яке сприяє освітній та мовній комунікації.

Суб'єкт-суб'єктність, партнерство. У рамках подальшої демократизації освітнього процесу й суцільного життя взагалі інноваційною тенденцією в методиці викладання української мови у ВНЗ можна вважати партнерський підхід, при якому між викладачем і студентами встановлюються максимально близькі суб'єкт-суб'єктні стосунки, а отже, студент теж має вплив на перебіг визначеного заняття чи навіть навчального процесу загалом. Ініціативність, проактивність і партнерство, окрім знання української мови, формують важливі комунікативні компетентності: ініціативність, креативність, відповідальність, автономність. Як зазначає Ю. Полікарпова, «Педагогіка партнерства, демократична співпраця викладача зі студентами, що є концептуальною основою європейської освітньої системи, створює сприятливий психологічний клімат на заняттях, сприяє оптимальній організації навчальної діяльності та забезпеченню навчальної автономії кожного, результатом чого стає підвищення відповідальності студента за результати його навчання й мотивує до всебічного особистісного розвитку, а також дає можливість повноцінного розкриття свого потенціалу» [9, с.62]. Роль викладача не применшується, а трансформується (викладач-співбесідник, викладач-модератор, викладач-консультант).

Суцільне вживання української мови на заняттях та поза ними. Цей інноваційний підхід передбачає насамперед відмову від традиційного вивчення мови у ВНЗ. Якщо раніше основна методика вивчення мови полягала в перекладі текстів, заучуванні граматичних та фонетичних правил, вивченні обмеженої (як правило, до 30) кількості найуживаніших тем, то нині доцільно мінімально користуватися мовою-посередником на заняттях, а в ідеалі – обходитися без неї. За попередніми домовленостями всередині академічної підгрупи можна максимально вживати українську й поза заняттями, на перерві, під час вирішення побутових і поточних життєвих задач.

Дискурсивність та онлайн-комунікація. Необхідно залучати дискурсивні маркери, які породжуються спонтанними потребами й поворотами у спілкуванні, оскільки дискурс відрізняється від тексту тим, що він не абстрагований від поточної реальності, а «занурений» у життя. Суцільне вживання неодмінно актуалізує культурологічний та особистісний аспекти, тому найбільше пов'язане із практикою використання мови, а не з умінням перекладати чи переказувати не пов'язаний із ситуацією текст.

Інтерактивність. У 90-х – на початку 2000-х років пріоритетом серед принципів вивчення гуманітарних

дисциплін був інтерактивний підхід, у рамках якого було розроблено чимало методів і конкретних методик. З появою й тотальним поширенням мультимедіа та перебування в мережі Інтернет поняття «інтерактивні технології» знову стало актуальним, оскільки гаджети значно розширюють його методологічний обсяг. Інтерактивні можливості сенсорних панелей, електронних дошок, проекторів тощо фактично безмежні й потребують не стільки розроблення нових методик, скільки креативного підходу в кожній робочій ситуації освітнього процесу. За успішного поєднання інтерактивності й мультимедійності студент засвоює українську мову багатоканально: через зорові та слухові відчуття та актуалізацію когнітивних процесів унаслідок постійного перебування в інтеракції. Максимально можлива інтерактивність на заняттях з української мови як іноземної включає такі компоненти комунікативного ланцюга: студент – одногрупники (мінігрупа) – викладач – текст – мультимедійне джерело. Т. Білошицька наголошує на корисності інтерактивних методів щодо їх впливу на головний дидактичний ресурс – мотивацію студента і викладача: «Під час опанування іноземної мови у студентів виникає низка проблем, однією з яких є низька мотивація до вивчення мови. У таких випадках саме інтерактивні технології є цінними для застосування, тому що вони створюють такі умови, коли студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність. Інтерактивне навчання включає в собі деякі методи співпраці у навчальному процесі» [10, с.9].

Компетентнісний підхід. Нині серед усіх педагогічних парадигм за ефективністю й відповідністю «духові часу» на перше місце виходить компетентнісний підхід, оскільки він найтісніше пов'язаний з навчальною, професійною і життєвою практиками комунікації. Це стосується й української мови як іноземної, яка є необхідною для спілкування, навчання і професійної діяльності для іноземних студентів, які навчаються в Україні, стає знаряддям і водночас інструментом будь-якої міжкультурної взаємодії. У цьому контексті найголовнішими компетентностями, які мають бути сформовані у студента, є такі: володіти практичними навичками говоріння, читання, перекладу; уміти вирішувати практичні комунікативні завдання українською мовою; застосовувати українську мову на побутовому й професійному рівнях; мати потребу у постійному самовдосконаленні знання української мови.

Висновки. Серед сучасних підходів до навчання української мови як іноземної можна виділити такі, як мультимедійність, дискурсивність та онлайн-комунікацію, інтерактивний підхід, компетентнісний підхід, стимуляцію суцільного (на заняттях і поза ними) вживання української мови, дедуктивність, суб'єкт-суб'єктність (партнерство викладача й студента). Віддаючи перевагу використанню сучасних методів та підходів у навчанні, викладач відкриває студентам широкий простір для реалізації їх творчих здібностей, студенти можуть впевніше орієнтуватися в пошукових системах, засвоювати значний обсяг інформації, використовувати нові ресурси для пошуку інформації, здатні інтегрувати свої знання для потреб сучасного ринку праці, вчать критичному мисленню, вміють відстояти власну думку, підтримують їхнє бажання та вміння вчитися упродовж всього життя.

Література

1. Лазаренко В., Шамсїтдінов А. Використання сучасних засобів інформаційно-комунікативних технологій у процесі викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Сучасні технології викладання англійської мови та інтерпретації текстів світової літератури, романо-германських мов: Всеукраїнська науково-практична заочна Інтернет-конференція з міжнародною участю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oe.edu.ua/category/conf>

2. Москвовская Н.А. Изучение иностранного языка на основе группового консультирования / Под. ред. Н.А. Москвовская, Л. Губарева. Язык и образование в диалоге культур: Матер. 44 науч.-метод. конф. преподавателей и студентов «Университетская наука – региону». – Севастополь, 2000. С.139-144.

3. Олійник О.В. Інноваційний підхід до застосування інформаційних технологій на заняттях з англійської мови. Наукові праці. Педагогіка. 2012. Вип.197. Т.209. С.22-25

4. Корсунська А.М. Корейська концепція smart-освіти: загальне навчання, цифрові підручники і smart-школи [Електронний ресурс]. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 11. С.77-80. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_11_17

5. Рацул А.В. Развитие педагогических технологий обучения иностранных языков учащихся старших классов (вторая половина XX столетия): дис.... канд. наук: 484 13.00.09 / Криворизький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2009. 212 с

6. Карпінець А. Використання інтерактивних та інформаційно-комунікативних технологій у навчанні іноземних мов як передумова розвитку творчої особистості. Молодь і ринок. Дрогобич, 2012. № 6 (89). С.118-122.

7. Коваль В.О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах: дис.... доктора пед. наук: 13.00.04 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2013. 628 с.

8. Коваль М., Шунович Б. Електронне дистанційне і комбіноване навчання у Львівських вищих освітніх закладах. Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал. 2006. № 1. С.199-203.

9. Полікартова Ю.О. Сучасні тенденції у викладанні англійської мови в Україні. Народна освіта. 2017. Вип. 2. С.60-65.

10. Білошицька Т.Ю. Інтерактивні технології у викладанні іноземної мови у ВНЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/26805/1/47.pdf>

References

1. Lazarenko V., Shamsitdinov A. Vykorystannia suchasnykh zasobiv informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii u protsesi vykladannia inozemnykh mov u vyshchykh navchalnykh zakladykh. Suchasni tekhnolohii vykladannia anhliskoi movy ta interpretatsii tekstiv svitovoi literatury, romano-hermanskykh mov: Vseukrainska naukovo-praktychna zaochna Internet-konferentsiia z mizhnarodnoiu uchastiu. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://naub.oe.edu.ua/category/conf>

2. Moskovskaja N.L. Izuchenie inostrannogo yazyka na osnove gruppovogo konsultirovaniya / Pod. red. N.L. Moskovskaja, L. Hubareva. Yazyk i obrazovanye v dialohe kultur: Mater. 44 nauch.-metod. konf. prepodavatelei i studentov «Unyversytetskaja nauka – rehionu». – Sevastopol, 2000. S. 139-144.

3. Oliynyk O.V. Innovatsiyni pidkhid do zastosuvannia informatsiynykh tekhnolohii na zaniattakh z anhliskoi movy. Naukovi pratsi. Pedagogika. 2012. Vyp.197. Tom 209. S. 22-25

4. Korsunskā L.M. Koreiskā kontseptsiia smart-osvity: zahalne navchannia, tsyfrovi pidruchnyky i smart-shkoly [Elektronnyi resurs]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 2013. № 11. S. 77-80. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_11_17

5. Ratsul A.V. Rozvytok pedahohichnykh tekhnolohii navchannia inozemnykh mov uchniv starshykh klasiv (druha polovyna XX stolittia): dys.... kand. nauk: 484 13.00.09 / Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. *Kryvyi Rih*, 2009. 212 s

6. Karpinets L. Vykorystannia interaktyvnykh ta informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii u navchanni inozemnykh mov yak peredumova rozvytku tvorchoi osobystosti. *Molod i ryнок*. Drohobych, 2012. № 6 (89). S. 118-122.

7. Koval V.O. Teoretychni i metodychni zasady formuvannia

profesiinoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv-filolohiv u vyschykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh: dys. ... doktora ped. nauk; 13.00.04 / Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny. Uman, 2013. 628 s.

8. Koval M., Shunevych B. Elektronne dystantsiine i kombinovane navchannia u Lvivskykh vyschykh osvitykh zakladakh. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity: Naukovo-metodychnyi zhurnal*. 2006. № 1. S. 199-203.

9. Polikarpova Yu.O. Suchasni tendentsii u vykladanni anhliiskoi movy v Ukraini. *Narodna osvita*. 2017. Vyp. 2. S. 60-65.

10. Biloshytska T.Iu. Interaktyvni tekhnolohii u vykladanni inozemnoi movy u VNZ. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/26805/1/47.pdf>

Maksymiuk M.V.,

*Ph.D. in Philology, Teacher in the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies,
Bukovinian State Medical University, maksymjuk@ukr.net*

Ukraine, Chernivtsi

MODERN APPROACHES TO TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The aim of the article is to study modern approaches to teaching Ukrainian as a foreign language, in particular, such as multimedia, online communication, interactive approach, competence approach, stimulation of continuous (in and out of class) use of Ukrainian, deductive, sub ' subject-subjectivity (partnership of teacher and student). Research methods – observation, induction, deduction, descriptive, contextual-interpretive and component analysis.

Preferring the use of modern methods and approaches in teaching, the teacher opens a wide space for students to realize their creative abilities, students can navigate more confidently in search engines, learn a lot of information, use new resources to search for information, able to integrate knowledge for future labor, learn critical thinking, the ability to defend their own opinion, support their desire and ability to learn throughout life.

Key words: *multimedia, online-communication, interactive approach, competence approach, educational process, innovative learning technologies, modern education.*

УДК 821.161.2-193.3Рил.09

Маркуляк Л.В.,

к.філол.н., доцент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
ORCID ID 0000-0003-3329-6509, Researcher ID: E-2217-2016,
larysamarkuliak@gmail.com

Україна, м. Чернівці

СПЕЦИФІКА ЖАНРОФОРМИ СОНЕТА У ТВОРЧОСТІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

У статті проаналізовано особливості жанроформи сонета у творчості визначного українського поета Максима Рильського. При цьому звернено увагу на науковий дискурс про неокласицизм, у якому поет брав активну участь. Мета статті – дослідити сонетну творчість М. Рильського крізь призму вимушеного вектору руху автора в парадигму соцреалізму. У зв'язку з цим з'ясовано естетичні пошуки М. Рильського в осягненні класичних форм, які він активно використовував у різні періоди творчості. Осмислено творчий «злам» поета, пов'язаний із ідеологічним тиском цензури. Актуалізовано питання, які стосуються культивування поетом класичних форм. Розглянуто тематологічні та поетикальні особливості жанру сонета, якому М. Рильський був вірним усе своє творче життя.

Ключові слова: неокласицизм, сонет, мистецтво, естетизм, жанроформа, класичний жанр, поетична творчість.

Постановка проблеми. Творчість «п'ятірного грона» випрозорювала особливий в естетичному розумінні стиль, який одразу осягнути неможливо. Намагаючись бути собою, неокласицизм відбивався від скепсису, подиву, а часом і обурення радянської критики системною з'явою своїх нових творів. До того ж, вони самі брали участь у науковому дискурсі про неокласицизм. Приміром, у передмові до першого видання творів М. Зерова Максим Рильський обґрунтував появу поетів, до когорти яких увіходив і він сам, що своєю творчістю опонували цілому ряду митців: «Український неокласицизм був у значній мірі виявом боротьби проти панфутуристів, деструкторів та інших представників того мистецтва, яке декларувало себе як «ліве»... Це ознаменовувало «не так заклик до наслідування, як протест проти «старосвітчини» і «сентиментальної кваші» старших епігонських поколінь, з одного боку, а з другого – реакцією на всілякі «ліві» «ізми», яких так багато розплодилося було у нас у двадцяті роки» [6, с.6]. Справді, коло неокласиків вирізнялося з-поміж літературних угруповань 20-х років ХХ століття своєю нетиповістю, навіть «неканонічністю» та ставало притчею во язицех в середовищі і радянських цензорів, і колег-літераторів. Хоча структурно неокласицизм літературним об'єднанням не були, їхнє світобачення, а також погляди на поетичне мистецтво лежали в синхронній парадигмі. На відсутність неокласичного літературного угруповання вказує Віктор Петров: «Не було статуту, зборів, засідань, протоколів, президіуму й секретаріату... Була дружба і поза цим не було нічого іншого» [1, с.14]. Вочевидь письменник мав на увазі дружбу людей, близьких по духу, інтелектуалів, естетів, споріднених творчими інтенціями. Ще один неокласик Освальд Бургардт потверджує навіть небажання входити до певного літературного об'єднання, позаяк мистецтву треба вчитися у «поетів, що твори їхні давно визнано за класичні; звідси прагнення до досконалості...» [1, с.33]. Але найважливішим завданням, на його переконання, є «очистити авгієві стайні української літератури» [1].

Мета роботи – дослідити сонетну творчість М. Рильського крізь призму вимушеного вектору руху автора в парадигму соцреалізму.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості творчої манери неокласиків, літературознавець М. Ткачук спостеріг, що «вони культивували класичні форми, зокрема жанри сонета, ронделі, спіралиси на досягнення світового письменства, любили використовувати античні сюжети, крізь призму яких прочитувалася сучасність» [8, с.138]. Відомий письменник та літературознавець із діаспори Ігор Качуровський вважає, що без «канонізованих форм» поезія неокласиків «взагалі була б неможливою» [4, с.219]. У М. Рильського вчений помітив їх чи не найбільше. За його підрахунками, що головню стосувалися збірки «Сонети», їх 139. Отже, як бачимо, звернення М. Рильського до цієї жанроформи досить присутнє. І це не дивно: мабуть, саме така незвична форма поетичного висловлювання мусила привабити поета, вихованого на класичних традиціях, спраглою досконалості та гармонії. До того ж, вроджена музикальність М. Рильського інтуїтивно спрямовувала його до цього жанру, адже сонетна структура «разюче нагадує будову музичного твору» [5, с.15]. Надаючи пріоритету класичним формам, зокрема сонету, М. Рильський «прагне досягнення головної мети – досконалості поетичного самовираження» [2].

Сонетна творчість Максима Тадейовича, як і увесь його поетичний доробок, зазнавала злетів і падінь, подібно тому, яких струсів зазнавала творча доля цього безперебільшення блискучого автора. Перші сонетні спроби можна спостерегти вже на початку його літературної діяльності. До найяскравіших зразків цієї жанроформи відносимо сонети раннього періоду та твори, які написані в період «третього цвітіння». Сонет «Коли в тумані життєвому...» зі збірки «Під осінніми зорями» (1918) – це ніби заспів до улюбленої поетової теми – теми мистецтва. Саме в мистецтві майстер слова вбачає ту велику гармонію, до якої повинна прагнути людська душа. Молодий поет надзвичайно емоційно переконує свого чи-

тача і самого себе, що лише мистецтво може стати прихистком людині: «В тобі, мистецтво, у тобі одному / Є захист: у красі незнаних слів, / У музиці, що вроду, всім знайому, / Втіляє у небесний перелив» [7, с.120]. Для М. Рильського навіть мала картина є огромом, вона «більша над увесь безмежний світ» [7, с.120]. Вдале використання гіперболи увиразнює значення творів мистецтва для різних епох. У сонеті «У пушах, де лише стежки звірині...» поет змальовує усамітнення людини у таємничому лісі, в якому «стомленій людині/ Так любо стрінуть затишний куток, / Прозорий погляд милого спокою...» [7, с.166]. Ідилічна картина навіює алузію, звернену до мистецтва, сповненого лагідності та гармонії: «Так ти, мистецтво, серед бур і змроку / Сіяєш мислям і серцям людським, – / У темнім морі променисте око» [7, с.166]. Зазначимо, що мистецькі рецепції розпросторюються на весь сонетарій М. Рильського і сягають поезії «третього цвітіння».

У період зламу, після піврічного перебування в Лук'янівській в'язниці, М. Рильський «втратив» самостійний поетичний голос і змушений був «освоювати» новий для нього материк соціалістичного реалізму, прийнявши зовсім не притаманний для себе принцип: підкорення. Звісно, це для самобутнього поета коштувало надзвичайних зусиль, адже обставини прирікали його переродитися в абсолютно іншу людину аж до зречення у творчості найпосутнішого: справжності. Це був виклик, з яким наш поет став на прю.

Сонетна творчість цього періоду перебуває на роздоріжжі, як і вся поезія М. Рильського. У збірці 1931 року «Знак терезів» (цикл «На цьому березі») знаходимо сонет, у якому поет декларує свій вимушений вектор руху до кардинально інших тем, що, зрештою, стануть основними для цілого покоління українських поетів періоду соцреалізму. Новим героєм його поезій стає людина праці: «А там на обрії не вершник таємничий, / Ні! Будить заспаних і недолугих кличе / Брудний, замузаний веселий тракторист» [7, с.219]. Митець навіть засуджує своє розуміння творчості, вважає його помилковим, прагнучи оновлення: «А ти, заблуканий, забудь життя двоїсте. / Пісні одспівані одспіваним покинь» [7, с.219]. Епітет «одспівані пісні» означає точку неповернення поета в його колишній світ, а це неймовірно дорога ціна. Нам видається, що такий різкий поворот М. Рильського в бік нової соціалістичної естетики, прийняття нових правил гри – це насамперед декларація для радянського цензора, який пильно стежив, що ж відбувається в поетовій творчій лабораторії.

У поезії з промовистою назвою «Срібний сонет», присвяченій учителю М. Алексєєву, погляд автора зупиняється на чудовому зимовому пейзажі: «Посріблені ліси окуталися тінню, / А небосхил горить і віти золотить» [7, с.123]. Ліричний герой переповнений спогадами про перебування в цьому лісі у різні пори року, і завжди природа наповнювала його ество різноманітними барвами. Важко сказати, барва якої пори року найкраща, проте в цей час він переконливо надає перевагу зимі. Ліричного героя вабить зимовий вечір, спокій якого нагадує стрункий сонет: «Цей вечір, замкнений в холодному спокої, / Чіткий, докінчений нагадує сонет, / Сонет краси гаїв і тиші зимової» [7, с.123]. Як бачимо, автор не

просто сліпо опоетизує сонет, а доводить доцільність використання цієї жанроформи у своїй творчості. Пієтет у авторському ставленні до сонета як «ідеального» витвору сягає апогею в заключних поетових рядках, в яких артикулюється його Божественне начало: «Зі сніжних рим дзвінких його зложив поет, / Чий силует на тлі блакиті неземної / Для тих, хто молиться, є Божий силует» [7, с.123].

У травні 1951 року М. Рильський вступив у поетичну дискусію з Андрієм Малишком щодо доцільності використання сонетних форм у «некласичну» добу. При цьому авторитетною постаттю для нього є Іван Франко, який сонетами «темницю потрясав, / Валив стовпи, ламав гранітні скелі!» [7, с.320]. М. Рильський обстоює використання канонічних форм у новітні часи, дає корисні настанови своєму щирому приятелю щодо написання сонета: «В чотирнадцять рядків укласти вмій / І труд, і думку, і натхнення, й бій, / І заклики до братства благородні» [7, с.320]. На переконання М. Рильського, необхідно виховувати читача на класичних зразках, які є в тому числі й «культурологічною» ланкою між минулим і сьогоденням: «І знай, що твій високий сміх і плач / Сучасний прийме радісно читач, / Що в ч о р а ти обернеш у с ь о г о д н і!» [7, с.320].

У сонеті з однойменною назвою (фактично, це така собі присвята сонетові), написаному у листопаді 1956 року, М. Рильський дуже доброзичливо, з притаманною йому легкою іронією обстоює існування сонета. Без високої патетики, щиро та органічно, але й упевнено поет переконує свого літературного візаві у необхідності використовувати сонет у поетичній творчості, розкриває естетичну сутність цієї жанроформи, актуалізує її непроминальність: «Суворая простота, / Що слова зайвого в свої рядки не прийме, / Струнка гармонія, що з думки вироста...» [7, с.342]. «Гармонія, що з думки вироста» стала творчим кредо поета, передвісника, предтечі покоління «шістдесятників».

Висновки. Попри виклики і підступи, спрямовані на нього та його літературних побратимів, М. Рильський залишався вірним сонету упродовж усього свого творчого життя, закликаючи звертатися до цього унікального класичного жанру.

Шукаючи баланс між високою класикою і новим мистецтвом, регламентованим радянським цензором, який часто заперечував існування справжнього, Максим Рильський виробив у собі опірність проти провінціалізму, примітивізму та банальності. Поет володів мистецтвом відчуття краси: краси природи, людини, – краси світу, що також слугувало йому для вибору власного шляху у творчості, аби пройти його гідно, залишивши духовні плоди для наступних літературних та читацьких поколінь.

Література

1. Агєєва В. *Київські неокласици. Українські мемуари*. К.: Факт, 2003. 352 с.
2. Герасимов К.С. *Диалектика канонов сонета. Гармонія протиположностей. Аспекти теорії и історії сонета.* – Тбіліси: Изд-во Тбіліського ун-та, 1985. С.17-51.
3. Добрянський Анатолій. *Український сонет. Антологія*. К.: Рад. письменник, 1976.
4. Качуровський Ігор. *Український парнасізм. Променисті*

сильвети. Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С.212-228.

5. Орел В.А. Английский сонет: рождение и судьба. Сонеты современников Шекспира. М.: Книга, 1987. С.3-38.

6. Рильський М. Микола Зеров – поет і перекладач. Зеров М. Вибране. К.: Дніпро. 1966. С.5-17.

7. Рильський Максим. Вибрані твори в 2-х томах. Том перший. Вірші, поеми. К.: Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. 2005. 590 с.

8. Ткачук М. Неокласичний дискурс Максима Рильського. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. М. Гнатюка. Серія: Літературознавство. 2011. № 31. С.129-149.

References

1. Aheieva V. Kyivski neoklasyky. Ukrainski temuary. K.: Fakt, 2003. 352 s.

2. Herasymov K.S. Dialektyka kanonov soneta. Harmoniya

protyvopozhnostei. Aspekty teorii i istorii soneta. – Tbilysi: Yzd-vo Tbilyskoho un-ta, 1985. P.17-51.

3. Dobrianskyi Anatolii. Ukrainskyi sonet. Antolohiia. K.: Rad. ruymennyk, 1976.

4. Kachurovskyi Ihor. Ukrainskyi parnasizm. Promenyty sylvety. Lektsii, dopovidi, statti, esei, rozvidky. K.: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. S.212-228.

5. Orel V.A. Anghyiskyyi sonet: rozhdennye y sudba. Sonety sovremennykh Shekspira. M.: Knzha, 1987. S.3-38.

6. Rylskyi M. Mykola Zеров – poet i perekladach. Zеров M. Vybrane. K.: Dnipro. 1966. S.5-17.

7. Rylskyi Maksym. Vybrani tvory v 2-ky tomakh. Tom pershyi. Virshi, poemu. K.: Vseukrainske derzhavne spetsializovane vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana. 2005. 590 s.

8. Tkachuk M. Neoklasychnyi dyskurs Maksyma Rylskoho. Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. M. Hnatiuka. Seria: Literaturoznavstvo. 2011. № 31. S.129-149.

Markuliak L.V.,

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature of Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych, ORCID ID 0000-0003-3329-6509, Researcher ID: E-2217-2016, larysamarkuliak@gmail.com
Ukraine, Chernivtsi

SPECIFICITY OF THE SONNET GENRE FORM IN THE WORKS OF MAXYM RYLSKY

The article analyzes the peculiarities of the genre form of the sonnet in the works of the prominent Ukrainian poet Maksym Rylsky. Attention is paid to the scientific discourse on neoclassicism, in which the poet took an active part. The purpose of the article is to study the sonnet work of M. Rylsky through the prism of the forced vector of the author's movement into the paradigm of socialist realism. The poet's creative «break» connected with the ideological pressure of censorship is meaningful. The questions concerning cultivation by the poet of classical forms are actualized. The thematic and poetic features of the sonnet genre, to which M. Rylsky was faithful all his creative life, are considered.

Key words: neoclassics, sonnet, art, aestheticism, genre form, classical genre, poetic creativity.

УДК 821.161.2.09(477)(092)Николишин

Меленчук О.В.,

к.філол.н., асистент кафедри української літератури Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича,
o.melenchuk@chnu.edu.ua

Україна, м. Чернівці

ШЕВЧЕНКОВЕ ТРАКТУВАННЯ КОЗАЧЧИНИ В РЕЦЕПЦІЇ ДМИТРА НИКОЛИШИНА

У статті розглянуто погляди письменника, літературознавця і видавця, колишнього учня професора С. Смаль-Стоцького – Дмитра Николишина на проблему козаччини у творчості Т. Шевченка. Акцентовано на відомій науковій студії «Погляди Тараса Шевченка на козаччину», в якій з'ясовується питання впливів та джерельна база, що дозволили поетові утвердити й здійснити художню трансформацію історичної правди від початку зародження і розвитку козацького руху в Україні до періоду гайдамаччини.

Ключові слова: козаччина, гетьманщина, гайдамацький рух, історичний, науковий аналіз, національна ідея.

Постановка проблеми. Український письменник, літературознавець, перекладач, видавець і педагог Дмитро Николишин (1884–1950) залишив розмаїту творчу спадщину, відому нині лише вузькому колу читачів. На літературній та науковій ниві Д. Николишин трудився майже пів століття. З-під його пера упродовж першої половини ХХ століття з'явилися друком збірки поезій, драматичні твори, переклади та наукові розвідки. Окреме зацікавлення являють його шевченкознавчі студії.

Мета статті полягає в детальному аналізі шевченкознавчих праць вченого, у яких простежено звертання Т. Шевченка до теми козаччини.

Виклад основного матеріалу. Ще в студентські роки Д. Николишин, як і багато інших юнаків, що навчалися у Чернівецькому університеті на початку ХХ століття, завдяки професорові С. Смаль-Стоцькому ґрунтовно захопився творчістю Т. Шевченка, яка стала надійним фундаментом його різнобічної діяльності. З юнацьких літ Д. Николишин виявляв свою національну позицію, брав активну участь у суспільно-культурному житті українців, долучався до відзначення роковин пам'яті Т. Шевченка. Його шевченкіана обіймає публічні виступи, публіцистичні статті та наукові праці, присвячені дослідженню творів нашого генія. Так, 1914 року в Коломиї, у видавництві Д. Николишина «Загальна Книгозбірня», побачили світ його праці «Козаччина в поезії Т. Шевченка» й «Т. Шевченко. Історичні поеми», і, за твердженням Д. Лукіяновича, «одна й друга зайняли пост у шевченкознавстві, автора записали між шевченкознавцями...» [3, с.3]. Пізніше обидві праці були перевидані, перша з них – у 1929-му, друга – в 1921-му роках. А відтак вийшли друком виголошені Д. Николишиним промови й реферати, зокрема окремою брошурою «Пророк і ми» (1929), а в періодичних виданнях – виступи «Між поетом і царем» (1932), «В Тарасові дні» (1932), «У 90-ліття „Заповіту“» (1935), «Літа з сімками (7) у житті поета» (1937), «Шевченко-маляр» (1938) тощо [5].

У Чернівецькому університеті наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на семінарах із вивчення творчості Т. Шевченка велика увага приділялася вдумливому прочитанню та розбору поезій на історичну тематику, яка відкривала широкі горизонти пізнання національно-політичного світогляду Т. Шевченка. Це не могло не

відбитися на подальших студіях випускників університету. З огляду на це, відверта залюбленість у літературу, а головне отримані знання із лекцій професора С. Смаль-Стоцького, спонукали Д. Николишина продовжувати осмислювати глибокий зміст поезій Т. Шевченка [5].

Теми козаччини у поезії Т. Шевченка Д. Николишин торкається в обидвох названих студіях, щоправда, в розвідці «Т. Шевченко. Історичні поеми» лише в загальних рисах окреслює зацікавлення Т. Шевченка цією проблемою, виклавши свої міркування у підрозділі «Як уявляв собі Шевченко козаччину». Натомість у праці «Погляди Тараса Шевченка на козаччину» (1914), яка за обсягом має майже сім десятків сторінок тексту, Д. Николишин вдається до всебічного аналізу цієї проблематики у Шевченковій творчості. У двох основних розділах – «З яких джерел черпав Шевченко свої історичні відомості» та «Козаччина у Шевченка», причому останній розділ значно переважає перший і складається із 12 підпунктів, у яких Д. Николишин фахово обґрунтовує зацікавлення Т. Шевченка козацьким минулим у своїх поетичних творах. Та й перший розділ його праці має стрункішу будову на відміну від ідентичного підрозділу в праці «Т. Шевченко. Історичні поеми», оскільки автор, розглядаючи питання Шевченкової лектури з історичного минулого, виокремлює чотири групи джерел, це, зокрема, друковані й недруковані історичні праці, художні твори на історичну тематику, збірники історичних дум і пісень та усна народна словесність і ще перекази очевидців подій ХVІІІ століття.

З'ясовуючи питання впливів та джерельну базу, що дозволили поетові трансформувати історичну правду, яка за своєю природою мала чимало суперечливих моментів, Д. Николишин виділяє найважливіші праці («Історія Русів» нез'ясованого автора, «Історія Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського, «Історія Малоросії» М. Маркевича, «Краткая летопись Малыя России» В. Рубана), які стали для Т. Шевченка своєрідним орієнтиром в осмисленні історичного минулого. Найбільшу вагу, на думку Д. Николишина, мала «Історія Русів», яка в ХІХ ст. слугувала великим авторитетом у формуванні світогляду української інтелігенції, відтак, покликаючись на М. Драгоманова, зауважував, що саме «ся Історія запанувала над думками поета своїм українським

автономізмом і козацьким републіканством, своїм духом, у якому до патріотизму козацьких літописців XVII–XVIII ст. й кобзарських дум прибавилась якась доля європейського републіканства» [7, с.3]. Зрештою, дослідник схиляється до того, що ця праця, як і «История Малой России» Д. Бантиш-Каменського, позбавлена наукової вартості, «бо в ній дійсні факти поперемішувані з видуманими і подоповнювані так, що правди без строгої наукової критики знайти не можна, а про початки української козацької держави розказано самі небували річі» [7, с.3-4]. Це, мовляв, одна із причин, яка позбавляла Т. Шевченка об'єктивно оцінювати складні і драматичні історичні події XVII–XVIII ст. Як бачимо, Д. Николишин цілком переконаний, що згадані праці з історії, художня спадщина, а відтак і усна народна словесність, відомі Т. Шевченкові, не вповні відображали об'єктивну картину світу, у його розумінні, ці джерела «мають дуже сумнівну вартість» і є «недостаточною історичною лектурою». Бо «всі вони дивляться на історію українського політичного життя з суб'єктивної точки погляду автора, будь одиниці, будь народної маси. Широкого погляду, який умів би пов'язати всі історичні факти причинно і об'єктивно, у тих жерелах нема» [7, с.6]. Зважаючи на широкий спектр проблем, в основі розвідки Д. Николишина лежить з'ясування поглядів Т. Шевченка на тему козацьчини, їх зв'язок із історичними працями та динаміка розвитку їх у поетичній творчості [7].

У розділі «Козаччина у Шевченка» Д. Николишин, реконструюючи хід історичних подій, вибудовує логічний зв'язок причин зародження і розвитку козацького руху в Україні, що відбувалося у контексті тодішніх українсько-польських взаємин. Дослідник прагне показати Шевченкову позицію і його розуміння цієї проблеми, яка є наскрізною в його поезії. Акцентуючи на ранніх творах поета, Д. Николишин констатує романтично-ідеалізоване сприйняття Т. Шевченком українського козацтва як рушійної сили у боротьбі за самостійність України. На переконання дослідника, саме під впливом «Історії Русів» Т. Шевченка у своїх творах не тільки малював ідеальний образ козацької України, а й вважав, що рубіжною точкою ворожнечі між поляками й козаками стало підписання Брестської унії (1596). Така умовлена позиція поета є наскрізною в поезіях «Ляхам» (насправді – «Полякам»), «Буває, в неволі іноді згадаю...», в поемі «Гайдамаки», особливо ненависна поетові церковна унія у «Тарасовій ночі». Подібне трактується і в працях М. Маркевича та Д. Бантиша-Каменського. Щоправда, Д. Бантиш-Каменський вказував на погіршення взаємин між поляками і українцями ще в доберестейський період, – уточнював Д. Николишин.

Далі дослідник зосереджується на еволюції поглядів Т. Шевченка щодо ролі й системи організації Запорозької Січі. Однак щодо часу її виникнення Д. Николишин відповіді у Т. Шевченка не знаходить, натомість виокремлює оспівану поетом «одчайдушну відвагу козаків», особливо у його ранніх творах – вірші «Іван Підкова» й поемі «Гамалія». «Нема ні одного місця у Шевченка, де козак завагав би ся перед яким героїським подвигом лякаючи ся смертю» [7, с.12], – підкреслював Д. Николишин, – козаки в поета – хоробрі і безстрашні. І най-

кращими, взірцевими образами усього козацтва постають у Шевченка отамани Іван Підкова й Гамалія. А ще типовими виразниками козацтва у Т. Шевченка, – додає дослідник, – виступають кобзарі як із середовища запорожців, так і ті, що лише товаришували з ними й «увіковічували героїські подвиги козаків та їхніх отаманів» [7, с.20]. Такою репрезентована тут козацьчина у Т. Шевченка з її характерними рисами та особливостями.

Д. Николишин наголошує, що ні «Історія Русів», ні праця М. Маркевича не подають широкої характеристики устрою Запорозької Січі, хіба що Д. Бантиш-Каменський трохи більше присвячує уваги цьому питанню. Та й він, мовляв, не до кінця розумів роль і значення Запорозької Січі в українській історії, бо розглядав її не як «формацію нової сили українського народу, що згуртувала в собі радикальні свободолобні елементи і з часом стала свідомим свого політичного становища в народі чинником, що здійснював питомі українській нації ідеали демократичного державного устрою, а як на зайшлий елемент, що був шкідливим галапасом на польським, а пізніше московським державним організмі» [7, с.20]. Саме тут Д. Николишин підкреслив добре Т. Шевченком знання української народнопоетичної творчості, зокрема історичних пісень, які допомогли поетові «відчутти, зрозуміти і полюбити дух Запорожжя» [7, с.20] та втілити його у своїх творах. Особливий вплив народних дум відчутний при змалюванні Т. Шевченком походів на турків і татар, перебування козаків у неволі, що добре проглядається в поезії «У тієї Катерини...», поемі «Невольник», на прикладі яких дослідник спостерігає «чудове зображення Січі для України», оскільки «се правдива школа життя, яка вчить пізнавати світ і людей, дає змогу надбати слави й достатків, насталоє характер, перетворює молодиків недосвідних у духово зрівноважених мушкетерів-козарлюг, що розуміли своє значіння для України і вміли пожертвувати для неї своє життя» [7, с.24].

Оцінка ролі Запорозької Січі, цього унікального історичного явища, неможлива без урахування здобутків конкретних історичних постатей, оспіваних Т. Шевченком. Найбільш помітними і яскравими у творах Т. Шевченка, констатує Д. Николишин, постають образи козацьких ватажків: Тараса Трясила, Северина Наливайка, Павлюка, Григорія Лободи, Петра Сагайдачного, Якова Остриниці, вже згадуваних Івана Підкови та Гамалії. Дослідник акцентує на художніх особливостях зображення козацьких отаманів та організованих ними повстань, зауваживши, що, приміром, Тарас Трясило, Северин Наливайко і Павлюк виступають у Т. Шевченка «великими патріотами однакової міри», і що автор при їх змалюванні не відступає від історичних джерел. Однак помічаємо, як сам Д. Николишин припускається неточностей, зокрема не подає точної дати повстання Тараса Трясила проти Речі Посполитої, вказує, що, мовляв, у Д. Бантиша-Каменського фігурує дата – 1628 рік, натомість мав би внести уточнення й вказати – 1630-й. В іншому місці, коли мовиться про запорозького гетьмана Григорія Лободу, йде він за Т. Шевченком і називає гетьмана Іваном Лободою. А Т. Шевченка називає так Лободу вслід за І. Срезневським. Дослідник мав би зробити з цього приводу певні роз'яснення. Щоправда, він ви-

правляється стосовно імені Івана Підкови, зазначивши, що в «Історії Русів» вжито – Павло Підкова. Однак, коли йдеться про гетьмана Сагайдачного, дослідник, як і Т. Шевченко, який називав полководця «ченцем», припускається помилки, нібито перед смертю гетьман прийняв постриг, чого насправді не було. М. Максимович ще за життя Т. Шевченка спростував цей факт [12,13].

На відміну від праці «Т. Шевченко. Історичні поеми» Д. Николишин у студії «Погляди Тараса Шевченка на козаччину» більше міркує над здобутками й прорахунками політики гетьмана Б. Хмельницького. Він показує еволюцію поглядів Т. Шевченка стосовно постаті Б. Хмельницького до і після 1843 року – від «щирої прихильності», наприклад, у «Гайдамаках» – до «важкого докору», висловленого у «Розритій могилі» та «Великому льоху». На відміну від тодішньої офіційної історичної думки, яка не вбачала у політиці гетьмана чогось крамольного, Т. Шевченко, у поясненнях Д. Николишина, навпаки, не все приймав і не в усьому йшов за авторитетними джерелами, а видно, як відверто засуджував Б. Хмельницького, наприклад, у поемі «Великий льох». Літературознавець підкреслює, що «се вимовно свідчить про повну національну свідомість поета і показує шлях, яким та свідомість розвивалася: з одного боку, історична лектура, з другого – оглядане сумної дійсності і відчуження висших верств від широких народних мас. Помагала сему горяча любов поета до тих мас. Отся любов каже ему кидати такий важкий докір на могилу великого гетьмана» [7, с.39]. Утім, зазначає Д. Николишин, Т. Шевченко – як не старався повірити Б. Хмельницькому і визнати, що підписана Переяславська угода була лиш метою уберегтися від наступальної політики Речі Посполитої, – навколишня дійсність диктувала поетові протилежне: «глибока любов до рідної, безталанної України будить у нім жаль і прямо погорду для Богдана, того, що побудував основи її нинішнього безталання» [7, с.44].

Нетрадиційними у Т. Шевченка були погляди й на діяльність гетьманів І. Самойловича і П. Дорошенка. Він відходить від історичних джерел й, на відміну від «Історії Русів» і праць Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, які, з одного боку, неприхильно оцінювали політику П. Дорошенка, а з іншого, схвалювали промосковську орієнтацію І. Самойловича, Т. Шевченко, навпаки, довіряє П. Дорошенкові за його ж «безупинну аж до вичерпання всіх сил боротьбу з Москвою за незалежність України» [7, с.48], – підмічає Д. Николишин. І. Самойлович у Т. Шевченка «дурний», можливо, таке означення, взяте поетом з літопису С. Величка, де вміщено лист І. Сірка до І. Самойловича, в якому той називає гетьмана «дурним» через заходи щодо знищення правобережного гетьманства [13]. Очевидно, ця деталь також не була відома Д. Николишину. В інших історичних джерелах подібних епітетів не зафіксовано.

У гетьмані І. Мазепі, як і в П. Дорошенкові, а подекуди в Б. Хмельницькому, Т. Шевченко вбачав борців за політичну незалежність України. Незважаючи на негативні оцінки політики І. Мазепи у працях істориків, Д. Николишин стверджує, що Т. Шевченко «бачив причину полтавської трагедії з 1709 р. в тій обставині, що провідники народу не вміли одностайне стати та не по-

єднали гетьмана (Мазепу) з фастовським полковником (Палієм) (причому і Семена Палія поет показує справжнім патріотом – О.М.). Якби се було сталося, „пожали б пшениченку” – достали б Полтаву, а тим самим скинули б московське ярмо з народу. Січ існувала б, а з нею і незалежність України» [11, с.XVIII]. Д. Николишин показав істинність суджень Т. Шевченка стосовно згаданих гетьманів і наголосив на незвичайній здатності поета дошукуватися історичної правди.

Висновки. Підсумовуючи, Д. Николишин проводить аналогії у зображенні Т. Шевченком гайдамаків і козаків й висновує, що поет не бачить різниці між двома рівноправними між собою національно-визвольними рухами й «уважає гайдамаків ідейними спадкоємцями козаків [...] і тому наділяв їх чертами, якими змальовував козаків» [7, с.66-68], що є наскрізним у поемі «Гайдамаки», поезіях «Холодний Яр», «Швачка». Не так історичні праці, як розповіді діда Івана, а ще тогочасна дійсність, з якою не міг миритися поет, сформувавши його уявлення про гайдамацький рух та його героїв. Дослідник наводить приклади із збірок пісень М. Драгоманова та Д. Яворницького, зіставляє їх та доводить, що народно-пісенна творчість дала основу для глибшого розуміння суспільно-політичних процесів XVII–XVIII ст. й умотивованішого засудження україножерної політики Петра I та Катерини II. Орієнтуючись на праці істориків і народно-пісенну творчість, Д. Николишин не лише здійснює глибокий аналіз творів Т. Шевченка, а й занурюється в перипетії історичного минулого, дає виважену оцінку подій XVI–XVIII століть, що спонукає віддавати належне його шевченкознавчим студіям і тепер.

Література

1. Бен. Авторський вечір Дмитра Николишина / Бен // *Краківські вісті*. – 1942. – 22 грудня. – Ч. 285 (732). – С.4.
2. Доцивін І. *Життєпис. Вибрані твори* / Іван Доцивін / [Упоряд. І. Грушковський]. – Вишніця: Черемош, 2006. – 208 с.
3. Лукіянович Д. Дмитро Николишин (Літературна сільота) / Денис Лукіянович // *Краківські вісті*. – 1942. – 30 грудня. – Ч. 290 (737). – С.3-4.
4. Лукіянович Д. *Історичні поеми Тараса Шевченка зі вступом і поясненнями Дмитра Николишина* (Коломия, 1914) [рецензія] / Д. Лукіянович // *Діло*. – 1914. – Ч. 44. – 27 лютого. – С.3.
5. Меленчук О. *Шевченкознавчі студії Дмитра Николишина* / О.В. Меленчук // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. – 2017. – Вип. 16. – С.32-39.
6. Мельничук Б. *Николишин Дмитро Васильович* / Богдан Мельничук // *Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – Т. 4: М–Па* / НАН України, Ін-т л-ри ім. П.Т. Шевченка; редкол.: М.Т. Жулинський (гол.) [та ін.]. – Київ, 2013. – С.553–554: [953] іл. + кольор. вклейка.
7. *Николишин Д. Погляди Тараса Шевченка на козаччину* / Дмитро Николишин. – Б. м. і р. – 69 с.
8. Сімович В. *Туртоқ қобзарознавства* / Василь Сімович // *Сімович Василь. Праці у двох томах, Том 2: Літературознавство. Культура* / [Упоряд. А. П'якч, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенника, передм. Ф. Погребенника]. – Чернівці: Книги–XXI, 2005. – С.78–81.
9. Чепига І. *Серед книг. Загальна книгозбірня. Ч.1. Історичні поеми Тараса Шевченка зі вступом і поясненнями Николишина*. Коломия, 1914. *Стор.* 56+26. *Ціна* 50 сот. [рецензія] /

Іван Чепига // Ілюстрована Україна. – 1914. – Ч. 9. – 15 мая. – С. 151.

10. Шевченко П. Историчні поеми. Зі вступом і примітками Дмитра Ніколышина / Парас Шевченко. – Коломия: [б. в.], 1914. – 26 + [Л. VI] с: портр. – (Загальна книгозбірня; Ч. 1).

11. Шевченко П. Историчні поеми. Пояснені Дмитро Ніколышин. – 2-е вид., доп. – Коломия: Накладом «Заг. Книгозбірні», 1921. – 145 с.: портр. (Загальна Книгозбірня; Ч. 1).

12. Шевченко П. Повне збір. творів: У 12 т. / [Редкол.: М.Т. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1: Поезія 1837–1847 / [Перед. слово І.М. Дзюби, М.Т. Жулинського]. – 784 с.: портр.

13. Шевченко П. Повне збір. творів: У 12 т. / [Редкол.: М.Т. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.: портр.

References

1. Ben. Avtorskyi vecbir Dmytra Nykolyshyna / Ben // *Krakivski visti*. – 1942. – 22 hrudnia. – Ch. 285 (732). – S. 4.

2. Doshchivn I. Zhyttiepyis. Vybrani tvory / Ivan Doshchivnyk / [Uporiad. I. Hrushkovskiy]. – Vyzhnytsia: Cheremosh, 2006. – 208 s.

3. Lukhianov D. Dmytro Nykolyshyn (Literaturna sylueta) / Denys Lukhianovych // *Krakivski visti*. – 1942. – 30 hrudnia. – Ch. 290 (737). – S. 3-4.

4. Lukhianov D. Istorychni poemy Tarasa Shevchenka zi vstupom i poiasnenniamy Dmytra Nykolyshyna (Kolomyia, 1914) [retsensii] / D. Lukhianovych // *Dilo*. – 1914. – Ch. 44. – 27 liutoho. – S. 3.

5. Melench O. Shevchenkoznavchi studii Dmytra Nykolyshyna / O.V. Melenchuk // *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Filolohiia*. – 2017. – Vyp. 16. – S. 32-39.

6. Melnychuk B. Nykolyshyn Dmytro Vasylovych / Bohdan Melnychuk // *Shevchenkivska entsyklopedia: v 6 t. – T. 4: M–Pa / NAN Ukrainy, In-t I-ry im. T.H. Shevchenka; redkol.: M.H. Zhulynskiy (hol.) [ta in.]*. – Kyiv, 2013. – S. 553–554: [953] il. + kolor. vkleika.

7. Nykolysh D. Pohliady Tarasa Shevchenka na kozachchynu / Dmytro Nykolyshyn. – B. m. i r. – 69 s.

8. Simov V. Hurtoz kobzaroznavstva / Vasyf Simovych // *Simovych Vasyf. Pratsi u dvoch tomakh. Tom 2: Literaturoznavstvo. Kultura* / [Uporiad. L. Tkach, O. Ivasiuk, za uchastiu R. Pylypchuka, Ya. Pohrebennyk; peredm. F. Pohrebennyka]. – Chernivtsi: Kryhy–KfiKfi, 2005. – S. 78-81.

9. Chepy I. Sered knyh. Zahalna knyhozbirnia. Ch.1. Istorychni poemy Tarasa Shevchenka zi vstupom i poiasnenniamy Nykolyshyna. Kolomyia, 1914. Stor. 56+26. Tsina 50 sot. [retsensii] / Ivan Chepyha // *Iliustrovana Ukraina*. – 1914. – Ch. 9. – 15 maia. – S. 151.

10. Shevchen T. Istorychni poemy. Zi vstupom i prymitkami Dmytra Nykolyshyna / Taras Shevchenko. – Kolomyia: [b. v.], 1914. – 26 + [Л. VI] с: портр. – (Zahalna knyhozbirnia; Ch. 1).

11. Shevchen T. Istorychni poemy. Poiasnyv Dmytro Nykolyshyn. – 2-е вид., доп. – Kolomyia: Nakladom «Zafi. Knyhozbirni», 1921. – 145 с.: портр. (Zahalna Knyhozbirnia; Ch. 1).

12. Shevchen T. Povne zibr. tvoriv: U 12 t. / [Redkol.: M.H. Zhulynskiy (holova) ta in.]. – K.: Nauk. dumka, 2001. – T. 1: Poezii 1837–1847 / [Pered. slovo I.M. Dziuby, M.H. Zhulynskoho]. – 784 с.: портр.

13. Shevchen T. Povne zibr. tvoriv: U 12 t. / [Redkol.: M.H. Zhulynskiy (holova) ta in.]. – K.: Nauk. dumka, 2001. – T. 2: Poezii 1847–1861. – 784 с.: портр.

Melenchuk O.V.,

Candidate of Philological Sciences, assistant at the Department of Ukrainian Literature at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, o.melenchuk@chnu.edu.ua

Ukraine, Chernivtsi

DMITRO NIKOLYSHYN ABOUT THE THEME OF THE COSSACKS IN T. SHEVCHENKO'S INTERPRETATION

In this article are considered views on the problem of Cossacks in T. Shevchenko's creativity of famous writer, literary critic and publisher, a former student of professor Smal-Stotsky – Dmytro Nikolylshyn. Emphasis is placed on scientific article "Taras Shevchenko's views on the Cossacks", in which the author finds out the issues of influences and source base, which allowed him to confirm and realize the rebirth of historical truth from the beginning of the birth and development of the Cossack movement in Ukraine until the period of the Haydamakchyna.

Key words: Cossacks, Hetmanate, Haydamak movement, historical, scientific analysis, national idea.

History

УДК 94(4)+910.4(495)

Добролюбська Ю.А.,

д.філос.н., професор кафедри всевітньої історії та методології науки

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», jdobrol@ukr.net

Україна, м. Одеса

ФІЛЕЛЛІЗМ В СПРИЙНЯТТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Ключові аспекти філеллізму – тяга до свободи, краси, політичного самовизначення та індивідуальної величі зароджуються в глибокій давнині та мають складну історію трансформації. Європейський філеллізм походить від давньоримської ідеалізації грецької культури, яка пронизує культурну традицію ще з часів Просвітництва. В перші десятиліття XIX ст., після початку боротьби греків за національну незалежність, філеллізм стає вже не просто захопленням та схилянням перед античним світом або романтичною героїзацією грецької тематики. Він перетворився на вираз загального протесту самих різних людей проти репресивних режимів, за право народів на самовизначення, національний суверенітет, свободу, незалежність від усіх видів тиранії та гноблення. Під час грецької боротьби за незалежність різні прошарки цього явища постають в центрі загальної уваги – філеллізм стає невід’ємним елементом у створенні загальноєвропейської ідентичності та відправною точкою для відродження та модернізації Греції.

Ключові слова: філеллізм, героїзація, романтизм, культурна традиція, антична спадщина, світосприйняття.

Постановка проблеми. Філеллізм існував у середньовіччі та у добу Відродження, однак в новосвропейській культурній традиції остаточно оформився в перші десятиліття XIX ст., що з найбільшою повнотою виразилося після початку боротьби греків за національну незалежність. На даному етапі філеллізм став вже не просто захопленням та схилянням перед античним світом або романтичною героїзацією грецької тематики. Він перетворився на вираз загального протесту самих різних людей проти репресивних режимів, за право народів на самовизначення, національний суверенітет, свободу, незалежність від усіх видів тиранії та гноблення.

Метою цієї розвідки є аналіз філеллізму в сприйнятті європейської культурної традиції.

Виклад основного матеріалу. Залишаючись переважно європейським рухом, філеллізм поширився і на інші континенти (наприклад, організації філеллінів діяли в Північній Америці). Головними його центрами стали країни Центральної та Західної Європи, такі як Англія, Франція, Німеччина Італія. Філеллізм набував найрізноманітніші форми: це і економічна допомога (відправка грошей, зброї та спорядження), і моральна підтримка в пресі та через художні засоби (поезію, театр, образотворче мистецтво), і особисту участь в боротьбі.

Хоча в наукових дослідженнях немає точних даних про загальну чисельність добровольців, за деякими оцінками їх було близько тисячі двохсот. Здебільшого це були німці, які прибули на грецьку землю в перші два роки визвольної боротьби. За ними слідували французи та італійці. Вельми представницькою була участь поляків, швейцарців, британців та американців.

Перші клуби філеллінів з’явилися в серпні 1821 року в швейцарському місті Берні та німецькому Штутгарті.

Діяльність розрізнених організацій вдалося скоординувати в грудні 1822 року, коли в Цюріху був створений центральний комітет на чолі з університетським професором Іоганном Генріхом Бремлі. Але у 1825 р., зі створенням комітету в Женеві, його діяльність відійшла на другий план. Говорячи про філелліський рух тих років, особливо слід відзначити внесок швейцарського банкіра Жана Габрієля Ейнара (1775–1863), який став головним ініціатором створення філелліських організацій в Женеві та Парижі [7, с.86].

У Франції та в Англії створення аналогічних комітетів затягнулося до 1823 р. Перша французька організація філеллінів, яка здійснювала благодійну діяльність, в основному шляхом збору пожертвувань, була створена в лоні Товариства християнської моралі. Її учасниками стали такі відомі французи як Франсуа Ларошфуко-Ліанкур, Віктор де Брольї, де Ластер, де Лаборд, банкіри Делассер і де Ремусат, а також Адамантіос Кораїс, Афанасіос Вогорідіс, Дімітріос Фотілас, Михайло Схінас та інші греки. Рух філеллінів оформився у 1825 році, коли був створений Паризький комітет, Благодійне товариство на допомогу грекам і Марсельський комітет. Незважаючи на складну розстановку сил, викликану тісними зв’язками між Францією та Єгиптом, репресій щодо філеллінів не було. Навпаки, Греція знайшла підтримку французького парламенту в особі Франсуа Рене де Шатобріана. Згодом Паризький комітет очолив загальну координацію філелліського руху та став здійснювати її в інших містах Франції, Німеччини, Швейцарії, Нідерландів та Швеції. У 1825 р. офіцер наполеонівської армії Шарль Фав’є взяв на себе координацію відправки в Грецію нової хвилі добровольців, в тому числі італійських карбонарів і французьких бонапартистів [6, с.165-168].

В Англії підтримка грецького руху була досить помірно, особливо в перші роки, коли англійський уряд ставився до нього вороже. Розправа османів над греками острова Хіос у 1822 р. глибоко вплинула на громадську думку і сприяла поширенню філеллінських настроїв. Керівниками і основоположниками Грецького комітету в Лондоні стали Джон Боурінг, друг і послідовник вчення Джереми Бентама, та Едвард Блекер. Більшість членів комітету прийшли з лав англійської опозиції. Комітет розгорнув широкомасштабну діяльність і став домагатися виділення англійської позики грецькому уряду [6, с.166].

Рух філеллізму, підтримка або навіть участь філеллінів в грецькій національно-визвольній війні почалися з найперших днів Грецької революції та тривали ще протягом кількох років після її перемоги.

У перші два роки війни головним портом, звідки відпливали в Грецію групи добровольців, став Марсель. Хоча перша відправка добровольців була здійснена в червні 1821 року, коли з Триєста відчалив добровольчий загін на чолі з досвідченим офіцером французької армії, філелліном Йосипом Балестом (Балестрою) а також почалася експедиція Дмитра Іпсіланти. Друга група філеллінів в супроводі грецьких студентів в червні 1821 р. відпливла з Марселя. Корабель «Барон Строганов», на якому вони вирушили до Греції, був спеціально відправлений з острова Ідра на кошти Александра Маврокордатоса [6, с.167]. Серед них був і французький офіцер Максим Рибо, який прославився своєю подальшою діяльністю на благо Греції. В серпня 1821 року з ініціативи багатого шотландського офіцера Томаса Гордона з Марселя в сторону Греції відчалив ще один корабель, наповнений зброєю і боєприпасами. В цій експедиції його супроводжували секретар Джеймс Робертсон, молодий офіцер військово-морського флоту У.Х. Хамфрі і польський лікар Куцовський. Також Гордон організував переїзд вісьмох греків і декількох французьких філеллінів, серед яких були Олівьє Вутьє і Моріс Перса, які згодом написали спогади про свою подорож до Греції [8].

Тут необхідно зауважити, що прибуття до Греції збройних сил філеллінів не всіма та далеко не завжди сприймалося позитивно: для багатьох це було неприйнятно. Найчастіше іноземці стикалися з досить скептичним ставленням та настороженістю, особливо з боку місцевих політичних або військових кіл, які були залучені у внутрішні суперечки, конфлікти та зіткнення. Крім того, жорстокість грецьких воїнів (наприклад, при взятті міста Тріполіца) нерідко викликала в іноземців почуття жаху та розчарування, і багато хто з них залишав Грецію. Але це, звичайно, не могло загасити загального ентузіазму щодо визвольної боротьби, і в Грецію прямували все нові хвилі філеллінів.

Так корсиканець Йосип Балест, що прославився на всю Грецію, прийняв пропозицію критян очолити боротьбу на цьому острові та разом з кількома офіцерами відправився на Крит, де зустрів героїчну смерть, захищаючи грецьку справу. Після його загибелі командування цим регулярним військом взяв на себе офіцер Пьетро Тарелла, виходець з П'ємонту [7, с.89].

Сувора грецька реальність, однак, не зробила негативного впливу на філеллінський рух, що охопив всю Єв-

ропу. І в сторону Марселя прямували все нові і нові люди, для яких були характерні любов до свободи, оптимізм та ентузіазм, що поєднувалися з неабияким авантюризмом. Нові добровольчі експедиції, що фінансувалися за рахунок коштів філеллінських організацій Швейцарії та Німеччини, приходили на місце попередніх. У 1822 р. серед добровольців особливо багато було німців. Пліч-о-пліч з офіцерами самовіддано служили грецькій справі вчені, службовці, купці, студенти та навіть школярі. Для кращої координації добровольчих місій (в період з жовтня 1821 по кінець 1822 р. з Марселя їх попрямувало 9) комітети вважали за необхідне призначити відповідального лідера. Зрештою, в січні 1822 р. на цей пост обраний генерал Карл Норман-Еренфельс з Вюртембергу. Очоливши четверту місію, він в лютому 1822 р. досяг Наваріна, де разом з іншими добровольцями відбивав турецькі атаки. У липні 1822 р. він візьме участь в легендарній битві біля села Пета, яка для добровольців закінчилася катастрофою. Зі ста чоловік, що склали Полк філеллінів, тільки 30 пережили цю бійню: 34 німця, 12 італійців, 9 поляків, 6 французів, 3 швейцарця, 1 голландець, 1 угорець та 1 мамелюк знайшли смерть в бою, борючись за грецьку справу [7, с.93].

Інший морський офіцер Френк Абні Гастінгс спочатку зустрів дуже насторожене ставлення до себе з боку греків – Гастінгса навіть прийняли за шпигуна, і йому ледве вдалося завоювати довіру головнокомандувача Маврокордатоса. Гастінгс, також як і Гордон декількома місяцями раніше, прийняв рішення відправитися в Грецію, перебуваючи у Франції. Разом з ним на о. Ідра в квітні 1822 р. приїхав Джордж Джарвіс, син американського консула в Гамбурзі. Гастінгс надав щедру підтримку визвольній боротьбі з особистих коштів та своїми прекрасними навичками мореплавання сприяв більш ефективній боротьбі з ворогом. У травні 1822 р. Гастінгс, Джарвіс і ще кілька добровольців, серед яких був французький морський офіцер Журден, сіли на судно братів Томпазі «Фемістокл». Разом з морської ескадрою Мьяуліса вони брали участь в операціях проти турецького флоту в Північній акваторії Егейського моря, а потім і в морській блокаді Нафпліона. І на суші, і на морі, Гастінгс та Джарвіс будуть послідовно діяти на благо Греції аж до 1828 року, коли вони віддали свої життя в боротьбі за її звільнення.

Катастрофа на о. Хіос 1822 р. пробудила нову хвилю філеллізму в Західній Європі, включаючи Англію, яка завжди з великою обережністю ставилася до грецької справи, що було пов'язано з політикою суворого нейтралітету, яка утрудняла активну участь британців в русі. Участь лорда Байрона надала значну підтримку англійському комітету філеллінів, що діяв в Лондоні. І хоча в самій Англії особистість Байрона мала неоднозначну репутацію, особливо в релігійних колах, популярність поета благотворно позначилася на міжнародному русі філеллінів [6, с.168].

Байрон приїхав в Месолонгі в грудні 1823 році в якості представника грецького комітету в Лондоні, привізнивши з собою дві невеликі гармати, кілька коробок з лікарськими засобами та гроші, як готівкові, так й у вигляді чеків. У лютому 1824 приїхав в Грецію Вільям

Перрі, глава місії англійського комітету філеллінів. Будучи фахівцем зі створення вибухових сумішей, Перрі прибув у супроводі 8 технічних фахівців та з необхідним обладнанням для налагодження виробництва зброї і боеприпасів. Крім зброї, серед надісланих з Англії реквізитів були ліки, друкарські верстати та навчальні матеріали – книги і музичні інструменти, які, за задумом членів комітету, повинні були сприяти відродженню грецького народу та визнанню того факту, що грецька проблема є гострою політичною, яку офіційні уряди європейських держав не можуть більше ігнорувати. Крім тієї діяльності, яку розгорнули англійські члени Грецького комітету в Лондоні на грецькій землі, переговорів про надання позики, приїзду грецьких представників в Лондон і активного спілкування між англійськими філеллінами і грецькою адміністрацією, з 1824 р. можна говорити ще про одну тенденцію: центр організованого руху філеллінів перемістився до Великобританії.

Навколо Байрона у Месолонгі стали збиратися ті філелліни, які супроводжували його на шляху до Греції або приїхали туди, надихаючись його прикладом. На тлі загального зниження чисельності іноземних добровольців більш помітною стає участь британців.

У 1825 р. відбувається новий сплеск організованої діяльності філеллінів. На цей час припадає створення нових комітетів в Європі, серед яких особливо відзначилися Паризький та Женевський комітети, засновані відповідно в лютому та вересні 1825 р. [7, с.96].

Серед добровольців, які на той час стали вже ветеранами, необхідно згадати Максима Рейбо, який повернувся до Греції в якості командира військової частини четвертої французької місії. Отриманий ним раніше досвід став у нагоді для правильної підготовки молодих добровольців. Ось на чому він акцентує увагу в своєму донесенні в Паризький комітет (19 липня 1826 р.): «Я особливо старався переконати їх відкинути наївні сподівання, які вони мали, пояснити дурість їх амбіцій та небезпеку взаємного суперництва, показати, якому ризику вони себе піддають і з якими стражданнями їм доведеться зіткнутися...» [9, р.234].

У ті ж роки в пошуках притулку в Грецію попрямували французькі бонапартисти, вигнані з Іспанії. Керівництво і лідерство над цими мандрівниками з часом узяв на себе Шарль Фав'є, діяльний офіцер бонапартистської армії. Фав'є ненадовго відвідав Грецію у 1824 р. щоб зрозуміти перспективи заснування тут сільськогосподарських та промислових колоній для себе і своїх колег. Але коли він сюди повернувся в травні 1825 р. умови кардинально змінилися через наступ Ібрагім-паші на Пелопоннес. Грецька адміністрація для організації регулярної армії звернулася за допомогою до досвідченого у військовій справі французького офіцера. 30 липня 1825 р. Фав'є був призначений командиром та відповідальним за військову підготовку всього регулярного корпусу, на чолі якого він взяв найактивнішу участь у багатьох операціях [7, с.104].

Серед всіх діячів європейського філеллінського руху особливо вирізняється постать швейцарського банкіра Жана Габріеля Ейнара. Ейнар, відомий своїми навичками організатора, високими людськими якостями, наполегливістю і невтомною діяльністю, що виразилася в

багаторазових подорожах та частих контактах з монархами і правителями європейських країн, був головним натхненником і координатором європейського філеллізму, особливо з 1825 р., коли він став ініціатором створення Паризького та Женевського комітетів філеллінів. Будучи основоположником обох комітетів, Ейнар не тільки взяв на себе роль сполучної ланки між Парижем та Женевою, а й часто дистанційно визначав політику і керував діяльністю цих комітетів. Ейнар вважав, що результативність його дій в значній мірі залежить від своєчасного отримання точної інформації. З цією метою була організована ефективна інформаційна мережа і за допомогою інтенсивної переписки він регулярно спілкувався з усіма видатними діячами того часу. Крім титанічних зусиль з постачання провіантом захисників обложеного міста Месолонгі (в квітні 1826 р. він сам відправився в італійський порт Анкону, щоб особисто проконтролювати відвантаження продовольства) та викупу полонених після взяття цього міста-героя, контролю над належним витрачанням позик і своєчасним завершенням будівництва грецьких кораблів, замовлених в Англії та Америці, створенням військових підрозділів з швейцарських найманців, Ейнар проявив практичний інтерес до освіти грецьких дітей, вдосконалення сільського господарства тощо. Все це, а також його постійна готовність жертвувати свої особисті кошти, свідчить про особливе місце Ейнара в історії філеллізму.

Однією з перших таємних національно-визвольних та культурно-просвітніх організацій самих греків стало товариство під назвою «Готель грецької мови». Воно було засноване у 1809 році в Парижі Грігоріосом Залікісом з Салонік, дипломатичним представником волозького господаря Каллімахи. Г. Залікіс прагнув до звільнення своєї батьківщини, розраховуючи добитися цього за підтримки з боку Наполеона. Він зайняв пост секретаря організації, надавши місце голови французькому аристократу Огюсту Шуазель-Гуф'є, відомому вченому. Шуазель-Гуф'є захоплювався давньогрецькою культурою, колекціонував старожитності, проводив за свій рахунок розкопки в Греції. Результатом його перебування в цій країні стала книга «Мальовнича подорож по Греції», що вийшла в Бельгії у 1782 році. Книга зустріла захоплений прийом серед знавців і Шуазель-Гуф'є був обраний членом Французької академії [1, с.33].

Будучи довгий час послом Франції в Константинополі, він здобув повагу греків, надаючи їм численні послуги. Діяльність «Готеля грецької мови» офіційно обмежувалася освітою, вивченням стародавньої грецької культури, наданням допомоги грецьким студентам в Парижі. Але були й інші цілі, які, як вважає грецький історик Т. Вурнас, передбачали підштовхнути Наполеона виступити проти Туреччини та звільнити Грецію силою французької зброї, а також збирати гроші і зброю для збройного виступу в Греції [1, с.35]. Коли у 1821 р. почалася грецька національно-визвольна революція, вона сколихнула французьке суспільство. 21 грудня 1824 року в Парижі був створений Комітет філеллінів, в який увійшов поет і письменник Франсуа-Рене де Шатобріан, відомий своїми симпатіями до греків. У 1809 р. він здійснив подорож по Греції та Близькому Сходу, збираючи матеріали для роману «Мученики»,

який розповідає про перших християн. Зі своєї подорожі він виніс глибоке співчуття до поневоленого народу, що відбилосся в його «Записках»: «В цей країні серце мандрівника на кожному кроці завмирає; живі розвалини відволікають погляди його від руїн мармурових і гранітних. Дитя оголене, знемігши від голоду, спотворене убогістю, показало нам в пустелі розвалені ворота Мікен та гробницю Агамемнона. Марно захочете мріяти про Музи в Пелопоннесі: всюди постане перед вами сумна істина... Морея спорожніла; після війни з росіянами турки почали жорстоко гнобити бідних морейців; албанці винищили чималу частину жителів; всюди представляються поглядам села, вогнем та мечем розорені; в містах, наприклад, у Містрі, цілі передмістя спорожніли: на відстані п'ятнадцяти миль не бачили ми жодного житла. Грабежі та всякі образи винищують землеробство, знищують все живе на батьківщині Леоніда. Вигнати грека з власної хатини його, забрати у нього дружину і дітей, вбити його за уявну чи найменшу провину – все це для самого останнього аги сільського є суцзя дрібниця» [5, с.82-83].

Навесні 1824 р. молодий художник Ежен Делакруа написав картину «Різанина на Хіосі», присвячену трагічним подіям. Жителі острова Хіос в заколоті не брали участь, але підтримали повсталих, за що жорстоко поплачувалися. У 1822 р. турки вирізали тут 25 тис. осіб, а ще 45 тис. були продані в рабство. Тринадцять персонажів, зображених на картині Делакруа, – чоловіки, жінки та діти – зігнані для страти або поневолення. Поранені та повалені, вони представлені глядачеві з суворою нещадністю, що межує з натуралізмом. Картина була призначена для Салону 1824 року. Журі та критики сприйняли полотно не дуже прихильно, але на широку публіку воно справило враження та стало вагомим внеском у філеллінський рух [4]. У 1826 році Делакруа закінчує іншу свою картину, що відобразила боротьбу греків за свободу. На картині зображено алегоричну постать Греції у вигляді молодої прекрасної жінки, яка багато в чому нагадує його знамениту «Свободу, яка веде народ». У 1825 році проти захисників Месолонгі був посланий 35-тисячний корпус під проводом Решид-паші, якому султан наказав захопити непокірне місто. 22 квітня 1826 турки увірвалися в місто, тоді греки підірвали пороховий льох та поховали себе під руїнами міста разом з противниками. Фігура Греції на картині Делакруа скорботно простягнула руки над купою каменів, під якими загинули мужні патріоти. Але її обличчя дихає рішучістю продовжувати боротьбу та помститися за загиблих [2].

Трагічні події на острові Хіос потрясли Віктора Гюго, який відгукнувся на них віршем під назвою «Дитя», в якому він показує незламність духу волелюбних греків, готових боротися до кінця [3].

Висновки. Витоки філеллізму корінилися в схиланні перед класичною Грецією, яка була засновницею великої цивілізації та дала імпульс розвитку європейського світу в епоху Відродження та Просвітництва. Але потім філеллізм проявив себе як захоплення перед досягненнями грецької революції 1821 р. і обурення з приводу турецьких звірств, особливо щодо цивільних осіб, які мали місце у 1821 р. в Константинополі, у 1822 р. на Хіосі. Крім того, лібералізм, який в ідеологіч-

ному плані протистояв Священному Союзу та його методам і виступав на стороні всіх тих, хто відстоював свою свободу, змінив саму сутність філеллізму, який прийняв форму, з одного боку, практичної діяльності з підтримки боротьби греків, з іншого боку, втечі з тих країн, де народи пригноблювали реакційними режимами. Найбільш значним внесок філеллізму в грецьку справу був в двох областях – в економічній допомозі борцям та в мобілізації європейської громадської думки, що в кінцевому рахунку увінчалось наданням Греції дипломатичної підтримки.

Література

1. Вурнас III. «Филики Этерия» / III. Вурнас // Новая и новейшая история. – 1964. – № 3. – С.31-35.
2. Греция глазами Делакруа. URL: <http://russia-greece2016.ru>
3. Греческая война за независимость 1821-1829 гг. Новое время. URL: <http://istoriya.ru/forum/?showtopic=4527>
4. Картина, изменившая Париж: «Резня на Хиосе» Делакруа. URL: <http://tempora.club/kartina-izmenivshaya-parizh-reznya-na-xiose-delakrua>
5. ОTRYVКИ из путешествия г-на Шатобриана // Вестник Европы. – 1807. – Ч. 35. – № 18. – С.82-83.
6. Папагеоргиу К. Репрезентация греческой национально-освободительной борьбы первой трети XIX века в европейской культуре / К. Папагеоргиу // Мир культуры: культуроведение, культурология, культурология. – Курск: КГУ, 2017. – С.165-168.
7. Янници Ф. Греческий мир в конце XVIII – начале XX вв. по российским источникам (к вопросу об изучении самосознания греков) / Феодора Янници. – СПб.: Алетейя, 2005. – 188 с.
8. Voutier L. Mémoires du colonel Voutier sur la guerre actuelle des Grecs / Louis Voutier. – Bossange, 1823. – 396 p.
9. Raybaud L.M. Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'Indépendance, accompagnées de plans topographiques / Louis Maxime Raybaud; avec une introduction historique, par Alph. Rabbe. – Paris: Tournachon-Moln, Libraire, [1824-5] 2 v. – 1253 p.

References

1. Vurnas T. «Filiki Yeteriya» / T. Vurnas // Novaya i noveyshaya istoriya. – 1964. – № 3. – S. 31-35.
2. Gretsia glazami Delakrua. URL: <http://russia-greycce2016.ru>
3. Grecheskaya voyna za nezavisimost 1821–1829 gg. Novoye vremya. URL: <http://istoriya.ru/forum/?showtopic=4527>
4. Kartina, izmenivshaya Parizh: «Reznya na Khiose» Delakrua. URL: <http://tempora.club/kartina-izmenivshaya-parizh-reznya-na-xiose-delakrua>
5. Otryvki iz putesthestviya g-na Shatobriana // Vestnik Evropy. – 1807. – Ch. 35. – № 18. – S. 82-83.
6. Papageorgiu K. Rezentatsiya grecheskoy natsionalno-osvoboditelnoy borby pervoy trети KhIXki veka v yevropeyskoy kulture / K. Papageorgiu // Mir kultury: kulturovedeniye, kulturografiya, kulturologiya. – Kursk: KGU, 2017. – S. 165-168.
7. Yannitsi F. Grecheskiy mir v kontse XVIII – nachale XX vv. po rossiyskim istochnikam (k voprosu ob izuchenii samosoznaniya grekov) / Feodora Yannitsi. – SPb.: Aleteyya, 2005. – 188 s.
8. Voutier L. Mémoires du colonel Voutier sur la guerre actuelle des Grecs / Louis Voutier. – Bossange, 1823. – 396 p.
9. Raybaud L.M. Mémoires sur la Grèce pour servir à l'histoire de la guerre de l'Indépendance, accompagnées de plans topographiques / Louis Maxime Raybaud; avec une introduction historique, par Alph. Rabbe. – Paris: Tournachon-Moln, Libraire, [1824-5] 2 v. – 1253 p.

Dobrolyubska Y.A.,

*Doctor of sciences in philosophy, Professor of the Department of World History and Methodology of Science,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, jdobrol@ukr.net*

Ukraine, Odessa

PHILHELLENISM IN THE PERCEPTION OF EUROPEAN CULTURAL TRADITION

The key aspects of Philhellenism – the desire for freedom, beauty, political self-determination and individual greatness – originated in antiquity and have a complex history of transformation. European Philhellenism comes from the ancient Roman idealization of Greek culture, which permeates the cultural tradition since the Enlightenment. In the first decades of the nineteenth century, after the beginning of the Greek struggle for national independence, Philhellenism became more than just a fascination and adoration of the ancient world or a romantic glorification of Greek themes. It has become an expression of the general protest of various people against repressive regimes, for the right of peoples to self-determination, national sovereignty, freedom, independence from all forms of tyranny and oppression. During the Greek struggle for independence, various strata of this phenomenon came to the fore – Philhellenism became an integral part of the creation of a common European identity and a starting point for the revival and modernization of Greece.

Key words: *Philhellenism, glorification, romanticism, cultural tradition, ancient heritage, worldview.*

УДК 94 (477) «18/19»

Левицька Н.М.,

д.і.н., професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, nadejda_ist@ukr.net

Коцюбанська О.О.,

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій, tandermind@ukr.net

Україна, м. Київ

СТУДЕНТСЬКИЙ «БЕРЕЗНЕВИЙ РУХ» 1878 РОКУ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ХІД, НАСЛІДКИ

На основі періоджерел у статті проаналізовано причини, характер, хід та наслідки студентського «березневого руху» в Україні. Продемонстровано боротьбу українського студентства за свої корпоративні академічні права та свободи, за українську національну ідею. Визначено роль студентської молоді в суспільно-політичному житті України. Проаналізовано вплив студентських виступів 1878 р. на загальноросійський студентський рух другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: «березневий рух», студенти, студентський рух, професори, протести, національна ідея, царський уряд, ректор.

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. відбувалися значні соціально-економічні та суспільно-політичні зміни в Україні. Ріст національної самосвідомості, прагнення до утвердження української національної ідеї, створення власної державності – все це хвилювало прогресивну частину українського населення. До неї ми відносимо й викладачів та студентів закладів вищої освіти. Зміни не оминали й студентську молодь. Тим більше, що царський уряд здійснював політику, спрямовану на зміцнення й об'єднання імперії, обрусіння іногородців. Ці ідеї проголошувались з кафедр університетів, які вели відверту боротьбу за розум і душу студентської молоді. Не зважаючи на деякі послаблення, що сталися у пост миколаївські часи, ідеї Миколи І щодо «приручення» професорів та студентів університетів визначали атмосферу цих навчальних закладів, намагання уряду зміцнювати монархічну ідею в нових історичних умовах. Про це нагадували професорам університету св. Володимира учасники студентських заворушень у Києві наприкінці XIX ст.

Попри пасивність переважної більшості професури, студентство наприкінці 70-х – початку 80-х років XIX ст. почало активно виступати, відстоюючи університетську автономію, свої інтереси і права. Цей етап характерний для усіх університетів як етап академізму в студентському русі [1, с.18].

Початок цього періоду співпадає із піднесенням революційного руху у 70-х роках. Революційне піднесення в країні звичайно ж позначилося на настроях і діях студентства великих промислових міст, якими були Київ, Харків, Одеса.

Мега роботи. Дослідження, аналіз та науково-теоретичне обґрунтування причин, характеру, ходу та наслідків студентського «березневого руху» 1878 р. в Україні. Визначити роль студентської молоді в суспільно-політичному житті України другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. До сучасної історіографії можна віднести праці дослідників О. Іванова, В. Пальченкової, С. Посохова, О. Середи, С. Черкасової,

А. Чортенка, Л. Грицик та ін. У їхніх працях продемонстровано новітню методологію, науковість та об'єктивність даної проблеми.

Ідеї руху за українську національну ідею завжди хвилювали частину студентського загалу. Тому виступ офіційної влади проти українства у другій половині XIX ст. викликав протест серед студентства, невдоволеного діями представників влади, спрямованими на придушення паростків національного відродження. Це одна з головних причин заворушень серед студентів наприкінці 70-х років XIX ст. Зростаюча національна свідомість зумовлювала внутрішній протест, який виявився в прагненні відстоювати свої національні права, але в координатах самодержавства. За даними поліцейського відомства, до українофільської партії входили не лише студенти, а й люди зрілого віку, представники науки, професори, вчителі гімназій. Їх матеріально підтримували багаті землевласники – українці [2, а.14].

Іншою, локальною причиною була непопулярність серед студентів і прогресивних професорів ректора Київського університету проф. О. Матвєєва, медика за фахом. Вона була зумовлена негативними морально-етичними якостями посадовця, а також відвертим «діяцтвом» в епоху капіталізації Києва.

Професор О. Матвєєв, а також деякі інші професори, особливо медики і юристи за фахом, котрі мали приватну практику, обіймали, так звані «теплі» посади в банках, були домовласниками, членами акціонерних товариств та міського самоврядування. Постає професораторгаша, акціонера, можновладця не сприймалася прогресивним студентством, викликала протистояння.

Атмосферу «академічної чистоти» порушували і професори-доношики. Їх доноси торкалися, як правило, прихильників української ідеї, так званих українофілів. Крім зазначених категорій викладачів, була й незначна за чисельністю група «вчених-гризунів», що нічого не бачили, крім своїх кабінетів і бібліотек, були байдужими до усього, в тому числі й до своїх студентів. Прихильники високої ідеї, борці за розвиток української культури, переслідувалися царатом. Зате процвітали пред-

ставники різних професорських угруповань, які не могли викликати симпатії мислячих, прогресивно налаштованих студентів.

Серед причин виступів студентів Київського університету кінця 70-х років, можна назвати невдоволення професорами-торгашами, «професорами-гризунами» та донощиками. Та це локальна причина суто особистісного характеру. А от серед вагомих причин, що зумовили виступи студентів Київського університету 1877–1878 років, розголос яких дійшов до Харківського і Одеського університетів, були наступні: загальне піднесення революційного руху в Києві; поглиблення культурного й національного руху серед української інтелігенції та молоді 70-х років; опозиційні настрої, пов'язані з Турецькою війною; намагання внести зміни до ліберального Статуту університету 1863 р.; значна дистанція між професорами і студентами, низький моральний рівень частини професури, зневага до них студентів.

Апогеєм революційності студентів Київського університету був березень 1878 року. Проте йому передувала низка студентських заворушень, починаючи з 1877 року. Їх мета – відстояти людські права, усунути втручання жандармерії і поліції в університетське життя, позбутися викладачів, які втратили моральне право бути наставниками студентів.

На знак протесту проти арешту студента-медика Миколи Подольського, який стався після замаху на прокурора Котляревського, 300 студентів зібралися на зібрання в Київському університеті. Мова йшла не лише про безвинність Подольського М. і його хворобливий стан, а й про несправедливість, утиски, образи з боку місцевої поліції, проти студентів. Звернення до ректора, представників влади, генерал-губернатора нічого не дали.

Студенти вимагали передачі М. Подольського їм «на поруки». Вони розраховували на підтримку популярного серед них професора-юриста Б. Кістяківського. Студенти кілька разів, всупереч заборонам, організовували зібрання. Ректор вказував студентам на незаконність їх дій та запропонував розійтись, а хто ослухається буде притягнутий до університетського суду. Сто з присутніх студентів вийшли, решту взяли на список. Проте, наступного дня половина з тих, що залишили зал звернулася до проректора з вимогою, щоб їх також переписали.

Студентська непокоря завершилась розправою – вироком університетського суду. Студенти-бунтарі були розподілені на чотири категорії. До першої категорії віднесли тих, хто був на підозрі у жандармів і поліції; хто був особисто неприязним ректору і проректорам, інспектору; хто брав активну участь у «березневому русі». До четвертої категорії увійшли ті, за кого просили професори та впливові знайомі; до третьої – родичі та знайомих членів суду; до другої – решту тих, що не увійшли до попередніх категорій.

У праці «Березневий рух» автор зауважив, що в складі професорів суду знайшлося чотири особи, які «... заявили свою незгоду з судом». Вирок університетського суду був наступним: 44 особи виключено на три роки з «вовчим білетом»; 75 – на два роки (без подальших обмежень); 10 – на один рік; 8 – винесено суворого догану; 6 – виправдано [3, с.24].

У березні 1878 р. у Київському університеті навчалося 870 студентів і сторонніх слухачів. Із них 142 дістали різноманітні покарання. Незважаючи на санкції університетського суду і досить суворі кари, почалися арешти студентів і адміністративні висилки. Цей поліцейський захід зустрів з обуренням не лише студентська молодь, а й широка громадськість Києва. Як зазначалось у праці «Березневий рух»: «першу партію покараних студентів проводжали понад 1500 осіб, виконувались українські пісні, суголосні події». Київський губернатор повідомляв у Петербург: «Удаленных из Киева студентов товарищи и нигилисты провожали с песнями и криками “ура”». Одночасно до начальника київської жандармської управи був спрямований циркуляр, в якому зазначалося, що «...вся нынешняя история есть результат распущенности студентов... Виною всему профессора, которые, желая приобрести популярность вооружают студентов против своих же товарищей, других профессоров... Не мало студенческую историю раздували граждане Житецкий, Цветковский и все прочие хохломаны, которые нашли теперь приют в военной гимназии» [4].

Події березня 1878 року і передуючі їм, свідчать про загострення стосунків між професорами – прихильниками української ідеї та тими, хто проводив сумлінну русифікаторську політику царського уряду. Подібні розташування були і серед студентства.

«Березневий рух» став поштовхом до заворушень студентів Харкова, Одеси, Москви, Казані. В Одесі відбувалися студентські зібрання, на яких висловлювалося співчуття київським студентам, передбачалося надіслати до Києва депутацію з адресою. Адміністрація університету намагалася пом'якшити бунтарський вияв студентів шляхом розв'язання питання щодо проведення зібрань, відкриття студентської їдальні.

Харківські студенти тепло вітали киян, яких з «вовчим білетом» висилали за межі України. Московські студенти висловлювали свої симпатії до студентів-засланців, передавали їм харчі, одяг. Автор праці «Березневий рух» підкреслює, що цей рух – явище неминуче за сучасного стану студентства в російській державі і як таке, що його знищити та навіть послабити карними заходами, воно потребує радикальних змін, перегляду як становища студентства, так і суспільства загалом.

Продовження подій у Києві, Одесі навесні 1878 року були заворушення студентів харківських вишів. Треба підкреслити, що частина студентів Київського університету св. Володимира та Одеського університету продовжували сходитись на зібрання, ставити вимоги щодо поліпшення свого становища. У грудні 1878 року студенти Харківського ветеринарного інституту виставили з аудиторії професора Журавського через те, що він почав вдаватися до репресивних заходів на екзамені. На репресії проти студентів ветеринарного інституту відгукнулися їхні університетські колеги. Вони направили делегацію з проханням не карати студентів-ветеринарів.

Згодом до університету прибули поліцейські та було оголошено, що в університеті починаються канікули. Про це студенти довідалися прийшовши на лекції до університету. Студенти звернулися до ректора, з вимогою вивести поліцію з приміщення. Та цього не сталося.

Тоді молодь звернулася до губернатора, який став вимагати, щоб студенти розійшлися. Ці «перемовини» завершилися тим, що проти 100–150 беззбройних студентів було виставлено цілий козацький полк. Сутічка закінчилась побиттям студентів нагаями, пролиттям крові. Сцену побиття бачили мешканці Харкова, які почали збиратися на вулиці біля університету. У людському наговпі лунали гнівні вигуки, було чути крики жінок. Деякі студенти, що вирвалися від козаків, вирішили звернутися до професорів за допомогою та захистом. Професори допомогли студентам, яких було побито. Вони написали протоколи, а покалічених було відправлено до клініки. За цим пройшли арешти студентів і заслання їх на північ.

Про виступи київських студентів у березні 1878 року офіційною владою замовчувався. З цього приводу було офіційне повідомлення 10 квітня 1878 р., яке передрукував проурядовий альманах «Киянин». Цю офіційну прогалину вирішили заповнити самі учасники «березневого руху»: «І ось ми, не лише в інтересах Київського університету і загалом університетів, в інтересах російського суспільства та його життя вважали обов'язком зробити, що обіцяла зробити офіційна російська преса ... спробуємо передати сам факт ретельно, достовірно зробимо спробу пояснити все глибше й вірніше, ніж це зробили «Урядовий вісник» і «Киянин» [5, с.8].

Про ставлення до «березневого руху» прогресивних викладачів Університету св. Володимира, прихильників української ідеї говорить той факт, що у публікації зазначеної брошури брав участь М. Драгоманов. У женецькій брошурі 1889 року «Лібералізм і земство в Росії» М. Драгоманов пише, що кілька рукописів із Києва відправлено було для тиражування до Галичини. З них була оперативно набрана та побачила світ брошура «Березневий рух». Кошти для видання цієї брошури збрала Київська громада.

Значення цього видання підкреслює М.П. Драгоманов: «За останній час тільки книжечка «Березневий рух» виставляється як своєю докладністю, так і самим показом». І далі він закликає інші університетські міста йти «за достойним цивілізованих людей прикладом видавців київської книжечки, не задовольнятися казенними звітками про студентський рух» [6, с.274].

М.П. Драгоманов, на нашу думку, дав об'єктивну оцінку студентських рухів у 70-ті роки, зокрема 1878 року. Він відзначав, що, по-перше, в усіх студентських протестах Росії виявлена менша частина протестантів, а не більша. А будь-який протест в ім'я корпорацій, наприклад, студентської, тоді тільки і має силу, коли за нього більшість корпорації. По-друге, аналізуючи громадську мотивацію участі студентів у «рухах», автор підкреслив, що «більшість всієї громади Росії занадто лакейська, щоб приєднатися до будь-якого протесту, а тут же той, хто не приєднується до студентського протесту, має водночас говорити, що «права студентські» дуже тісні, що всякий чоловік дуже недовго буває студентом, і що довелось б підставляти, якщо не голову, то усю кар'єру. У студентських рухах було більше студентів першого – другого курсів, а менше третього-п'ятого, що найкраще показує силу молодшого студентського волелюбства. По-третє, в тому останньому русі (кінець

70-х) виступало більше спільноти між студентами усіх вишів, ніж будь-коли раніше. По-четверте, кількість протестувальників мусить зменшитися після таких вчинків начальства, як відповідь «нагайкам» та бажання академічних прав. Ця відповідь мусить же поставити перед студентами питання: битись чи миритись? І думку, коли битись, то битись зі зброєю, – тоді за щось ширше, ніж каси кухмістерські, сходи тощо. З іншого боку, сцени биття студентів в очах громади мусять в неї збудити думку про спільність студентської справи з суспільно-громадськими правами [6, с.289].

Підводячи підсумок наведеним роздумам, М. Драгоманов вважає, що основа студентських протестів має бути більш широкою. «Люди, котрим дають вищу освіту, не можуть же не бачити гострої неадаптованості порядків наших... Як би там не було, а в Росії справді виступають проти неадаптованих державних порядків майже цілком тільки дуже молоді люди, найбільше студенти вищих шкіл – і, значить, тільки вони звертають громадську увагу на потребу зміни цих порядків» [6, с.290].

Висновки. Отже, «березневий рух» 1878 року студентства Київського університету не вийшов за межі академічних вимог. Молодь боролася за свої права і свободи, автономію університетів, за чистоту корпоративної етики. Вихід студентів на вулиці, демонстрації, зібрання, боротьба проти окремих викладачів та владних осіб – усе це мало вплив на прогресивно налаштованих професорів та широкий загал населення. Студентський рух впливав на формування громадянської свідомості населення, акцентував увагу на соціальних проблемах в українських землях. Під впливом революційно налаштованих прогресивних громадських діячів, студентські рухи із суто академічних поступово переростуть у національні та революційні. Студентські виступи 70–80-х років XIX ст. показали не тільки генетичний зв'язок поміж окремих подій, але й загальне тло тодішньої сучасності. На тому тлі у недалекому майбутньому розгортимуться революційні події, які кардинально змінять суспільно-політичне життя в країні. До цих змін докладе своїх зусиль студентська молодь українських вишів.

Література

1. Лазаревський Г. Київське студентство 50 років тому. // Лазаревський. – Записки. – Київ. – Кн.11. – 1917 р. – С.18. 2.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Оп. 839. – Спр. 89. Дані поліцейського відомства про входження до українофільської партії не лише студентів, а й людей зрілого віку, представників науки, професорів, вчителів гімназій. – Арк. 687.
3. Назаревський О.А. «Березневий рух» київських студентів р. 1878 // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3. – С.24. – 122 с.
4. Газета «Киевлянин», 11 квітня 1878 р.
5. Мартовское движение студентов киевского университета 1878 года. – Львов: Изд. М. Шкваченка. Первая общинная Печатня, 1878. – С.8.
6. Драгоманов М. Грунт, кнужка та «препятствія» (листи і уваги про новини на Україні): Люди кнужки і поліція: студентський рух в Харкові, Петербурзі, Києві і Одесі // Громада (Женева). – 1879. – № 4. – 313 с.
7. Бухбиндер Н. Студенческие волнения в Киеве в 1884 году

(По неизвестным архивным материалам) / Н. Бухбиндер // Каторга и ссылка. – 1930. – № 5. – С. 9110-3.

References

1. Lazarevskiy H. Kyivske studentstvo 50 rokiv tomu. / Lazarevskiy. – Zapysky. – Kyiv. – Kn. 11. – 1917 r. – S. 18. 2.
2. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 442. Kantseliaria Kyivskoho, Podilskoho ta Volynskoho heneralhubernatora. Op. 839. – Spr. 89. Dani politseiskoho vidomstva pro vkhodzhennia do ukrainofil'skoi partii ne lyshe studentiv, a y liudei zriloho viku, predstavnykiv nauky, profesoriv, vchyteliv himnazii. – Arkh. 687. 3.
3. Nazarevskiy O.A. «Bereznevyy rukhi» kyivskykh studentiv r.

1878 // Za sto lit. – K., 1928. – Kn. 3. – S. 24. – 122 s.

4. Hazeta «Kievlianyn», 11 kvitnia 1878 r.

5. Martovskoe dvizhenye studentov kievskoho unyversyteta 1878 hoda. – Lvov: Yzd. M. Tkachenka. Pervaia obshchynnaia Pechatnia, 1878. – S. 8.

6. Drahomanov M. Hrunt, knyzhka ta «prepiatstva» (lysty i uvahy pro novyny na Ukraini): Liudy knyzhni i politsiia: studentskyi rukhi v Khar'kovi, Peterburzi, Kyievi i Odesi // Hromada (Zheneva). – 1879. – № 4. – 313 s.

7. Bukhbynder H. Studencheskyye volneniya v Kyeve v 1884 hodu (Po neyzvestnym arkhivnym materialam) / H. Bukhbynder // Katorha y ssylka. – 1930. – № 5. – С. 91–103.

Levytska N.M.,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the department
of Humanitarian Disciplines of National University of Food Technology, nadejda_ist@ukr.net

Kotsuibanska O.O.,

PhD in History, Associate professor of the department
of Humanitarian Disciplines of National University of Food Technology, tandermind@ukr.net

Ukraine, Kyiv

STUDENT «MARCH MOVEMENT» OF 1878 IN UKRAINE: NATURE, COURSE, CONSEQUENCES

The article analyzes the causes, nature, course and consequences of the student «March movement» in Ukraine. Rising struggle of Ukrainian students for their corporate rights and freedoms, for the Ukrainian national idea was an outstanding example of the Ukrainian Rebirth. Being a part of democratic processes, student protest movement of 1878 had an impact on the all-Russian student movement of the late 19th – early 20th centuries.

Key words: «March movement», students, student movement, professors, protests, national idea, tsarist government, rector.

УДК 94(430).084

Присяжнюк О.М.,

*к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки**ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», a_rank@ukr.net**Україна, м. Одеса*

РОЗВИТОК МУЗЕЇВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ У НІМЕЧЧИНІ ТА АВСТРО-УГОРЩИНІ

Простежуються основні передумови та етапи формування мережі технічних музеїв, пов'язані промисловим та індустріальним розвитком Німеччини та Австро-Угорщини. З початку XIX століття технічні музеї, часто об'єднані раніше з природно-науковими зібраннями, стають самостійними інститутами і до початку XX століття відіграють помітну роль в житті суспільства. Поданий короткий аналіз виникнення Німецького музею видатних досягнень природознавства та техніки, його впливу на розвиток технічних музеїв усього світу. Він поклав початок процесу пояснення технології та спонукав всі музеї приділяти більше уваги залученню відвідувачів до активної роботи з діючими експонатами музею. Технічний прогрес був представлений як взаємовплив природознавства та техніки.

Ключові слова: *технічний музей, природничі колекції, природничо-наукове зібрання, промисловість, індустріальна продукція, культурна спадщина.*

Постановка проблеми. З початку XIX століття технічні музеї, часто об'єднані раніше з природно-науковими зібраннями, стають самостійними інститутами і до початку XX століття відіграють помітну роль в житті суспільства. Перший великий технічний музей в світі, за зразком якого будувалися в майбутньому всі технічні музеї – «Консерваторія мистецтв та ремесел», був заснований декретом Конвенту у 1794 році в Парижі. Основним завданням музею було покращення індустріального виробництва завдяки колекціонуванню машин, моделей, інструментів, креслень, книг про ремесло та торгівлю. Таким чином, у відповідності до ідей Декарта та думками енциклопедистів, музей розширював технічні знання у публіки і, на думку Дідро, викликав інтерес до техніки [6, s.43]. З 1806 року зібрання Консерваторії використовувалося для технічних занять середніх і вищих шкіл, а з 1820 року професори читали публічні лекції по влаштуванню та функціонуванню механізмів, хімії, індустріальній економіці. Основу зібрання склали колекції машин, інструментів, моделей відомого механіка Жака Вокансона (1709–1782), до якої приєдналися експонати Академії наук, а згодом музей поповнювався окремими видатними експонатами. У музеї були предмети, що використовувалися І. Ньютоном, Б. Паскалем, прилади з лабораторії А.Л. Лавуазьє, раннє фотографічне обладнання Л.Ж. Даггера, матеріали ткацького верстата Ж.М. Жаккара. У Консерваторії мистецтв та ремесел проводилися експерименти з гідравлічними і паровими машинами [2, p.345]. Як видно, музей служив не забаганкам окремих осіб, а загальним навчальним цілям. Крім того, були відкриті спеціальні навчальні технічні зібрання з політехнічними школами при них.

Мета роботи – проаналізувати передумови та етапи формування мережі технічних музеїв, пов'язані промисловим та індустріальним розвитком Німеччини та Австро-Угорщини на протязі XIX й до початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Окремі невеликі технічні зібрання в Німеччині та Австрії виникли лише у 1830-х роках. У роздробленій на окремі держави Німеччини, на противагу централізовано керованій Франції, не

могло здійснитися створення великого природничо-технічного музею. Так в німецькій промисловості була відсутня приватна підприємницька ініціатива, в той час як в ліберально налаштованій Англії вільна підприємницька діяльність розвивалася набагато швидше та вносила істотний внесок в розвиток англійської техніки та індустрії. Створення індустріальної держави в Німеччині не могло стати головним завданням через відсутність єдиної централізованої держави. Інтерес до проблем техніки в існуючій ситуації намагалися пробудити через створення політехнічних шкіл. Австрія випередила Німеччину, заснувавши політехнічний інститут в Празі у 1806 році та у Відні в 1815 році. При Віденському політехнічному інституті технолог Г. Альтмютер, який вступив туди у 1873 році на посаду викладача, створив зібрання інструментів в якості навчальної наочності з 3000 експонатів [3, s.73]. У Відні вже у 1806 році був створений «кабінет індустріальної продукції» для сприяння розвитку індустрії, який у 1815 році влився в політехнічний інститут, а пізніше в музей Індустрії та Промисловості [4, s.45]. Перші німецькі політехнічні школи відкрилися в Карлсруе у 1825 році та в Мюнхені у 1825 році.

У Мюнхені у 1822 році було створено зібрання машин та моделей, до якого входила колекція механічних моделей Баварської Академії наук. Зібрання моделей було публічним і створювалося з метою сприяння промисловості. При цьому закладі відкрилася Мюнхенська політехнічна школа і Йозеф Лібхер, який викладав в ній з 1828 року механіку та машинобудівну справу, постійно використовував предмети колекції на своїх заняттях і значно її збільшив. Згодом частина зібрання, яке включало також деякі історичні моделі, перейшла в Німецький національний музей в Нюрнберзі [6, s.47].

З 1850-х років в німецьких країнах виникають також промислові музеї з постійними виставками промислової та індустріальної продукції з метою демонстрації зразків вітчизняних досягнень. Першим був заснований у 1850 році Musterlager в Штутгарті (потім вітчизняний промисловий музей), за ним слідували промисловий зал

в Карлсруе та Баварський промисловий музей в Нюрнберзі. Багата колекція математичних, астрономічних та фізичних інструментів, а також медичних приладів входила в Німецький національний музей в Нюрнберзі [1, с.93].

Другим найбільшим технічним музеєм світу після Паризької Консерваторії був Саут-Кенсінгтонський музей в Лондоні, заснований на базі Всесвітньої виставки 1852 року. В першу чергу тут знаходилися предмети прикладного мистецтва, але також були представлені природнича та індустріально-технічна сфери. Ця колекція була початком великого наукового музею в Лондоні, присвяченого розвитку техніки і точного природознавства. Цінні експонати з області астрономії, фізики, хімії надійшли до зібрання після проведеної в Лондоні виставки старих і нових наукових апаратів. Другою половиною, що склала пізніше науковий музей, було зібрання моделей машин, апаратів і інструментів, відоме як Патентний музей Б. Вудкрофта, приєднаний у 1883 році. У 1884 році природно-технічна група стала автономною секцією Саут-Кенсінгтонського музею і у 1885 році була відкрита для публіки [6, с.48].

Перші технічні музеї Німеччини були відкриті в Нюрнберзі: у 1872 році Промисловий музей, у 1885 році – Залізничний музей (з 1901 року королівський Баварський музей техніки), проте вони не отримали суспільний резонанс та залишалися на рівні приватних музеїв. Пропозиція створити природничо-науково-технічний музей в столиці Баварії було висловлено у 1886 році, а потім у 1892 році в Берліні. Обидві пропозиції залишилися нерезалізованими [5, с.129].

Наступним великим технічним музеєм світу був Німецький музей видатних досягнень природознавства та техніки, який створювався з урахуванням досвіду роботи двох перших музеїв (незважаючи на відсутність в них чіткої класифікації). Німецький музей у Мюнхені став найбільшим технічним музеєм свого часу, організованим за сучасними науковими та експозиційним принципом. Німецький музей зробив величезний вплив на форми роботи з відвідувачами технічних музеїв усього світу і тому ми розглянемо його більш докладно.

«Німецький музей видатних досягнень природознавства та техніки» в Мюнхені був заснований у 1903 році. За три роки його засновник інженер Оскар фон Міллер (1855–1934) зібрав велику колекцію історико-технічних експонатів і у 1906 році музей був відкритий для публіки. До теперішнього часу він залишається зразковим музеєм техніки, оскільки з самого початку головним у виставковій концепції була його педагогічна та дидактична установка. Ретельно продумана систематична організація експонатів була новаторством в історії технічних музеїв, тим самим музей опинився на якісно новому рівні по відношенню до найстаріших технічних музеїв: Саут-Кенсінгтонському музею в Лондоні та Консерваторії мистецтв та ремесел у Парижі. Своє визнання в світі музей отримав також завдяки колосальним виставковим просторам і активній роботі з багатьма впливовими інституціями, спілками і видатними особистостями.

Вплив виставок в останній чверті XIX століття на розвиток музейної справи було величезним. Деякі виставки давали імпульс до створення музеїв, які будували на

основі і поглибленні їх концепцій свої експозиції, як це було з Мюнхенської електротехнічної виставкою (а також з Нюрнберзькою Баварської виставкою). Висока відвідуваність індустріальних та промислових виставок в століття розвинутою індустрією відображала загальну віру в прогрес цивілізації та захоплення технічними досягненнями. Досвід ретроспективних відділів комерційних торгових виставок, що ілюстрував лінійний підйом цивілізації, був сприйнятий Німецьким музеєм в послідовному поданні технологічного розвитку машин та відображав еволюційний підхід технічного прогресу.

Німецький музей у Мюнхені, найбільший та найбільш відвідуваний музей Німеччини, був у своїй початковій фазі зразком у сфері презентації природознавства та техніки. Як головні технічні музеї того часу, Саут-Кенсінгтонський музей в Лондоні та Консерваторія мистецтв та ремесел в Парижі, Німецький музей був своєрідною енциклопедією науки і техніки, але значно перевершив їх за величиною виставкових просторів в своєму новому будинку на Колен-Інзель (будівля більше 30000 квадратних метрів і павільйон 3000 квадратних метрів) [8, с.159]. В ньому була показана панорама історичних машин та представлені процеси, що ілюструють розвиток науки і техніки. Ці об'єкти разом з величезною бібліотекою викликали особливий інтерес у промисловців, інженерів, робітників. Оглядаючи експонати і аналізуючи пов'язані з ними матеріали, ця категорія відвідувачів застосовувала отримані знання на практиці.

В Німецькому музеї вперше крім традиційного хронологічного показу технічних винаходів пояснювався принцип дії машин та апаратів шляхом експериментів, що проводилися з експонатами відвідувачами та співробітниками музею. Ця функція була виключно новою для технічного музею і здійснювалася все ж в основному публікою, переважно студентами та молоддю. Прийом «занурення у середовище» і участь публіки в технічних процесах був величезним внеском Оскара фон Міллера в технічні виставки всіх музеїв. Хранитель Саут-Кенсінгтонського музею і засновник Піонерського товариства Х.В. Діккенсон сказав про Оскара фон Міллера: «Він зробив так багато нововведень в музейну техніку, що фундаментально змінив ставлення публіки до музеїв – музеї тепер сприймаються не як далекі та замкнуті установи, а як живі та підштовхують глядачів до активної діяльності» [5, р.76].

Наступна особливість музею полягала в вивченні навколишнього світу сучасними науковими методами. Отримані знання застосовувалися як ученими, так і в результаті науково-популярної роботи ставали зрозумілими для публіки. Цій меті служила основна наукова експозиція про світ – від мікросвіту до макросвіту і показ природних законів, які керують всесвітом. Застосування основних природних законів для технологічного використання матерії та енергії в людській діяльності також було показано в експозиції.

Таким чином, Німецький музей відповідно до планів О. фон Міллера служив науковим та промисловим потребам і відповідав інтересам широкої публіки.

Німецький музей принципово відрізнявся від існуючих технічних музеїв своєю цільовою установкою на пояснення наукових законів та технології. Більшість

технічних музеїв були науковими або технологічними центрами, та лише демонстрували технологічні процеси. Німецький музей вперше показав способи та форми застосування технології і при цьому залишався науковим музеєм, метою якого було простежити зв'язок між точними науками та технологією, між чисто науковими дослідженнями та технологічним застосуванням. При цьому показ технології ґрунтувався на запропонованій О. фон Міллером схемі, що складалася з трьох частин: сировинні матеріали, енергія, інформація.

Зовсім новою для початку ХХ століття була дидактична концепція виставки технічних артефактів. Головна роль при заснуванні музею грало освітнє призначення музею. Вперше освітня функція була визнана пріоритетною по відношенню до збиральної та депозитарних функцій музею. Такий підхід призвів до нового розуміння музею та його ролі в суспільстві, став інновацією в загальній історії музейної справи.

На відміну від численних історичних музеїв початку ХХ століття, які втілювали до індустриальну ідилію батьківщини та від художніх музеїв, Німецький музей відбивав сучасний рівень розвитку технічної цивілізації та активно сприяв впровадженню наукових відкриттів в господарство та промисловість. Міністр закордонних справ Баварії підкреслював у 1911 році, що тільки постійне застосування результатів новітніх науково-технічних досліджень в німецькій індустрії може зберегти провідну позицію Німеччини серед світових держав і вважав, що «в цій сфері основний вплив на навчання і виховання повинен надати Німецький музей і це залишається його головним завданням» [8, s.159]. Музей представляв успіхи та досягнення німецької промисловості не тільки для населення Німеччини, а й демонстрував світовим державам економічний рівень імперії засобами культурного впливу.

Технічний прогрес був представлений в музеї як взаємовплив природознавства та техніки. Розгляд технічних досягнень як творінь великих людей, особливо в залі Слави, вводило новий зміст у традиційні канони ідеалістичного розуміння культури. Виховання поваги до творців технічних шедеврів і промисловців, які застосовували новітні досягнення, призвело до використання в експозиційній практиці естетичного способу презентації класичного художнього музею.

За зразком Німецького музею був влаштований Технічний музей торгівлі та промисловості у Відні. Як Німецький музей виник значною мірою завдяки зусиллям Оскара фон Міллера, так і Технічний музей торгівлі та промисловості зобов'язаний своїм існуванням видатному організаторському таланту технолога Вільгельма Екснера. Він кілька десятиліть виношував ідею створення історико-технічного музею, який би показав історичний розвиток техніки і одночасно представляв новітні технічні досягнення. У 1908 році до 60-річчя сходження на трон імператора Франца Йосифа I індустриальним союзом та двома технічними товариствами була запланована велика виставка індустрії та промисловості. Однак виставка не відбулася з різних причин і замість тимчасової виставки прийняли рішення створити постійний інститут, а в ролі керівника всіх підготовчих робіт виступав В. Екснер [7, s.35].

Створення музею стало головною подією на ювілейних урочистостях Франца Йосифа I, який урочисто заклав фундамент великої музейної будівлі. Споруда була завершена перед початком війни і представляла собою прекрасно сплановану будівлю, розділену на широкі зали, з хорошим електричним освітленням зовні, газом і водою всередині приміщення. При музеї створили технічну бібліотеку та відкрили лекційний зал на 300 осіб з демонстраційним табло і проектором, де щотижня проводилися лекції з показом слайдів та інших наочних матеріалів. Для школярів від 8 до 14 років щорічне відвідування музею входило в обов'язкову програму. Основу колекції музею склали експонати Віденської індустриальної виставки 1873 року, також В. Екснеру вдалося об'єднати в новій будівлі всі колекції, що відображали розвиток окремих областей техніки – залізничний музей, музей пошти та технологічне зібрання технічної вищої школи [6, s.50]. Структура управління також була створена за зразком Німецького музею. Видатні в історичному та технічному значенні експонати виставлялися в оригіналах або копіях і багато з них функціонували. Спорудження нової будівлі було завершено до початку першої світової війни, проте відкрився музей у 1918 році, але ще до розпаду Габсбурзької монархії. Музей швидко розвивався і став впливовим технічним інститутом.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, ми можемо констатувати, що Німецький музей зробив величезний вплив на розвиток технічних музеїв усього світу і визначив форми їх роботи до теперішнього часу. Він поклав початок процесу пояснення технології та спонукав всі музеї приділяти більше уваги залученню відвідувачів до активної роботи з діючими експонатами музею. Перш за все, Саут-Кенсінгтонський музей в Лондоні та Консерваторія мистецтв та ремесел в Парижі перейняли досвід роботи Німецького музею, а також вищезгаданий Технічний музей торгівлі та промисловості у Відні (1918). Також вплив цього зразка відчутний у Технічному музеї в Стокгольмі, що відкрився у 1933 році після Всесвітньої енергетичної конференції, музеї науки і техніки в Чикаго (1926), Науковому центрі індустрії в Торонто (1969), Національному музеї авіації та астронавтики США (1976).

Література

1. Триффен А.О., Константинов В.О. Система технічних музеїв України / А.О. Триффен, В.О. Константинов // *Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр.* – 2009. – Вип. 16. – С.91-102.
2. Alexander E.P. *Museum Masters. Their Museums and Their Influence* / Edward Porter Alexander. – Nashville: The American Association for State and Local History Tennessee, 1983. – 428 p.
3. Altmütter G. *Beschreibung der Werkzeuge – Sammlung des k. k. polytechnischen Institutes* / Georg Altmütter. – Wien: Wallshausser, 1825. – 326 s.
4. Habacher M. *Das k. k. Fabrikproduktenkabinett in Wien (1806–1815). Eine Frühform gewerblich-technischer Sammlungen* / M. Habacher // *Technikgeschichte*. – 1971. – Bd. 38. – S. 39-47.
5. Hochreiter W. *Vom Musentempel zum Lemort: zur Sozialgeschichte deutscher Museen 1800-1914* / Walter Hochreiter – Darmstadt: wiss. Buchgesellschaft, 1994. – 327 s.

6. Klemm F. Geschichte der Naturwissenschaftlichen und technischen Museen / F. Klemm // Deutsches Museum. Abhandlungen und Berichte. – 41 Jahrgang. – 1973. – H.2. – S. 3-59.

7. Kühschelm O., Klösch C., Achleitner F. 100 Jahre Technisches Museum Wien / O. Kühschelm, C. Klösch, F. Achleitner. – Wien: Verlag Carl Ueberreuter, 2009. – 448 s.

8. Stange A. Das Deutsche Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik. Historische Skizze / Alber Stange. – München-Berlin: Deutsches Museum, 1906. – 213 s.

References

1. Hriffen L.O., Konstantynov V.O. Systema tekhnichnykh muzeiv Ukrainy / L.O. Hriffen, V.O. Konstantynov // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva: Zb. nauk. pr. – 2009. – Vyp. 16. – S. 91-102.

2. Alexander E.P. Museum Masters. Their Museums and Their Influence / Edward Porter Alexander. – Nashville: The American Association for State and Local History Tennessee, 1983. – 428 p.

3. Altmütter G. Beschreibung der Werkzeuge – Sammlung des k. polytechnischen Institutes / Georg Altmütter. – Wien: Walthausser, 1825. – 326 s.

4. Habacher M. Das k.k. Fabrikproduktenkabinett in Wien (1806–1815). Eine Frühform gewerblich-technischer Sammlungen / M. Habacher // Technikgeschichte. – 1971. – Bd. 38. – S. 39-47.

5. Hochreiter W. Vom Musentempel zum Lemort: zur Sozialgeschichte deutscher Museen 1800-1914 / Walter Hochreiter – Darmstadt: wiss. Buchgesellschaft, 1994. – 327 s.

6. Klemm F. Geschichte der Naturwissenschaftlichen und technischen Museen / F. Klemm // Deutsches Museum. Abhandlungen und Berichte. – 41 Jahrgang. – 1973. – H.2. – S. 3-59.

7. Kühschelm O., Klösch C., Achleitner F. 100 Jahre Technisches Museum Wien / O. Kühschelm, C. Klösch, F. Achleitner. – Wien: Verlag Carl Ueberreuter, 2009. – 448 s.

8. Stange A. Das Deutsche Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik. Historische Skizze / Alber Stange. – München-Berlin: Deutsches Museum, 1906. – 213 s.

Prysiazhniuk O.M.,

PhD (History), Associate Professor of the Department of World History and Methodology of Science,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, a_pank@ukr.net

Ukraine, Odessa

DEVELOPMENT OF MUSEUMS OF TECHNICAL PROFILE IN GERMANY AND AUSTRIA-HUNGARY

There can be traced the main preconditions and stages of formation of the network of technical museums connected with the industrial and industrial development of Germany and Austria-Hungary. From the beginning of the XIX century, technical museums, often previously combined with natural science collections, became independent institutions and by the beginning of the XX century played a significant role in society. A brief analysis of the emergence of the German Museum of Outstanding Achievements of Natural Science and Technology, its impact on the development of technical museums around the world. He initiated the process of explaining the technology and encouraged all museums to pay more attention to attracting visitors to actively work with existing museum exhibits. Technological progress was presented as the interaction of science and technology.

Key words: technical museum, natural collection, natural science collection, industry, industrial products, cultural heritage.

УДК 329.8

Орлянський В.С.,

*д.і.н., професор кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка»,
orlyanskayan@gmail.com*

Україна, м. Запоріжжя

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО В КОНТЕКСТІ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

В статті досліджуються особливості процесу партійного будівництва в умовах конкурентної політичної боротьби за голоси виборців під час президентський, парламентських перегонів та виборів до місцевих рад. Зазначається, що процес партійного будівництва є складним, довготривалим та має структурно-функціональні ознаки: ідеологія, організаційна структура, методи і засоби діяльності, соціальна база та електорат, фінансова база, політичні лідери. Інституціоналізація партійної системи важлива для процесу демократичної консолідації суспільства, оскільки слабкоінституціоналізовані партії стають вразливими популізмом, що дозволяє позапартійним агентам впливу легітимним чином здобувати владу у власних інтересах.

Ключові слова: партія, вибори, партійне будівництво.

Постановка проблеми. Історія становлення української держави є прикладом складного, перерваного, але все ж прогресивного та демократичного розвитку політичної системи. Своєрідними етапами цього руху можна вважати політичні вибори, бо вони як лакмусовий папірець відбивають зміни, що відбулися в країні, показують рівень реальної демократії, з одного боку, а з іншого – демонструють уповільнення конструктивних перетворень та оголюють політичні невдачі.

В розвинутих країнах світу політичні партії перетворилися на обов'язковий елемент демократії та розвинутості політичних інституцій. Вони артикують суспільні інтереси, впливають на політичний курс держави, формують домінуючі цінності суспільного розвитку. Аналіз генези політичних партій та їх діяльності як суб'єктів політичного процесу набуває особливої значущості в періоди інтенсивних змін політичних систем, їх трансформації та модернізації. В Україні, як транзитному суспільстві ці процеси накладаються на процеси формування нової державності й зміцнення громадянського суспільства. Незворотність демократичних змін також залежить від успішного функціонування і взаємодії основних суб'єктів політичного процесу, передовсім політичних партій як інститутів політичної конкуренції.

Серед західних дослідників процесу партійного будівництва та подальших структурно-функціональних трансформацій політичних партій можна виділити роботи Г. Алмонда, К. фон Бойма, К. Джанда, Т. Ремінгтона. В їх роботах політичні партії розглядаються як найважливіші інститути демократії і громадянського суспільства.

Зрозумілим є стійка зацікавленість дослідників у вивченні партійних процесів в Україні. Так значний внесок в дослідження інституціоналізації партій зробили В. Андрусів, С. Бабій, Л. Бунецький, М. Макеєва І. Хомин. Умови становлення багатопартійності вивчали Є. Базовкін, О. Балакірева, А. Пахарев, Ю. Шведа та інші. Сутнісні властивості політичних партій та їх трансформацій на теренах українського політичного простору

досліджували О. Балацька, О. Гриценко, О. Дацаківська, Л. Дунаєва Ю. Шайгородський, О. Шахтемірова. Але складні питання становлення партій та партійного будівництва потребують подальших розвідок.

Мета статті – дослідити особливості процесу партійного будівництва в умовах конкурентної політичної боротьби за голоси виборців під час президентський, парламентських перегонів та виборів до місцевих рад.

Виклад основного матеріалу. За допомогою виборів волевиявлення громадян перетворюється на державну владу, котра є основним, найбільш інституційним засобом реалізації політичної волі народу. Сполучною ланкою між суспільством і державою стають політичні вибори до місцевих рад, посаду президента та парламенту країни. Парламент є не лише законодавчим органом, а й установою відображення інтересів громадян. Сама парламентська діяльність виступає моделлю народного представництва за умов правової держави та стійкої демократизації суспільства. Парламентаризм як політичний інститут втілює в собі єдність представницької та законодавчої влади в суспільстві, актуалізує пріоритетність нормативно-правового закріплення системи народного представництва у формі представницької демократії.

З погляду політичних партій, вибори – це механізм, що визначає їх участь у державній владі в тій мірі, у якій вона може здійснюватися парламентом.

Зміни політичної системи, викликані революційними подіями 2014 року, відбилися на дострокових президентських, а потім і парламентських виборах. Нагадаємо, що на початку 2014 року в Україні склалася парадоксальна політична ситуація. Вуличні протистояння продемонстрували непримиренне, фактично антагоністичне ставлення до державної влади, в країні не було жодної політичної партії, яка могла б очолити це протистояння по всій країні.

Повернення парламенту його пріоритетного статусу, підвищили важливість політичних партій в політичному

житті країни. Тоді вдалося запобігти сповзанню політичного режиму до прірви авторитаризму, що позначилося на повноцінному розвитку політичних партій.

Знову в політичному житті суспільства актуалізувалась проблема програмних настанов партій, пожвавилися дискусії про важливість політичних ідеологій для держави та для партій, відновилося обговорення оптимальних електоральних моделей для українських політичних реалій. Політична реклама стала помітно більш значущою, партії відновили пошук своєї аудиторії, електоральної ніші та соціальної бази.

Щоб рухатися вперед, знадобилося створення нових політичних утворень, але ними не стали нові партії, ставка була зроблена на партійні блоки. Об'єднання для участі у виборах різних політичних сил в тактичних інтересах – досить поширене явище в електоральній практиці багатьох держав [2, 22]. Це широко використовується в різних країнах як ефективний інструмент політичної діяльності, покликаний сприяти політичним партіям і іншим виборчим об'єднанням в їх боротьбі за голоси виборців. Саме оновлені партійні блоки дозволили їм перемогти на парламентських виборах у постреволюційній Україні.

Дуже повільно, але ж з позитивною динамікою, в країні почали впроваджуватися демократичні реформи, в тому числі й в системі місцевого самоврядування. Це позитивно позначилося на політичному житті регіонів, воно помітно пожвавилось, що потім продемонстрували місцеві вибори. Місцеві вибори 2015 року відбулися в умовах високого рівня демократичних очікувань. Відмічається кількісне зростання місцевих і регіональних партій, крім того, до політики були залучені нові групи людей. Місцеві питання почали обговорюватися на рівні з національними питаннями. Парламентські партії, а також низка позапарламентських всеукраїнських партій, що брали участь у місцевих виборах, почали віддавати пріоритет проблемам конкретних міст та регіонів у своїй передвиборчій боротьбі.

Політичні партії є відображенням розмаїття суспільства і гетерогенності соціально-політичних інтересів. Умови конкурентного виживання визначили шляхи розвитку політичних партій за кордоном – примирення, консенсус. Це припускало «згладжування кутів» з найбільш гострих питань, що, в свою чергу, породило тенденцію деідеологізації партій або ідеологічну універсалізацію. Партії усе більше стали перейматися інтересами груп громадянського суспільства та все менше виступають агентами держави.

Спостерігається глобальна схильність світових партійних систем до раціонально-ефективної моделі. Якщо партії «розчіняються» в парламентських коаліціях, стають мало помітні, ця проблема найчастіше вирішується за допомогою способів, запропонованих Р. Михельсом і М. Вебером, – або опорою на «зовнішню» харизму сильного лідера, або відновленням впливу ідеологічної платформи. Важливо мати на увазі, що зміна функціональності сучасних політичних партій відображає загальносвітову тенденцію. Суть її полягає в тому, що вже в ХХ столітті відбулася значна трансформація соціальної стратифікації провідних демократичних країн, яка викликала відповідні зміни правил взаємодії влади і су-

спільства та участі партій в цьому процесі. Крім того, зіграло свою роль і та обставина, що в процесі конкурентної боротьби, багато партій поступово адаптували до своїх базових цінностей, принципи інших ідеологій, що призвело з істотного розмивання меж партійно-ідеологічного спектра. В результаті партії перестали орієнтуватися на виборах на якийсь конкретний клас, або певну соціальну спільність, і стали включати в програми вимоги різних соціальних груп. Така еkleктичність не тільки позначилася на ослабленні ідеологічної мотивації роботи з населенням, але і до зміни і організаційної та функціональної сутності партій.

Президентські вибори 2019 року стали, як це часто буває в перехідних політичних системах, справжнім випробуванням для демократичних інституцій. Українське суспільство, цілком зрозуміло, страждало від дитячої хвороби незрілої демократії, що проявилось у відсутності стабільності демократичних принципів функціонування вільного суспільства. Стрімкий розквіт свободи: свобода слова, опозиція, зняття різних обмежень, згортання загального прокурорського нагляду, практичний параліч судової гілки влади дозволили випустити на політичну арену різноманітні популістські сили. Багатьом виборцям подобалося, коли нові політичні сили демонстрували непричетність до політичної системи і розрив зі старими політичними традиціями. По суті, цей факт можна розглядати як черговий докір політичним партіям, які виявилися нездатними протистояти новому політичному популізму. Політична реклама цих політичних сил також виявилася не в системі традиційної політичної боротьби, що, безсумнівно, підсилювало популізм.

Вибори не тільки виявляють співвідношення сил між партіями, то є міжпартійний конфлікт, але і мають вирішальний вплив на процес становлення політичних партій та формування партійної системи. Партійна система сучасної України витримала багато виборчі цикли, трансформуючись кожен раз в певний формат, вона демонструє місце і статус кожної політичної сили, а також співвідношення партійно-політичних центрів. Інституціоналізація партійної системи – процес складний та довготривалий. Цей процес передбачає міжпартійну конкуренцію, політичні партії зміцнюються і вкорінюються в суспільстві, підвищується їх значимість і стійкість. Важливим аспектом інституціоналізації партійної системи є стабільність та взаємодія між політичними партіями. Підвищення рівня інституціоналізації партійної системи має пом'якшити різні соціальні конфлікти в суспільстві і сприяти суспільно-політичній стабільності.

Інституціоналізація партійної системи важлива для процесу демократичної консолідації, оскільки слабоінституціоналізовані партійні системи є вразливими для популізму, що дозволяє позапартійним/антипартійним політикам легітимним чином здобувати владу у власних інтересах.

В той час політичне середовище не сприяло якісним стрибкам у розвитку політичних партій та укріпленню їх інституціоналізації. Політичне життя країни вже було продиктовано іншими правилами політичної боротьби. Знову ж таки, ідеологія стала неактуальною, на парламентських виборах 2019 року головним став не конкурс програм і перспектив розвитку, а з'ясування хто з пере-

можним президентом, а хто не з ним. Перемога популярності була гучною. Причини такого явища будуть довго підлягати обговоренню, адже простих причин в політиці не буває. Можна лише погодитися з Ю. Шайгородським, який зазначив: «Президентська й парламентська виборчі кампанії 2019 р. в Україні увійдуть не лише в українську політичну історію, але й у підручники з політології, політичної психології, навчальні посібники з виборчих технологій. Перебіг і результати цих виборчих кампаній виявили тенденцію до посилення позараціональних складових електорального вибору, нові форми маніпулятивного впливу на політичну поведінку виборців. Маємо визнати, що «класичні» моделі електоральної поведінки (соціологічна, соціально-психологічна, раціональна) потребують уточнення й доповнення з урахуванням сучасних тенденцій та нового досвіду, набутого в результаті тогорічних виборчих перегонів» [6, с.31].

Конгломерат так званої політичної партії «Слуга народу» увібрав в себе надзвичайно широкий спектр проблем, ідей, прихильників (часом з ідеологічно несумісними поглядами). Все це завдало чергового удару по українських політичних партіях і будь-якій ідеологічній спрямованості.

Період президентства перед новими парламентськими виборами ознаменувався феєричним проявом популярності в поєднанні з некомпетентністю і відсутністю професіоналізму. Вся політична боротьба звилася до дебатів про підтримку, або заперечень ідей президента. Роль опозиції впала до найнижчого рівня. Під тиском монобільшості в парламенті критика і процедурні дії, які є основою демократичних правил політики, втратили свій сенс.

Багато політичних утворень, котрі не мають сильних організаційних та ідеологічних підвалин, потонули на хвилі попוליзму. Всеохоплюючий попוליзм має свій антипод, критика, побудована на таких підходах, також може мати певний успіх, як показує ситуація з антиукраїнськими політичними силами. За таких умов вкрай важко політичним силам, що спираються на стандарти демократії, підтримувати високу політичну активність («Голос»), або мати високу електоральну підтримку («ЄС»).

При цьому формування партійної системи, що базується на чесній конкурентній легальній боротьбі за політичну владу, органічно пов'язане з розвитком інституту громадянського суспільства, стійких інтересів різних соціальних груп. Представництво інтересів населення здійснюється шляхом агрегації інтересів виборців, надання різних форм тиску на політичні партії в процесі вироблення і прийняття політичних рішень. Британський політолог Дж. Ліс-Маршмент представила сучасну електоральну систему у вигляді моделі ринкових відносин: з одного боку виступають «споживачі» (виборці), а з іншого – «бізнес» (політичні партії) [7, с.11].

Пандемія, безсумнівно, залишила відбиток на перебігу політичної боротьби під час місцевих виборів, але вони відбулися та внесли зміни в політичне життя України. І у великих містах, і на рівні невеличких територіальних громад спостерігався підвищений інтерес до місцевих виборів. Відлуння попередніх політичних баталій перейшли до місцевих виборів. Центральними у

передвиборчій кампанії були теми та гасла, що використовувалися в попередніх кампаніях, парламентських та президентських. Але результати цих виборів продемонстрували електоральну мінливість. Це проявилось у поміркованій позиції місцевих еліт, їх ідеологічній та партійній мімікрії в умовах недостатньо прогнозованого та не визначеного результату. Механізми демократичного представництва продемонстрували коливання настроїв та спрямованість зусиль як певних політичних посадовців, так і бюрократичних функціонерів територіальних громад. «У таких умовах проголошені принципи централізації, субсидіарності не можуть набути повного й остаточного поширення за мови, якщо професіоналізм еліт не орієнтується на менеджерські якості, а визначається архаїчними принципами ситуативної лояльності та політичної доцільності» [5, с.24]. Багато політичних сил, в тому числі місцеві, не прагнуть деталізувати свої цілі, пов'язуючи їх із завданнями парламентських партій. Про конкретні політичні плани заявили лише політичні об'єднання, що створювалися навколо найуспішніших мерів, які мали значну електоральну підтримку (наприклад, «Позиція»). А тема політичного та управлінського професіоналізму була помітною лише серед малих місцевих та регіональних партій. Натомість у політичній агітації став помітним «стиль», який привніс із шоу-бізнесу президент та його команда. Політичні сили багато уваги приділяли постановочній рекламі, спрямованій на те, щоб здивувати, розсмішити, налякати виборця. Змагальність і нестандартність підходів у виборчій кампанії, виявлялися в шоу-постановках, а не програмі кандидатів. Знову серед виборчої технології велике місце стали займати нападки, погрози, чорна технологія, адміністративний ресурс і правовий нігілізм. Сам інститут «партії» не отримав свого розвитку на цих виборах.

Партія «Слуга народу», що була створена як політичний проект з метою капіталізації та подальшого збуту так і не пройшла випробування часом. Класичні структурно-функціональні ознаки сучасної партії як ідеологія, організаційна структура, методи і засоби діяльності, соціальна база та електорат, фінансова база, політичні лідери [1, с.27] сформовані лише частково. Вона так і не стала модерною партією «горизонтального типу» [3] та напевне вже і не стане. Бо для цього потрібна ідеологія, принципи та візія майбутнього. Голова партії – модератор, а не бенефіціар. Це стає можливим тільки якщо у партію вступають не за отриманням прибутку, а за ідейними переконаннями. Члени партії діляться не на рядових і генералів, а на соратників. Важливим елементом, яким нехтують більшість існуючих партій, є фаховість та компетентність членів партії. Президентська політична сила, що отримала приголомшливу перемогу на парламентських виборах, не завершила свій процес перетворення на політичну партію.

Висновки. Сам процес партійного будівництва є складним та довготривалим. Вона потребує вирішення таких важливих завдань, як розробка партійної ідеології, яка повинна стати прийнятною для певних соціальних груп, привабливою для значної частини населення і популярною для широкого загалу. Діяльність партій є реальним показником процесу становлення громадянського суспільства, демократизації політичної системи, розви-

тку самоврядування. Для успішної роботи партії важлива візія майбутнього, мета діяльності партії, під яку розробляється план, що охоплює довготривалий проміжок часу, спосіб досягнення важливої мети. Партія повинна мати свою стратегію. Ефективно використовувати ресурси для досягнення політичної мети. Партія повинна визначити тактику своєї діяльності й створити таку організаційну структуру, щоб втілити завдання, що стоять перед нею. Важливо організувати постійно діючу систему партійної роботи як з членами самої партії, так і з громадськими активістами та її симпатиками. Не менш важливим завданням партійного будівництва є забезпечення його необхідними ресурсами (фінансовими, матеріальними, людськими, інформаційними, інтелектуальними, політичними тощо). Більшість політичних об'єднань в Україні, незважаючи на те, що їх називають «партійними», насправді такими не є. Але результати виборів дають певну надію, що цей період стагнації партійного будівництва, буде подолано. Зазначені особливості партійного розвитку не дозволяють говорити про те, що українське суспільство є політично структурованим, а партійне будівництво та становлення партійної системи – завершений факт.

Література

1. Білоус А.О. *Політико-правові системи: світ і Україна*. Київ: АМУПЛ, 2000. 200 с.
2. Древалі Ю. *Виборчі блоки політичних партій та демократичне представництво: проблеми співвідношення*. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ. 2010. Вип. 6. С.216-224.
3. Одарченко К. *Майбутнє партійного будівництва в Україні*. URL: <https://blog.liga.net/user/kodarchenko/profile>
4. Побочий І. *Соціально-політичне представництво на рівні територіальних громад: відображення у сучасному політичному дискурсі*. Трні. 2020. Том 23. № 12. С.20-28.

5. Хомин І. *Основні засади формування принципів між-партійних взаємодій у трансформаційних суспільствах*. Гілея: науковий вісник; зб. наук. праць. Київ: Гілея, 2016. Вип. 110 (7). С.320-324.

6. Шайгородський Ю. *Медіапсихологічні чинники електронного вибору-2019*. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Випуск 28: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. С.30-42

7. Lees-Marshment J. *Political Marketing and British Political Parties: The Party's Just Begun*. Manchester, 2001. P.108.

References

1. Bilous A.O. *Polityko-pravovi systemu: svit i Ukraina*. Kyjiv: AMUPP, AMUPP, 2000. 200s.
2. Drevalj Ju. *Vyborchi bloky politychnykh partij ta demokratyczne predstavnytvo: problemy spivvidnoshennja*. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyjiv. 2010. Vyp.6. s. 216-224.
3. Odarchenko K. *Majbutnje partijnogho budivnytva v Ukraini*. URL: <https://blog.liga.net/user/kodarchenko/profile>
4. Pobochyj I. *Socialno-politychne predstavnytvo na rivni terytorialnykh ghromad: vidobrazhennja u suchasnomu politychnomu dyskursi*. Ghirani. 2020. Tom 23. # 12. S.20-28.
5. Khomyh I. *Osnovni zasady formuvannja pryncypiv mizhpартijnykh vzajemodij u transformacijnykh suspilstvakh*. Ghileja: naukovyj visnyk; zb. nauk. pracj. Kyjiv: Ghileja, 2016. Vyp. 110 (7). S. 320-324.
6. Shajghorodskij Ju. *Mediapsykhologichni chynnyky elektronogho vyboru-2019*. Naukovyj chasopys Nacionalnogho pedagoghichnogho universytetu imeni M.P. Draghomanova. Serija 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannja socialno-politychnykh dyscyplin. Vypusk 28: zbirnyk naukovykh pracj. Kyjiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Draghomanova, 2020. S.30-42
7. Lees-Marshment J. *Political Marketing and British Political Parties: The Party's Just Begun*. Manchester, 2001. P.108.

Orlyanskiy V.S.,

*Professor, Doctor of Historical Sciences, Professor of Department of Politics and Law,
Zaporizhzhia Polytechnic National University, orlyanskayan@gmail.com*

Ukraine, Zaporizhzhia

PARTY BUILDING IN THE CONTEXT OF ELECTION PROCESSES

The article examines the peculiarities of the party building process in the conditions of competitive political struggle for the votes of voters during the presidential, parliamentary races and elections to local councils. It is noted that the process of party building is difficult, long and it has structural and functional features: ideology, organizational structure, methods and means of activity, social base and electorate, financial base, political leaders. The institutionalization of the party system is important for the process of democratic consolidation of society, because weakly institutionalized parties become vulnerable populism, allowing non-party agents to gain the power with legitimate way in their own interests.

Key words: party, elections, party building.

УДК 32:165.741

Чижова О.М.,

*професор кафедри публічного управління та міжнародних відносин НПУ імені М.П. Драгоманова,
Україна, м. Київ*

ПОЛІТИЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ: ВИТОКИ ПРАГМАТИЗМУ ТА ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ

Розглядаються та аналізуються погляди відомих теоретиків прагматичної теорії: Н. Макіавеллі, Ч. Пірс, У. Джемс, Дж. Дьюї та інші, які по-різному тлумачили поняття «політичний прагматизм».

Ключові слова: влада, політичний прагматизм, політика.

Постановка проблеми. Політичний прагматизм – від грецького (pragma), тобто діло, дія в політиці, що направлена на досягнення політичних цілей [1].

Одним із перших в історії політичної науки, хто з'ясував, що являє собою принцип політичного прагматизму був Н. Макіавеллі, який розглядав теорію прагматизму як політичну позицію, що має дотримуватись політик-прагматик. Слід підкреслити: цей висновок був зроблений вченим на основі нового підходу до політики, влади. Крім того, ці явища пояснювались Н. Макіавеллі не з релігійних основ, а з інтересів людини, його рекомендації стали популярними серед політичних лідерів.

Під впливом поглядів Н. Макіавеллі політичний прагматизм став дуже популярним в політиці, а особливо в сучасній політиці, виникає питання: що таке прагматизм, безпосередньо політичний? Існують різні поняття цієї категорії:

– по-перше, прагматизм це доктрина.

– по-друге, в політиці – ідеологічна установка на практичний і позитивний результат рішення соціально-політичних питань.

Отже, метою даної статті є пояснення сутності впливу політичного прагматизму на інститути політичної влади в Україні.

Підкреслимо, що термін «прагматизм» та прагматичний означають практичне в тій чи іншій діяльності, а звідси прагматик – прихильник прагматизму, людина, яка все робить з точки зору розумності, доцільності.

Виклад основного матеріалу. Основоположником прагматичного вчення був американський філософ Ч. Пірс. За Ч. Пірсом, прагматизм означає дію, що спирається на віру, прагнення до подолання сумніву з метою посилення цілеспрямованої діяльності. Доктрину прагматизму розробляли: У. Джемс, Дж. Дьюї, як родоначальник політичного прагматизму, твердив і вважав еталоном людського досвіду морально-політичний досвід, але на думку вченого, виникає розрив між двома типами людського досвіду – перший тип наука та її застосування до технології, що сприяє досягнення практичних успіхів, а другий тип – це війни, конфлікти у сфері політичного життя. Таким чином, ідея Дж. Дьюї полягає в застосуванні методу, який слід використовувати в науці, необхідно також, як стверджує Дж. Дьюї, подолати розрив між наукою та цінностями та привести їх до єдності.

Н. Макіавеллі як політик-прагматик, керуючись політичним прагматизмом, писав, що відстань між тим як люди живуть і як повинні жити, настільки велика, що

той, хто відкидає дійсне заради належного, діє швидше за все на шкоду собі, ніж на благо [2].

Політичний прагматизм, забезпечуючи захист інтересів людини, сприяє досягненню поставленої мети; його часто протиставляють політичному ідеалізму, який у політиці часто поєднується з жорстоким прагматизмом на практиці.

Аналізуючи витоки прагматизму, слід підкреслити, що твори Н. Макіавеллі «Государ», «Історія Флоренції», «Міркування про першу декаду Тіта Лівія» зіграли значну роль в утворенні державних інститутів, які забезпечували б його свободу, гарантом цього, на його думку, є парламент. Пропонуючи абсолютну монархію, Н. Макіавеллі виклав низку положень, що повинні сприяти розвиткові держави [3], це розвиток торгівлі, ремесла, розумних податків, а також забезпечення захисту приватної власності.

Політичний прагматизм притаманний суб'єктам політичної влади, а в основі прагматизму лежать діяльність, дії, практика людей та їх наслідки. Однак, філософія прагматизму, безпосередньо політичного, не обмежується дослідженням практичного досвіду людини, яка є важливого складового навколишнього світу, законами якого керується людина. Однак, слід підкреслити, що єдиним середовищем, в якому гармонійно розвивається людина, є соціальне, а звідси прагматизм твердить: у кожної людини свій критерій істинності і корисності, людина створює свою картину світу, зумовлену її духовним розвитком і оточенням. Завдання філософії прагматизму, принципи прагматизму безпосередньо політичного не дозволяють відкинути жодної гіпотези, що стосується моралі, побуту, влади. Згідно цих положень можна твердити – прагматизм, політичний прагматизм є не стільки історією, скільки ставлення до неї, а також до людей, суспільства.

Політолог-прагматик, звертаючись до органів, до влади, відмовляється від методу раціоналізму та ствердження: прагматизм це метод, використання якого викликає зміни в державі.

З творчості американського мислителя минулого століття Ч. Пірса мають місце витоки прагматизму, які розширили У. Джемс та Дж. Дьюї та інше. Філософські погляди Ч. Пірса поєднують дві протилежні тенденції – позитивістську та об'єктивістську Ч. Пірс висунув програму, що повинне бути не роздумами про основи буття і пізнання, а загальним методом вирішення проблем, що постають перед людьми – це учення про ознаки, тобто

семіотика, без знання якої, як вважав Ч. Пірс, не можна зрозуміти з жодну з наук.

У рамках семіотики виділяється синтактика, семантика та прагматизм, специфіка якого полягає в тому, що на перший план висувається діалектична прагматика, яка вивчає відношення суб'єкта до знакової логіки, тобто системи знаків.

Слід підкреслити: основну увагу Ч. Пірс акцентує на проблемі істини, визначаючи її як незаперечуване знання, а істинність, на його думку, умова практичної придатності та результативності. Істина повинна бути надійною сама по собі вона також може бути відносною, оскільки практика вимагає безперервного оновлення, а також корисності, зацікавленості в пошуках істини, стимулюючи при цьому дії розуму.

Зазначимо, що доктрину прагматизму розробляли також Ф.К. Шиллер, Дж.Г. Мід, які по-різному тлумачили поняття «політичний прагматизм». Однак вони твердили, що він («політичний прагматизм») часто зустрічається на практиці.

У Європі ідеї плюралізму підтримував Ф.К.С. Шиллер, концептуальна думка якого – це ідея про недосконалість істини схильності до різних перетворень. Шиллер вважав, що слід пам'ятати наступне: ароматизація одного поняття веде до втрати інших. Під впливом прагматизму людина повинна вибір орієнтуватися на корисний, що припускає перевірку суспільних стандартів.

Важливою ідеєю Шиллеру в прагматизмі є неприйняття концепції «безвихідного становища», а це змушує людей діяти, як їй наказують. Крім того, вчений-прагматик твердив, що з будь-якого становища можна знайти вихід за допомогою компромісу, але він не закликав відмовлятися від пошуку істини, під впливом якої людина сприяє розвиткові суспільства.

Отже, всі ці положення і для Шиллера, і для Джемса означали свій, в якому людина домагалась успіху [4].

Висновки. Таким чином, Ч. Пірс, В. Джемс, Д. Дьюї у своїх працях досліджували прагматизм як інструмент регулювання суспільно-політичних відносин. Щоб подолати недоліки, які мають місце в Україні, твердив

Ч. Пірс, слід розробити наукові гіпотези, які необхідні при визначенні стратегії розвитку України – це приймає характер істини на думку В. Джемса – прагматика.

Підкреслимо: основна ідея Д. Дьюї полягає в тому, щоб метод Д. Дьюї слід застосовувати в науці для посилення прагматизму. Як бачимо, історія прагматизму сприяє прагнення людей подолати труднощі, досягти успіхів в економіці, а це можна здійснити завдяки досвіду, який впливає на кругозір людини і вимагає як інструмент регуляції прагматичної поведінки, а ціль прагматизму в цілому допомогти людям, керуючись людським досвідом, що пов'язаний з істиною.

На сьогоднішній день зростає вплив політичного прагматизму на соціально-політичне життя в Україні. Прибічники прагматизму твердять, що політичний прагматизм – це процес єднання істини з корисністю, це теорія про доцільну діяльність людини, важливими принципами якої є вирішальна роль волі у здійсненні людського досвіду.

Отже, Україна сьогодні долає кризу під впливом позитивізму політичного прагматизму.

Література

1. *Політологія хрестоматія* [Піча В.М., Хома Н.М.]; «Могнолія, 2006» с.144.
2. *Політологія за ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка* Київ, Вид-во Академія. 2002.
3. *Політичний словник-довідник* (Погорілий Д.Є., Фесенко В.Ю., Філіппов К.В.), «Екємо, 2008, с.156»
4. *Чижова О.М. Основні напрями прагматичної орієнтації розвитку України на сучасному етапі / Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief М.А. Zhurba – October # 8, 2016., с.143.*

References

1. *Polithology textbook* [Picha V.M., Khoma N.M.]; «Magnolia, 2006» p.144.
2. *Political Science, edited by O.V. Babkina, V.P. Gorbatenko, Kyiv, Academy Publishing House.*
3. *Political dictionary-reference book* (Pogorilyi D.E., Fesenko V.Y., Filippov K.V.), «Ekemo, 2008, p.156»
4. *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba – October # 8, 2016. p.143.*

Chizhova O.M.,

Professor of Public Administration and international relations NPU named after M.P. Dragomanov

Ukraine, Kyiv

POLITICAL PRAGMATISM: THE ORIGINS OF PRAGMATISM AND ITS FORMATION

The views of well-known theorists of pragmatic theory are considered and analyzed: N. Machiavelli, C. Pierce, W. James, J. Dewey and others, who interpreted the concept of «political pragmatism» in different ways.

Key words: *power, political pragmatism, politics.*

УДК 316.257 (045):316.43

Шедяков В.Е.,

д.соц.н., к.э.н., независимый исследователь, shedyakov1@gmail.com

Украина, г. Киев

ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ДЕМОКРАТИЯ И ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ОБЩЕСТВА

Задача текста – подытоживание изучения возможностей и рисков производственной демократии как в новой общественной парадигме, так и в период форсированных изменений. Теоретико-методологическими основами анализа дрейфа производственной демократии в контексте трансформации общества стали работы специалистов в сферах нормотворчества, организационной деятельности и финансовой помощи развитию трудового законодательства сквозь призму разрешения социальных конфликтов в обществе. Показано, что поскольку качество личности становится важнейшим фактором не только индивидуального, но и социального выбора, то и общество обязано активно менять социальное образование и воспитание. Для развития и просоциальной направленности творческой активности населения государственное управление и местное самоуправление заинтересованы во взаимодействии с хозяйствующими субъектами.

Ключевые слова: развитие, парадигмальные изменения, творческая активность, производственная демократия, социальное партнерство.

«Искусство политики есть прежде всего искусство осуществления, социальные идеи, как бы они возвышенны ни были, грандиозные планы, сколько бы тщательно и законченно они ни разрабатывались, по своей реальной ценности, с точки зрения экономической политики, равны нулю, раз нет подходящей социальной обстановки и средств к их осуществлению».

(А.В. Чаянов)

Постановка проблемы. Человечество создало убедительные предпосылки для осуществления кардинальных изменений своего образа жизни. При этом смещается и место производственной сферы для индивида и общества: выход из-под «дамоклова меча» удовлетворения первичных потребностей рядопологает труд с обучением и игрой, но это же усиливает потенциал их взаимодиффузии. Новое производство требует совершенно иных качеств трудовой культуры, сопряжённых с творчеством (в т. ч. организационно-управленческим). Вместе с тем, обрётённая мощь может быть использована во благо или же привести к катастрофе; черты основных субъектов преобразований во многом отразятся на окончательном векторе трансформации. Производственная сфера становится «лакмусовой бумагой» исторического водораздела: рутинная работа всё более подменяется механическими линиями, а то и роботосистемами, высвобождая человека для подлинно творческой активности. Однако, с одной стороны, без нового отношения к жизни, без качественно нового уровня знаний и мотивов люди не сумеют распорядиться открывшимися возможностями. С другой, – проявляются попытки самоизоляции анклавов наиболее богатых (как стран, так и внутри их самих) вплоть до поляризации и расколов на классические «две нации» с совершенно различными стилями жизни. В свою очередь, именно творчество (прежде всего, интеллектуально-духовное) перемещается в эпицентр отчуждающих человека сил, а на тружеников, зачастую, пытаются взвалить тяжесть проблемности момента.

Анализ исследований и публикаций по проблеме.

Д. Абзалов, В. Аллен, Э. Берль, С. Боргатти, М. Буравой, Дж. Бурнхэм, М. Вебер, А. Гастев, К. Гиртц, Р. Дарендорф, Д. Джекобс, К. Джонс, Э. Дюркгейм, К. Маркс, Э. Мейо, С. Минц, Р. Оуэн, Ф. Ричардсон, М. Рокар, Ф.У. Тейлор, Г. Форд, Л. Ханифан, А. Чаусовский, Дж. Шульц и др. охарактеризовали место трудовых отношений в общественных трансформациях. Возникли школы аналитиков сферы труда (А. Абызов, А. Агт, А. Арсенок, И. Баткаева, Д. Богиня, В. Буслинский, И. Буян, С. Вакуленко, О. Васильев, И. Гончарова, Е. Гришнова, О. Дигилина, О. Жеманов, Е. Жулина, Н. и Р. Иванова, Л. Ивановская, В. Канаев, А. Кибанов, М. Колосницына, А. Колот, В. Коцюбинский, Н. Лясников, А. Мазин, А. Маскаева, В. Махнарылов, Е. Миженская, А. Наумов, В. Подмарков, А. Разжигает, П. Романов, А. Рубан, А. Саакян, К. Сабо, Б. Сухаревский, И. Чангли и др.), установившие важнейшие характеристики процесса труда. Соответственно, непосредственно теоретико-методологические основания статьи составляют поиски специалистов, изучающих, механизмы «трипартизма», «производственной демократии», «социального партнёрства», «социального диалога», «гражданского диалога» (Г. Анисимова, А. Балашов, Дж. Беннигер, Дж. Бернем, Х. Браверман, Дж. Данлоп, Э. Вильховниченко, М. Воейков, В. Гуляев, В. Данюк, Н. Есипова, В. Жуков, В. Кабалина, У. Кинг, В. Ковалёв, А. Колосок, Дж. Коммонс, Ю. Коноплина, А. Крейг, К. Кязимов, М. Либоракина, Э. Лутохина, А. Мирошниченко, Г. Назарова, В. Новиков, Дж. Нэш, Ю. Одегов, С. Одяков, Н. Оленевич, Л. Омелянович, С. Перегудов, М. Переплётченко, О. Пирогов, У. Риддел, Ф. Ротлисбургер, О. Руденок, Л. Смирнич, Б. Тернер, В. Уайт, К. Уолкер, С. Хохлявин, Т. Чубарова).

Задача текста – подытоживание исследования возможностей и рисков формообразования производственной демократии как в новой общественной парадигме, так и в период форсированных изменений.

Основной материал исследования. Человечество вошло в период трансформаций, среди которых присутствуют и обладающие весьма радикальным потенциалом. Глобальные процессы имеют системный характер. Происходящие изменения (среди которых есть и кардинальные) так или иначе касаются всех, вне зависимости от уровня осознания и качества лидеров. Они охватывают народы безотносительно субъективного желания и понимания логики процессов. Однако эффективные ответы на исторические вызовы на различных уровнях требуют реакций разных типов. А попытки замедлить, а то и противостоять мировой динамике контрпродуктивны и дополнительно патологизируют состояние общественной жизни. Условия постглобальности требуют соизмерения национальной специфики с логикой всемирной истории [1-5]. Те или иные черты трансформаций приобретают качество определяющих не без влияния основных субъектов процессов: акторы накладывают своё видение и отражаются в складывающихся реалиях.

Ранее десятилетия состязания систем вынуждало их ревниво следить друг за другом и использовать взаимные находки (в т.ч. организационные в производственно-трудовой сфере). Разумеется, это ускорило конвергенцию лагерей, когда на площадках каждого из них прививали удачные идеи конкурента. Таким образом, глобализация не только раздвигала границы рынков, но и расширяла сферу взаимообогащения структурами жизнеустройства и формами развития. При этом с одной стороны, характерные для пострыночной среды механизмы разрешения конфликтов работников и их нанимателей при государственном арбитраже после ликвидации реального социализма стали актуальны и для защиты прав в странах экс-социализма. С другой, – оптимизация завоеваний социализма тем более потребовала привлечения опыта, накопленного в иной среде, в частности, для обуздания «хищнического предпринимательства».

Одновременно, эра постглобализма и искусственного интеллекта накрепко связала конкурентоспособность с региональной обособленностью, усилив, тем самым, воздействие ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров и реактуализировав элементы протекционизма. Ныне знание становится определяющим элементом общественно необходимого труда; основной источник стоимости – творческий, прежде всего интеллектуальный, потенциал, а не психофизические усилия работника; приоритет стратегий развития – производство знаний и эффективное применение них; добавленная стоимость распределяется с учетом затрат производителя, демократизируются системообразующие отношения общества (труда, собственности, управления), трансформируется общественное и индивидуальное потребление, ликвидируются основы классических форм отчуждения, появляется новый тип производства, экономика становится социально глобальной, меняется тип субъекта, предмета и орудий труда в социально-экономической и институциональной структурах общественного воспроизводства [6-10]. Вытесняясь из непосредственного производства, меняется сам труд, всё в большей степени приобретая черты творчества (собственно, нетруда). Общественная востребованность перемещается на творческую активность (прежде всего, духовно-

интеллектуальную). Кроме того, удовлетворение своих творческих задатков становится делом не досуга и хобби, а основного рабочего времени. Созданы предпосылки, чтобы творчество (в частности, в труде и управлении) из индивидуального удела превратилось в массовое, общественно поощряемое, системное средство возвышения человека и очеловечивания отношений.

Освобождение человека от тяглого-мускульных функций производственного процесса, с одной стороны, наращивает вовлечённость в решение творческих задач (прежде всего, в труде и управлении), с другой, – повышает возможности как рабочего времени, так и досуга, а также увеличение социально-политической «нагрузки» производственно-трудовой деятельности, меняя соотношения процессов производства и труда. Между тем, организационные формы ассоциирования и направления творческой активности гораздо сложнее и заметно смещают управленческое воздействие в направлении обеспечения и мотивирования процесса.

Механизмы социального партнёрства должны не низводиться до уровня оппортунистического штрейк-брехерства, а представлять собой направления системного многостороннего согласования разнокачественных интересов путём, в частности, усиления организационно-управленческого давления тружеников. Обучение из подготовки к труду трансформируется в комплексное воспитание к решению сложных встающих задач, среди которых всё более заметными становятся связанные с контролем и управлением. Другими словами, центр тяжести формирования личности переносится не просто на выявление и просоциальную реализацию комплекса индивидуальной одарённости, но и на применение их к достижению сущностно республиканских целей народовластия / демократии. Именно государство обязано гарантировать максимально высокие социальные стандарты жизни и условия творчества (в частности – за счёт организации решения вместе с территориальными общинами рутинно-материальных, бытовых вопросов), предотвращения растрачивания способностей в бессмысленных гонках потребительства / стяжательства. Так, новые горизонты развития открываются тем государствам, в которых общественное устройство максимально способствует развитию-реализации творческого (прежде всего, интеллектоёмкого) потенциала каждого, а Сверхпроект может консолидировать, структурировать и мобилизовать на решение созидательных задач. Вместе с тем, рост бережного отношения к разномыслию как неперемennomу атрибуту творческого поиска становится важным следствием расширения корзины прав и свобод личности. При этом с одной стороны, участие в общественно полезной деятельности само по себе должно приносить не только удовлетворённость и чувство собственного достоинства, но и всестороннее благополучие с социальным признанием. С другой стороны, только различия в одарённости и творческого воплощения её может быть признано законным основанием неравенства. Вместе с тем, рост социокультурной ткани (в частности, и в форме социокультурного капитала) – необходимость системного характера народного и личного творчества исторического масштаба. Её закономерное развитие – естественное следствие самоорганизации и

кооперирования при решении общих вопросов: с одной стороны, практико-хозяйственных, с другой, – политического объединения (*res publicae* [лат.] – «вещь публичная», «вещь политическая», с политическим подтекстом – «общее дело»). В свою очередь, системный подъём социокультурной нагрузки в деятельности повышает значение кооперирования и партнёрства [11-15].

Между тем, наряду с некоторыми кросс-культурными организационными чертами, отражающими сверхпроизводительность уникального труда-творчества, производственная демократия – аспект народовластия, обладающего существенными особенностями, включившими многообразие исторического опыта, социального наследия, традиций во взаимоотношении людей, человека и общества и т. д. Сверхения духа и достижения разума оказываются переплетены с творческим поиском. По известной формуле, «лидеры создают идеи, удел аутсайдеров – производить вещи». Таким образом, духовное производство становится важнейшей частью социально-экономических систем, а социокультурный интеллект входит в ядро конкуренции. Соответственно, трудовые отношения всё заметнее приобретают характерные черты не просто весомого направления социализации / аккультурации, но и механизма самовыражения, самовоплощения, реализации представлений о справедливости в индивидуальной и общественной жизни, публичных и в частных интересах. Речь о том, что участие в меняющихся производственно-трудовых процессах не только трансформирует требования к обладанию знаниями, навыками, умениями (в т. ч. – постоянному обновлению их, в частности, путём самообучения), но и меняет общественное и индивидуальное восприятие и оценку и задатков, и происходящего (например, выращивая чувство самоуважения, профессиональной гордости, собственного достоинства, следующие из них мотивы, интересы и цели). Впитывая особенности ценностно-смысловых комплексов, оперирование распространяемыми образами действительности меняет меру взаиморезонирования социализации / аккультурации и индивидуализации, когда именно крайне индивидуализированный комплекс личной одарённости каждого входит в ядро общественного богатства. Тем самым развитие социальности производственно-трудового процесса как высвобождение наиболее ценного актива: творческой одарённости человека – требует продолжения в просоциальной активности вне собственно производственной сферы [16-21]. Таким образом, качество содержания и форм производственно-трудового процесса (отражённое в характере труда) тесно взаимодействует с общегражданской активностью человека.

Соответственно, для расширения массива развития и реализации духовно-интеллектуального творчества государство вкупе с местным самоуправлением: 1) берёт на себя (вместе с местным самоуправлением) как удовлетворение первичных потребностей каждого, так и выполнение рутинных обязанностей и функций (прежде всего, в производственной и коммунально-бытовой сферах); 2) отсекает формы запредельного фетишизма (товарно-потребительского и капитально-стяжательского); 3) создаёт заслоны перед возможным нарастанием абсолютного и относительного обнищания масс, а также перед

нетрудовыми формами обогащения, социальной, в частности имущественной, поляризации. Серьёзные изменения таких факторов, как стабильность социально-экономической, природно-климатической и материально-технической среды, характер структурирования субъектов решений, прогнозируемость точек развития и т. д. – требуют весомых ответов в подготовке и реализации воздействий. При этом и сами технологии выработки и проведения организационно-управленческих решений являются одним из определяющих факторов активизации культурно-цивилизационный миром своего потенциала. Соответственно, во время форсированных трансформаций организационно-управленческие отношения способны оказать весомое воздействие на соотношение конкурентоспособности субъектов на макро- и микро-уровнях.

С усилением роли знания, усложнением ресурсно-климатического и социально-демографического баланса изменилась среда распространения трипартизма. Притом как отчуждённый труд тиражирует «человека экономического», так свободное самодеятельное творчество воспроизводит «человека творческого», радикально изменяет стереотипы общественного поведения и механизмы его детерминирования, усиливая особенное соотношение макро- и микрофакторов развития производственных отношений (в частности, повышая звучание формулы «от микроэкономики к макрополитике»). Переход к логике свободы является, одновременно, заведомым отказом от единства любого базиса развития и, стало быть, возможности единого для всех организационно-управленческого «золотого стандарта». Радикальный характер и размах происходящих сдвигов очевидны. В наличии сложное движение, одновременно совмещающее в себе совершенно разные модели, сценарии и процессы. Речь идёт уже не только о политических условиях реализации свободы, но и о значительно более глобальных её перспективах, связанных с доминантой терпимости и многоукладности, преодолении техногенности и движению к единству с Природой в единых экосистемах. Одновременно, условия «стабильной нестабильности», свойственные и новой эпохе, и периоду форсированного перехода к ней, заметно повышают требования к свободе и ответственности людей. Этическая база производственных отношений охватывает не только прежние (в том числе религиозные и иерархические) ценности, но и новые, связанные с критическим взглядом на «технологическое рабство» и экономический императив жизни, с ориентацией на гармоничность трудовых отношений и самостоятельность выбора деятельности, её места и времени. Соответственно, и управление следует от жёсткости к мягкости и «дружелюбию», от массовости к компактности, от детерминированности технологией к выбору технологий, от определённости организационных границ к их размытости и подвижности. Между тем, духовное производство с ядром из духовного творчества отзывается на иную мотивационную ситуацию и требует совершенно иной системы стимулов, тесно связанной с постсовременным пониманием ответственности перед обществом, а также развитием самоорганизации, самоуправления и самоконтроля.

К числу активно воздействующих на характер управления факторов относится и расширение поля духовного

производства с ядром из духовного творчества. Так в частности, возрастают недирижерские методы, основанные на стимулировании, а не администрировании. Усложняется внешний формальный контроль за качественными характеристиками. Повышается значение мотивированности. Соответственно, расширяется диапазон мер из аппарата производственной демократии и социального партнёрства, тесно связанных с проведением общегражданского диалога. Т.о. самодеятельное творчество становится системной характеристикой, а участие в нём – и мощнейшим резервом развития, и дополнительным фактором преодоления водораздела между руководителями и исполнителями. При этом средства социально-экономического развития и общественной безопасности переплетаются, а приоритетной задачей гражданской активности и проявлением разумной инициативы становится укрепление моделей и форм творчества не только в труде, но и в управлении, в частности – народном контроле. Стратегия же осуществления регуляторного курса, обеспечивающего смещение инвестиций в направлении передовых технико-технологических укладов предполагает изменение качества и образа жизни, системные трансформации общественных отношений. При этом развитие экономики и общества на системном уровне в первую голову касаются соответствующих преобразований системообразующих отношений труда, собственности и управления, их коренной демократизации и гуманизации. Накопление в технико-технологической, социально-экономической и духовно-нравственных плоскостях критической массы предпосылок кардинального расширения круга занятых в свободном самодеятельном творчестве (прежде всего, научно-интеллектуальном) требует адекватных перемен в нормативно-правовом регулировании и хозяйственном механизме. Так, очеловечивание условий жизнедеятельности – условие и результат эффективного управления: результат трансформаций всё заметнее определяется не столько «сговором элит», сколько качеством повседневных отношений, проявляющемся и в возможностях развития и реализации (как на производстве, так и на досуге) общественно ориентированной творческой одарённости каждого, при формировании же «экономики знания», прежде всего, в приоритетности локомотивов общества – научно-образовательно-производственных кластеров.

Модель взаимодействия в управлении трудовыми отношениями также обогатилась за счёт необходимости приглашения к участию в диалоге представителей региона, гражданского общества, различение интересов собственников и менеджеров. Новый политический диапазон социальных ролей работника дополнительно усиливает влияние культуры на восприятие полифункциональности в производственном процессе. Преодоление монополии «внеморальной» модели деятельности, рост антропоцентристских тенденций обогащает творческий потенциал: человек умеет и знает больше, чем осознаёт. При этом, с одной стороны, изменение условий выливается в смену форм ценностного восприятия, с другой, – это отнюдь не означает отказа от своих базовых ценностей и смыслов. В свою очередь, общественный проект мегауровня поддерживается мириадами менее крупных проектов, позволяющими соборную реализацию тради-

ций и укладов культурно-цивилизационного мира в новых условиях. Постсовременные подходы к социальному управлению при этом вообще не перечеркивают, а актуализируют потенциал модерна по развитию и активизации человеческого фактора. Однако они открывают и новые возможности, связанные с более активным использованием традиций и обычаев, неформальных коммуникаций и социальных сетей, синтезом управляемости, самоуправляемости и неуправляемости. Инверсионные же явления неклассических трансформаций требуют более полно использовать в процессе социального регулирования вызревшие естественным путем социально-экономические формы, когда стратегия «прогрессоров» «облагодетельствовать насильно» лишь обостряет противоречия, приводит к перерасходу ресурсных баз и вызывает отторжение.

Именно поэтому традиционные ценностные ориентации обновляются под знаком усиления мотивов социальной ответственности, умеренности, самоограничения, закрепление состояния социальной иерархии. Вследствие такой направленности реактуализируется интерес к культуре, к ценностно-смысловым комплексам. При этом чем больше размах самодеятельного творчества, тем в большей степени он ориентирует на самодисциплину и самоограничение, отказ от подверженности антитезе потребительства-накопительства в пользу развития и реализации сущностных сил. Переход от отчуждённой реальности мира накопления вещей к развитию и реализации мира людей, от обмена товарами к обмену способностями, комбинацией глубоко личных одарённостей дополнительно усложняет формально-управленческие ресурсно-методологические базы, объективно акцентируя регулируемую роль условий жизнедеятельности. Вместе с тем, вирус консьюмеризма как источник серьезных общественных болезней разъедает социально-политическую среду, деформируя и социокультурный капитал, и духовно-нравственную сферу.

Вместе с тем, нарастает разрыв (имеющий и внешнюю, и внутреннюю составляющие) между анклавами лидерской экономики и резервациями прошлого со своей атрибутикой. Глобальные СМИ, тиражируя на весь мир идеалы перепотребления и беззаботности, доступные наиболее преуспевающим прослойкам населения, стимулируют скачок от ориентаций на труд к ситуации, где жадуют денег как средства получения удовольствий, от трудовой этики к «поведению дельфина». Если в экономике познания закрепляются пост-трудовые стили жизни с интеграцией творчества в труде, познании и игре, то в непривилегированных регионах массовые профессии далеки от доминирования образовательно-воспитательных мотивов. Общественная среда, потворствующая трудовой миграции, различным вариантам дискриминации на рынке труда и работе на решение задач внешних заказчиков при разрушении структуры профессионального образования, – существенный фактор системной деградации этого рынка и массового оттока в наиболее благополучные регионы мира. Отсюда – и нарастающий дисбаланс трудового потенциала и народного хозяйства с огромной нехваткой квалифицированных работников, готовых к напряжённому производственному труду. При этом, с одной стороны, дегра-

дирующее и опирающееся на сырьевой сектор хозяйство становится дополнением флагманских экономик. С другой стороны, зачастую, оказывается выгодным, находясь в единой созидательной цепочке разработки и внедрения прорывных решений, проживать в среднеуровневых регионах (где тот же уровень затрат позволяет вести гораздо более комфортабельную жизнь). В результате, реализуются крайне индивидуализированные варианты моделей самих трудовых отношений и их организации на оси «проживание – работа».

Выводы. Таким образом, при гибком учёте местных предпочтений производственная демократия позволяет решать вопросы ненасильственной интеграции частных и более общих интересов. Условия постглобальности требуют соизмерения национальной специфики с логикой всемирной истории. Человечество вошло в период трансформаций, среди которых присутствуют и обладающие весьма радикальным потенциалом. И попытки замедлить, а то и противостать мировой динамике контрпродуктивны и дополнительно патологизируют состояние общественной жизни.

Механизмы социального партнёрства должны не низводиться до уровня оппортунистического штрейк-брехерства, а представлять собой направления системного многостороннего согласования разнокачественных интересов путём, в частности, усиления организационно-управленческого давления тружеников.

Вместе с тем, являясь одним из механизмов народо-властия, производственная демократия характеризует достижения не только кросс-культурные, но и особенные, присущие именно данному культурно-цивилизационному миру.

Возможные направления дальнейших исследований. На наш взгляд, для повышения плодотворности последующих научных исследований в этой сфере целесообразен приоритетный анализ арсенала государственно-частного партнёрства в укреплении позиции культурно-цивилизационного мира.

Литература

1. A Social Accountability Standard // www.mallenbaker.net.
2. NORMLEX information System on International Labour Standards: ILO. URL: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:1:0>
3. Конвенції МОП. URL: <http://www.ilo.org.ua/DocLib/Forms/conventions.aspx>
4. Шедяков В.Е. Вектор постсоветских трансформаций как фактор глобальных преобразований. *Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development: Proceed. of the Intern. Scient. Conf. Leipzig, 2019. P.40-41.*
5. Шедяков В.Е. Смена общественной парадигмы в теории и на практике. *Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations: collection of scient. papers «SCIENTIA» with Proceed. of I Intern. Scient. and Theor. Conf. Amsterdam, 2021. Vol.2. P. 38-42. DOI: <https://doi.org/10.36074/scientia-09.04.2021>*
6. Фоксар М. *Штрудиться с душой. М.: Международные отношения, 1990. 344 с.*
7. Burawoy M. *The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism. London: Verso, 1985. 270 p.*
8. Braverman H. *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century. N.Y.: Monthly Review Press, 1974. 339 p.*

9. Шедяков В.Е. Переходный период: актуальные возможности развития. *Scient. Collection «InterConf» № 3(36): with the Proceed. of 7 Intern. Scient. and Pract. Conf. «Challenges in Science of Nowadays». Washington, 2020. P.572-579.*

10. Шедяков В.Е. Переходный период: радикальная гуманизация общественных отношений – важнейший фактор гуманизации процессов индивидуализации и социализации / аккультурации. *Economy digitalization in a pandemic conditions: processes, strategies, technologies: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Kijelce, 2021. P.209-212. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-028-5-46>*

11. Allen, V.L. *The Sociology of Industrial Relations: Studies in Method. London: Longman, 1971. 282 p.*

12. Шедяков В. Розвиток соціального партнерства в контексті постіндустріальних трансформацій трудових відносин. *Економіка України. 2012. № 10. С.80-91.*

13. Шедяков В.С. Соціальне партнерство як чинник соціальної безпеки суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2013. № 2(64). С.379-391.*

14. Shedyakov V. *Social partnership in the system of organization of the social environment of effective competitiveness management. Conceptual aspects management of competitiveness the economic entities / ed. by M. Bezpartoclnyi, I. Britchenko; Higher School of Social and Economic. Przeworsk; WSSG, 2019. Vol.2. P.222-239.*

15. Шедяков В.Е. От трипартизма к общегражданскому политологу. *Регіональні студії. 2019. № 16. С.97-103.*

16. Beniger, J.R. *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society. Cambridge: Harvard University Press, 1986. 493 p.*

17. Burnham, J. *The Managerial Revolution: What is Happening in the World. N.Y.:The John Day Company, 1941. 285 p.*

18. Новий формат стратегії і тактики соціально-економічного розвитку України: людина, громада, держава / І.К. Бондар, М.В. Чечетов, І.О. Жадан, С.В. Дідур та ін. К.: Корпорація, 2005. 383 с.

19. Шедяков В.Е. Производственная демократия: полноценный труд и достаток. *Вубір. 1997. № 3-4. С.105-115.*

20. Шедяков В.Е. Повышение культуры труда и развитие корпоративного управления. *Corporate governance: strategies, technology, processes: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Leipzig, 2018. P.103-105.*

21. Шедяков В.Е. Совершенствование производственной демократии – магистральное направление развития организационно-управленческих отношений. *Вісник Одеського національного ун-ту ім. І.І. Мечникова. 2018. ТІІ.23. Вип.1(66). Економіка. С.7-11.*

References

1. A Social Accountability Standard // www.mallenbaker.net.
2. NORMLEX information System on International Labour Standards: ILO. URL: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:1:0>
3. Konvenciji MOP. URL: <http://www.ilo.org.ua/DocLib/Forms/conventions.aspx>
4. Shedyakov V.E. (2019). *Vektor postsovetskikh transformatsii kak faktor globalnykh preobrazovaniy. Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development: Proceed. of the Intern. Scient. Conf. Leipzig, p.40-41.*
5. Shedyakov V.E. (2021). *Smena obshchestvennoi paradigmy v teorii i na praktike. Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations: collection of scient. papers*

«SCIENTIA» with *Proceed. of I Intern. Scient. and Theor. Conf. Amsterdam, vol.2, p.38-42. DOI: <https://doi.org/10.36074/scientia-09.04.2021>*

6. Rokar M. (1990). *Trudit'sya s dushoy. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 344 s.*

7. Burawoy M. (1985). *The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism. London: Verso, 270 p.*

8. Braverman H. (1974). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century. N.Y.: Monthly Review Press, 339 p.*

9. Shedyakov V.E. (2020). *Perehodnyi period: aktual'nye vozmozhnosti razvitiya. Scient. Collection "InterConf" № 3(36): with the Proceed. of 7 Intern. Scient. and Pract. Conf. «Challenges in Science of Nowadays». Washington, p.572-579.*

10. Shedyakov V.E. (2021). *Perehodnyi period: radikal'naya gumanizatsiya obschestvennykh otnosheniy – vazhneishii faktor garmonizatsii protsessov individualizatsii i sotsializatsii / aktual'nykh tsuratsii. Economy digitalization in a pandemic conditions: processes, strategies, technologies: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Kielce, p.209-212. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-028-5-46>*

11. Allen, V.L. *The Sociology of Industrial Relations: Studies in Method. London: Longman, 1971. 282 p.*

12. Shedyakov V.E. (2012). *Rozvytok social'nogo partnerstva v konteksti postindustrial'nykh transformatsii trudovykh vidnosyn. Ekonomika Ukrainy, no.10, s.80-91.*

13. Shedyakov V.E. (2013). *Social'ne partnerstvo yak chynnyk social'noi bezpeky suspil'stva. Naukovi zapysky Instytutu*

politychnykh i etnonacional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, no.2(64), s.379-391.

14. Shedyakov V. (2019). *Social partnership in the system of organization of the social environment of effective competitiveness management. Conceptual aspects management of competitiveness the economic entities / by Bezpartochnyi M., Britchenko I. (eds.); Higher School of Social and Economic. Przeworsk: WSSG, vol.2, p.222-239.*

15. Shedyakov V. (2019). *Ot tripartizma k obschegrazhdanskomu polilogu. Regional'ni studii, no.16, s.97-103.*

16. Beniger J.R. (1986). *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society. Cambridge: Harvard University Press, 493 p.*

17. Burnham J. (1941). *The Managerial Revolution: What is Happening in the World. N.Y.:The John Day Company, 285 p.*

18. Bondar I.K., Chechetov M.V., Zhadan I.O., Didur S.V. *ta in. (2005).Novyi format strategii i taktyky social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy: ludyna, gromada, derzhava. K.: Korporatsiya, 383 s.*

19. Shedyakov V. (1997). *Proizvodstvennaya demokratsiya: polnotsennyi trud i dostatok Vybir, no.3-4, s.105-115.*

20. Shedyakov V. (2018). *Povyshenie kul'tury truda i razvitie korporativnogo upravleniya. Corporate governance: strategies, technology, processes: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Leipzig, p.103-105.*

21. Shedyakov V. (2018). *Sovershenstvovanie proizvodstvennoi demokratsii – magistral'noe napravlenie razvitiya organizatsionno-upravlencheskikh otnoshenii. Visnyk Odeskogo nacional'nogo un-tu im. I.I. Mechnykova, t.23, vyp.1(66). Ekonomika, s.7-11.*

Shedyakov V.E.,

Doctor of Sociological Sciences, Candidate of Economic Sciences, Free-lance, shedyakov1@gmail.com

Ukraine, Kyiv

INDUSTRIAL DEMOCRACY AND TRANSFORMATIONS OF SOCIETY

The task of the text is to summarize the study of the possibilities and risks of industrial democracy both in the new social paradigm and in the period of forced changes. The theoretical and methodological foundations of the analysis of the drift of industrial democracy in the context of the transformation of society were the work of specialists in the areas of rule-making, organizational activity and financial assistance to the development of labour legislation through the prism of resolving social conflicts in society. It is shown that since the quality of the personality becomes the most important factor of not only individual, but also social choice, then society is obliged to actively change social education and upbringing. For the development and pro-social orientation of the creative activity of the population, public administration and local self-government are interested in interaction with economic entities.

Key words: *development, paradigmatic changes, creative activity, industrial democracy, social partnership.*

УДК 368.914.2/4(477)

Шимко О.В.,

*к.і.н., ст. викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук Донбаської державної машинобудівної академії, shimkoelena2016@gmail.com**Україна, м. Краматорськ*

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядається стан пенсійного забезпечення в Україні, розкриваються його основні проблеми, кризові явища, невідповідність основам ринкової економіки. Простежується взаємозв'язок високого рівня безробіття населення, низький рівень сплати податків та народжуваності з дефіцитом пенсійного фонду. Також виявляється взаємний вплив валового внутрішнього продукту та рівня пенсійного забезпечення, розглядаються перспективи запровадження корпоративних пенсійних програм та надаються рекомендації щодо покращення роботи пенсійної системи у країні.

Ключові слова: пенсія, Пенсійний фонд, соціальна політика, національна валюта, реформа, Міжнародний валютний фонд, економічна криза.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямів соціальної політики держави в умовах розвитку ринкових відносин є удосконалення системи соціального страхування як основи соціального забезпечення населення, де найбільш складним та значущим процесом на даному етапі розвитку суспільства є пенсійне забезпечення. Необхідність створення системи пенсійного страхування, що відповідає сучасним процесам розвитку економіки та її повній відповідності ринковим принципам функціонування, вимагає глибинних перетворень усієї системи пенсійного забезпечення. Очевидно, що сьогоднішня пенсійна система не в змозі забезпечити пенсіонерам гідне життя і тому потребує перегляду та реформування.

Мета роботи. Проаналізувати стан пенсійної системи в сучасній Україні, визначити її сильні та слабкі сторони, простежити її трансформацію та визначити перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. Для України, як і для інших країн, актуальною є проблема скорочення населення, його старіння і зростання навантаження на Пенсійний фонд України. В провідних країнах світу з розвинутою економікою і високим рівнем життя проблема ефективної зайнятості вже давно вирішена, а якщо і є, то рівень безробіття є лише фрикційним та структурним, що є обов'язковими характерними рисами будь-якої держави, навіть з досить розвинутою економікою. Для нашої ж країни це питання є досить актуальним, і, мабуть, ситуація зміниться лише за умови ефективної політики зайнятості.

На сьогодні найбільш актуальними проблемами пенсійної системи України є:

- ❖ старіюче населення, що обумовлює систематичне погіршення співвідношення між громадянами працездатного і непрацездатного віку;
- ❖ низький рівень пенсій більшості осіб, що досягли пенсійного віку;
- ❖ незбалансований бюджет Пенсійного фонду України;
- ❖ розрив між розмірами пенсій жінок і чоловіків.

У той же час, середній розмір «спеціальних» пенсій щонайменше у 2,5 рази перевищує середній розмір пен-

сії призначеної на загальних умовах. На нашу думку основними факторами незадовільного функціонування пенсійної системи є: складна демографічна ситуація та негативні перспективи її розвитку; макроекономічний стан держави; значна «тінізація» виплат працівникам.

Загальноприйнятими показниками соціальності певної держави є рівень підтримки нею найбільш незахищених прошарків населення: дітей, пенсіонерів, інвалідів тощо. Тож добробут пенсіонерів виступає своєрідним лакмусом для визначення добробуту самої держави. 46 стаття Конституції України гарантує громадянам право на соціальний захист, у який входять право на матеріальне забезпечення у тому числі і у старості.

Більшість розвинених держав світу гарантують своїм громадянам подібне пенсійне забезпечення, бо воно входить у пакет соціальної допомоги нужденним громадянам, або тим, хто не може внаслідок об'єктивних причин забезпечити власний добробут. Україна завжди проголошувала соціальне забезпечення своїх громадян одним з важливих пріоритетів політики, декларуючи прагнення надання кожному громадянину достатнього рівня життя, дбайливе ставлення до нинішніх та турботу про майбутніх пенсіонерів. Проте, практика демонструє значну невідповідність заявлених гасел та реальної ситуації.

Пенсійна реформа в Україні, початком якої був 2003 рік, рухається повільно, особливо це стосується недержавного пенсійного забезпечення, до запровадження трирівневої системи ще далеко. Кількість пенсіонерів з року в рік зростає, незважаючи на те, що підвищуються вимоги до пенсійного віку та страхового стажу, а розміри пенсійних виплат залишаються, у більшості випадків, надзвичайно малими, такими, які не забезпечують не лише гідний рівень життя, але й у більшості випадків – найнеобхідніші потреби людини. Українська пенсійна система побудована за принципом солідарності поколінь – працююче покоління забезпечує непрацююче. Але ця система функціонує неефективно, бо розмір мінімальної пенсії становить близько 50 доларів, а, наприклад, в Польщі – 220 доларів, Австрії – 960 доларів. 62% пенсіонерів отримують пенсію, меншу 1500 гривень, на 10 працюючих у нас приходиться 11 пенсіонерів [1, с.185-186].

Зважаючи на таку ситуацію, спеціалісти у галузі пенсійного забезпечення, провідні економісти та політики давно вже розмірковують над проблемами заміни застарілої та неефективної солідарної пенсійної системи на більш прогресивну – накопичувальну, або змішану. Безумовно, у накопичувальній системі є ряд переваг, перш за все – зростання автономності громадян і зменшення їх залежності від держави, бюрократичного апарату, максимальне зменшення зловживань у сфері нарахування пенсій, корупції та махінацій зі стажем, постійного підвищення пенсійного віку. Більшість фахівців вважає, що така система допоможе зменшити та з часом ліквідувати постійний дефіцит Пенсійного фонду та вселить у людей впевненість у завтрашньому дні.

Хоча, противники такої системи одразу вказують на високу інфляційну складову, яка заважає розвиватися нашій економіці в цілому, не кажучи вже про складнощі з накопиченнями окремих громадян. На відміну від провідних європейських та світових держав, українці, навчені численними фінансовими кризами, мають дуже низький відсоток довіри до фінансово-банківської системи та не бажають ризикувати власними грошима, довіряючи їх приватним пенсійним фондам. Не слід забувати про високий рівень ненадійності української національної валюти, низький рівень довіри до неї з боку населення, яке частіше зберігає заощадження в іноземних валютах.

Серед головних проблем пенсійних виплат можна назвати те, що солідарна система, діюча зараз, є особливо несправедливою відносно найбідніших осіб похилого віку, що викликано її фінансовою неспроможністю забезпечити гідний рівень пенсій та економічною недосконалістю самої системи, у якій діють застарілі механізми, що не відповідають сучасній макроекономічній обстановці в державі та світі. Також проблемою є велика кількість переваг, пільг, спеціальних пенсій, які мають набагато більший рівень виплат при однаковому рівні відрахувань. Досить незадовільною залишається робота по своєчасному збору пенсійного внеску до Пенсійного фонду. Всі ці та інші проблеми призводять до низького рівня пенсійного забезпечення, перманентних боргів з виплат пенсій та загального боргу фонду.

Дослідження світового показника співвідношення витраток Пенсійного фонду України до ВВП дозволяє стверджувати, що обсяг пенсійних витраток за співвідношенням до валового внутрішнього продукту є найвищим у світі. Це свідчить про відсутність ефективних заходів, спрямованих на збільшення власних надходжень пенсійної системи. Для забезпечення стійкого розвитку економіки країни в умовах старіння населення темпи зростання валового внутрішнього продукту повинні випереджати темпи зростання доходів працюючого населення, а останні повинні мати випереджаючий характер по відношенню до рівня пенсійних виплат [2, с.469].

З точки зору перерозподілу та податкового навантаження соціальне забезпечення пенсіонерів в Україні є вищим, ніж у багатьох європейських країнах, крім Франції та Греції. Проте є дві фундаментальні причини абсолютної різниці в розмірах пенсійного забезпечення в Україні. Перша причина міститься у різниці середньої

заробітної плати. Друга причина – демографічна ситуація, яка характеризується певними особливостями і на яку впливають штучно створені умови. Так, протягом 2000-х років спостерігається постійна тенденція по зменшенню показника наявного та постійного населення, від'ємний природний приріст населення, постійна тенденція до зменшення кількості новонароджених і збільшення померлих [3, с.37]. Таким чином, складна демографічна ситуація, невтішний прогноз її подальшого поліпшення, негативний стан української економіки без можливості суттєвого її покращення у найближчі роки, значний відсоток тіньових зарплат працездатного населення, непрозоре та подекуди несправедливе нарахування пенсій є основними причинами ситуації, яка склалася у пенсійній сфері.

За оцінками Міжнародного валютного фонду, демографічне старіння є основним каталізатором збільшення соціальних витраток щодо валового внутрішнього продукту. З огляду на глобальний та невідворотний характер процесів старіння МВФ зазначає, що зупинити зростання витраток на старість неможливо, у кращому випадку їх вдається підтримувати на стабільному рівні щодо валового внутрішнього продукту, але це потребує невідкладних та істотних структурних реформ. До таких реформ можна віднести наступні: скорочення традиційних пенсійних систем, підвищення пенсійного віку, модифікація формули обчислення пенсій, зміна порядку їх індексацій, запровадження перевірки доходів при призначенні пенсійних виплат [4, с.26].

Зрозуміло, що проведення вищезазначених, безумовно ефективних, але радикальних та непопулярних реформ є вкрай небажаним для українських політиків, які побоюються за власні рейтинги та посади, а тому і намагаються реформувати пенсійну систему поступово і незначними заходами, які не можуть суттєво змінити ситуацію, а лише загострюють існуючі проблеми та створюють постійне соціальне напруження у суспільстві. Бо подальше старіння населення рано чи пізно все одно призведе до зменшення розміру пенсій або до скорочення її отримувачів, тому проблему все одно доведеться вирішувати. Але кожне нове покоління політиків намагається цей складний тягар на наступне.

Недосконалість української пенсійної системи в ринкових умовах обумовлює необхідність вивчення світових тенденцій в еволюції пенсійних систем, коригування системи на сучасному етапі пенсійної реформи з урахуванням досвіду європейських країн і потреб населення різних вікових груп. Під час реалізації реформи пенсійної системи необхідно враховувати, що характер і структура будь-якої пенсійної системи залежать від історичних традицій, стану національної економіки, суспільства, пріоритетних напрямів соціальної політики. В умовах слабого рівня розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення доцільно створити умови для розвитку та однакові правила гри для всіх організацій, що беруть участь у цьому секторі, охоплюючи недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та банки [5, с.174].

На думку деяких фахівців, розвиток корпоративних пенсійних програм дозволить збільшити рівень участі населення в недержавному пенсійному забезпеченні, підвищити його активність у процесі накопичення кош-

тів на майбутню пенсію, що сприятиме удосконаленню національної системи пенсійного забезпечення. Поступове збільшення кількості учасників програм недержавного пенсійного забезпечення позитивно впливатиме на формування фінансової культури, збільшуватиме рівень відповідальності населення за процеси накопичення власного пенсійного капіталу. За умов зростання реальних доходів та сформованої довіри населення до інституту недержавного пенсійного забезпечення ймовірним є активне залучення широких верст до участі й у інших видах недержавних пенсійних програм [6, с.48].

Важливими факторами у врегулюванні проблем пенсійного сектору соціальної політики є забезпечення стабілізуючої ролі пенсійного забезпечення у соціально-економічній системі держави. Це можливо досягти, якщо якісно та вчасно інформувати населення про всі зміни у пенсійному законодавстві, враховувати різноманітні потреби різних груп населення, які охоплені пенсійним забезпеченням, ефективно та поступово збільшувати довіру до недержавного пенсійного страхування. Також важливим є уніфікація пенсійного законодавства, яка проголошується вже давно, бо існує дуже складним, заплутаним, не завжди зрозумілим та таким, яким легко маніпулювати. Це призводить до непрозорості певних норм пенсійного законодавства та численних зловживань та помилок під час нарахування та перерахування різних видів пенсій.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що сьогодні пенсійна система України перебуває в надзвичайно складному фінансовому становищі і не забезпечує пенсіонерів необхідним обсягом доходу (пенсії) для підтримання прийняттого рівня життєдіяльності. У майбутньому проблема старіння населення може призвести до ще більшого загострення кризи в системі пенсійного забезпечення. Ефективними шляхами виходу з цієї ситуації є підвищення пенсійного віку та запровадження накопичувальних пенсійних систем життєдіяльності.

Отже, позитивними результатами у покращенні пенсійного забезпечення України має стати досягнення таких результатів: зниження рівня безробіття шляхом створення нових робочих місць; підвищення розміру заробітної плати та інших доходів населення; зниження соціального навантаження; розроблення заходів, які

сприяли б призупиненню «тонізації» заробітної плати, у тому числі доходів населення, приховування її від оподаткування; введення трірівневої пенсійної системи; економічне виховання молоді та населення працездатного віку щодо запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування, визначення його переваг для кожного громадянина.

Література

1. Трищина О.В., Шолудько О.В., Содома Р.І. Пенсійна реформа в Україні: реалії та перспективи. *Економічний вісник*, 2019. № 4. С.185-190.
2. Мохова Ю.А., Писаренко Н.О. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Молодий вчений*, січень 2018. № 1 (53). С.468-472.
3. Загорєєва О.Ю. Проблеми та напрямки реформування пенсійної системи України. *Молодий вчений*, січень 2017. № 1.1 (41.1). С.36-41.
4. Єлісеєва Л.В. Пенсійна система України: виклики та перспективи. *Економічний аналіз*, 2016. Том 23. № 1. С.23-27.
5. Савицька Н.Л., Жилиякова О.В. Оцінка перспективи розвитку страхування життя в умовах реформування пенсійної системи. *Проблеми економіки*, 2019. № 1 (39). С.170-175.
6. Черненко К.П. Проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економіка та держава*, 2015. № 10. С.45-49.

References

1. Hrytsyna O.V., Sholudko O.V., Sodoma R.I. Pension reform in Ukraine: realities and perspectives. *Economic journal*, 2019. № 4. S. 185-190.
2. Mokhova Yu.A., Pysarenko N.O. Stan ta perspektyvy rozvytku systemy pensijnoho zabezpechennia v Ukraini. *Molodyi vchenyi*, sichen 2018. № 1 (53). S. 468-472.
3. Zahorieieva O.Yu. Problemy ta napriamky reformuvannia pensijnoi systemy Ukrainy. *Molodyi vchenyi*, sichen 2017. № 1.1 (41.1). S. 36-41.
4. Yeliseieva L.V. Pensijna systema Ukrainy: vyklyky ta perspektyvy. *Ekonomichniy analiz*, 2016. Tom 23. № 1. S. 23-27.
5. Savyt'ska N.L., Zhyljakova O.V. Otsinka perspektyvy rozvytku strakhuvannia zhyttia v umovakh reformuvannia pensijnoi systemy. *Problemy ekonomiky*, 2019. № 1 (39). S. 170-175.
6. Chernenko K.P. Problemy ta perspektyvy rozvytku nederzhavnoho pensijnoho zabezpechennia v Ukraini. *Ekonomika ta derzhava*, 2015. № 10. S. 45-49.

Shimko O.V.,

Candidate of Historical Sciences, senior teacher of department of philosophy and socio-political sciences of the Donbas state machine-building academy, shimkoelena2016@gmail.com

Ukraine, Kramatorsk

PENSION SYSTEM IN UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

In the article are examined the state of the pension system in Ukraine, open up him basic problems, crisis phenomena, disparity to bases of market economy. Intercommunication of high unemployment of population rate is traced, low level of tax and birth-rate payment with the deficit of pension fund. The cross-coupling of gross domestic product and level of the pension system appears also, the prospects of input of the corporate pension programs are examined and recommendations are given in relation to the improvement of work of the pension system in a country.

Key words: *pension, pension fund, social politics, national currency, reform, International monetary fund, economic crisis.*

Health management

УДК 796.012.1-053.6

Лишевська В.М.,

канд. з фіз. вих. і спорту, доцент кафедри загальноекономічної підготовки
Херсонський державний аграрно-економічний університет, Fizkultura2018@ukr.net

Україна, м. Херсон

РУХОВА АКТИВНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У даній статті розглядається проблема дефіциту рухової активності здобувачів вищої освіти. Розглянуто чинники, що впливають на дефіцит рухової активності. Дано рекомендації щодо виконання фізичних вправ для заповнення дефіциту рухової активності студентів під час навчання.

Ключові слова: дефіцит рухової активності, студенти, здоров'я, фізична культура і спорт.

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується проривом у багатьох областях науки, техніки і різноманітних сферах виробництва. «Це призвело до того, що велика частина населення планети стала інертною, яка віддає перевагу жити, не витрачаючи своєї енергії на своє вдосконалення». В результаті чого у більшості людей, особливо молодих, сформувався малорухливий спосіб життя, як фактор, що веде до дефіциту рухової активності і як наслідок нестачі фізичної напруги і м'язових рухів.

Фізична культура і спорт сьогодні це інтелектуальні, емоційні, психологічні, матеріальні і духовні цінності сучасного суспільства в цілому і окремої людини зокрема. Залучення студентської молоді до систематичних занять фізичною культурою і спортом на тлі проблеми дефіциту рухової активності, першорядне завдання держави, а також кожного вищого навчального закладу.

Рухова активність – це вид діяльності людини, при якому активація обмінних процесів в скелетних м'язах забезпечує їх скорочення і переміщення людського тіла або його частин в просторі.

Термін «рухова активність» об'єднує різноманітні рухові дії, що виконуються в повсякденному житті, в організованих і самостійних заняттях фізичними вправами і спортом [4].

Важливим є визначення «оптимального» рівня рухової активності, який компенсував би витрати енергії і сприяв подальшому вдосконаленню особистості [2].

Сьогодні наукові дослідження дають оцінку тому, що повсякденна рухова активність нинішніх студентів зведена до мінімуму і не підтримує оптимальне функціонування всіх основних систем організму, не створює умов для збереження і укріплення фізичного і психічного здоров'я. Безумовно, що рухова активність одна зі складових здорового способу життя і основний засіб зміцнення здоров'я, але її мінімізація вказує на гострі проблеми її дефіциту у здобувачів вищої освіти. Обсяг цього носить глобальний характер і підтверджується тим, що з кожним роком збільшується кількість студентів, що мають відхилення у стані здоров'я.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, щоб створити реальні можливості для природної потреби в руховій активності у здобувачів вищої освіти, із залученням їх до занять фізичною культурою і спортом, тим

самим заповнити недолік фізичної активності і забезпечити ефективне функціонування систем життєдіяльності.

Мета дослідження: розглянути проблему дефіциту рухової активності здобувачів вищої освіти, теоретичний аналіз і узагальнення науково-методичної літератури, соціологічне опитування.

Відповідно до мети в статті вирішувалися наступні завдання:

1. Вивчити науково-методичну літературу;

2. Виявити чинники, що сприяють дефіциту рухової активності;

3. Вивчити масштабність дефіциту рухової активності здобувачів вищої освіти.

Результати дослідження. На базі Херсонського державного аграрно-економічного університету проведений моніторинг студентів третього курсу агрономічного факультету. В опитуванні брало участь 81 студент, з них 53 юнаки та 28 дівчат, яких розділили на дві умовні групи. До першої групи віднесли студентів, які додатково займалися у вільний від навчання час в різних спортивних секціях і фітнес-центрах, друга умовна група здобувачів вищої освіти відвідувала заняття з фізичного виховання згідно учебного розкладу, ніде додатково не займаючись. За результатами опитування першої умовної групи, яка веде досить активний спосіб життя скарги на погане самопочуття, втому, сонливість, проблеми зі здоров'ям склали, 3,9% у юнаків і 3,6% у дівчат. Аналіз опитування другий умовної групи показав, що 77% дівчат і 79% юнаків в принципі позитивно ставляться до занять фізичною культурою, спортом та здорового способу життя, але в той же час вважають, що можна обійтися і без них. При цьому на часту втому, погане самопочуття, поганий сон, перепади настрою, зникнення апетиту скаржаться 75% дівчат і 77% хлопців.

Згідно з результатами опитування, студенти дійсно відзначають, що дефіцит рухової активності призводить до ряду проблем, які негативним чином впливають на їх успішність у навчанні та житті. Незважаючи на те, що більшість респондентів другої умовної групи погоджуються, що вони відчувають дефіцит рухової активності, всього лише 19% дійсно піклуються про своє здоров'я, регулярно відвідують заняття з фізичного виховання і дотримуються здорового способу життя.

Виділимо фактори, які сприяють дефіциту рухової

активності та зазначені студентами як найбільш важливі:

1. Відсутність вільного часу для занять фізичною культурою і спортом, у зв'язку з великою щільністю навчальних занять, а також роботою (підробітком) студентів;

2. Відсутність фінансової можливості відвідувати фітнес-центри;

3. Молоді люди сприймають здоров'я як дану їм цінність;

4. Інтернет – залежність, сучасна молодь віддає перевагу віртуальному спілкуванню, тим самим замінюючи реальне спілкування з ровесниками в спортзалі.

Встановлено, що тижневий, мінімально необхідний обсяг спеціально організованої рухової активності у здобувачів вищої освіти становить 8–10 годин на тиждень, дотримуються який лише 29,7% дівчат і 34,4% юнаків. У свідомості тих, хто навчається руховою активністю, обсяг рухової активності, необхідний для оптимального функціонування організму, значно нижче встановлених норм. При цьому лише третина студентів дотримується рекомендованих обсягів рухової активності [5, с.58].

Висновки. Таким чином, для заповнення дефіциту рухової активності фізична культура, в тому числі самостійна, грає важливу роль в житті здобувачів вищої освіти. Заняття спортом покращують працездатність, знімають стрес і емоційне напруження, тренують м'язи, покращують розумові та фізичні здібності і значно підвищують рівень здоров'я, будучи його невід'ємною частиною. Для занять активною спортивною діяльністю студенту обов'язково потрібна мотивація, і роль науково-педагогічного складу полягає в її формуванні, для заповнення дефіциту рухової активності у нинішньої молоді, оскільки від цього залежить не тільки здоров'я кожного окремого члена суспільства, а й майбутнє всієї нації.

Lyshevskaya V.M.,

Cand. of Physical Education, Associate Professor of the Department of General Economics Training of Kherson State Agrarian and Economics University, Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

MOTOR ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION ACQUISITIONS

This article deals with the problem of shortage of motor activity of higher education applicants. The factors influencing the deficit of motor activity are considered. Recommendations for performing physical exercises to fill the shortage of motor activity of students during training.

Key words: *shortage of motor activity, students, health, physical culture and sports.*

Література

1. Анікєєв Д.М. Рухова активність у способі життя студентської молоді: автореф. дис... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02. К., 2012. 20 с.

2. Ильичин В.И. Физическая культура студентов и жизнь. М.: Гардарики, 2007. 366 с.

3. Круцевич П.Ю. Методи дослідження індивідуального здоров'я дітей та підлітків у процесі фізичного виховання / П.Ю. Круцевич. – К.: Олімп. л-ра, 1999. 230 с.

4. Рубцова И.В. Оптимальная двигательная активность: учеб. метод. пособ. Воронеж: ИСПЦВТУ, 2007. 23 с.

5. Фомченко, В.В. Место и значение физической рекреации в сфере физического воспитания студентов. Физическая культура, здравоохранение и образование. Материалы VIII Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвященной памяти В.С. Пирусского. – Томск, ИСПЦТУ, 2014. С.58-60.

References

1. Anikieiev D.M. Rukhova aktyvnist u sposobi zhyttia studentskoi molodi: avtoref. dys. ... kand. nauk z fiz. vykh. i sportu: 24.00.02. K., 2012. 20 s.

2. Ilynych V.Y. Fizycheskaia kultura studentov u zhyzn. M.: Gardaryky, 2007. 366 s.

3. Krutsevych T.Yu. Metody doslidzhennia indyvidualnoho zdorovia ditei ta pidlitkiv u protsesi fizychnoho vykhovannia / T.Yu. Krutsevych. – K.: Olimp. l-ra, 1999. 230 s.

4. Rubtsova Y.V. Optymalnaia dvyhatelnaia aktyvnost: ucheb. metod. пособ. Voronezh: IPTsVHTU, 2007. 23 s.

5. Fomchenko, V.V. Mesto y znachenye fizycheskoi rekreatsyy v sfere fizycheskoho vospytanyia studentov. Fizycheskaia kultura, zdravookhraneniye y obrazovaniye. Materialy VIII Vserossyiskoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy s mezhdunarodnym uchastyem, posviashchennoi pamiaty V.S. Pyrusskoho. – Tomsk, NITHTU, 2014. S. 58-60.

УДК 796.071.2:612.22

Павлик А.И.,

*к.пед.н., ст. научный сотрудник, Учебно-научный олимпийский институт
Национального университета физического воспитания и спорта Украины, antpravlik7@gmail.com**Украина, г. Киев*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ МАКСИМАЛЬНОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ КИСЛОРОДА У ЭЛИТНЫХ СПОРТСМЕНОВ

В статье рассматривается положение о том, что величина максимального потребления кислорода ($V'O_{2max}$) у спортсменов при выполнении физической нагрузки максимальной аэробной мощности зависит от уровня проявления таких отдельных составляющих компонентов системы дыхания как минутный объем дыхания (V'_E) и концентрация кислорода в выдыхаемом воздухе ($F_{E}O_2$). В зависимости от достижения максимального уровня физической нагрузки между спортсменами отмечаются достаточно существенные расхождения по демонстрации их абсолютных величин. Оказывая дифференцированное тренировочное воздействие в процессе проведения подготовки на каждый из таких составных компонентов системы дыхания с избирательным использованием непрерывного и интервального методов подготовки, предоставляется реальная возможность для целенаправленного повышения $V'O_{2max}$ для категории элитных спортсменов и достижение на этой основе более высокого уровня их функциональных возможностей и спортивной работоспособности. Использование непрерывного метода подготовки по своему тренировочному воздействию способствует снижению (проявлению большей эффективности) у спортсменов абсолютной величины $F_{E}O_2$. Интервальный метод оказывает стимулирующее воздействие на повышение у спортсменов абсолютной величины V'_E . Разработанный подход к проведению подготовки элитных спортсменов на основе избирательного воздействия на отдельные составляющие компоненты системы дыхания обозначен как дифференцированный метод Павлика Анатолия и может использоваться для целенаправленного повышения у спортсменов $V'O_{2max}$.

Ключевые слова: *тестирование, аэробная производительность, система дыхания, минутный объем дыхания, концентрация кислорода в выдыхаемом воздухе.*

Постановка проблемы. Проявление двигательных способностей спортсменов в процессе выполнения физической нагрузки обеспечивается избирательной деятельностью различного комплекса функциональных систем организма [8,13,16,18]. И чем в большей степени при проведении подготовки на них оказывается соответствующие тренировочные воздействия, тем более высокого уровня их проявления у спортсменов можно достигнуть в процессе тренировочной и особенно соревновательной деятельности. Наибольшая степень воздействий на функциональные системы организма является для категории элитных спортсменов, которые находятся на этапе максимальной реализации индивидуальных возможностей и на этапе сохранения достижений. В соответствии с этим, для таких спортсменов основная значимость процесса спортивной тренировки для повышения уровня их подготовленности должна определяться исключительно целенаправленным характером воздействий на такие функциональные системы организма и составляющие их структурные компоненты, которые обеспечивают эффективное выполнение ведущего двигательного действия [5,19,23].

Для каждого вида спорта и даже для его отдельной специализации существуют свои наиболее значимые для проявления двигательных способностей спортсменов избирательные комплексы ведущих функциональных систем [13,79,85]. Степень их развития и совершенство деятельности определяет уровень функциональных возможностей спортсменов, от которых зависит достижение максимальной спортивной работоспособности. Зная

структурное содержание систем и закономерные особенности их формирования для определенного вида двигательной деятельности можно исключительно целенаправленными средствами подготовки эффективно влиять как на повышение общего уровня их проявления, так и на отдельные составляющие звенья, то есть объективно управлять эффективностью формирования адаптационного процесса организма спортсменов и добиваться повышения уровня их подготовленности [13,16,18,19,30].

В циклических видах спорта с преимущественным проявлением такого основополагающего физического качества как выносливость уровень развития функциональных возможностей спортсменов является одним из наиболее значимых факторов достижения высоких спортивных результатов [13,18,41]. Их уровень в значительной степени зависит от такого интегрального показателя подготовленности спортсменов как абсолютная величина максимального потребления кислорода ($V'O_{2max}$) [13,19,37,42,66,72,79]. По своей сути она отражает тот количественный уровень проявления одной из таких важнейшей функциональных систем организма как система аэробной производительности по характеру деятельности системы дыхания и системы кровообращения, от уровня развития которых, в преимущественной степени, зависит достижение спортивной работоспособности в условиях тренировочной и соревновательной деятельности. Отражая в своей основе единую кардиореспираторную систему, их основное назначение при выполнении физической нагрузки состоит в обеспечении организма спортсмена необходимым количеством

кислорода (O_2) и выведении образовавшихся продуктов метаболизма [13,23,77].

Повышение у спортсменов величины $V'O_2max$ проводится в течение многолетнего периода подготовки с преимущественным использованием непрерывного и интервального методов в их различных вариациях [6,16,17,19,20,36,39]. Каждый из них оказывает свое определенное тренирующее воздействие на особенности формирования и модификацию системы аэробной производительности по характеру проявления деятельности такой из составляющих ее систем как система дыхания. И чем больше в процессе проведения подготовки у спортсмена повысится его индивидуальная величина $V'O_2max$, тем более высокого уровня спортивной работоспособности и, соответственно, спортивных результатов он способен при этом продемонстрировать в условиях соревновательной деятельности [13,22].

Вместе с тем, повышение величины $V'O_2max$ для категории элитных спортсменов представляет собой определенную методическую сложность. Она состоит в том, что при достижении достаточно высокого индивидуального уровня ее значение по своей абсолютной величине практически не проявляет у таких спортсменов тенденции к своему дальнейшему повышению [58]. При этом даже увеличение количественных показателей объема и интенсивности выполняемых спортсменами тренировочных нагрузок не позволяет избежать стабилизации величины $V'O_2max$, хотя спортивные результаты у них, тем не менее, могут возрастать. Это объясняется тем, что их повышение в этом случае связано также с совершенствованием целого ряда других достаточно важных составляющих факторов, свойств и сторон подготовленности элитных спортсменов, которые для них могут оказывать свое достаточно значимое влияние на результативность соревновательной деятельности (порог анаэробного обмена – ПАНО, экономичность деятельности, техническое совершенство выполняемых действий) [13,19,80]. Наряду с этим, отсутствие повышения $V'O_2max$ у элитных спортсменов при проведении тренировочного процесса свидетельствует также о том, что те эмпирические подходы, которые использовались на предшествующих этапах их подготовки, уже не способны привести к достижению у них такого тренировочного эффекта, который способен вызвать соответствующие адаптационные изменения в организме спортсмена. И уже даже поддержание необходимой величины $V'O_2max$ на ее соответствующем уровне при проведении подготовки элитных спортсменов является достаточно значимой и актуальной проблемой современной теории и методики спортивной тренировки [16,18].

Вместе с тем, в последние годы среди спортивных специалистов широко дискутируется вопрос о значимости высокой величины $V'O_2max$ у элитных спортсменов для демонстрации спортивных результатов. Показано, что их одинаковый уровень могут демонстрировать спортсмены, у которых существуют в различной степени выраженные расхождения между проявлением индивидуальных величин $V'O_2max$. Поэтому в спортивной среде сложилось негативное представление о том, что для такого уровня подготовленности, который регистрируется у элитных спортсменов, величина $V'O_2max$ уже

не является определяющим фактором для достижения спортивных результатов. Существенная ошибка таких представлений состоит в том, что у тренеров и спортивных специалистов существует недостаточное понимание особенностей протекания всего комплекса процессов аэробной производительности, которые обеспечивают проявление спортивной работоспособности элитных спортсменов в процессе напряженной мышечной деятельности [48,49]. Такие рассуждения в значительной степени препятствуют дальнейшему развитию высшей теории и методики спортивной тренировки, которая в настоящее время испытывает значительные сложности, связанные с поиском наиболее оптимальных путей проведения тренировочного процесса элитных спортсменов [7,14,83]. В сложившейся ситуации одним из таких эффективных путей разрешения проблемы его построения является всесторонняя разработка новых подходов по совершенствованию особенностей проявления отдельных составляющих процессов аэробной производительности направленных на повышение величины $V'O_2max$ у спортсменов [37]. Для этого необходимо осознать факт того, что сама по себе ее абсолютная величина не дает возможности выявить индивидуальные причинно-следственные особенности ее проявления у каждого спортсмена при выполнении физической нагрузки и проводить, исходя из этого, ее дальнейшее повышение [47]. И, в соответствии с этим, ориентация подготовки элитных спортсменов направленной непосредственно на достижение только более высокой величины $V'O_2max$ вызывает значительную неопределенность по направленности использования тренировочных воздействий [33]. В таких условиях у тренера отсутствуют объективные целевые представления о том, что же именно для этого необходимо делать, когда и какие именно тренировочные воздействия использовать индивидуально для каждого спортсмена при проведении тренировочного процесса [47,75]. И если к этому еще прибавляется отсутствие полноценного научно-методического обеспечения их подготовки, то совершенствование аэробной производительности проводится, в итоге, на тех общепринятых педагогических принципах, которые базируются на повышении объемов выполняемых тренировочных нагрузок и, особенно, в направлении с использованием их высокой интенсивности [16,18,31].

Наряду с этим, настоятельная необходимость повышения $V'O_2max$ у элитных спортсменов обуславливает также достижение более высокого уровня проявления одного из таких наиболее значимых показателей их подготовленности как ПАНО. Его совершенствованию, наряду с повышением $V'O_2max$, уделяется особо пристальное внимание при проведении подготовки спортсменов на этапе высшего спортивного мастерства и этапе сохранения достижений, так как считается, что это является одним из определяющих факторов, который обеспечивает повышение спортивной работоспособности в видах спорта, связанных с проявлением выносливости [13,19,55].

Поэтому, исходя из необходимости повышения уровня спортивной работоспособности элитных спортсменов в процессе тренировочной и особенно соревновательной деятельности, актуальной, но, не в достаточной

степени представленной в теории и методике спортивной тренировки, является проблема разработки новых подходов для эффективного совершенствования процессов аэробной производительности с целью повышения у спортсменов $V'O_2\max$ [18,19,30].

Цель: Разработка дифференцированного подхода для повышения $V'O_2\max$ у элитных спортсменов на основе индивидуализации использования целенаправленных тренировочных воздействий.

Методы исследования: Исследования спортсменов проводились в лабораторных условиях в процессе их участия в этапных комплексных обследованиях (ЭКО) с использованием тестовых физических нагрузок максимальной аэробной мощности, по результатам выполнения которой определялся уровень их аэробной производительности и спортивной работоспособности [20,70,77]. Всего было обследовано 124 спортсмена сборных команд Украины, специализирующихся в циклических видах спорта с преимущественным проявлением выносливости и спортивной квалификацией на уровне I разряда – МС. Непосредственно перед тестированием все спортсмены проходили обследование у врача-кардиолога, а также информировались о порядке последовательности процедуры его проведения и давали свое письменное согласие на своем участии в нем [20].

Необходимость проведения таких исследований определяется тем, что высокий уровень спортивной работоспособности спортсменов в видах спорта связанных с проявлением выносливости в значительной степени обеспечивается за счет проявления максимальных функциональных возможностей системы аэробной производительности по характеру деятельности системы дыхания [13,29,41]. Выявление у элитных спортсменов точного количественного уровня характерных особенностей ее проявлений при выполнении физической нагрузки и определение на этой основе дальнейших путей совершенствования при проведении подготовки является необходимым условием повышения эффективности тренировочного процесса.

Определение $V'O_2\max$ у спортсменов проводилось при выполнении беговой тестовой работы инкрементной (возрастающей) мощности, которая широко используется в спорте высших достижений для оценки подготовленности спортсменов по уровню проявления максимальной аэробной производительности [10,13,20,38,46,62]. Скорость бега на протяжении всего периода выполнения работы была постоянной и составляла $10 \text{ км} \cdot \text{час}^{-1}$. Мощность выполняемой работы повышалась каждые 10 с путем увеличения угла наклона беговой поверхности тредбана на $0,17^\circ$ [3,20]. Перед проведением работы спортсмену ставилась задача по ее выполнению до момента невозможности поддержания необходимого уровня задаваемой мощности в режиме «до отказа» [21]. Соответствие достижения спортсменами величины $V'O_2\max$ проводилось на основе используемых для этого общепринятых критериев [3,13,52].

В процессе тестирования исследовались показатели аэробной производительности спортсменов по вентиляторному и газообменному компонентам функциональных проявлений реакций системы дыхания в ответ на выполняемую физическую нагрузку. В течение всего

периода выполнения работы с дискретностью времени по 10 с формировался сводный массив общепринятых показателей, которые широко используются в системе диагностики функциональных возможностей спортсменов [5,70]. Среди них, в соответствии с целью нашей работы, регистрировались такие показатели как минутный объем дыхания (V'_E , $\text{л} \cdot \text{мин}^{-1}$), концентрация кислорода в выдыхаемом воздухе ($F_{E}O_2$, %), абсолютная величина потребления кислорода ($V'O_2$, $\text{мл} \cdot \text{мин}^{-1}$), частота сердечных сокращений (HR, $\text{уд} \cdot \text{мин}^{-1}$) в соответствии с мощностью выполняемой работы (W, Вт). По результатам проведения тестирования у спортсменов также определялись показатели максимального потребления кислорода ($V'O_2\max$, $\text{л} \cdot \text{мин}^{-1}$), максимальной мощности работы ($W\max$, Вт) и ее «критической мощности» (W_{cr} , Вт), максимального минутного объема дыхания ($V'_E\max$, $\text{л} \cdot \text{мин}^{-1}$) [10,13]. При этом, необходимо отметить такую отличительную особенность проявления показателя $F_{E}O_2$, которая состоит в том, что чем меньшим является абсолютное значение его величины при выполнении физической нагрузки, тем более эффективным является процесс газообмена O_2 в организме спортсмена [63].

Проведенный нами анализ литературных данных свидетельствует о том, что один из таких важных исходных показателей, характеризующий особенности функциональных проявлений системы дыхания при выполнении физической нагрузки как $F_{E}O_2$, а также теснейшим образом взаимосвязанный с ним такой показатель как концентрация углекислого газа в выдыхаемом воздухе ($F_{E}CO_2$) исследователями практически не используются при исследовании и оценке функциональных возможностей спортсменов. Хотя они, вместе с тем, являются достаточно значимыми составляющими для выявления индивидуальных особенностей проявления функциональных реакций системы дыхания спортсменов в различные периоды выполнения физической нагрузки и особенно в момент достижения $V'O_2\max$. В своих работах исследователи для оценки состояния спортсменов из комплекса рассматриваемых нами показателей практически все основное внимание уделяют преимущественно только показателям $V'O_2\max$, $V'_E\max$ и $W\max$ работы [23,41,53]. Такое положение привело к тому, что даже в одном из таких фундаментальных изданий ACSM – The American College of Sports Medicine (Американский колледж спортивной медицины) как ACSM'S Guidelines for Exercise Testing and Prescription (Рекомендации ACSM по тестированию с физической нагрузкой и предписания, 2016), в котором приводится самый распространенный набор руководящих принципов для их использования профессионалами при выполнении тестирования по отдельным упражнениям или программам упражнений, среди 232 условных обозначений показателей, используемых в данном руководстве, такие из них как $F_{E}O_2$ и $F_{E}CO_2$ оказались не представленными [35]. А это значит, что они не используются при разработке рекомендаций для оценки и совершенствования функциональных возможностей спортсменов, что в определенной степени снижает практическую ценность представленного руководства. Поэтому, использование показателей $F_{E}O_2$ и $F_{E}CO_2$ в практике анализа результатов обследования спортсменов, и особенно спортсменов элитного уровня,

открывает дополнительные возможности для расширения наших познаний об особенностях функциональных проявлений системы дыхания при выполнении физической нагрузки [23].

Для определения реакции организма спортсменов на тестирующую физическую нагрузку использовался комплекс таких инструментальных методов исследований как хронометрия, эргометрия, спирометрия, газоанализ, пульсометрия, методы математической статистики.

Обследования спортсменов проводились на стационарном диагностическом оборудовании с использованием бегового эргометра LE 500 (Erih Jaeger, GmbH, Hoechberg, Germany) [38], газоаналитического комплекса Oxuson Pro (Erich Jaeger GmbH, Hoechberg, Germany), телеметрического анализатора ЧСС TP 31 (Polar, Finland). Перед обследованием каждого спортсмена проводилась калибровка газоанализаторов O_2 и углекислого газа (CO_2) стандартными концентрациями газовых смесей производителя диагностического оборудования (Erih Jaeger GmbH, Hoechberg, Germany) и выполнялась объемная калибровка датчика легочной вентиляции с двумя различными режимами скорости стандартных потоков воздуха на соответствие точности получаемых показателей.

В связи с тем, что все обследованные спортсмены существенным образом различались между собой по максимальному уровню мощности выполняемой инкрементной работы, нами были проанализированы особенности проявления системы аэробной производительности по характеру деятельности системы дыхания за последние 8 мин ее выполнения.

Статистическая обработка результатов обследований проводилась с использованием пакета статистических программ STATISTICA V 6.1. Всего статистическому анализу в общей сложности было подвергнуто 29760 показателей, отражающих функциональные проявления системы дыхания спортсменов в процессе выполнения инкрементной физической нагрузки максимальной аэробной мощности.

Результаты исследования. В процессе выполнения физической нагрузки в организме спортсмена происходит активизация процессов аэробной производительности

по характеру деятельности системы дыхания, которая обеспечивает доставку O_2 к работающим мышцам и выведение образовавшихся продуктов метаболизма [13,19]. Это приводит к повышению у спортсмена величин $V'O_2$ в соответствии с мощностью и интенсивностью выполняемой работы. В зависимости от уровня подготовленности спортсменов, их спортивной квалификации, этапа подготовки и целого ряда других факторов индивидуальные различия между ними по величинам $V'O_2$ в процессе выполнения физической нагрузки могут достаточно существенным образом различаться между собой, что в итоге отражается на демонстрации уровня их $V'O_{2max}$ и максимальной спортивной работоспособности [19,22,58]. Особенно выраженными такие различия между спортсменами являются к моменту окончания работы инкрементной мощности в режиме ее выполнения до «отказа» (Табл. 1). Исходя из этого, общеизвестным в данном случае является факт того, что, чем более высокой абсолютной величиной $V'O_{2max}$ обладает спортсмен, тем большим, в преимущественной степени, является и уровень его спортивной работоспособности [13]. А так как в своей основе процесс спортивной тренировки в циклических видах спорта с преимущественным проявлением выносливости направлен именно на ее повышение, то и построение такого процесса должно проводиться с использованием специально подобранных для этого тренировочных средств подготовки. Особенно актуальным данный подход для построения тренировочного процесса является исключительно для категории элитных спортсменов. Совершенствование уровня проявления их спортивной работоспособности на этапе высшего спортивного мастерства и этапе сохранения достижений характеризуется выполнением спортсменами таких показателей объема и интенсивности тренировочных нагрузок, которые в настоящее время уже находятся на максимальном пределе их физических и психологических возможностей [16,18,55]. И их дальнейшее количественное повышение больше не представляется возможным, так как это уже может приводить к значительному снижению эффективности проведения тренировочного процесса.

Таблица 1

Показатели спортивной работоспособности и функциональных проявлений системы дыхания квалифицированных спортсменов по результатам выполнения инкрементной работы в режиме «до отказа» (n = 124)

Показатели	Минимальное значение	$\bar{X} - \sigma$	$\bar{X}$	$\bar{X} + \sigma$	Максимальное значение
Вес спортсменов, кг	55,0	64,5	74,4	82,3	98,0
Время работы, мин: с	10:00	-	16:18	-	22:00
Максимальная мощность работы (W_{max}), Вт	246	359	420	481	556,0
Время удержания нагрузки «критической мощности» (W_{cr}), с	0	-	30	-	130
Минутный объем дыхания (V'_E), л·мин ⁻¹	114,0	141,7	166,1	189,0	237,0
Концентрация кислорода в выдыхаемом воздухе (F_{EO_2}), %	16,13	16,86	17,31	17,77	18,16
Максимальное абсолютное потребление кислорода ($V'O_{2max}$), мл·мин ⁻¹	3115	4056	4651	5245	6440
Максимальное удельное потребление кислорода ($V'O_{2max}$), мл·мин ⁻¹ ·кг ⁻¹	42,2	55,8	62,5	71,1	78,9

Наиболее оптимальный выход из такого положения состоит в том, что планирование подготовки элитных спортсменов в настоящее время необходимо проводить исключительно на основе использования всесторонних объективных данных, отражающих особенности проявления их индивидуальных функциональных возможностей [1,13,15,49]. Только с использованием такого подхода предоставляется реальная возможность по разработке наиболее оптимальных путей построения тренировочного процесса, а не проведение его за счет бессистемного повышения объемов и интенсивности выполняемых спортсменами тренировочных нагрузок.

Анализ результатов проведенных обследований показал, что по итогам выполнения работы инкрементной мощности все спортсмены различаются между собой как по результатам демонстрации W_{max} , так и по уровню достижения $V'O_2_{max}$ (Табл. 1). Усреднение индивидуальных данных по проявлениям величин V'_E , $F_{E}O_2$ и $V'O_2$ свидетельствует о том, что по группе обследованных спортсменов в процессе последних 8 мин выполнения работы также отмечается их широкая вариативность.

Проведенный анализ функциональных проявлений системы дыхания спортсменов при выполнении физической нагрузки показал, что по мере повышения показателей W выполняемой работы у них происходит и постепенное повышение величин $V'O_2$, зависимость между которыми в данном случае должна иметь линейный характер [51]. В этом можно убедиться при анализе индивидуальных результатов выполнения инкрементной работы отдельным спортсменом [25,46]. Но, проведенный визуальный анализ усредненной графической зависимости между исследуемыми показателями по группе обследованных спортсменов показал, что она в этом случае не является линейной за рассматриваемый период выполнения работы (Рис.1). Такое положение объясняется особенностью характера функциональных проявлений системы дыхания в процессе выполнения спортсменами физической нагрузки в зависимости от уровня их подготовленности. Она состоит в том, что при обследовании большой группы спортсменов с различным уровнем спортивной работоспособности прослеживается закономерность, в соответствии с которой при повышении W работы у спортсменов с ее более высоким максимальным уровнем начинает в большей степени проявляться и экономичность ее выполнения. Это находит свое отражение на снижении величин $V'O_2$ на единицу W выполняемой работы у тех спортсменов, у которых она была наиболее высокой по результатам проведения обследований. Так, при сравнении зависимости изменения показателей W и $V'O_2$ при выполнении работы у десяти спортсменов, которые демонстрировали наименьшую по группе W_{max} и у десяти спортсменов, у которых такая W_{max} работы была наиболее высокой, то оказывается, что различия по величинам так называемой «кислородной стоимости» работы на единицу W между спортсменами являются достаточно существенными и составляют соответственно 12,3 и 10,5 мл·Вт⁻¹ (11,7%) [13]. Исходя из этого, такие отличия между спортсменами с различным уровнем подготовленности и привели к тому, что полученная графическая зависимость при этом не является в полной степени линейной.

Усреднение групповых данных по результатам выполнения спортсменами работы инкрементной мощности также показало, что величины $V'O_2_{max}$ у спортсменов достигаются чаще всего не в момент ее непосредственного окончания, а в предшествующий этому период (Рис.1). После ее достижения у большинства спортсменов на некоторое время наступает практически стабилизация показателей $V'O_2$ при дальнейшем повышении W выполняемой работы [65]. Наибольшая средняя по группе спортсменов величина $V'O_2$ при этом составила 4689 мл·мин⁻¹ и была достигнута за 30 с до окончания работы. В практике оценки функциональных возможностей спортсменов такое ее значение рассматривается как демонстрация величины $V'O_2_{max}$, а величина мощности работы, при которой это происходит, определяется как уровень ее W_{cr} [13,19,38,41,46,56]. Среднее время выполнения такой работы в обследованной группе спортсменов в итоге продолжалось всего на протяжении 30 с, а среднее значение достигнутой W_{cr} при этом составило 417 Вт. W_{max} , которая была достигнута по группе спортсменов в момент ее непосредственного завершения составила 421 Вт при величине $V'O_2$ составляющей 4651 мл·мин⁻¹. Такое незначительное среднее время выполнения спортсменами работы максимальной аэробной мощности после достижения величины $V'O_2_{max}$ объясняется тем, что у одних спортсменов перед окончанием работы не наблюдается стабилизации величин $V'O_2$, они заканчивают работу непосредственно в момент достижения ее наибольшего уровня, а у других спортсменов такой период стабилизации величины $V'O_2$ или период времени работы на уровне W_{cr} может продолжаться несколько минут (Табл. 1). По сведениям литературных данных длительность выполнения работы на уровне W_{cr} у спортсменов наиболее высокого уровня подготовленности может составлять от 5 до 10 мин [13, 19]. В группе из 124 обследованных спортсменов по результатам выполнения инкрементной работы отсутствие стабилизации показателей $V'O_2$ после достижения $V'O_2_{max}$ наблюдалось у 14 спортсменов (11,3%). У остальных 110 спортсменов (88,7%) такая стабилизация продолжалась от 10 с и до 2 мин 10 с. При этом, у 95 спортсменов (76,6%) она продолжалась от 10 с и до 1 мин 10 с, а у остальных 15 спортсменов (12,1%) она составляла от 1 мин 20 с и до 2 мин 10 с.

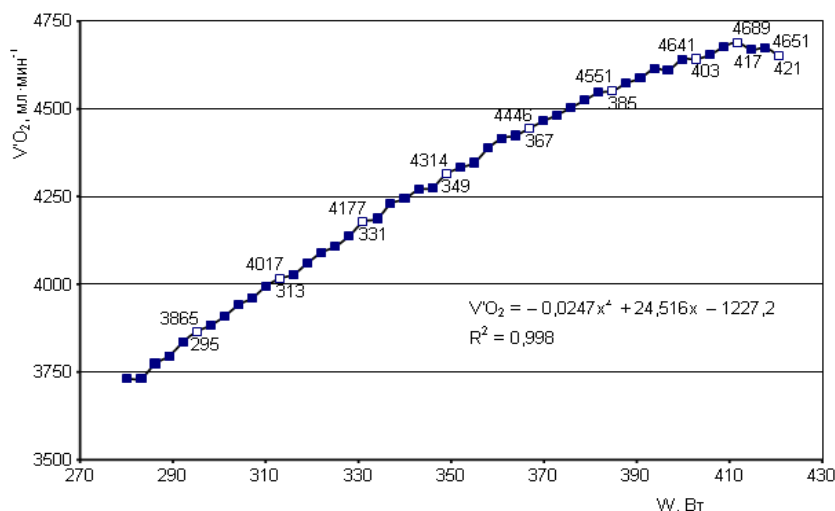
Что касается причины стабилизации у спортсменов величин $V'O_2$ в период, который предшествует окончанию работы, то одна из них состоит в том, что дальнейшее ее выполнение уже не в состоянии обеспечиваться только деятельностью процессов аэробной производительности [13]. И возможность ее некоторого продолжения происходит уже за счет более значительной активизации процессов анаэробной производительности, крайне неблагоприятным результатом деятельности которых, является ускоренное повышение концентрации лактата в крови, достижению его высоких величин, что, в конечном итоге, и приводит к достаточно быстрому прекращению спортсменами работы [13,19].

Полученные нами результаты исследований спортсменов по величинам достижения $V'O_2_{max}$ при выполнении физической нагрузки максимальной аэробной мощности в своей основе соответствуют результатам иссле-

дований других авторов [13,50,52,67], которые при этом не объясняют истинную причину стабилизации величин $V'O_2$ и ограничиваются только фактом достижения спортсменами определенного уровня W_{max} и $W_{сг}$. На этом основании проводится индивидуальная оценка уровня аэробной производительности спортсмена по величине $V'O_{2max}$ и, в случае необходимости ее дальнейшего повышения, производят эмпирический выбор соответствующих тренировочных воздействий на после-

дующий период подготовки [14]. Для этого в специальной методической литературе приводятся общепринятые в теории и методике спортивной тренировки практические рекомендации по совершенствованию аэробной производительности спортсменов связанные с использованием непрерывного и интервального методов подготовки в их различных вариациях. Каждый из них имеет свои характерные особенности практического использования при построении тренировочного процесса [6,17,19].

Рис.1. Зависимость изменения величин потребления кислорода ($V'O_2$) от изменения мощности (W) тестовой физической нагрузки у спортсменов за последние 8 мин выполнения инкрементной работы в режиме «до отказа» ($n = 124$)

Основная особенность их применения состоит в том, что оба эти метода существенным образом различаются между собой по своему целенаправленному тренировочному воздействию на характер функциональных проявлений системы дыхания [6,18]. При использовании непрерывного метода спортсмены выполняют тренировочные нагрузки аэробной направленности с умеренной интенсивностью. По своему целевому назначению непрерывный метод оказывает преимущественное влияние на эффективность деятельности газообменного компонента функциональных проявлений системы дыхания, уровень развития которого определяется по величине показателя $F_{E}O_2$ [13]. При использовании интервального метода спортсмены выполняют тренировочные воздействия анаэробной направленности с использованием кратковременных интенсивных нагрузок. Его применение оказывает активирующее влияние на деятельность вентиляторного компонента функциональных проявлений системы дыхания, уровень развития которого определяется по величине показателя V'_E [13].

Поэтому при использовании данных методов подготовки повышение величины $V'O_{2max}$ у спортсменов может проводиться за счет дифференцированного воздействия на уровень проявления показателей V'_E и $F_{E}O_2$. Это достаточно просто определяется при рассмотрении методики расчета величины $V'O_2$, которая по характеру своего проявления является комплексным, расчетным показателем. Вместе с тем, такое вполне очевидное обстоятельство, не смотря на его важную практическую значимость для оценки возможностей и планирования подготовки спортсменов, до настоящего времени не было выявлено для использования при проведении подго-

товки спортсменов. Непосредственный расчет величины $V'O_2$ проводится по специальной формуле, в соответствии с которой ее значение определяется как разница между объемом вдыхаемого и объемом выдыхаемого спортсменом O_2 [10, 63, 86]:

$$V'O_2 = (F_iO_2 \cdot V'_i) - (F_EO_2 \cdot V'_E), \text{ где}$$

F_iO_2 и F_EO_2 – величины концентрации кислорода во вдыхаемом и выдыхаемом воздухе, %;

V'_i и V'_E – величины минутного объема дыхания для вдыхаемого и выдыхаемого воздуха, л·мин⁻¹.

В правой части формулы произведение ($F_iO_2 \cdot V'_i$) отражает тот количественный объем O_2 , который спортсмен вдыхает за определенный период времени, а произведение ($F_EO_2 \cdot V'_E$), соответственно, отражает объем O_2 , который спортсмен выдыхает за такой же его период. Тогда разница между объемом вдыхаемого и объемом выдыхаемого O_2 отражает то его реальное количество, которое спортсмен фактически потребляет за измеряемый период времени [63]. Обычно значение величины $V'O_2$ приводится к периоду времени, которое составляет одну минуту и измеряется по своему абсолютному значению в л·мин⁻¹, а по удельному значению (на кг веса спортсмена) в мл·мин⁻¹·кг⁻¹. Поэтому, чем большей является разница между объемами вдыхаемого и, соответственно, выдыхаемого O_2 , тем большее его количество используется спортсменом для выполнения физической нагрузки, что даст ему возможность достигнуть и более высокого уровня спортивной работоспособности. При проведении расчетов величин $V'O_2$ необходимо учитывать, что объем вдыхаемого и выдыхаемого спортсменом воздуха зависит от температуры, атмосферного давления и насыщенности водяными па-

рами. Поэтому для получения истинных значений и необходимости сопоставления всех результатов обследований спортсменов между собой величины V'_i и V'_E приводятся к стандартному состоянию исследуемого воздуха, который должен соответствовать условиям STPD (объем вдыхаемого и выдыхаемого воздуха, пересчитанный для его сухого состояния при температуре 0°C и атмосферном давлении равном 760 мм рт. ст.) [10,13].

Дальнейший анализ представленной формулы свидетельствует о том, что, чем большей является V'_i и, соответственно, V'_E , а также при этом достигается как можно более низкая по своему абсолютному значению величина $F_{E\text{O}_2}$, тем большее количество O_2 потребляется спортсменом. Величина $F_{E\text{O}_2}$ на показатели $V'\text{O}_2$ не влияет, так как в окружающем воздухе она является практически постоянной и составляет по своему абсолютному значению 20,93% [56]. А это значит, что величина $V'\text{O}_2$ у спортсмена зависит только от значения величин V'_i , V'_E и $F_{E\text{O}_2}$. Поэтому очевидным является факт того, что для достижения наиболее высокой величины $V'\text{O}_2\text{max}$, спортсмену при выполнении физической нагрузки необходимо продемонстрировать к моменту окончания инкрементной работы максимальной аэробной мощности как можно большие по своему значению величины V'_i и V'_E и, одновременно с этим, как можно меньшую по своему абсолютному значению величину $F_{E\text{O}_2}$. И каждый из этих показателей, которые используются для расчетов по представленной формуле, в соответствии с результатами проведенных нами обследований, имеет широкую вариативность различий среди спортсменов по своему абсолютному значению, что оказывает влияние как на демонстрацию величины $V'\text{O}_2\text{max}$ и, соответственно, на достижение определенного уровня спортивной работоспособности [13,23].

Поэтому, оказывая избирательное тренировочное воздействие на повышение величины показателя V'_E с использованием интервального метода подготовки и на снижение абсолютной величины показателя $F_{E\text{O}_2}$ с использованием непрерывного метода индивидуально для каждого отдельного спортсмена элитного уровня, представляется реальная возможность добиться соответствующего уровня проявления таких показателей для демонстрации необходимой величины $V'\text{O}_2\text{max}$ [22]. И именно в этом состоит суть механизма ее повышения у элитных спортсменов. А всестороннее познание механизмов особенностей проявления ведущих для определенного вида деятельности процессов организма спортсменов является одним из важнейших факторов для возможностей их целенаправленного совершенствования и достижения на этой основе наиболее эффективного характера проявления при выполнении физической нагрузки. По этому поводу ведущий спортивный биохимик Н.Н. Яковлев в одной из работ [34], обосновывая свое суждение относительно повышения эффективности путей управления подготовкой спортсменов, суть которого он даже вывел в заголовок своего сообщения, высказался о том, что «Для того, чтобы успешно управлять, надо знать механизмы». А исходя из такого заявления, механизм повышения величины $V'\text{O}_2\text{max}$ состоит не в бессистемном увеличении объемов и интенсивности выполняемых спортсменами тренировочных нагрузок, а

исключительно в их целенаправленном воздействии в процессе проведения подготовки на достижение у спортсмена как можно более высокой величины V'_E и наиболее низкой по своему значению абсолютной величины $F_{E\text{O}_2}$ в момент окончания физической нагрузки. А учитывая тот значительный диапазон вариативности величин показателей V'_E и $F_{E\text{O}_2}$, который наблюдается у обследованных спортсменов к моменту ее окончания (Табл. 1), то на этом основании представляется реальная возможность по использованию исключительно целенаправленных тренировочных воздействий на функциональные проявления системы дыхания для повышения ее возможностей путем дифференцированного совершенствования отдельных составляющих компонентов средствами интервального и непрерывного методов подготовки [6,13,19,77,82].

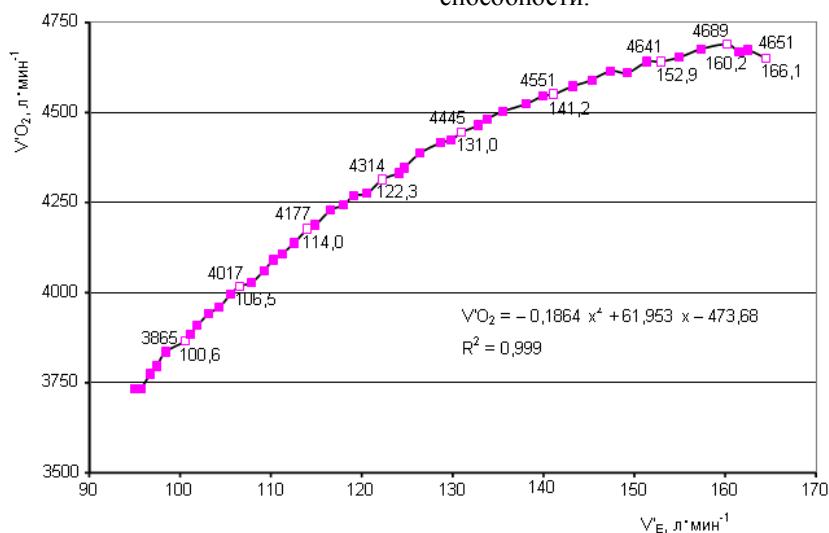
Такой дифференцированный подход к проведению тренировочного процесса элитных спортсменов открывает дополнительные возможности по его объективному управлению для достижения максимального уровня проявления их функциональных возможностей [7,16,18,29]. И в этом случае необходимо добиваться такой модификации функциональных проявлений системы дыхания, которые дадут возможность каждому отдельному спортсмену достигнуть как можно более высокого индивидуального уровня своей подготовленности [13,19]. А само только проведение подготовки спортсменов, направленное исключительно на совершенствование величины $V'\text{O}_2\text{max}$ с бессистемным, а часто и бесконтрольным использованием даже самого широкого комплекса тренировочных воздействий различной тренировочной направленности приводит к существенной неопределенности их конкретного выбора и не предсказуемости получаемых при этом конечных результатов [8,14]. Из самой только абсолютной величины $V'\text{O}_2\text{max}$ спортсмена не совсем понятным является то, за счет каких особенностей проявления аэробной производительности она в итоге была достигнута и, что самое главное, у тренера в таком положении полностью отсутствуют четкие представления о том, как в дальнейшем и за счет чего у каждого отдельного спортсмена элитного уровня необходимо проводить ее конкретное совершенствование – или за счет воздействия на вентиляторный компонент реакции системы дыхания или за счет воздействия на ее газообменный компонент. И в этом случае у тренера остается только один единственный выбор проведения подготовки по совершенствованию уровня аэробной производительности элитных спортсменов. Он состоит в том, чтобы руководствоваться теми общими положениями теории и методики спортивной тренировки, а также своим личным эмпирическим опытом проведения тренировочного процесса без возможностей учета индивидуальных функциональных особенностей каждого отдельного спортсмена [14,15,75].

Вместе с тем, такой дифференцированный подход по характеру использования данных методов подготовки в теории и методике спортивной тренировки отсутствует, а вместо этого производят только планомерное повышение количественных показателей объема и интенсивности выполняемых спортсменами тренировочных нагрузок, при котором основное предпочтение их выбора на

высших этапах спортивной подготовки в настоящее время сводится в преимущественной степени к повышению показателей интенсивности выполняемой спортсменами работы без учета их индивидуальных особенностей [81]. Считается, что такое использование интенсивных средств специальной двигательной направленности оказывает более глубокое тренирующее воздействие на организм спортсменов и способно приводить к дальнейшему повышению их подготовленности, в том числе и уровня аэробной производительности [14,22].

Поэтому, в соответствии с поставленной целью наших исследований, возникает настоятельная необходимость выяснения вопроса о том, по какой причине и за счет чего у спортсменов перед окончанием выполнения работы инкрементного характера происходит существенная активация анаэробных процессов и стабилизация величин $V'O_2$ и что, самое главное, необходимо предпринять, чтобы это происходило при их как можно более высоких значениях?

Для выявления причин стабилизации величин $V'O_2$ у обследованных нами спортсменов после достижения $V'O_2 \max$ мы проследили характер проявления показателей $V'E$ и $F_{E}O_2$, от которых она зависит, за период времени предшествующий окончанию инкрементной работы. Для этих целей мы исследовали зависимость изменения показателей $V'O_2$ от изменения показателей $V'E$ и $F_{E}O_2$, а также проследили характер их изменений между собой за последние 8 мин выполнения спортсменами инкрементной работы.

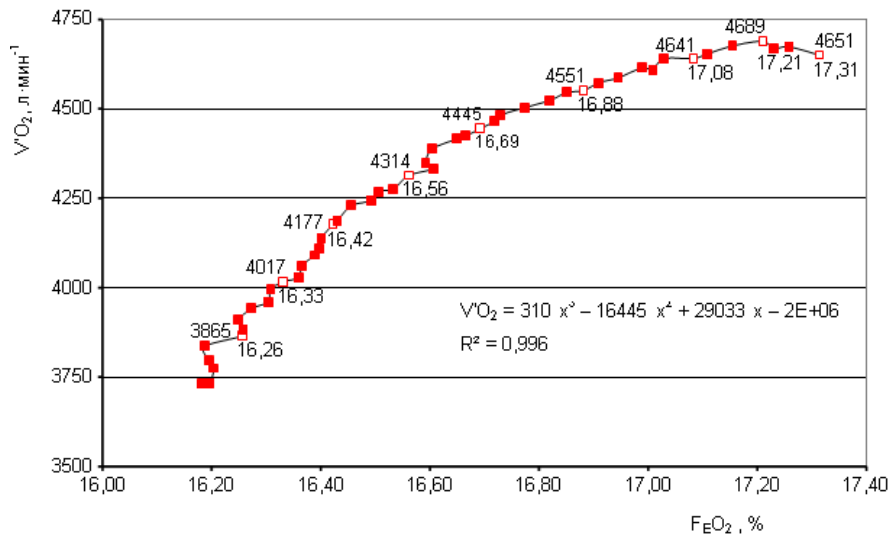

Рис.2. Зависимость изменения величин потребления кислорода ($V'O_2$) от изменения минутного объема дыхания ($V'E$) у спортсменов за последние 8 мин выполнения инкрементной работы в режиме «до отказа» ($n = 124$)

Поэтому для выявления дальнейших возможных причин стабилизации величин $V'O_2$ в период предшествующий окончанию работы инкрементной мощности был проведен анализ их изменения в соответствии с изменениями величин $F_{E}O_2$ (Рис.3). Анализ полученной графической зависимости показал, что по характеру изменения абсолютных величин $F_{E}O_2$ в период предшествующий окончанию спортсменами работы, также наблюдается ситуация аналогичная изменениям показателя $V'E$. После достижения $V'O_2 \max$ и практически

дальнейшей стабилизации показателей $V'O_2$ величины $F_{E}O_2$ по своему абсолютному значению продолжают возрастать непосредственно до момента окончания работы. А особенность проявления показателя $F_{E}O_2$ в процессе выполнения физической нагрузки, как было показано выше, состоит в том, что, чем большей по своему значению является его абсолютная величина, тем менее эффективным является процесс газообмена O_2 в организме спортсмена [13,63].

Анализ полученной графической зависимости показал, что после достижения спортсменами величины $V'O_2 \max$ и практически последующей стабилизации величин $V'O_2$ на протяжении оставшихся 30 с выполнения работы величины $V'E$ продолжают свое дальнейшее повышение непосредственно до самого момента ее окончания (Рис.2) [26]. И значение $V'E \max$ по результатам выполнения спортсменами работы в этом случае достигло $166,1 \text{ л·мин}^{-1}$ при величине $V'O_2$, составляющей 4651 мл·мин^{-1} . В момент достижения $V'O_2 \max$ равного 4689 мл·мин^{-1} величина $V'E$ у спортсменов составила только $160,2 \text{ л·мин}^{-1}$. То есть, практически при стабилизации величин $V'O_2$ в завершающий период работы у спортсменов происходит дальнейшее повышение величин $V'E$, которые при этом уже не приводят к увеличению у них величин $V'O_2$. А такое положение свидетельствует о том, что у спортсменов в этом случае произошло значительное снижение эффективности процессов газообмена по обеспечению организма необходимым количеством O_2 . За период времени после достижения спортсменами $V'O_2 \max$ и до момента непосредственного окончания работы максимальной аэробной мощности величина $V'E$ у спортсменов по своей абсолютной величине возросла на $5,9 \text{ л·мин}^{-1}$ (или на $3,7\%$), а величина $V'E \max$ была достигнута уже не в момент демонстрации спортсменами величины $V'O_2 \max$. А это значит, что ее повышение уже не оказало влияния на дальнейшее выполнение спортсменами работы и не позволило им достигнуть более высокого уровня спортивной работоспособности.

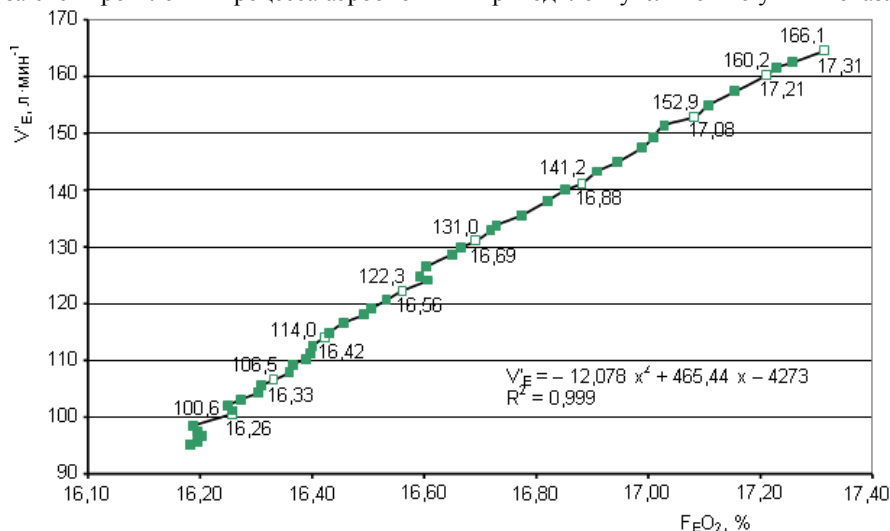
Рис.3. Зависимость изменения величин потребления кислорода ($V'O_2$) от изменения концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе (F_EO_2) у спортсменов за последние 8 мин выполнения инкрементной работы в режиме «до отказа» ($n = 124$)

То есть, при стабилизации величин $V'O_2$ в период, предшествующий непосредственному прекращению спортсменами работы, у них, тем не менее, продолжалось дальнейшее повышение абсолютных величин F_EO_2 также как и повышение величин V'_E , что при этом уже не приводило к повышению величин $V'O_2$. При достижении спортсменами $V'O_{2max}$ величина F_EO_2 по своей абсолютной величине составила 17,21% и до момента непосредственного окончания работы инкрементной мощности (за последние 30 с) ее абсолютное значение повысилось на 0,1% до 17,31% (или на 0,6%) и, также как и V'_E , произошло это уже не в момент достижения спортсменами $V'O_{2max}$.

Таким образом, проведенный анализ результатов обследования показал, что повышение показателей V'_E после достижения спортсменами $V'O_{2max}$ при выполнении работы максимальной аэробной мощности также как и повышение величины показателей F_EO_2 не вызвало у них дальнейшего повышения величин $V'O_2$, что привело в итоге к невозможности обеспечения организма необходимым количеством O_2 за счет проявления процесса аэробной

производительности в результате чего происходит активация процессов анаэробной производительности, деятельность которых из-за повышения концентрации лактата в крови, достаточно быстро (за 1 – 2 мин) приводит, в итоге, к прекращению спортсменами работы. Поэтому для окончательного выявления особенностей проявления показателей V'_E и F_EO_2 при выполнении спортсменами инкрементной работы максимальной аэробной мощности был проведен анализ характера их изменения между собой за период времени, который предшествовал ее непосредственному окончанию (Рис.4).

Анализ полученной графической зависимости показал, что после достижения тех абсолютных значений показателей V'_E и F_EO_2 , которые соответствуют демонстрации спортсменами величины $V'O_{2max}$, они по характеру своего взаимодействия между собой продолжают линейно возрастать за последние 30 с перед окончанием работы. А это свидетельствует о том, что не смотря на стабилизацию величин $V'O_2$ у спортсменов продолжалось дальнейшее повышение абсолютных величин V'_E и F_EO_2 , что уже не приводило к увеличению у них показателей $V'O_2$.

Рис.4. Зависимость изменения величин минутного объема дыхания (V'_E) от изменения концентрации кислорода в выдыхаемом воздухе (F_EO_2) у спортсменов за последние 8 мин выполнения инкрементной работы в режиме «до отказа» ($n = 124$)

Таким образом, результаты проведенных исследований свидетельствуют о том, что завершение спортсменами работы инкрементной мощности, при выполнении которой они достигают своего $\dot{V}O_2\max$ и максимальной спортивной работоспособности, происходит в силу невозможности обеспечения организма необходимым количеством O_2 за счет проявления аэробных процессов, а некоторое продолжение работы происходит уже вследствие значительной активации анаэробных процессов. А в соответствии с тем, что основная задача процесса спортивной тренировки состоит в повышении уровня максимальной спортивной работоспособности спортсменов, которая в значительной степени зависит и от величины $\dot{V}O_2\max$, то для ее повышения необходимо использовать тренировочные воздействия с дифференцированным использованием непрерывного и интервального методов подготовки, оказывающие избирательное влияние на эффективность проявления вентиляторного и газообменного компонентов функциональных проявлений системы дыхания спортсменов для достижения необходимой величины показателей V'_E и $F_{E}O_2$ к моменту окончания спортсменами инкрементной работы [6,15,23].

Дискуссия. В условиях проведения многолетней подготовки индивидуальная абсолютная величина $\dot{V}O_2\max$ у спортсменов циклических видов спорта с преимущественным проявлением выносливости по сведениям разных авторов может увеличиваться от 20 до 30% [13,19,28]. Это зависит, в первую очередь, от индивидуальной генетической предрасположенности спортсмена, исходной абсолютной величины $\dot{V}O_2\max$, характера и направленности выполняемых тренировочных нагрузок по соотношению показателей их объема и интенсивности в процессе проведения многолетней подготовки и целого ряда других факторов. И чем больше спортсмену удастся по результатам использования тренировочных воздействий повысить свою индивидуальную величину $\dot{V}O_2\max$, тем в большей степени у него возрастает вероятность достижения более высокого уровня спортивной работоспособности и, соответственно, способность демонстрации более высоких спортивных результатов [13,22,42]. Для достижения такой цели спортсменам проводят планомерное повышение объемов и интенсивности выполняемых тренировочных нагрузок, поиск различных вариантов их использования, что в итоге приводит к достижению в процессе многолетней подготовки их максимальных количественных пределов [7,14,16,28].

Но, вместе с тем, не всегда это способствует повышению подготовленности элитных спортсменов в условиях использования эмпирического подхода к проведению тренировочного процесса. Основная цель непрерывного поиска повышения эффективности его проведения направлена в этом случае на возможность выявления наиболее оптимального варианта использования тренировочных воздействий различной двигательной направленности для совершенствования аэробной производительности у спортсменов за счет проведения бесконечных вариаций временных и количественных показателей их выполнения [14,42]. И количество таких вариаций тренировочных воздействий можно разработать бесконечное множество. Но и такой подход к построению тренировочного процесса не всегда способствует достижению планируемых спортивных результатов, так как при этом, прежде всего, не учитываются индивидуальные особен-

ности исходного состояния функциональных возможностей спортсменов перед очередным этапом подготовки, которые невозможно выявить без проведения ее соответствующего научно-методического обеспечения [19]. В таком случае у тренера полностью отсутствуют четкие целевые представления о том, что же необходимо конкретно совершенствовать у каждого отдельного элитного спортсмена для дальнейшего повышения у него уровня аэробной производительности. А проведение бессистемного и в преимущественной степени бесконтрольного использования тренировочных нагрузок достаточно часто вызывает у спортсменов целый ряд негативных для них последствий, связанных с возникновением хронического переутомления, состояния перетренированности, повышения травматизма, нарушения состояния здоровья и даже может отразиться на формировании дальнейшей спортивной карьере [4,10,18]. И те высокие спортивные результаты, которых периодически добиваются элитные спортсмены при выступлении на соревнованиях, могут быть связаны, по всей вероятности, с тем, что для них эмпирическим путем были случайно подобраны наиболее приемлимые тренировочные воздействия именно такой направленности, которые действительно были им в наибольшей степени необходимы для достижения наиболее оптимального уровня подготовленности.

В многочисленных публикациях по теории и методике спортивной тренировки их авторы приводят содержательные практические рекомендации по использованию тренировочных нагрузок различной двигательной направленности по совершенствованию уровня проявления аэробной производительности спортсменов, выполнение которых, в итоге, должно приводить к повышению у них $\dot{V}O_2\max$ и способствовать достижению более высокого уровня спортивной работоспособности. Для этого авторы предлагают в преимущественной степени использовать непрерывный и интервальный методы подготовки в их различных вариациях [6,14,17,39,40,42,77,81,85].

Основными переменными величинами, которыми могут оперировать тренеры при использовании непрерывного метода подготовки, являются две таких его основных составляющих как длительность и интенсивность выполняемой тренировочной нагрузки [19,40]. При использовании интервального метода количество таких переменных составляющих, которыми необходимо в этом случае оперировать тренеру, возрастает уже до шести. Среди них рассматриваются такие составляющие как интенсивность выполняемой физической нагрузки, ее длительность, продолжительность интервалов восстановления, характер выполняемых при этом действий, количество повторений и выполняемых серий [19,73,82]. В зависимости от использования многочисленных вариаций количественных характеристик по каждой из таких переменных может существенным образом изменяться направленность тренировочных воздействий непрерывного и особенно интервального характера на организм спортсмена и на особенности проявления определенных свойств системы аэробной производительности в процессе выполнения физической нагрузки. При этом для спортсменов предлагается использование таких практических рекомендаций только по временным и количественным показателям выполне-

ния тренировочных нагрузок без учета их индивидуальных особенностей [14,16] или по показателям интенсивности выполняемой работы в процентах от максимальной HR или $V'O_2\max$ [44,47]. И если для спортсменов низкого и среднего уровня подготовленности такие рекомендации являются достаточно обоснованными при проведении подготовки, которая в своей основе направлена еще на повышение показателей объема и интенсивности выполняемых тренировочных нагрузок, то для категории элитных спортсменов, которые находятся на этапе максимальной реализации индивидуальных возможностей и, особенно, на этапе сохранения достижений, такой бессистемный подход, построенный на эмпирических принципах его проведения, является для них в абсолютной степени неприемлемым и бесперспективным. Отсутствие у тренера четких представлений о том, какими индивидуальными особенностями функциональных проявлений системы аэробной производительности обладает каждый элитный спортсмен, приводит к полной невозможности объективным образом проводить его эффективную подготовку на этапах высшего спортивного совершенствования. И этим объясняется тот малоэффективный и бессистемный поиск на протяжении последних десятилетий наиболее оптимального варианта использования интервального метода для проведения подготовки элитных спортсменов, который дал бы возможность каждому из них достигнуть наибольшего уровня своей подготовленности [15,67,68,74]. А наиболее оптимальный вариант ее повышения состоит в том, чтобы выявить у спортсмена такие индивидуальные проявления аэробной производительности за счет воздействия на которые ему представится возможность достигнуть более высокого уровня спортивной работоспособности.

Поэтому, существенный недостаток предлагаемых авторами практических рекомендаций по совершенствованию уровня проявления аэробной производительности у элитных спортсменов состоит в отсутствии у них понимания того, что $V'O_2$ по своей природе является комплексным, расчетным показателем, величина которого зависит от таких составляющих его величин как $V'E$ и FEO_2 , которые способны продемонстрировать спортсмены при выполнении физической нагрузки максимальной аэробной мощности. Такой подход по особенностям использования, например, интервального метода подготовки для совершенствования аэробной производительности спортсменов без достаточного понимания основ его физиологической сущности привел к заявлению ведущего специалиста в области теории и методики спортивной тренировки Л.П. Матвеева о том, что «...рассмотренный (интервальный – А.П.) метод воспитания аэробной выносливости в некотором смысле парадоксален: эффект увеличения аэробных возможностей организма достигается в большой мере с помощью анаэробной работы» [11, с.248]. И этим можно объяснить те, достаточно часто происходящие случаи в практике циклических видов спорта, когда спортсмены проводят подготовку по совершенствованию выносливости с выполнением запланированных параметров тренировочных нагрузок, а спортивные результаты у них при этом практически не улучшаются. Такое положение может также свидетельствовать о том, что применяемые подходы к проведению их подготовки в действительности не соот-

ветствовали той необходимой тренировочной направленности, которую нужно было на самом деле соблюдать при совершенствовании уровня аэробной производительности спортсменов. Подтверждением такого положения является публикация в журнале «Легкая атлетика» о системе подготовки одного из таких наиболее известных и успешных тренеров настоящего времени по легкой атлетике как Ренато Канова (Renato Kanova), в которой указывается, что «Канова не перестает повторять, что тренировка – это не просто сделанная работа. Главное – какое воздействие на организм она оказала и какова стоимость этой нагрузки для организма» [9]. Здесь же указывается утверждение Ренато Кановы о том, что «Тренировка – это не то, что вы делаете, а то, какие адаптации это вызывает в организме» [12].

Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что только на основании проведения целенаправленной адаптации и использования дифференцированного подхода по совершенствованию такой ведущей для проявления спортивной работоспособности системы, как система аэробной производительности организма в условиях воздействия тренировочных нагрузок, предоставляется возможность для достижения максимальной реализации функциональных возможностей элитных спортсменов в процессе тренировочной и особенно соревновательной деятельности [7,13,16,18].

Примером практического использования представленных положений по целенаправленному применению дифференцированного подхода при построении тренировочного процесса для совершенствования аэробных возможностей являются выдержки из протоколов обследования по программе ЭКО трех спортсменов с различными особенностями их проявления при выполнении физической нагрузки.

Пример 1. Спортсмен Р. Мастер спорта. Легкая атлетика. При выполнении беговой тестирующей нагрузки инкрементной мощности спортсмен достиг величины $V'O_2\max$ на уровне $5219 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$. Величина $V'E$ у спортсмена в момент ее достижения составила $214 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$, а величина FEO_2 – 17,99%. Максимальная мощность работы, которая при этом была достигнута спортсменом, составила 502 Вт.

Пример 2. Спортсмен Т. Мастер спорта. Легкая атлетика. При выполнении беговой тестирующей нагрузки инкрементной мощности спортсмен достиг величины $V'O_2\max$ на уровне $5223 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$. Величина $V'E$ у спортсмена при ее достижении составила $171 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$, а величина FEO_2 – 17,12%. Максимальная мощность работы, которая при этом была достигнута спортсменом, составила 518 Вт.

Пример 3. Спортсмен К. I разряд. Легкая атлетика. При выполнении беговой нагрузки инкрементной мощности спортсмен достиг величины $V'O_2\max$ на уровне $3396 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$. Величина $V'E$ у спортсмена при ее достижении составила $142 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$, а величина FEO_2 – 17,85%. Максимальная мощность работы, которая была достигнута спортсменом, составила 272 Вт.

Приведенные примеры результатов обследований свидетельствуют о том, что, во-первых, спортсмены Р. и Т., которые достигли более высокого уровня $V'O_2\max$, демонстрируют и более высокий уровень спортивной работоспособности по сравнению с ее сниженным уровнем у спортсмена К. Во-вторых, анализ полученных ре-

зультатов также показал, что по итогам выполнения беговой нагрузки спортсмены Р. и Т. достигли практически одинаковых величин $V'O_{2max}$ и W_{max} , что свидетельствует о том, что спортсмены имеют практически одинаковый уровень подготовленности и функциональных возможностей по проявлениям аэробной производительности. И, в-третьих, между спортсменами Р., Т. и К. наблюдаются значительные расхождения по особенностям проявления абсолютных величин вентиляторного и газообменного компонентов реакций системы дыхания.

Таким образом, углубленный анализ результатов проведения ЭКО свидетельствуют о том, что для спортсменов Р. и Т. дальнейшая подготовка формально, по существующим для этого подходам, должна проводиться по идентичным тренировочным программам с использованием единого комплекса тренировочных воздействий. Но серьезная ошибка такого заключения для данных спортсменов состоит в том, что более углубленный анализ индивидуальных особенностей проявления у них величин $V'O_{2max}$ указывает на достаточно значительные различия между спортсменами в момент ее достижения по проявлениям величин V'_E и $F_{E}O_2$. У спортсмена Р. по сравнению со спортсменом Т. абсолютная величина показателя V'_E оказалась больше на $43 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ или на 25,1% различий между ними (214 и $171 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ соответственно), что свидетельствует о его большей способности по демонстрации достаточно высоких величин проявления вентиляторного компонента функциональных реакций системы дыхания. Что же касается спортсмена Т., то у него величина $F_{E}O_2$ в тоже время является значительно меньшей (более оптимальной) по своему абсолютному значению в сравнении с ее величиной у спортсмена Р. на 0,87% или на 5,1% различий между ними ($17,12$ и $17,99\%$ соответственно). Это свидетельствует уже о повышенных возможностях проявления газообменного компонента функциональных реакций системы дыхания у спортсмена Т. Поэтому недостаточное проявление газообменного компонента у спортсмена Р. и вентиляторного компонента реакции системы дыхания у спортсмена Т. не позволили им достигнуть более высокого уровня величины $V'O_{2max}$ и, соответственно, спортивной работоспособности при выполнении инкрементной работы максимальной аэробной мощности.

У спортсмена К. величина V'_E по результатам проведения обследований является сниженной по своей абсолютной величине на $29 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ или 20,4% при достижении максимального уровня спортивной работоспособности даже по сравнению со спортсменом Т. (142 и $171 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ соответственно) и особенно является сниженной на 50,7% или по своей абсолютной величине на $72 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ по сравнению со спортсменом Р. (142 и $214 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ соответственно). Что же касается величины $F_{E}O_2$, то она у спортсмена К. только на 0,1% или по своей абсолютной величине на 0,14% превышает показанную величину у спортсмена Р. ($17,85$ и $17,99\%$ соответственно) и является сниженной на 4,3% или по своей абсолютной величине на 0,73% по сравнению со спортсменом Т. ($17,12$ и $17,85\%$ соответственно), что, в итоге, не дало ему возможности из-за значительно сниженных величин V'_E и $F_{E}O_2$ достигнуть более высокого уровня $V'O_{2max}$ и соответственно спортивной работоспособности при выполнении инкрементной работы максимальной аэробной мощности.

Таким образом, существенные различия по особенностям функциональных проявлений вентиляторного и газообменного компонентов реакций системы дыхания спортсменов Р. и Т. с одной стороны отразились на проявлении уровня $V'O_{2max}$ и спортивной работоспособности, а с другой – такие различия предоставляют дополнительную возможность для проведения полноценной коррекции программ построения тренировочного процесса спортсменов на предстоящий период подготовки по совершенствованию уровня их аэробной производительности [13].

На этом основании возникает также определенный интерес относительно того, как у спортсменов Р. и Т. могут измениться показатели уровня $V'O_{2max}$ и спортивной работоспособности в случае обладания спортсменом Р. к моменту окончания инкрементной работы таким же уровнем проявления газообменного компонента как у спортсмена Т., который, в свою очередь, обладал бы таким же уровнем его проявления как у спортсмена Р.? Проведенные расчеты свидетельствуют о тех значительных изменениях, которые могли бы в таком случае произойти у спортсменов по показателям $V'O_{2max}$ и уровня спортивной работоспособности по итогам выполнения инкрементной работы. Так, у спортсмена Р. в этом случае значение $V'O_{2max}$ могло бы повыситься до величины порядка $6500 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$ (реально оно составило $5219 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$), а максимальная мощность работы могла бы возрасти до 633 Вт (реально 502 Вт). У спортсмена Т. в тоже время произошло бы значительное снижение рассматриваемых нами показателей. Значение $V'O_{2max}$ у него снизилось бы до величины порядка $3500 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$ (реально $5223 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$), а уровень максимальной мощности работы достиг бы только величины 350 Вт (реально 518 Вт). Поэтому в зависимости от того как будет у спортсменов происходить формирование особенности проявлений вентиляторного и газообменного компонентов функциональных реакций системы дыхания при выполнении физической нагрузки будет зависеть и уровень демонстрации ее максимальной мощности и $V'O_{2max}$. Формирование таких функциональных возможностей при проведении подготовки во многом определяется использованием необходимого и наиболее целесообразного комплекса соответствующих тренировочных воздействий.

Поэтому дальнейший процесс подготовки спортсменов Р. и Т. по совершенствованию аэробной производительности, исходя из полученных результатов обследований, по своей целевой тренировочной направленности даже при одинаковых значениях уровня максимальной спортивной работоспособности и $V'O_{2max}$ должен быть дифференцирован между ними достаточно существенным образом [7]. Спортсмен Р. в своей подготовке должен в большей степени использовать непрерывный метод, воздействие которого должно приводить к снижению у него абсолютной по своему значению величины $F_{E}O_2$, а спортсмен Т. должен в большей степени использовать интервальный метод для повышения абсолютной величины V'_E . Для спортсмена К., учитывая сниженные показатели его функциональных возможностей и уровня спортивной работоспособности, дальнейшая направленность тренировочного процесса должна еще строиться на основе тех общепринятых в теории и методике спортивной тренировки эмпирических поло-

жений, которые используются для построения тренировочного процесса спортсменов с недостаточным уровнем подготовленности.

Проводя дальнейшие рассуждения по использованию полученных в процессе проведения ЭКО результатов исследований спортсменов Р. и Т. и возможностям их использования в последующей тренировочной деятельности необходимо отметить, что игнорирование различий в индивидуальных особенностях проявления функциональных возможностей спортсменов может самым негативным образом повлиять на уровень их подготовленности еще в зависимости от того, в каком периоде годичной подготовки они находятся. Если, например, сделать предположение о том, что спортсмены Р. и Т. находятся на общеподготовительном этапе подготовительного периода годичного цикла, то для них при проведении тренировочного процесса в соответствии с общепринятыми в теории и методике спортивной тренировки подходами по совершенствованию аэробной производительности должен в одинаковой степени использоваться непрерывный метод. В этом случае, его применение для такого периода подготовки является наиболее благоприятным для повышения функциональных проявлений газообменного компонента реакций системы дыхания спортсмена Р. по крайней мере до того уровня, которым обладает спортсмен Т. А вот для спортсмена Т. такой подход при построении его тренировочного процесса на данном этапе подготовки без использования для этого специальных средств, направленных на повышение степени утилизации O_2 , уже может не вызвать у него значительного улучшения таких возможностей, так как абсолютная величина $F_{E O_2}$ у спортсмена и так уже является достаточно высокой. Поэтому, не имея четких представлений о том, с какой конкретной целевой направленностью подготовки и каким образом ее необходимо проводить индивидуально для спортсменов Р. и Т. на общеподготовительном этапе подготовительного периода годичного цикла, какие средства при этом использовать для каждого из спортсменов, а пользоваться только эмпирическими представлениями о характере ее проведения, то результаты такой подготовки принесут больше пользы для спортсмена Р., чем для спортсмена Т.

Если же сделать предположение о том, что спортсмены Р. и Т. находятся на специальноподготовительном этапе подготовительного периода годичной подготовки или в соревновательном периоде, то в этом случае в соответствии с основными положениями теории и методики спортивной тренировки для спортсменов уже широко используется интервальный метод подготовки, который в силу особенностей его применения оказывает положительное воздействие на повышение у них вентиляционного компонента реакций системы дыхания по величине V'_E . Поэтому, исходя из того, что его проявление у спортсмена Р. и так является достаточно высоким, то теперь уже для него данный подход к построению тренировочного процесса может оказаться в недостаточной степени эффективным для возможностей его некоторого повышения, если для этого не использовать комплекс специально подобранных тренировочных воздействий. А вот для спортсмена Т. такой подход при построении тренировочного процесса уже является более благоприятным, так как он уже может оказывать значительное

воздействие на повышение у него величины V'_E , по крайней мере, до того уровня, которым обладает спортсмен Р.

Поэтому для спортсменов Р. и Т. целевая направленность подготовки для достижения максимальных функциональных возможностей в годичном тренировочном цикле, даже не смотря на одинаковые величины $V'O_2max$ и спортивной работоспособности, должна различаться между ними достаточно существенным образом [7].

Значения наиболее высоких величин $V'O_2max$, от которых зависит проявление спортивной работоспособности, являются характерными для элитных спортсменов циклических видов спорта, связанных с проявлением такого физического качества как выносливость (беговые виды на выносливость в легкой атлетике, плавании, велоспорте, гребном спорте, триатлоне, лыжном спорте, биатлоне, конькобежном спорте и ряде других видов) [13,19]. По своему абсолютному значению у отдельных спортсменов мирового уровня абсолютные величины $V'O_2max$ составляют $7 - 7,5 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$, а по своему удельному значению могут достигать $80 - 90 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$ и более [13,19,50,52,56,59,69]. По имеющимся неофициальным данным (за 2012 год), в связи с тем, что официальные данные отсутствуют в свободном доступе, наибольшую удельную величину $V'O_2max$, которая была зарегистрирована среди элитных спортсменов мирового уровня, продемонстрировал норвежский велосипедист Оскар Свендсен (Oskar Svendsen). Тестирование спортсмена, которое проводилось в лаборатории физиологии упражнений в университетском колледже Лиллехаммера, показало, что молодой норвежский гонщик достиг сенсационного для того времени результата по демонстрации удельной величины $V'O_2max$ равной $97,5 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$ и которая считается самой высокой за всю историю проведения обследований спортсменов [87]. Данная величина вплотную приблизилась к тому психологическому рубежу удельной величины $V'O_2max$ на уровне $100 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$, достижение которой будет свидетельствовать о более высоких способностях человека по демонстрации максимальных резервных возможностей организма в экстремальных условиях деятельности, каким является современный спорт высших достижений [10,19]. Поэтому, учитывая значительные расхождения (в 1,5 – 2 раза) по уровню проявления $V'O_2max$ между элитными спортсменами и спортсменами, которые обладают более низким его уровнем, можно предположить, что при каком-то оптимальном и исключительно целенаправленном построении тренировочного процесса с использованием дифференцированного подхода к проведению подготовки по совершенствованию аэробной производительности этот предел элитными спортсменами может быть достаточно успешно преодолен [13]. В качестве примера по возможностям реализации данного предположения могут служить фактические показатели демонстрации удельных величин $V'O_2max$ у таких спортивных животных как лошади и собаки, которые отличаются проявлением высокой работоспособности в условиях преодоления длинных соревновательных дистанций. Структурные и функциональные характеристики их организма, необходимые для быстрого бега, оптимизированы для высокой способности поглощать, транспортировать и использо-

вать O_2 . Представленные данные по проявлению их функциональных возможностей свидетельствуют о том, что удельные величины $V'O_2\max$, которые у них были зарегистрированы в условиях экстремальной деятельности, составляют до $144 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}\cdot\text{кг}^{-1}$ для лошадей и до $137 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}\cdot\text{кг}^{-1}$ для собак [45], что в значительной степени превышает достижение таких величин показателей даже у элитных спортсменов мирового уровня. При этом некоторые авторы указывают даже на еще более высокие значения величин $V'O_2\max$, которые могут составлять до $200 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}\cdot\text{кг}^{-1}$ [64]. В соответствии с этим, можно сделать предположение о том, что всестороннее изучение причин демонстрации данными животными таких феноменальных функциональных возможностей позволит выявить какие-то важные дополнительные факторы или свойства их организма, учет и применение которых, при проведении подготовки элитных спортсменов, можно будет использовать для повышения у них величины $V'O_2\max$.

Важным дополнительным основанием для реализации нашего предложения по повышению максимальных аэробных возможностей элитных спортсменов может служить также свидетельство того, что по результатам проведенных нами и другими специалистами обследований [13,69] между спортсменами существуют достаточно значительные расхождения по уровню демонстрации индивидуальных величин $V'E\max$ в момент окончания работы максимальной аэробной мощности. Ее максимальная величина может составлять $270 \text{ л}\cdot\text{мин}^{-1}$ [53]. По вариативности показателя $F_{E O_2}$ у спортсменов при выполнении физической нагрузки сведения в литературе практически отсутствуют. Только в одной из обнаруженных работ было представлена величина $F_{E O_2}$ в конце выполнения ступенчатой работы равная $16,97\%$ [63]. Поэтому в своей работе будем пользоваться данными, полученными по группе обследованных спортсменов.

Различие между максимальной и минимальной величиной по $V'E\max$ в момент окончания спортсменами инкрементной физической нагрузки по результатам проведенных обследований составляет $123 \text{ л}\cdot\text{мин}^{-1}$ (114 и $237 \text{ л}\cdot\text{мин}^{-1}$ соответственно), а для $F_{E O_2}$ такие различия по своему абсолютному значению составляют $2,03\%$ ($16,13$ и $18,16\%$ соответственно) (Табл. 1). Все это дает реальные основания по определению возможностей для достижения спортсменами наиболее высоких величин $V'O_2\max$ при выполнении физической нагрузки.

И еще одним важным дополнительным основанием для реализации предлагаемых положений являются также проведенные специалистами института физических упражнений и экологической медицины в Далласе теоретические расчеты по возможностям демонстрации наиболее высокой абсолютной величины $V'O_2\max$, которая может быть достигнута спортсменом при выполнении физической нагрузки. Представленные результаты таких расчетов свидетельствуют о том, что наибольшая величина $V'O_2\max$ в этом случае может составить по своему абсолютному значению до $8000 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}$ [57]. Все это также предоставляет возможности и для демонстрации наиболее подготовленным спортсменом удельной величины $V'O_2\max$ равной $100 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}\cdot\text{кг}^{-1}$. В этом случае спортсмену необходимо продемонстрировать соответствующие, достаточно высокие функциональные проявления деятельности проце-

ссов аэробной производительности по вентиляторному и газообменному компонентам функциональных реакций системы дыхания при выполнении физической нагрузки максимальной аэробной мощности [2,13]. И достижение таких величин $V'O_2\max$ является абсолютно реальным фактом особенно в сочетании с максимальными значениями величин показателей $V'E$ и $F_{E O_2}$, которые регистрируются при проведении обследований спортсменов наиболее высокого уровня подготовленности. Для практической реализации такого предположения необходимо выявить спортсмена с уникальными морфофункциональными проявлениями его организма и в наибольшей степени провести адаптацию его состояния для достижения необходимого уровня прогнозируемой величины $V'O_2\max$ равной $8000 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}$ [2]. И в данном случае предоставляется возможность по реализации нескольких отдельных вариантов демонстрации спортсменами максимальных функциональных проявлений уровня аэробной производительности. Один из них состоит в непосредственном достижении спортсменом именно абсолютной величины $V'O_2\max$ равной $8000 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}$. Второй вариант заключается в достижении спортсменом удельной величины $V'O_2\max$, значение которой у него будет составлять $100 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}\cdot\text{кг}^{-1}$. И третий, наиболее значимый вариант демонстрации спортсменом своих максимальных функциональных возможностей может состоять в одновременном достижении абсолютной величины $V'O_2\max$ равной $8000 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}$ и ее удельной величины, составляющей $100 \text{ мл}\cdot\text{мин}^{-1}\cdot\text{кг}^{-1}$. Для достижения такого феноменального результата рассмотрим те необходимые условия проявления функциональных возможностей системы дыхания по вентиляторному и газообменному компонентам реакций, при достижении которых спортсмен будет в состоянии продемонстрировать такие показатели $V'O_2\max$ по результатам выполнения инкрементной работы максимальной аэробной мощности.

В соответствии с приведенной выше формулой для расчета величины $V'O_2$ следует, что при как можно больших значениях величины V'_i и, соответственно, зависящей от нее величины $V'E$, а также при как можно меньшей по своему абсолютному значению будет являться у спортсмена величина $F_{E O_2}$ в момент окончания инкрементной физической нагрузки, тем большего значения достигнет у него и величина $V'O_2\max$. Более эффективным путем проявления таких возможностей для спортсмена в данном случае будет являться достижение наиболее высокой степени утилизации организмом O_2 , то есть снижение по своей абсолютной величине показателя $F_{E O_2}$. Это даст возможность значительно повысить экономизацию процессов деятельности организма и уровень спортивной работоспособности за счет уменьшения того количества O_2 , которое идет на обеспечение различных, так называемых «собственных нужд» организма, связанных, например, в первую очередь с обеспечением процессов легочной вентиляции (на работу дыхательных мышц) и, исходя из этого, увеличить доставку его большего количества к работающим мышцам, обеспечивающих непосредственное выполнение физической нагрузки [13,17]. Поэтому, исходя из таких положений, и в соответствии с нашими рассуждениями, мы провели экспериментальный подбор количественных величин показателей V'_i , $V'E$ и $F_{E O_2}$, необходимых для демонстрации спортсменом абсолютной величины $V'O_2\max$

равной $8000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$ и ее удельной величины составляющей $100 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$. Такой расчет проводился для спортсмена, вес которого составляет 80 кг, и у которого даже при самом незначительном превышении абсолютной величины $V'_{O_2\text{max}}$ равной $8000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$ ее удельное значение будет составлять более $100 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$. Для простоты представления примера по определению необходимых нам величин показателей мы не приводим подробный расчет значений величин V'_i и V'_E в зависимости от температуры, атмосферного давления и насыщения водяными парами вдыхаемого и выдыхаемого спортсменом воздуха (для условий STPD), а покажем только окончательные результаты выполненных расчетов [10].

Исходя из этого, проведенный нами подбор необходимых величин показателей V'_E и $F_{E O_2}$ и подстановка их значений в приведенную выше формулу показало, что для достижения величины $V'_{O_2\text{max}}$ равной $8000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$ спортсмен должен продемонстрировать при этом абсолютную величину V'_E на уровне не менее $240 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ в условиях ВTPS (воздух насыщенный водяными парами при температуре в точке измерения и окружающем атмосферным давлением), а абсолютная величина $F_{E O_2}$ должна у него составлять при этом не более 16,78% к моменту окончания инкрементной работы максимальной аэробной мощности. Достижение таких величин показателей при выполнении данной физической нагрузки является вполне реальным фактом для спортсменов в видах спорта, связанных с проявлением выносливости [13]. Свидетельством соответствия таких величин показателей при проведении расчетов $V'_{O_2\text{max}}$ являются также полученные нами результаты исследований группы спортсменов по итогам выполнения инкрементной работы максимальной аэробной мощности (Табл. 1). К моменту ее завершения максимальная величина V'_E у одного из обследуемых спортсменов достигла $237 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$, а еще у одного из них минимальная величина $F_{E O_2}$ составила 16,13%, что является вполне допустимым основанием по использованию наших предположений для проведения расчетов необходимой величины $V'_{O_2\text{max}}$. Вместе с тем, подобранная нами величина V'_E также не является предельной для спортсменов. В литературе имеются сведения о том, что по результатам выполнения физической нагрузки у одного из спортсменов была зарегистрирована величины V'_E составляющая $270 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ [53]. А это значит, что для достижения величины $V'_{O_2\text{max}}$ составляющей $8000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$, абсолютное значение принятой нами величины показателя V'_E у спортсмена может являться вполне допустимым.

Еще одним важным дополнительным свидетельством возможностей достижения спортсменом-мужчиной такой необходимой максимальной величины V'_E являются результаты проведенного нами обследования ведущей спортсменки сборной команды Украины в одном из циклических видов спорта с преимущественным проявлением выносливости. Анализ результатов ее обследования показал, что максимальная удельная величина V'_E , которая была зарегистрирована у спортсменки по итогам выполнения работы инкрементной мощности отнесенная к весу тела, составила $2,8 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$. А учитывая факт того, что показатели функциональных возможностей у спортсменок-женщин являются сниженными на 10 – 20% [13,19,52,69] по сравнению с такими же возмож-

ностями у спортсменов-мужчин, то проведение простого расчета свидетельствует о том, что наиболее подготовленный спортсмен весом 80 кг вполне способен достигнуть удельной величины V'_E равной $3,0 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$, а ее абсолютное значение при этом составит $240 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$.

Проведение дальнейших расчетов показывает, что подобранная нами величина V'_E для нашего спортсмена, приведенная к стандартным условиям ее состояния (для условий STPD) составит $198,192 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ ($198192 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$), а величина V'_i при таких же условиях будет равна $196,706 \text{ л} \cdot \text{мин}^{-1}$ ($196706 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$). $F_{E O_2}$ является практически постоянной величиной и составляет 20,93% [56], а подобранная величина $F_{E O_2}$ должна составлять к моменту окончания физической нагрузки значение не более 16,78%. Подставив подобранные для выполнения расчетов величины $F_{E O_2}$ и V'_E в приведенную выше формулу для расчета величин V'_{O_2} получаем необходимую нам абсолютную величину $V'_{O_2\text{max}}$, составляющую у спортсмена значение более $8000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$ [10]:

$$V'_{O_2\text{max}}, \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} = (0,2093 \cdot 196706) - (0,1678 \cdot 198192);$$

$$V'_{O_2\text{max}}, \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} = 41295 - 33257 = 8038.$$

Достижение такой абсолютной величины $V'_{O_2\text{max}}$ равной $8038 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$ показывает, что ее значение, отнесенное к спортсмену весом 80 кг, будет свидетельствовать о том, что он продемонстрировал ее удельную величину равную $100,48 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$, которая превышает психологический рубеж величины $V'_{O_2\text{max}}$, составляющей $100 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$. И ее достижение является вполне реальным фактом для элитных спортсменов с уникальными функциональными возможностями, которых они могут достигнуть при проведении подготовки соответствующей тренировочной направленности.

Наиболее достижимой абсолютная величина $V'_{O_2\text{max}}$, равная $8000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$, будет являться для спортсменов более тяжелого веса (в пределах 100 кг), которые обладают значительными функциональными возможностями своего организма и особенно в плане достижения максимальных величин V'_E . Удельную величину $V'_{O_2\text{max}}$, равную $100 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$, они достигнуть не в состоянии, так как ее абсолютная величина для них должна составлять в этом случае значение до $10000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$. Поэтому для спортсменов тяжелого веса можно таким же образом подобрать экспериментальным путем необходимые величины V'_E и $F_{E O_2}$, при достижении которых они способны продемонстрировать только абсолютную величину $V'_{O_2\text{max}}$ составляющую $8000 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1}$. Демонстрация только удельной величины $100 \text{ мл} \cdot \text{мин}^{-1} \cdot \text{кг}^{-1}$ при проведении соответствующих расчетов является достаточно вероятной для спортсменов более легкого веса (несколько меньше 80 кг).

Таким образом, предлагаемый дифференцированный подход к построению тренировочного процесса элитных спортсменов по повышению уровня аэробной производительности открывает для них возможности достижения максимального проявления функционального потенциала в условиях проведения подготовки на этапе максимальной реализации индивидуальных возможностей и на этапе сохранения достижений [3,7,18]. Исходя из этого, направленность такой подготовки будет строиться не на бессистемном и бесконтрольном выполнении тренировочных нагрузок, а на основе целенаправленного совершенствования исключительно таких составляющих аэробной производительности организма по

характеру проявления системы дыхания, которые обеспечивают достижение уровня их спортивной работоспособности, необходимого для демонстрации планируемых спортивных результатов [13,14,15,18].

Рассматривая особенности планирования современного процесса подготовки элитных спортсменов необходимо при этом также уяснить факт того, что для достижения наивысшей степени их подготовленности, такой процесс должен быть в наибольшей степени эффективным [56]. Один из вариантов реализации данного положения может базироваться на основе использования принципа или закона Парето [24]. Его смысл состоит в таком подборе тренировочных воздействий умеренного и интенсивного характера, чтобы условия их выполнения находились в соотношении 80/20, которое может в значительной степени изменяться в одну или в другую сторону. Данный принцип имеет широкое распространение в различных сферах деятельности человека и, в том числе, показано, что он может успешно применяться и в спорте высших достижений при проведении подготовки спортсменов. На его основе Стивен Сейлер (Stephen Seiler) предположил, что методики тренировки наиболее успешных атлетов дают более наглядное представление о том, что это на самом деле действительно работает, в отличие от тех лабораторных экспериментов, в которых существуют многочисленные ограничения и которые, в итоге, показывают, что лучшие бегуны на длинные дистанции не всегда понимают, что делают. Представленные положения Стивена Сейлера нашли свою поддержку и дальнейшую разработку в работе М. Фицджеральда [27]. Было показано, что Стивен Сейлер обнаружил достаточно заметное соотношение по характеру выполняемых тренировочных нагрузок: атлеты в разных видах спорта проводили примерно 80% тренировочных сессий с низкой интенсивностью и 20% – с высокой. Причем, чем выше является уровень спортсмена, тем более поляризованной должна быть такая работа. Понимая, что такое соотношение не может быть случайным совпадением, Стивен Сейлер и другие исследователи провели эксперименты, в рамках которых атлеты тренировались либо в режиме 80/20, либо в режиме с большим количеством тяжелых тренировок. В каждом из таких реальных случаев их итоги были одинаковыми: подход 80/20 давал значительно лучшие результаты проведения подготовки, что дает основание утверждать, что его соблюдение позволит изменить тренировочные воздействия в видах спорта на выносливость непосредственно в нескольких смыслах. Один из них состоит в том, что он подводит черту под дискуссиями о самом эффективном тренировочном подходе к проведению подготовки, а спортивные специалисты и тренеры, которые имеют предрассудки по поводу таких высокоинтенсивных подходов, больше не смогут направлять бегунов на неправильный путь ее проведения. И второй определяется тем, что благодаря своим четким количественным ориентирам открытие Стивена Сейлера делает планирование тренировочного процесса более простым для тех бегунов, кто уже тренируется более или менее правильно. Поэтому соблюдение правила 80/20 исключает всякие двусмысленные трактовки в построении тренировочного процесса: достаточно планировать тренировки в соответствии с данным правилом и проводить мониторинг интенсивности бега в каждой из них, чтобы убе-

диться, что спортсмен выполняет именно такую нагрузку, которая в наибольшей степени является для него необходимой [43,75].

Также для расширения пределов нашего познания о способностях демонстрации спортсменами максимальных резервных возможностей при выполнении физических нагрузок определенным научным интересом представляет использование предлагаемого дифференцированного подхода по совершенствованию аэробной производительности у элитных спортсменов для процесса совместного развития у них исключительно таких функциональных проявлений организма как максимальные анаэробные и аэробные возможности в условиях многолетнего процесса проведения подготовки [13,18]. Результаты такого воздействия тренировочных нагрузок на организм спортсменов вполне достаточно проследить путем введения в программу соревнований по легкой атлетике такой ее отдельной специализации как «Беговое легкоатлетическое семиборье», состоящего исключительно из беговых видов деятельности на дистанциях 100, 200, 400, 800, 1500, 5000 и 10000 метров. Это может предоставить дополнительные возможности для выявления новых свойств и способностей организма, которые могут формироваться у спортсменов под влиянием выполнения таких разнонаправленных по своему характеру влияния на организм тренировочных воздействий. Аналогичный вид программы соревнований с таким подходом может являться допустимым также и в других циклических видах спорта, где спортсмены соревнуются на дистанциях различной длины, для преодоления которых требуется одинаково высокое развитие как аэробных, так и анаэробных возможностей

Таким образом, представленный дифференцированный подход к проведению тренировочного процесса элитных спортсменов, который направлен на совершенствование уровня их аэробной производительности для повышения величины $V'O_{2max}$ и спортивной работоспособности обозначен как «Дифференцированный метод Павлика Анатолия». Его использование в практике построения тренировочного процесса даст возможность проводить подготовку элитных спортсменов на высших этапах спортивного совершенствования с наиболее оптимальной для них степенью эффективности и избавить их от неопределенности в использовании тренировочных воздействий при построении тренировочного процесса.

Практическая реализация разработанного дифференцированного подхода по совершенствованию уровня аэробной производительности возможна исключительно только с использованием регулярного проведения обследований функциональных возможностей элитных спортсменов по программе ЭКО для систематического контроля и оценки изменения их состояния по этапам подготовки в зависимости от характера выполняемых тренировочных воздействий [21,32]. В настоящее время существуют все методические и инструментальные возможности для реализации данного подхода в практику спорта высших достижений [13,18]. Крайне сложно и практически невозможно в современных условиях построения тренировочного процесса эффективно использовать широчайший комплекс разнообразных тренировочных воздействий для проведения индивидуальной подготовки элитного спортсмена без всестороннего познания основных составляющих свойств его функцио-

нальных возможностей. Даже самый опытный тренер не в состоянии определить их самостоятельно только по итогам проведения подготовки. А то, что касается ее дальнейшей конкретной направленности, то при отсутствии у тренера реальных представлений о состоянии спортсмена, существует бесконечное множество вариантов построения его тренировочного процесса. А для каждого элитного спортсмена требуется выбрать именно такой, который для него будет являться единственно правильным и который предоставит ему исключительные условия для достижения наиболее полной реализации его функциональных возможностей. Для внедрения такого подхода в практику построения тренировочного процесса элитных спортсменов возникает настоятельная необходимость в использовании специально выпускаемого для этих целей современного диагностического оборудования для наиболее полного и всестороннего исследования функциональных возможностей спортсменов [18]. Его применение позволяет проводить обследование как в лабораторных и, что является особенно важным, в естественных условиях их двигательной деятельности. Только при выполнении своей специфической двигательной деятельности спортсмены способны продемонстрировать максимальные функциональные возможности и достигнуть наивысшего уровня спортивной работоспособности. С этой целью наиболее приемлемым для практики спорта является использование портативного диагностического оборудования типа «Cosmed k4b2» [18,60,61,71] и «Cosmed K5» (Италия) [84], «Oxycan Mobil» (Германия) [54, 60]. Их конструктивные характеристики позволяют получать всестороннюю информацию о характере деятельности системы дыхания по ее вентиляторному и газообменному компонентам реакции у спортсмена при выполнении тестовых физических нагрузок различной двигательной направленности в видах спорта, связанных с проявлением выносливости. На основании получаемой информации предоставляется возможность диагностировать в количественном виде также уровень развития отдельных свойств структуры функциональных возможностей элитных спортсменов и их общий уровень [13] при выполнении тестирующих нагрузок различной двигательной направленности и определять на этой основе ее недостаточно развитые проявления. Комплекс таких свойств определяются не только по проявлениям максимальных количественных характеристик функциональных реакций системы аэробной и анаэробной производительности, но и по таким их составным структурным составляющим как устойчивость функциональных реакций систем, их подвижность при изменении характера выполняемой физической нагрузки, экономичность ее деятельности и реализация функционального потенциала [13]. Каждое из выделенных свойств и их составные комплексы в зависимости от уровня своего развития оказывают свое значимое влияние на эффективность прохождения отдельных участков соревновательной дистанции и при необходимом уровне их развития дает возможность добиваться спортсменам наиболее высокого уровня спортивных результатов, что является основополагающим фактором организации процесса спортивной деятельности.

Выводы. Таким образом, для элитных спортсменов, которые специализируются в циклических видах спорта с преимущественным проявлением выносливости, пос-

троение тренировочного процесса на этапе максимальной реализации индивидуальных возможностей и на этапе сохранения достижений для демонстрации максимальной реализации их функциональных возможностей должно проводиться исключительно с использованием индивидуального подхода при выборе целенаправленных тренировочных воздействий по совершенствованию проявлений аэробной производительности по характеру деятельности системы дыхания. Каждый из элитных спортсменов по своему функциональному статусу существенно отличается от других спортсменов по индивидуальному характеру функциональных возможностей организма в процессе выполнения физической нагрузки. Это подразумевает выявление у каждого из спортсменов свойственных только ему индивидуальных особенностей функциональных проявлений системы аэробной производительности организма по величинам проявления показателей V'_E и $F_{E O_2}$ и, исходя из этого, открывает возможности проведения ее исключительно целенаправленного совершенствования с использованием разработанного дифференцированного подхода при проведении подготовки для достижения наиболее высоких значений $V'O_{2max}$.

Перспективы дальнейших исследований связаны с экспериментальным обоснованием использования разработанного дифференцированного подхода по совершенствованию процессов аэробной производительности по характеру деятельности системы дыхания у элитных спортсменов сборных команд страны в видах спорта с преимущественным проявлением выносливости. Еще одно направление исследований связано с выявлением лимитирующих звеньев в обеспечении организма спортсменом необходимым количеством O_2 при выполнении физической нагрузки, которые могут ограничивать достижение у них наиболее высокого уровня $V'O_{2max}$.

Литература

1. Афоншин В.Е., Полевщиков М.М., Рожцов В.В. Индивидуализация физической нагрузки. Современные проблемы науки и образования. 2016;2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=24385>
2. Булатова М.М. Теоретико-методические аспекты реализации функциональных резервов спортсменов высшей квалификации [диссертация]. Киев; 1997. – 462 с.
3. Ваваев А.В., Акимов Е.Б. Опыт функционального тестирования аэробных способностей в ЦСПиСК Москомспорта. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Санкт-Петербург. Северо-Западный государственный медицинский университет им. И.И. Мечникова, 2013. – С.12-14.
4. Гаврилова Е., Чурганов О. Внезапная смерть в спорте: причины, частота возникновения, профилактика. Наука в олимпийском спорте. 2014;4:36-41.
5. Доева А.Н. Определение понятия «адаптация на физическую нагрузку». Ежеквартальный рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ». 2018;2(218):115-118.
6. Жилкин А.И., Кузьмин В.С., Сидорчук Е.В. Легкая атлетика [учебное пособие]. Москва. Академия; 2003. – 464 с.
7. Кизько А.П. Состояние и перспективы совершенствования системы управления подготовкой спортсменов. Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. 2016;4(134):120-126. DOI: 10.5930/issn.1994-4683.2016.04.134.p120-126
9. Коган О.С., Галиуллина С.Д. Факторы профессиональной спортивной деятельности, негативно влияющие на здоровье

высококласных спортсменов. ТПысячелетие здоровья и образования. 2017;1:153-157.

10. Қолақов А.У. Ренато Қановы секретов нет. Легкая Атлетика, 2006;1-2:25-28.

11. Мак-Дуггал Д.Д. Физиологическое тестирование спортсмена высокого класса. Киев: Олимпийская литература; 1998. – С.119-189.

12. Матвеев А.П. Теория и методика физической культуры (Общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладных форм физической культуры). Москва: Физкультура и спорт, 1991. – С.248.

13. Методические основы и принципы тренировок элитных бегунов Ренато Қановы. [Электронный ресурс]. 2013. Код доступа <http://skjgin.ru/2013/09/25/renato-canova-training-running/#ixzz5X2QbLs3A>

14. Мищенко В.С. Функциональные возможности спортсменов. Киев; 1990, Здоров'я. – 200 с.

15. Мосин И.В., Мосина И.Н, Мосина Е.И. Технология эффективного использования средств и методов специальной тренировочной нагрузки в недельном микроцикле, в беге на средние дистанции. Материалы V межрегиональной научно-практической конференции с международным участием «Инновационные технологии в спорте и физическом воспитании» (18–19 апреля 2016 г.). Форум «Физическая культура и спорт: наука, образование, практика». – ЦСП и Москва, 2016;210-216.

16. Мякинченко Е.Б., Лебедев М.М., Шестаков М.П., Абяян А.Г., Фомиченко П.Т. Методика разработки индивидуального тренировочного плана подготовки спортсменов высокой квалификации. Вестник спортивной науки. 2018;4:8-11.

17. Назаренко А.Д., Панова Е.Е., Валкина О.Н. Теоретическое обоснование значимости учета закономерностей адаптации организма в процессе спортивной подготовки. Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2018;13(1):184-193. DOI 10/14526/01_2018_299

18. Николаев А.А. Развитие выносливости у спортсменов. Москва: Спорт, 2017. – 144 с.

19. Платонов В. Теории адаптации и функциональных систем в развитии системы знаний в области подготовки спортсменов. Наука в олимпийском спорте. 2017;1:29-47.

20. Платонов В.Н. Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Киев: Олимпийская литература, 2017. – 656 с.

21. Попов Д.В. Физиологические основы оценки аэробных возможностей и подбора тренировочных нагрузок в лыжном спорте и биатлоне. Москва: Советский спорт; 2014. – 78 с.

22. Самойлов А.С. Оптимизация системы медико-биологического обеспечения спортсменов сборных команд России зимних видов спорта (на примере подготовки и проведения XXII зимних Олимпийских игр в г. Сочи) [автореферат диссертации]. Москва; 2016. – 48 с.

23. Синиченко Р.П., Рыбина И.А., Цибульский А.А., Ширковец Е.А. Анализ зависимости соревновательных результатов биатлонистов от уровня аэробной производительности. Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. 2018;7(161): – С.244-246.

24. Солопов И.Н., Горбанёва Е.П., Чёмов В.В., Шамардин А.А., Медведев Д.В., Камчатников А.Г. Физиологические основы функциональной подготовки спортсменов. Монография. Волгоград: ВГАФК, 2010. – 351 с.

25. Паурмина Ш. Секреты быстрого плавания для пловцов и триатлетов. Москва. Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 176 с.

26. Физиология мышечной деятельности [учебник] Под ред. Я.М. Коца. Москва, Физкультура и спорт, 1982. – 347 с.

27. Филиппов М.М. Условия массопереноса кислорода в организме при максимальной физической нагрузке. Ульяновский медико-биологический журнал, 2012;4:120-124.

28. Фицджеральд М. Бег по правилу 80/20. Тренируйтесь медленнее, чтобы соревноваться быстрее. ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2017. – 240 с.

29. Фрил Д. Библия триатлета. Исчерпывающее руководство. ООО Манн, Иванов и Фербер, 2018. Код доступа <https://www.litmir.me/br/?b=612456&p=1>

30. Фудин Н.А., Чернышев С.В., Классина С.Я. Медико-биологические технологии при подготовке спортсменов высшей квалификации (краткий обзор литературы). Вестник новых медицинских технологий, 2016; 23(2):206-213. DOI: 10.12737/20450

31. Фудин Н.А. Физиологические механизмы произвольной регуляции дыхания при занятиях спортом [Электронный ресурс]: Монография. Москва: Спорт, 2020. – 224 с. <https://riscont.ru/efd/704138>

32. Хромов В.А., Головачев А.И., Парасова Л.В., Панков В.А. Методика развития специальной выносливости квалифицированных лыжников-гонщиков на основе учета индивидуальных особенностей физической подготовленности и требований соревновательной деятельности. Вестник спортивной науки. 2018;4:16-18.

33. Черкашин В.П. Современные тенденции научно-методического сопровождения подготовки спортсменов высокой квалификации в олимпийском и паралимпийском спорте. Вестник спортивной науки, 2016;5:12-14.

34. Ширковец Е.А., Шустин Б.Н., Квашук П.В. Соотношение нагрузок разной направленности и адаптация организма в макроцикле подготовки пловцов высокой квалификации. Вестник спортивной науки, 2018;3:14-18.

35. Яковлев Н.Н. Чтобы успешно управлять, надо знать механизмы. Теория и практика физической культуры, 1976;4:21-25.

36. ACSM's guidelines for exercise testing and prescription. American College of Sports Medicine; 10th Edition. Philadelphia, PA: Wolters Kluwer Health, 2016; 501 p. from: https://www.academia.edu/36843773/ACSM_Guidelines_for_Exercise_Testing_and_Prescription_10th

37. Astorino T.A., Edmunds R.M., Clark A., King L., Gallant R.A., Nam S., Fische A., Wood K.M. High-Intensity Interval Training Increases Cardiac Output and V'O₂max. Med Sci Sports Exerc. 2017;49(2):265-273. doi: 10.1249/MSS.00000000000001099

38. Bassett J.D.R., Howley E.T. Limiting factors for maximum oxygen uptake and determinants of endurance performance. Med Sci Sports Exerc. 2000;32(1):70-84. doi: 10.1097/00005768-200001000-00012

39. Beltz N.M., Gibson A.L., Janot J.M., Kravitz L., Mermier C.M. and Dalleck L.C. Graded Exercise Testing Protocols for the Determination of V'O₂max: Historical Perspectives, Progress, and Future Considerations. J Sports Med. 2016;2016:3968393. <http://dx.doi.org/10.1155/2016/3968393>

40. Billat L.V. Interval Training for Performance: A Scientific and Empirical Practice Special Recommendations for Middle and Long-Distance Running. Part I: Aerobic Interval Training: Sports Med 2001;31(1):13-31. Doi: 0112-1642/01/0001-0013/\$22.00/0

41. Bompa T.O. and Haff G.G. Periodization: Theory and Methodology of Training. Human Kinetics. 5th ed. 2009. 287-314.

42. Bosquet L., Leger L. Methods to Determine Aerobic Endurance. Sports Medicine 2002;32(11):675-700. DOI: 10.2165/00007256-200232110-00002

43. Bossi A.H., Mesquida C., Passfield L., Rønnestad B.R., Hopker J.G. Optimizing Interval Training Through Power-Output

- Variation Within the Work Intervals. In *International Journal of Sports Physiology and Performance* Volume. 2020;7:982-989. DOI: <https://doi.org/10.1123/ijsp.2019-0260>
44. Boullousa D., Esteve-Lanao J., Casado A. Factors Affecting Training and Physical Performance in Recreational Endurance Runners. *Sports*. 2020;8(3):35. <https://doi.org/10.3390/sports8030035>
45. Cunha F.A., Farinatti P.T.V., Midgley A.W. Methodological and practical application issues in exercise prescription using the heart rate reserve and oxygen uptake reserve methods. *J Sci Med Sport*. 2011;14(1):46-57. doi: 10.1016/j.jsams.2010.07.008
46. Dempsey J.A. and Peter D. Wagner. Exercise-induced arterial hypoxemia. *J. Appl. Physiol.* (1985) 1999 Dec;87(6):1997-2006. doi:10.1152/jappl.1999.87.6.1997.
47. Ferretti G. Maximal oxygen consumption in healthy humans: theories and facts. *Eur J Appl Physiol*. 2014;114:2007-2036. DOI 10.1007/s00421-014-2911-0
48. Foster C., Rodriguez-Marroyo J.A., Koning J.J. Monitoring Training Loads: The Past, the Present, and the Future. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 2017;12:(S2):2-8. DOI: <http://dx.doi.org/10.1123/IJSP.2016-0388>
49. Foster C. Sport Science: Progress, Hubris, and Humility. *International Journal of Sports Physiology and Performance*. 2019;14(2):141-143. DOI: <https://doi.org/10.1123/ijsp.2018-0982>
50. Haff G.G., Triplett N.T. Essentials of strength training and conditioning. National Strength and Conditioning Association. Fourth edition. 2016; 752 p.
51. Haugen T., Paulsen G., Seiler S., Sandbakø O. New Records in Human Power. In *International Journal of Sports Physiology and Performance*. 2018;13(6):678-686. DOI: <https://doi.org/10.1123/ijsp.2017-0441>
52. Hill A.V., Long C.N.H., Lupton H. Muscular exercise, lactic acid and the supply and utilisation of oxygen. Parts VII-VIII. Published: 01 December, 1924. <https://doi.org/10.1098/rspb.1924.0048>
53. Holmberg H-C. The elite cross-country skier provides unique insights into human exercise physiology. *Scand J Med Sci Sports*: 2015;25(Suppl. 4):100-109. doi: 10.1111/sms.12601
54. Jensen K., Johansen L., Secher N.H. Influence of body mass on maximal oxygen uptake: effect of sample size. *Eur J Appl Physiol*. 2001;84:201-205. doi: 10.1007/s004210170005
55. Katch V.L., McArdle W.D., Katch F.I. Essentials of Exercise Physiology. Lippincott Williams & Wilkins. 4 ed. 699 p.
56. Kjely J. Periodization Theory: Confronting an Inconvenient Truth. *Sports Medicine* 2018;48:753-764.
57. Kenney W.L., Wilmore J.H., Costill D.L. Physiology of sport and exercise. Champaign: Human Kinetics. 2019, 5th ed. 621 p.
58. Levine B.D. $\dot{V}O_2\max$: what do we know, and what do we still need to know? *J Physiol*, 2008;586(1):25-34. DOI: 10.1113/jphysiol.2007.147629
59. Lundby C., Robach P. Performance Enhancement: What Are the Physiological Limits? *Physiology* (Bethesda). 2015;30(4):282-92. doi: 10.1152/physiol.00052.2014
60. Lundby C., Montero D., Joyner M. Biology of $\dot{V}O_2\max$: looking under the physiology lamp. *Acta Physiol (Oxf)*. 2017;220(2):218-228. doi: 10.1111/apha.12827
61. Overstreet B.S., Bassett D.R., Crouter S.E., Rider B.C., Parr B.B. Portable open-circuit spirometry systems. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*. 2017 March;57(3):227-37. DOI: 10.23736/S0022-4707.16.06049-7
62. Pinnington H.C., Wong P., Tay J., Green D., Dawson B. The level of accuracy and agreement in measures of $F_{I\text{O}_2}$, $F_{I\text{CO}_2}$ and $V_{E\text{I}}$ between the Cosmed K4b2 portable, respiratory gas analysis system and a metabolic cart. *J Sci Med Sport*. 2001;4(3):324-35.
63. Petot H., Meilland R., Le Moyec L., Mille-Hamad L., Billat V.L. A new incremental test for $\dot{V}O_2\max$ accurate measurement by increasing $\dot{V}O_2\max$ plateau duration, allowing the investigation of its limiting factors. *European Journal of Applied Physiology*. 2012;112:2267-76.
64. Plowman S.A., Smith D.L. Exercise Physiology. Exercise physiology for health, fitness, and performance. 3rd ed. Wolters Kluwer, 2011. 728 p.
65. Poole D.C., Erickson H.H. Highly Athletic Terrestrial mammals: horses and dogs. *American Physiological Society. Compr Physiol*, 2011;l(1):1-37.
66. Poole D.C., Burnley M., Vanhatalo A., Rossiter H.B., Jones A.M. Critical Power: An Important Fatigue Threshold in Exercise Physiology. *Med Sci Sports Exerc*. 2016;48(11):2320-2334. DOI: 10.1249/MSS.0000000000000939
67. Rai S., Sen D.J. $\dot{V}O_2\max$ makes bridge between aerobic and anaerobic exercise. *Pharma Times*, 2018;50(3):18-22.
68. Rønnestad B.R., Hansen J., Thylé V., Bakken T.A., Sandbakø O. 5-week block periodization increases aerobic power in elite cross-country skiers. *Scand J Med Sci Sports*. 2015;26(2):140-6. doi: 10.1111/sms.12418.
69. Rønnestad B.R. and Hansen J. A Scientific Approach to Improve Physiological Capacity of an Elite Cyclist. *International journal of sports physiology and performance*. 2017;13(3):390-393. DOI: 10.1123/ijsp.2017-0228
70. Sandbakø O., Holmberg H-C. Physiological Capacity and Training Routines of Elite Cross-Country Skiers: Approaching the Upper Limits of Human Endurance. *International journal of sports physiology and performance*. 2017;12(8):1-26. DOI: 10.1123/ijsp.2016-0749
71. Scheadler C.M., Garver M.J., Hanson N.J. The Gas Sampling Interval Effect on $\dot{V}O_2\text{peak}$ Is Independent of Exercise Protocol. *Med Sci Sports Exerc*. 2017;49(9):1911-1916. doi: 10.1249/MSS.0000000000001301
72. Schrack J.A., Simonsick E.M., Ferrucci L. Comparison of the Cosmed K4b2 Portable Metabolic System in Measuring Steady-State Walking Energy Expenditure. *PLoS One*. 2010;5(2):e9292. doi: org/10.1371/journal.pone.0009292
73. Shruti Rai and Dhruvo Jyoti Sen. $\dot{V}O_2\max$ makes bridge between aerobic and anaerobic exercise. *World J Pharm Sci*. 2016;4(8):90-97.
74. Smith D.J. A Framework for Understanding the Training Process Leading to Elite Performance. *Sports Med*. 2003;33(15):1103-1126. DOI: 0112-1642/03/0015-1103/\$30.00/0
75. Solli G.S., Tønnessen E. and Sandbakø O. Block vs. Traditional Periodization of HIT: Two Different Paths to Success for the World's Best Cross-Country Skier. *Front. Physiol*. 2019;5. <https://doi.org/10.3389/fphys.2019.00375>
76. Støgg T.L., Sperlich B. The training intensity distribution among well-trained and elite endurance athletes. *Front. Physiol*. 27 October 2015. doi: 10.3389/fphys.2015.00295
77. Struhár I. Laboratory determination of maximum oxygen consumption. Do we actually test the maximum values? *Journal: Studia sportiva*. 2018;12(1):49-58.
78. Sylta O., Tokmessen E., Hammarstrom D., Danielsen J., Skovereng K., Ravn T., Rønnestad B.R., Sandbakø O., Seiler S. The Effect of Different High-Intensity Periodization Models on Endurance Adaptations. *Med. Sci. Sports Exerc*. 2016;48(11):2165-2174. DOI: 10.1249/MSS.0000000000001007
79. Thomas H., Goran P., Stephen S., Øyvind S. New Records in Human Power. *International Journal of Sports Physiology and Performance*. 2017, Volume 13: Issue 6. August: 678-686. DOI: 10.1123/ijsp.2017-0441

80. Tjelta L.I., Shalfawi S.A.I. Physiological factors affecting performance in elite distance runners. *Acta Kinesiologicalae Universitatis Tartuensis*, 2016; 22:7-19. <http://dx.doi.org/10.12697/akut.2016.22.01>

81. Tonnessen E., Hisdal J., Ronnestad B.R. Influence of Interval Training Frequency on Time-Trial Performance in Elite Endurance Athletes. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2020 May 4;17(9):3190. doi:10.3390/ijerph17093190

82. Stewart P., Comfort P., Turner A. Strength and conditioning: Coach or scientist? *Advanced Strength and Conditioning. An Evidence-based Approach*. Routledge, 2018:21-29.

83. Turner A., Bishop D. Repeat sprint ability and the role of high intensity interval training. Routledge, 2018:99-111.

84. Turner A., Comfort P. *Advanced Strength and Conditioning. An Evidence-based Approach*. Routledge, 2018:18-20.

85. White L.E., DeBlois J.P., Barreira T.V. Reliability Analysis of the COSMED K5 Portable Metabolic System. *Med Sci Sport Exerc, ACSM M*. 2019;49(5).

86. Vesterinen V. Predicting and monitoring individual endurance training adaptation and individualizing training prescription with endurance performance, cardiac autonomic regulation and neuromuscular performance. *Jyväskylä: University of Jyväskylä*, 2016. 102 p.

87. Winter E.M., Jones A.M., Davison R.C.R., Bromley P.D. and Mercer T.H. *Sport and exercise physiology*. Routledge. 2007. 267 p.

88. Wood R. $\dot{V}O_2$ max World Records. *Topend Sports Website*, 2008. <https://www.topendsports.com/testing/records/vo2max.htm>

References

1. Afon'shin V.Ye., Polevshchikov M.M., Rozhentsov V.V. Individualizatsiya fizicheskoy nagruzki. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya*. 2016; 2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=24385>

2. Bulatova M.M. Teoretiko-metodicheskiye aspekty realizatsii funktsional'nykh rezervov sportsmenov vysshey kvalifikatsii [dissertatsiya]. Kiyev; 1997. – 462 s.

3. Vavayev A.V., Akimov Ye.B. Opyt funktsional'nogo testirovaniya aerobnykh sposobnostey v TSSTiSK Moskovskogo sporta. *Materialy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii s mezhdunarodnym uchastiyem. Sankt-Peterburg. Severo-Zapadnyy gosudarstvennyy meditsinskyy universitet im. II. Mechnikova*, 2013:12-14.

4. Gavrilova Ye., Churganov O. Vnezapnaya smert' v sporte: prichiny, chastota vozniknoveniya, profilaktika. *Nauka v olimpiyskom sporte*. 2014;4:36-41.

5. Doyeva A.N. Opredeleniye ponyatiya «adaptatsiya na fizicheskuyu nagruzku». *Yezhekvartal'nyy retsenziruyemyy, referiruyemyy nauchnyy zhurnal «Vestnik AGU»*. 2018;2(218):115-118.

6. Zhilkin A.I., Kuz'min V.S., Sidorchuk Ye.V. *Legkaya atletika [uchebnoye posobiye]*. Moskva. Akademiya; 2003. – 464 s.

7. Kiz'ko A.P. Sostoyaniye i perspektivy sovershenstvovaniya sistemy upravleniya podgotovkoy sportsmenov. *Uchenyye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta*. 2016;4(134):120-126. DOI: 10.5930/issn.1994-4683.2016.04.134.p120-126

8. Kogan O.S., Galiullina S.D. Faktory professional'noy sportivnoy deyatel'nosti, negativno vliyayushchiye na zdorov'ye vysokoklassnykh sportsmenov. *Tsyacheletiyeye zdorov'ya i obrazovaniya*. 2017;1:153-157.

9. Kolpakov A. U Renato Kanovy sekretov net. *Legkaya Atletika*, 2006;1-2:25-28.

10. Mak-Duggal D.D. *Fiziologicheskoye testirovaniye sportsmena vysokogo klassa*. Kiyev: Olimpiyskaya literatura; 1998. 119-189.

11. Matveyev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury (Obshchiye osnovy teorii i metodiki fizicheskogo vospitaniya; teoretiko-metodicheskiye aspekty sporta i professional'no-prikladnykh

form fizicheskoy kul'tury). Moskva: Fizkul'tura i sport, 1991. S. 248.

12. Metodicheskiye osnovy i printsipy trenirovok elitnykh begunov Renato Kanovy. [Elektronnyy resurs]. 2013. Kod dostupa <http://skjrun.ru/2013/09/25/renato-canova-training-running/#ixzz5X2Q6Ls3A>

13. Mishchenko V.S. *Funktsional'nyye vozmozhnosti sportsmenov*. Kiyev; 1990, Zdorov'ya. – 200 s.

14. Mosin I.V., Mosina I.N., Mosina Ye.I. Tekhnologiya effektivnogo ispol'zovaniya sredstv i metodov spetsial'noy trenirovochnoy nagruzki v nedel'nom mikrotsikle, v bege na sredniye distantsii. *Materialy V mezhdunarodnym uchastiyem «Innovatsionnyye tekhnologii v sporte i fizicheskoy vospitaniy» (18–19 aprelya, 2016 g.) Forum «Fizicheskaya kul'tura i sport: nauka, obrazovaniye, praktika»*. – TSSP i Moskva, 2016; 210-216.

15. Myakinchenko Ye.B., Lebedev M.M., Shestakov M.P., Abalyan A.G., Fomichenko T.G. Metodika razrabotki individual'nogo trenirovochnogo plana podgotovki sportsmenov vysokoy kvalifikatsii. *Vestnik sportivnoy nauki*. 2018;4:8-11.

16. Nazarenko L.D., Panova Ye.Ye., Valkina O.N. Teoreticheskiye obosnovaniye znachimosti ucheta zakonomernostey adaptatsii v protsesse sportivnoy podgotovki. *Pedagogiko-psikhologicheskiye i mediko-biologicheskiye problemy fizicheskoy kul'tury i sporta*. 2018;13 (1):184-193. DOI 10/14526/01_2018_299

17. Nikolayev A.A. *Razvitiye vynoslivosti u sportsmenov*. Moskva: Sport, 2017. – 144 s.

18. Platonov V. Teorii adaptatsii i funktsional'nykh sistem v razvitiy sistemy znaniy v oblasti podgotovki sportsmenov. *Nauka v olimpiyskom sporte*. 2017;1:29-47.

19. Platonov V.N. Dvigatel'nyye kachestva i fizicheskaya podgotovka sportsmenov. Kiyev: Olimpiyskaya literatura, 2017; – 656 s.

20. Popov D.V. Fiziologicheskiye osnovy otsenki aerobnykh vozmozhnostey i podbora trenirovochnykh nagruzok v lyzhnom sporte i biatlone. Moskva: Sovetskiy sport; 2014. – 78 s.

21. Samoylov A.S. Optimizatsiya sistemy mediko-biologicheskogo obespecheniya sportsmenov sbornykh komand Rossii zimnikh vidov sporta (na primere podgotovki i provedeniya XXII zimnikh Olimpiyskiykh igr v g. Sochi) [avtoferat dissertatsii]. Moskva; 2016; – 48 s.

22. Sinichenko R.P., Rybina I.L., Tsibul'skiy A.A., Shirkovets Ye.A. Analiz zavisimosti sorevnovatel'nykh rezul'tatov biatlonistov ot urovnya aerobnoy proizvoditel'nosti. *Uchenyye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafta*. 2018; 7(161):244-246.

23. Solopov I.N., Gorbanova Ye.P., Chomov V.V., Shamardin A.A., Medvedev D.V., Kamchatnikov A.G. Fiziologicheskiye osnovy funktsional'noy podgotovki sportsmenov. *Monografiya*. Volgograd: VGUAFK, 2010. – 351 s.

24. Taormina S.H. *Sekrety bystrogo plavaniya dlya plovtsov i triatletov*. Moskva. Mann, Ivanov i Ferber, 2013. – 176 s.

25. Fiziologiya myshechnoy deyatel'nosti. [uchebnik] Pod red. YA.M. Kotsa. Moskva, Fizkul'tura i sport, 1982. – 347 s.

26. Filippov M.M. Usloviya massopenerosa kisloroda v organizme pri maksimal'noy fizicheskoy nagruzke. *Ul'yanovskiy mediko-biologicheskyy zhurnal*, 2012;4:120-124.

27. Fitsdzherald M. Beg po pravilamu 80/20. *Treniruytes' medlenneye, chtoby sorevnovat'sya bystreye*. OOO «Mann, Ivanov i Ferber», 2017. – 240 s.

28. Fril D. Bibliya triatleta. *Ischerypyvayushchiye rukovodstvo*. OOO Mann, Ivanov i Ferber, 2018. Kod dostupa <https://www.litmir.me/br/?b=612456&lp=1>

29. Fudin N.A., Chernyshev S.V., Klassina S.YA. Mediko-biologicheskiye tekhnologii pri podgotovke sportsmenov vysshey

kvalifikatsii (kratkiiy obzor literatury). *Vestnik novykh meditsinskikh tekhnologiy*, 2016; 23(2):206-213. DOI: 10.12737 / 20450

30. Fudin N.A. *Fiziologicheskiye mekhanizmy proizvod'noy regulyatsii dykhaniya pri zanyatiyakh sportom [Elektronnyy resurs]: Monografiya*. Moskva: Sport, 2020. 224 s. <https://rucont.ru/efd/704138>

31. Kfironov V.A., Golovachev A.I., Tarasova L.V., Pankov V.A. *Metodika razvitiya spetsial'noy podgotovki kvalifitsirovannykh gonschikov-gonschikov*. *Vestnik sportivnoy nauki*. 2018;4:16-18.

32. Cherkashin V.P. *Sovremennyye tendentsii nauchno-metodicheskogo soprovozhdeniya podgotovki sportsmenov vysokoy kvalifikatsii v olimpiyskom i paralimpiyskom sporte*. *Vestnik sportivnoy nauki*, 2016;5:12-14.

33. Shirkovets Ye.A., Shustin B.N., Kvashuk P.V. *Sootnosheniye nagruzok raznoy napravlenosti i adaptatsiya organizma v makrotsikle podgotovki plovtsov vysokoy kvalifikatsii*. *Vestnik sportivnoy nauki*, 2018;3:14-18.

34. Yakovlev N.N. *Chitoby uspeshino upravlyat', nado znat' mekhanizmy*. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, 1976; 4:21-25.

35. ACSM's guidelines for exercise testing and prescription. *American College of Sports Medicine; 10th Edition*. Philadelphia, PA: Wolters Kluwer Health, 2016; 501 p. from: https://www.academia.edu/36843773/ACSM_Guidelines_for_Exercise_Testing_and_Prescription_10th

36. Astorino T.A., Edmunds R.M., Clark A., King L., Gallant R.A., Namm S., Fischer A., Wood K.M. *High-Intensity Interval Training Increases Cardiac Output and $\dot{V}O_{2max}$* . *Med Sci Sports Exerc*. 2017; 49(2):265-273. doi: 10.1249/MSS.0000000000001099

37. Bassett J.D.R., Howley E.T. *Limiting factors for maximum oxygen uptake and determinants of endurance performance*. *Med Sci Sports Exerc*. 2000; 32(1):70-84. doi: 10.1097/00005768-200001000-00012

38. Beltz N.M., Gibson A.L., Janot J.M., Kravitz L., Mermier C.M. and Dalleck L.C. *Graded Exercise Testing Protocols for the Determination of $\dot{V}O_{2max}$: Historical Perspectives, Progress, and Future Considerations*. *J Sports Med*. 2016; 2016:3968393. <http://dx.doi.org/10.1155/2016/3968393>

39. Billat L.V. *Interval Training for Performance: A Scientific and Empirical Practice Special Recommendations for Middle- and Long-Distance Running. Part I: Aerobic Interval Training*. *Sports Med* 2001; 31(1):13-31. Doi: 0112-1642/01/0001-0013/\$22.00/0

40. Bompa T.O. and Haff G.G. *Periodization: Theory and Methodology of Training*. *Human Kinetics*. 5th ed. 2009. 287-314.

41. Bosquet L., Leger L. *Methods to Determine Aerobic Endurance*. *Sports Medicine* 2002; 32(11):675-700. DOI: 10.2165/00007256-200232110-00002

42. Bossi A.H., Mesquida C., Passfield L., Ronnestad B.R., Hopker J.G. *Optimizing Interval Training Through Power-Output Variation Within the Work Intervals*. In *International Journal of Sports Physiology and Performance* Volume. 2020; 7:982-989. DOI: <https://doi.org/10.1123/ijsp.2019-0260>

43. Boullosa D., Esteve-Lanao J., Casado A. *Factors Affecting Training and Physical Performance in Recreational Endurance Runners*. *Sports*. 2020; 8(3):35; <https://doi.org/10.3390/sports8030035>

44. Cunha F.A., Farinatti P.T.V., Midgley A.W. *Methodological and practical application issues in exercise prescription using the heart rate reserve and oxygen uptake reserve methods*. *J Sci Med Sport*. 2011; 14(1):46-57. doi: 10.1016/j.jsams.2010.07.008

45. Dempsey J.A. and Peter D. Wagner. *Exercise-induced arterial hypoxemia*. *J Appl. Physiol.* (1985) 1999, Dec;87(6):1997-2006. doi: 10.1152/jappl.1999.87.6.1997.

46. Ferretti G. *Maximal oxygen consumption in healthy humans: theories and facts*. *Eur J Appl Physiol*. 2014; 114:2007-2036. DOI 10.1007/s00421-014-2911-0

47. Foster C., Rodriguez-Marroyo J.A., Koning J.J. *Monitoring Training Loads: The Past, the Present, and the Future*. *International Journal of Sports Physiology and Performance*, 2017; 12:(S2):2-8. DOI: <http://dx.doi.org/10.1123/IJSP.2016-0388>

48. Foster C. *Sport Science: Progress, Hubris, and Humility*. *International Journal of Sports Physiology and Performance*. 2019; 14(2):141-143. DOI: <https://doi.org/10.1123/ijsp.2018-0982>

49. Haff G.G., Triplett N.T. *Essentials of strength training and conditioning*. *National Strength and Conditioning Association*. Fourth edition. 2016; – 752 p.

50. Haugen T., Paulsen G., Seiler S., Sandbak Ø. *New Records in Human Power*. In *International Journal of Sports Physiology and Performance*. 2018;13(6):678-686. DOI: <https://doi.org/10.1123/ijsp.2017-0441>

51. Hill A.V., Long C.N.H., Lupton H. *Muscular exercise, lactic acid and the supply and utilisation of oxygen*. Parts VII–VIII. Published: 01 December, 1924. <https://doi.org/10.1098/rspb.1924.0048>

52. Holmberg H-C. *The elite cross-country skier provides unique insights into human exercise physiology*. *Scand J Med Sci Sports*: 2015;25(Suppl. 4):100-109. doi: 10.1111/sms.12601

53. Jensen K., Johansen L., Secher N.H. *Influence of body mass on maximal oxygen uptake: effect of sample size*. *Eur J Appl Physiol*. 2001; 84:201-205. doi: 10.1007/s004210170005

54. Katch V.L., McArdle W.D., Katch F.I. *Essentials of Exercise Physiology*. Lippincott Williams & Wilkins. 4 ed. – 699 p.

55. Kjely J. *Periodization Theory: Confronting an Inconvenient Truth*. *Sports Medicine* 2018;48:753-764.

56. Kenney W.L., Wilmore J.H., Costill D.L. *Physiology of sport and exercise*. Champaign: Human Kinetics. 2019, 5th ed. 621 p.

57. Levine B.D. *$\dot{V}O_{2max}$: what do we know, and what do we still need to know?* *J Physiol*, 2008;586(1):25-34. DOI: 10.1113/jphysiol.2007.147629

58. Lundby C., Robach P. *Performance Enhancement: What Are the Physiological Limits?* *Physiology (Bethesda)*. 2015;30(4):282-92. doi: 10.1152/physiol.00052.2014

59. Lundby C., Montero D., Joyner M. *Biology of $\dot{V}O_{2max}$: looking under the physiology lamp*. *Acta Physiol (Oxf)*. 2017;220(2):218-228. doi: 10.1111/apha.12827

60. Overstreet B.S., Bassett D.R., Crouter S.E., Rider B.C., Parr B.B. *Portable open-circuit spirometry systems*. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*. 2017 March;57(3):227-37. DOI: 10.23736/S0022-4707.16.06049-7

61. Pinnington H.C., Wong P., Tay J., Green D., Dawson B. *The level of accuracy and agreement in measures of $\dot{V}E_{O2}$, $\dot{V}E_{CO2}$ and $\dot{V}E$ between the Cosmed K4b2 portable, respiratory gas analysis system and a metabolic cart*. *J Sci Med Sport*. 2001;4(3):324-35.

62. Petot H., Meilland R., Le Moyec L., Mille-Hamard L., Billat V.L. *A new incremental test for $\dot{V}O_{2max}$ accurate measurement by increasing $\dot{V}O_{2max}$ plateau duration, allowing the investigation of its limiting factors*. *European Journal of Applied Physiology*. 2012;112:2267-76.

63. Plowman S.A., Smith D.L. *Exercise Physiology. Exercise physiology for health, fitness, and performance*. 3rd ed. Wolters Kluwer, 2011. – 728 p.

64. Poole D.C., Erickson H.H. *Highly Athletic Terrestrial mammals: horses and dogs*. *American Physiological Society. Compr Physiol*, 2011;1(1):1-37.

65. Poole D.C., Burnley M., Vanhatalo A., Rossiter H.B., Jones A.M. *Critical Power: An Important Fatigue Threshold in Exercise Physiology*. *Med Sci Sports Exerc*. 2016;48(11):2320-2334. DOI: 10.1249/MSS.0000000000000939

66. Rai S., Sen D.J. *$\dot{V}O_{2max}$ makes bridge between aerobic and anaerobic exercise*. *Pharma Times*, 2018;50(3):18-22.

67. Rønnestad B.R., Hansen J., Thylí V., Bakken T.A., Sandbakå Ø. 5-week block periodization increases aerobic power in elite cross-country skiers. *Scand J Med Sci Sports*. 2015;26(2):140-6. doi: 10.1111/sms.12418.
68. Rønnestad B.R. and Hansen J. A Scientific Approach to Improve Physiological Capacity of an Elite Cyclist. *International journal of sports physiology and performance* 2017;13(3):390-393. DOI: 10.1123/ijsp.2017-0228
69. Sandbakå O., Holmberg H-C. Physiological Capacity and Training Routines of Elite Cross-Country Skiers: Approaching the Upper Limits of Human Endurance. *International journal of sports physiology and performance*. 2017;12(8):1-26. DOI: 10.1123/ijsp.2016-0749
70. Scheadler C.M., Garver M.J., Hanson N.J. The Gas Sampling Interval Effect on $\dot{V}O_{2peak}$ Is Independent of Exercise Protocol. *Med Sci Sports Exerc*. 2017;49(9):1911-1916. doi: 10.1249/MSS.0000000000001301
71. Schrack J.A., Simonsick E.M., Ferrucci L. Comparison of the Cosmed K4b2 Portable Metabolic System in Measuring Steady-State Walking Energy Expenditure. *PLoS One*. 2010; 5(2): e9292. doi: org/10.1371/journal.pone.0009292
72. Shiruti Rai and Dhirubo Jyoti Sen. $\dot{V}O_{2max}$ makes bridge between aerobic and anaerobic exercise. *World J Pharm Sci*. 2016;4(8):90-97.
73. Smith D.J. A Framework for Understanding the Training Process Leading to Elite Performance. *Sports Med*. 2003;33(15):1103-1126. DOI: 0112-1642/03/0015-1103/\$30.00/0
74. Solli G.S., Tonnessen E. and Sandbakå Ø. Block vs. Traditional Periodization of HIT: Two Different Paths to Success for the World's Best Cross-Country Skier. *Front. Physiol*. 2019;5. <https://doi.org/10.3389/fphys.2019.00375>
75. Stewart P., Comfort P., Turner A. Strength and conditioning: Coach or scientist? *Advanced Strength and Conditioning. An Evidence-based Approach*. Routledge, 2018:21-29.
76. Stöggl T.L., Sperlich B. The training intensity distribution among well-trained and elite endurance athletes. *Front. Physiol.*, 27 October 2015. doi: 10.3389/fphys.2015.00295
77. Struhár I. Laboratory determination of maximum oxygen consumption. Do we actually test the maximum values? *Journal: Studia sportiva*. 2018;12(1):49-58.
78. Sylta O., Tokgnessen E., Hammarstrom D., Danielsen J., Skovereng K., Ravn T., Rønnestad B.R., Sandbakå O., Seiler S. The Effect of Different High-Intensity Periodization Models on Endurance Adaptations. *Med. Sci. Sports Exerc*. 2016;48(11):2165-2174. DOI: 10.1249/MSS.0000000000001007
79. Thomas H., Goran P., Stephen S., Øyvind S. New Records in Human Power. *International Journal of Sports Physiology and Performance*. 2017, Volume 13: Issue 6. August: 678-686. DOI: 10.1123/ijsp.2017-0441
80. Tjelta L.L., Shalfawi S.A.I. Physiological factors affecting performance in elite distance runners. *Acta Kinesiolgiae Universitatis Tartuensis*, 2016; 22:7-19. <http://dx.doi.org/10.12697/akut.2016.22.01>
81. Tonnessen E., Hisdal J., Rønnestad B.R. Influence of Interval Training Frequency on Time-Trial Performance in Elite Endurance Athletes. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 2020 May 4;17(9):3190. doi:10.3390/ijerph17093190
82. Turner A., Bishop D. Repeat sprint ability and the role of highintensity interval training. Routledge, 2018:99-111.
83. Turner A., Comfort P. *Advanced Strength and Conditioning. An Evidence-based Approach*. Routledge, 2018:18-20.
84. White L.E., DeBlois J.P., Barreira T.V. Reliability Analysis of the COSMED K5 Portable Metabolic System. *Med Sci Sport Exerc, ACSM M*. 2019;49(5).
85. Vesterinen V. Predicting and monitoring individual endurance training adaptation and individualizing training prescription with endurance performance, cardiac autonomic regulation and neuromuscular performance. *Jyväskylä: University of Jyväskylä*, 2016. – 102 p.
86. Winter E.M., Jones A.M., Davison R.C.R., Bromley P.D. and Mercer T.H. *Sport and exercise physiology*. Routledge. 2007. – 267 p.
87. Wood R. $\dot{V}O_{2max}$ World Records. *Topend Sports Website*, 2008. <https://www.topendsports.com/testing/records/vo2max.htm>

Pavlik A.I.,

Ph. D. in Pedagogical Sciences, Senior Research Officer Academic and Research Olympic Institute of National University of Physical Education and Sports of Ukraine, antvpavlik7@gmail.com

Ukraine, Kyiv

THE ORETICAL AND METHODOICAL FOUNDATIONS FOR INCREASING MAXIMUM OXYGEN CONSUMPTION IN ELITE ATHLETES

The article considers the concept that the value of maximum oxygen consumption ($\dot{V}O_{2max}$) in athletes during maximum aerobic physical activity depends on the level of manifestation of such individual components of the respiratory system as respiratory minute volume (V_E) and expiratory oxygen concentration ($F_{E}O_2$). Depending on the attained maximum exercise load, quite significant differences in the demonstration of their absolute values are observed between athletes. Through differentiated training impact in the course of training on each of these components of the respiratory system with selective use of continuous and interval training methods, a real opportunity is provided to target increasing in $\dot{V}O_{2max}$ for elite athletes, achieving on this basis a higher level of their functional capabilities and athletic performance. The use of the continuous training method in its training effect contributes to a decrease (manifestation of greater efficiency) in $F_{E}O_2$ absolute value in athletes. Interval method provides a stimulating effect on increasing in V_E absolute value in athletes. The developed approach to the training of elite athletes on the basis of selective influence on individual components of the respiratory system is designated as a differentiated method of Pavlik Anatoly and can be used for a targeted increase in $\dot{V}O_{2max}$ in athletes.

Key words: testing, aerobic performance, respiratory system, respiratory minute volume, oxygen concentration in the exhaled air.

УДК 796.11.2

Слухенська Р.В.,

к.пед.н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини, slukhenskarus@gmail.com

Бірюк І.Г.,

*доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини**Вищий державний навчальний заклад України**«Буковинський державний медичний університет»,**Україна, м. Чернівці*

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Питання вдосконалення процесу занять фізичним вихованням студентів уже багато років є предметом зацікавленень фахівців. З досвіду останніх років випливає, що рівень фізичної підготовки переважної більшості абітурієнтів залишається низьким, спостерігається тенденція до спадання різнопланової фізичної культури. У статті проаналізовано нинішній стан організації та змісту занять із фізичного виховання у вищих навчальних закладах України, визначено проблемні питання організації навчального процесу з цього предмету. Сформульовано шляхи вирішення зазначених у роботі педагогічних та суспільних проблем, які призводять до того, що відбувається старіння населення, знецінення здоров'я тощо.

Ключові слова: *фізична культура, викладач, професійна діяльність, мотивація, студент, здорова нація.*

Постановка наукової проблеми та її значення. З кожним роком збільшується рівень забрудненості атмосфери, відбувається своєрідне вигорання та старіння нації. Тому пріоритетними мають бути не лише програми на розвиток освіченої ба економічно процвітаючої нації, а й забезпечення та пропагування здорового, витривалого суспільства. Питання вдосконалення процесу занять фізичним вихованням студентів уже багато років є предметом зацікавленень фахівців. З досвіду останніх років випливає, що рівень фізичної підготовки переважної більшості абітурієнтів залишається низьким, спостерігається тенденція до спадання різнопланової фізичної культури [4]. Перед фізичним вихованням як дисципліною постає завдання щодо підвищення ефективності фізичного виховання підростаючого покоління як майбутнього скелету нації, що має зрости здоровим та працездатним суспільством.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналіз літературних джерел свідчить про значне погіршення фізичного розвитку молодого покоління [6], помітний дефіцит рухової активності й самопочуття [7], що призводить до зниження здоров'я студентської молоді, погіршення працездатності та, загалом, мала опірність організму до різноманітних вірусних хвороб та сезонних захворювань [3]. Вперше стратегія культурологічного виховання була визначена В.К. Бальсевичем, М.Я. Віленським, А.П. Матвеевим та інших.

Мета роботи. охарактеризувати стан організації та змісту занять з фізичного виховання у вищих навчальних закладах; визначити проблемні питання організації навчального процесу з цього предмету; сформулювати шляхи вирішення зазначених у роботі педагогічних та суспільних проблем пов'язаних із відсутністю мотивації до ведення здорового способу життя молоді.

Виклад основного матеріалу. Є кілька основних проблемних питань, які стоять на заваді до вирішення задач мотивації до занять спортом та підвищення рівня фізичної підготовки молоді. На думку багатьох науковців, слід відмовитися від радянських стандартів жорсткої

нормативності, обов'язковості й авторитарності, підстроювання під заданий із зовні стандарт [2], а навпаки, мотивувати юнацтво шляхом формування зацікавленості до предмета, апелювати до стандартів краси атлетичного тіла та зміцнення власного здоров'я заради майбутнього. Уже довгий час спостерігається помітний розрив між фізичною культурою та загальною культурою людини з її духовним початком. Навчальними інституціями та родинами молоді абсолютно не формується акцент на гармонії тілесного та духовного, що призводить до того, що нині ми маємо явище старіння нації.

Провідним завданням фізичного виховання у вищих навчальних закладах є формування фізичної культури та здоров'я студента. А формування фізичної культури студента, в свою чергу, повинно включати такі базові напрями: виховання тілесної культури, інтелектуальне й соціально-психологічне виховання. Законодавча база України про фізичну культуру і спорт у вищих навчальних закладах розглядає частину цього навчального процесу як дисципліну і стрижневий компонент цілісного розвитку особистості. Програмою передбачено свободу вибору студентом діяльності й самостійної стратегії загальнокультурної підготовки, тому що існують два взаємозв'язані змістовні компоненти: обов'язковий чи базовий, (покликаний забезпечити формування основ фізичної культури особи) та варіативний (доповнює базовий і враховує індивідуальність кожного студента, його цілі, інтереси, потреби).

Проведення практичних занять є основою фізичної освіти вищів України. Практична більшість студентів такі заняття мають, як єдиний спосіб отримати належні знання та навички з фізичної культури. Саме особа викладача з фізичного виховання надає можливість керувати процесом фізичного розвитку студента та закласти базові знання з правильного поводження зі своїм тілом. Середній вік студентів в Україні становить 17–30 років, тому більшість із них не надають важливого значення фізичній культурі та силовим навантаженням, оскільки, це час розквіту моторики людини, про що свідчать

результати, які показуються спортсменами в різних видах спорту. Особливостями цього віку є ще хороший стан здоров'я й велика зайнятість людей (у тому числі навчання у вищих навчальних закладах). У силу цього, багато хто не розуміє та намагається не вникати в суть проблеми майбутнього здоров'я, не відчуває потреби в регулярних заняттях фізичним вихованням для збереження й підтримки своєї рухової активності. Тому провідним завданням викладача фізичного виховання має бути пояснення, переконання студентів у тому, що рухова активність є кращим засобом профілактики хвороб [9].

Відтак, важливим завданням викладача фізичного виховання є створення специфічної навчально-виховної ситуації, яка б, власне під час занять з фізичної культури, у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців фокусувала їхню увагу на усвідомленні факторів, що впливають на фізичне здоров'я людини: дотримання рухової активності (оптимальний руховий режим сприяє гармонійному розвитку тіла людини й забезпечує високий рівень функціонування систем організму); дотримання правил особистої гігієни; загартування та інше, праця на витривалість тощо. Викладач має сприяти витворенню у студента механізмів формування самооцінки власного фізичного здоров'я і прийняття доцільних рішень, що сприяють життєздатності та високій працездатності. Як зазначає В. Лозинський, під впливом занять фізичними вправами розширюються функціональні й адаптаційні можливості серцево-судинної та дихальної систем, опорно-рухового апарату, підвищується активність ферментативних реакцій, зростає інтенсивність окислювально-відновних процесів у тканинах, підвищується резистентність організму до дії несприятливих чинників зовнішнього середовища, поліпшується пам'ять, знижується дратівливість, нормалізується сон [5].

Однак, попри проблеми залучення студентів до активного заняття фізичними навантаженнями, є ряд питань, які, власне, регульовані державою й, можливо, теж сприяють до втрати студентами інтересу до фізичної культури. Міністерство освіти і науки України скоротило загальний тижневий обсяг годин занять студентів з усіх предметів навчання з 36 до 30 годин, визначаючи частину цього навантаження, як самостійні заняття. Це, а також впровадження в навчальний процес кредитно-модульної системи, змушує вузи скорочувати обсяг годин на непрофільюючі предмети, до яких вони відносять і фізичне виховання [8]. Що спричинилось до плачевних результатів – у більшості вишів обсяг навчального навантаження на фізичне виховання скорочено до 2-х годин на тиждень на 2-3-х курсах без додаткових занять. Студенти швидко звикли до малих навантажень та малої кількості навчальних годин, у результаті чого різко знижується ефективність занять з фізичного виховання щодо вирішення проблем гіподинамії, зміцнення здоров'я, розвитку професійно важливих фізичних та психофізіологічних якостей [8]. Необхідно сприяти залученню студентів до якомога більшої кількості факультативних та самостійних занять у інших формах фізичного виховання, що допоможе вирівняти дисбаланс у скороченні академічних занять.

Одним із шляхів вирішення зазначених у роботі педагогічних та суспільних проблем є об'єднання

процесів фізичного й духовного виховання на основі самовизначення: в здоровому способі життя в процесі професійної підготовки, що припускає формування в майбутнього фахівця наступних знань й умінь у сфері культури здоров'я [1]: розуміти організаційну структуру професійної діяльності фізичної культури, її зв'язок з комплексом дисциплін гуманітарного, професійного, загальноосвітнього блоків та з політикою оздоровлення населення; бути професійно обізнаними з формами, засобами й методами педагогічної діяльності, вміти аналізувати навчально-виховні ситуації; своєчасно реагувати на необхідність корекції та діагностування духовного, фізичного й психічного розвитку і стану людини; вміти визначати розумову й фізичну працездатність, готовність до систематичних навантажень в різні вікові періоди та за різних ситуацій; адекватно оцінювати фізичні навантаження на уроках фізичної культури й спортивних тренуваннях і визначати їх відповідність зросту й фізичній підготовленості особи; мати достатньо знань та навиків для визначення протипоказання до виконання фізичних і розумових навантажень у зв'язку з віком, станом фізичного та психічного здоров'я; проводити педагогічну діяльність, опираючись на знання та поширюючи.

Можемо підсумувати, що головною метою науково-педагогічного процесу та власне основним завданням викладача фізичного виховання як його невід'ємної частини є вирішення проблеми підвищення ефективності занять фізичною культурою різних верств населення й, відповідно, покращення здоров'я, працездатності та тривалості життя населення країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

На шляху проведення фізичного виховання студентів та професійної підготовки їх до майбутньої праці, до виконання професійних завдань, викладач має застосувати диференційований підхід, прагнути не лише наочно показати необхідність підвищення фізичної культури тіла, а й донести за допомогою слова обов'язковість самостійної підготовки та розвитку. Виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах України має ряд проблем, які заважають покращенню фізичної підготовленості студентів. Насамперед – це відсутність у студентів мотивації, цікавості до оволодіння ними навичками фізичної культури. Відтак, недостатнє фінансування матеріально-технічного забезпечення вищих навчальних закладів України, низький рівень здоров'я студентської молоді та постійне скорочення аудиторних годин, що призводить до ще нижчої мотивації студентської молоді до занять спортом.

Література

1. Баевський, Р.М. Валеологія і проблема самоконтроля здоров'я в екології людини: учеб.-метод. посібник: в 2 ч. / Р.М. Баевський, А.П. Берсенева, А.А. Максимов. – Магадан: СВНЦ ДВО РАН, 1996. – Ч. 1. – 55с.
2. Бикмухаметов Р.К. Духовное воспитание будущих педагогов: учебно-метод. пос. для пед. вузов и колледжей /Р.К. Бикмухаметов. - Казань: Центр инновационных технологий, 2002. - 220 с.
3. Бикмухаметов Р.К. Содержание процесса физического воспитания в системе педагогического образования // Теория и практика физической культуры, 2003. – №3. – С. 45-50.

4. Изаак С.М. Физическое развитие и физическая подготовленность в системе мониторинга состояния физического здоровья населения (возрастно-половые особенности студентов) / С.М. Изаак, П.В. Панасюк // Теория и практика физической культуры, 2004. – № 11. – С. 51-52.

5. Мягкова С.Н. Женская проблематика на страницах журнала «Теория и практика физической культуры» (1925-2000 гг.) // Теория и практика физической культуры, 2000. – № 11. – С. 16-22.

6. Панин А.М. Воспитание двигательных качеств у студентов, не имеющих достаточной физической подготовленности и спортивных навыков: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Москва. – 1971. – С. 3-49.

7. Пасичниченко В.А., Кудрицкий, В.Н. Самоконтроль при занятиях физическими упражнениями / В.А. Пасичниченко, В.Н. Кудрицкий. – Мн.: УО «БГПУ». 2008. – 32с.

8. Шурчина Н. І. Педагогічні особливості моделей фізичного виховання студентів ВУЗів на різних курсах навчання http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00592834_0.html

9. Физическое воспитание студентов. – Минск, Дизайн ПРО. – 1998. – 128 с. 21. Физическая культура женщины. – М.-Л., Физкультура и туризм. – 1931. – 64 с.

References

1. Baevskiy, R.M. *Valeologya y problema samokontrolya zdorovia v ekolozii cheloveka: ucheb.-metod. posobie: v 2 ch.* / R.M. Baevskiy, A.P. Berseneva, A.L. Maksymov. – Mahadan: SVNTs DVO RAN, 1996. – Ch. 1. – 55s.

2. Bykmukhametov R.K. *Dukhovnoe vospytanye budushcheyki pedahogov: uchebno-metod. pos. dlia ped. vuzov y kollidzhei* / R. K. Bykmukhametov. – Kazan: Tsentr ynnovatsyonnykh tekhnolohiy, 2002. – 220 s.

3. Bykmukhametov R.K. *Soderzhanye protsessa fizycheskoho vospytaniya v systeme pedahohycheskoho obrazovaniya* // Teoryia y praktyka fizycheskoi kultury, 2003. – №3. – С. 45-50.

4. Yzaak S.Y. *Fyzycheskoe razvytye y fizycheskaia podhotovlenost v systeme monytorynha sostoianiya fizycheskoho zdorovia naseleniya (vozrastno-polovye osobennosty studentov)* / S.Y. Yzaak, T.V. Panasiuk // Teoryia y praktyka fizycheskoi kultury, 2004. – № 11. – С. 51-52.

5. Miahkova S.N. *Zhenskaiia problematika na stranytsakh zhurnala «Teoryia y praktyka fizycheskoi kultury» (1925-2000 hhi.)* // Teoryia y praktyka fizycheskoi kultury, 2000. – № 11. – С. 16-22.

6. Panyu A.Y. *Vospytanye dvyhatelynykh kachestv u studentok, ne ymeiushcheyki dostatochnoi fizycheskoi podhotovlennosti y sportyvykh navykov: Dys. ... kand. ped. nauk; 13.00.04. – Moskva. – 1971. – С. 3-49.*

7. Pasychnychenko V.A., Kudrykyi, V.N. *Samokontrol pry zaniatyakh fizycheskymy uprazhneniyamy* / V.A. Pasychnychenko, V.N. Kudrytskyi. – Mн.: УО «БГПУ». 2008. – 32с.

8. Turchyna N.I. *Pedahohichni osoblyvosti modelei fizychnoho vykhovanniia studentiv VUZiv na ryznykh kursakh navchanniia* http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00592834_0.html

9. *Fyzycheskoe vospytanye studentok.* – Mynsk, Dyzain PRO. – 1998. – 128 s. 21.

Sluhenska R.V.,

Cand. of ped. Science, Associate Professor of Disaster Medicine and Military Medicine, Higher state educational establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University», slukhenskarus@gmail.com

Biryuk I.H.,

Associate Professor of Disaster Medicine and Military Medicine, Higher state educational establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University», slukhenskarus@gmail.com

Ukraine, Chernivtsi

SPECIFICITY OF PHYSICAL EDUCATION ORGANIZATION OF STUDENTS

The issue of improving the process of physical education for students has been the subject of interest of specialists for many years. From the experience of recent years it follows that the level of physical training of the vast majority of entrants remains low, there is a tendency to decline in a variety of physical culture. The article analyzes the current state of organization and content of physical education classes in higher educational institutions of Ukraine, identifies problematic issues of organization of the educational process in this subject. The ways of solving the pedagogical and social problems mentioned in the work, which lead to the aging of the population, devaluation of health, etc., are formulated.

Key words: physical culture, teacher, professional activity, motivation, student, healthy nation.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

**Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>**

**Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»
Post Address: 7275, boul. Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: info@pedagogiemoderne.com
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>**

**Signed for printing 26.05.2021.
Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.
Offset printing. Conventional printed sheet 21,0 Publisher's sheet-copy 21,0
Circulation 500 copies. Order 3055.**

**Printed PE Shpak V. B.
The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006
Ternopil, Prosvity St. 6.
phone 8 097 99 38 299
E-mail: tooums@ukr.net**
